అనర్ఘరాఘవము

(అయిదు అంకములు.)

భట్టమురారి

సంస్కృతనాటకమునకనువాదము.

[సమూలము.]

కిర్లమపూడి సంస్థానకవిశ్వరులు

సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి

కృతము.

మొదటి కూర్పు.
1,000 ప్రతులు.

కాకినాడ:

రంగా అండ్ కో., ముద్రాక్షరశాల.

1937.

[రు. 1-0-0.

శ్రీ రాజా రావు శ్రీ రామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరుగారు,

జమీందారు, కిర్లంపూడివగైరా యెస్టేట్లు.

కృతిసమర్పణము.

కం. సర్వజ్ఞ నృపతి కేవల
సర్వజ్ఞుం డనెడు బిరుదె సర్వజగములన్
బర్వ లిడి చాటు నేవిభు
పూర్వుల సుప్రతిభ నట్టి పున్నెపు గనికిన్ !. 1

ఉ. "నిబ్బరగాఁడఁడైన ధరణీపతి రావుకులీనుఁడేలు నా
బొబ్బిలికోటపై నెవరి పోరఁగరాదు కిరీటి" కన్చు మున్
గబ్బములన్ బ్రసిద్ధిఁగొను గాఢపరాక్రమశాలు లొప్పు న
య్యబ్బురపున్న వంశపు టనర్ఘ మహామణియైన తేనికిన్. 2

చ. అడిగినతో నెయిచ్చు లయు, నాశినమాలనుదాటకుంట యున్
విడువక పేదసాకలను వేడ్కను బ్రోచుట, చక్క నొకృతుల్
వడయుచుఁ బ్రోడలౌ సుకవివర్యుల నేలుట, యిట్టివేని వం
గడమునఁ గట్టినట్టి పుణుఁ గన్పుచుచుం మనొ యట్టి దిట్టకున్. 3

తే. గీ. వేఁడుకొను నర్ధిజనులకు వేల్పుటావు
భవ్యతరమైన శ్రీరామభక్తిప్రోవు
వినయ శాంతాదు లెంతయు వెలయు తావు
రావుకులకీర్తి తావగు రాజమణికి !. 4

తే. గీ. పూర్వనృపులుగు కిర్లంపూడి పురము
నందె బాలురవిద్యకు ననువులేకఁ
గష్టపడుచుండు వారిజలకుఁ గఱవు దీఱ
బారశాలను స్థాపించి వఱలు కృతికి !. 5

తే. గీ. శ్రీయుతునకు సీతారామకృష్ణ పూర్వ
రాయడప్ప రంగారాయ రాజవర్య
పౌత్రునకు, మఱియును సార్వభౌమువలన
విదితముగ 'జి. సి. ఐ. ఇ.' బిరుదము గనిన, 6

కం. శ్వేతాచలకీర్తిజిత
శ్వేతాచలపతియు శేముషీశతధృతియగా
శ్వేతాచలపతి రంగ
జ్యోతలవిభు పుత్రునకు సుజనమిత్రునకున్ !. 7

తే. గీ. అంకితమొనర్తు నాకృతి, నాకృతిజిత
రతిపతి కహార్యధృతి కతిరమ్యగుణ వ
సతికిఁ గిర్లంపురాది సంస్థాన విభుత
నలరు శ్రీరామకృష్ణ రంగాధిపతికి !. 8

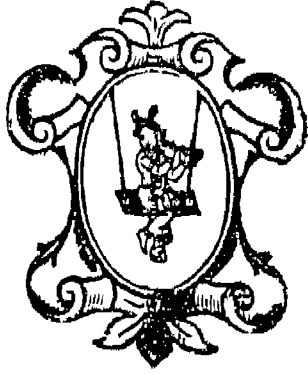
ఆశీర్వాదము.

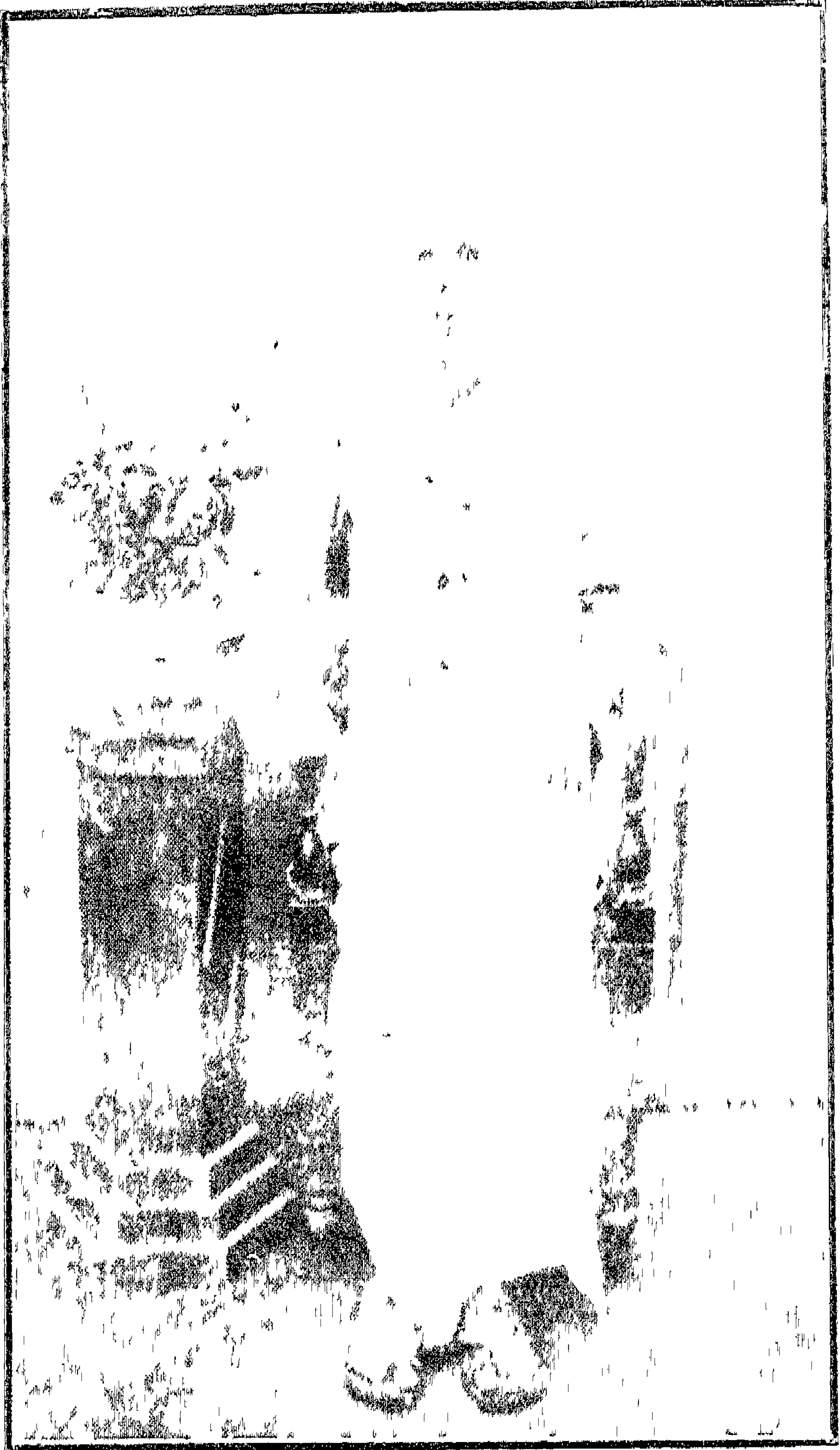

సీ. శ్రీసతి సత మురస్సీమ నిల్వఁగ నెల
విచ్చువాఁడాపదల్ విచ్చువాఁడు
నార్తరక్షణ కన్న నన్నింటికన్న ము
దరుగువాఁడ సురాళిఁ దఱుఁగువాఁడు
వదలకెప్పుడు గొల్చు భక్తుల మిగులఁ బ్రే
మించువాఁడెదఁ గృప మించువాఁడు
ఘనకృపామతి నెప్డు మునిమనోవీథుల
నడచువాఁ డఘపాళినడఁచువాఁడు

తే. గీ. నైన నారాయణుం డధికాయువమిత
భవ్యసుఖములితోధికైశ్వర్య మిచ్చి
కృతిపతిని రావు శ్రీరామకృష్ణ రంగ
రాయనృపు నేలుఁగాత ! నిరంతరంబు !. 9

తే. గీ. నై మెలంగెడు రావు శ్రీరామకృష్ణ
రంగరాయ మహీపాలు రమ్యశీలు
నర్థిసుగపాలుఁ గవివిద్వదవనలోలు
భూరిగుణజాలు శ్రీనేత ప్రోచుఁగాత!. 12

సత్యవోలు కామేశ్వరనాయకిసిగారు

"HAVAMAHAL"
BEACH ROAD,
VIZAGAPATAM.
28-1-1936

ఆశయము.

కిర్లంపూడి యాస్థానకవీశ్వరులు, 'ఋతుసంహార' 'రతిమన్మథ నాటకా' నువాదులు, 'శ్రుతికంఠోపాఖ్యా' నాది గ్రంథరచయితలు, నగు శ్రీయుత సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవిగారిచేఁ దెలిఁగింపఁబడిన "అనర్ఘరాఘవనాటకము" నందలి కొంతభాగము వింటిని. ఆ నాటకము నింతకుమున్నే కీర్తిశేషులైన ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులు గారు తెలిఁగించియుండిరి శాస్త్రిగారి కవిత్వము నిర్దుష్టమైనను, శైలినిబట్టి వారి యనువాదము 'మూలోఽపి టీకాయతే' యను నట్లున్నది. అందుమూలమున మురారినాటకము తెలుఁగు లోనికిఁ వచ్చిన దనుటకు వీలులేదు. శ్రీకామేశ్వరరాయకవిగారి కవిత్వము మృదుమధురపదభరితమై సుబోధమై మూలమునకు వన్నె పెట్టినట్లున్నది. వార్ధక్యము కతమున నాటకమంతయు వీరు తెలిఁగింపలేకుండుట శోచనీయము. గ్రంథము సమూలముగా ముద్రింపఁబడుట ప్రశంసనీయము

శ్రీ విక్రమదేవవర్మ.
సాహిత్య సమ్రాట్టు, డీ. లిట్టు;
శ్రీ శ్రీ శ్రీ జయపురమహారాజు.

ప్రకాశకుని విజ్ఞప్తి.

మా నాయనగారు మొదట నీగ్రంథము నాలుగంకములవఱకు మాత్రమే ప్రకటింపదలంచి, విశేషకాలము ముద్రణాలోనున్న సమయమున పంచమాంకమును గూడ ననువదించి యందు జేర్చు నుద్దేశ్యముతో గ్రంథారంభమున తాము చేసిన 'విజ్ఞప్తి' యందుం జివర నట్టులనే వ్రాసియుండిరి. కాని యందువలన గ్రంథము ప్రకటించుట మఱింత జాలమగునేమోయని నేను మిగుల సంశయించితిని. 1936 సెప్టెంబరు నెలలో వారికి దేహాస్వస్థతచెడి క్రమముగా ననారోగ్యస్థితి హెచ్చుటచే నెట్టులయినను మొదటియభిప్రాయము ననుసరించియే నాలుగంకములవఱకు మాత్రము పూర్తిచేసి ప్రకటింపదలంచి యెంత ప్రయత్నించినను నదియు మామదృష్టవశమున సాధ్యమయినది కాదు.

ఆంధ్రీకరించిన పంచమాంకమును సమూలముగా ముద్రణమునకు స్వయముగా తామె వ్రాసి సిద్ధపఱచి ఆరోగ్యములేని సమయమందుం గూడఁ దదేకదృష్టితో శ్రమపడుటవలన దేహస్థితి బొత్తిగాఁ జెడి తుదకు అక్టోబరు నెల 8వ తేదిని మమ్ములను దుఃఖమున ముంచి వారు పరలోకగతులైరి. వారు వయోవృద్ధులైనను నీగ్రంథ మాంధ్రలోకమున వెల్లడియగువఱకును, కృతిపతులగు రంగరాట్ప్రభువులకు తాము స్వయముగా కృతిని సమర్పించువఱకును, మఱి కొన్నిమాసములైనను వారు జీవించియుండినచో మిక్కిలి సంతోషదాయకముగా నుండెడిది. కాని విధినిర్ణయ మట్టులలేదు! ఆయన స్వర్గతులైన పిదప ప్రూఫులు దిద్దుట మొదలగు పనుల నేనే చూడవలసి వచ్చిన తరి కన్నుల నశ్రువులనింపుచు తదవాతి గ్రంథము నెట్లాగైనో యచ్చు పూర్తి చేయించితిని.

కామేశ్వరరాయకవిగారి జీవితచరిత్ర సంగ్రహముగా నైన నిందు జేర్చి ప్రకటింపఁదగునని మిత్రులనేకులు కోరినను నిప్పటి గ్రంథవిస్తరమును కాలవిలంబనమును యగుటంజేసియు, కవిగారి రచింపబడిన 'కుచేలాభ్యుదయ' నాటకమునకు విద్వాన్ శ్రీ క చయనులుగారు వ్రాసిన పీఠికయం దది కొంత వ్రాయఁ బడియుండు చేతను, స్థలాంతరమున వారి జీవితచరిత్ర కొంచెము విపులము వ్రాయించి ప్రకటింపఁదలంచి, యిందుఁ జేర్పకయే యీ గ్రంథము ప్ర టింపఁబడినది. కవికృతమైన యితరగ్రంథముల నామములు మాత్రఁ టైటిల్ పేజీలో వెనుకవైపునఁ బేర్కొనఁబడినవి.

ఎచటను గంభీరముగ గురుకులక్లేశము నందక పోయిన వీరు విశేషముగా స్వయం కృషి చేసి బాల్యమునుండి యామరణాంతము సారస్వతగోష్ఠియందును నుత్తమకావ్యపరిశీలనమునందును కాలము బుచ్చుచు తాము కూడ తమ సామర్థ్యము ననుసరించి కావ్య నాటకాదుల రచించి వాఙ్మయమునకు యథాశక్తిని సేవయొనరించి తుదకు 'మురారి' పండితుని యుద్గ్రంథమున కాంధ్రలోకమున వ్యాప్తి కలుగుటకై మిక్కిలి యుత్కంఠితులైన కృతికర్తయొక్క శ్రమయుఁ దత్ఫలమును సహృదయులు పరిశీలించి నిర్ణయింతురుగా

సత్యవోలు లక్ష్మీనారాయణరావు.
బి. ఏ., బి. ఎల్.

విజ్ఞప్తి

"శ్రీ భట్టమురారి" కవిప్రణీత మగునీ "యనర్ఘరాఘవ" నాటకమునకు నాయొనర్చిన యనువాదమును గూర్చి ప్రసిద్ధ మహాకవి శిఖామణులు "బాలసరస్వతి" "కింకవీంద్రఘటపంచాన" నేత్యాది బిరుదాంకితులు (శతావధాని) బ్రి॥ శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారువ్రాసిన యుపోద్ఘాతము వలనను శ్రీ మురారి మహాకవియొక్క స్థలకాల నిర్ణయాదులనుగూర్చి కాకినాడ శ్రీపిఠాపురం మహారాజావారి కళాశాలలో నాంధ్రగీర్వాణ భాషోపన్యాసకులగు శ్రీమాన్ యీయుణ్ణి వెంకట వీరరాఘవాచార్యులు యెం., ఏ. గారువ్రాసిన పీఠికవలనను వెల్లడియగును. గాన నేనింక వానినిగూర్చి వ్రాయునదిలేదు.

ఈగ్రంథమును నేనెందును గురుముఖమునఁ జదివియుండ లేదు. వ్యాఖ్యానసాహాయ్యమున స్వయముగనే చదివి కొని మిక్కిలి ప్రౌఢమగు దానియందలి యాసక్తి విశేషముచే నెట్లయిన దీని నాంధ్రమున ననువదింతమను కుతూహలము కలిగి యథాశక్తిగా భార్గవవిజయము వఱకుఁ గల నాలుగంకములు మాత్రము రచియించి యంతటదృష్టి పాటవము కొంత తక్కువయైకనులకు శస్త్రచికిత్స చేయించు కొనుటచేత నెంటనేమరల గ్రంథావలోకనమున నలయించినచోఁ గన్నులకుమఱింత దృష్టిలోపము కలుగునను భీతిచేత

నుస్వతః వార్ధకమునఁగలిగిన దార్ఢ్యహీనతవలనను బ్రస్తుత
ము ప్రథమభాగముగా నంతటితో నిలిపివేయఁబడినది.

దీని నస్మత్పోషకులగు శ్రీరాజారావు శ్రీరామకృష్ణ రంగా
రావు బహద్దరువారి కంకితమొనర్చితిని. వారెంతయు నాద
రముతో విని సంతోసించుటయే గాక వెంటనే దీనిని ముద్రిం
పించి ప్రచురణ చేయించవలసిన దని సెలవిచ్చి ముద్రణ
మున కగు ధనమొసంగి తమకుఁ గల కవిపండితాదరమును
భాషాభిమానమును వెల్లడించిరి ; చిరకాలమునుండి బాలుర
విద్యాభివృద్ధి కొఱతవడియున్న కిర్లమపూండి గ్రామమున,
బహుధనసాధ్యమగు పాఠశాలను నెలకొల్పించి జనులవిద్యా
భివృద్ధికెంతయుఁ దోడ్పడి మహౌదార్యమును బ్రకటించి
ప్రజల సన్నుతులను బడయుచున్న వీరియౌదార్యమునకిది
క్రొత్తదికాదు.

ఈనాటకము నిదివఱలో రాజమహేంద్రవరవాస్తవ్యులును
పచ్చటి ట్రైనింగుకాలేజీ సంస్కృతోపాధ్యాయులు నగు
కీ॥ శే॥ బ్రహ్మశ్రీ ఆకుండివ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు చాల
కాలముక్రిందనే ఆంధ్రీకరించియుండిరి; వారి యనువాదము
యథామూలముగాను మిగులఁ బ్రౌఢముగాను నున్నదనుట
నిర్వివాదాంశమే. అయినను మఱల నేను నద్దానినే యను
వదింపఁబూనుట నా కా మురారి గ్రంథమునందలి యభి
రుచియే ముఖ్యకారణము.

ఇఁక నియ్యనువాదసందర్భమునఁ గొన్నియంశములు దెలుప
వలసియున్నవి.

1 నాందీశ్లోకములలో "నిష్ప్రత్యూహ" మను మొదటి దాని కొక్కపద్యముతోఁ దృప్తిఁబడక వేఱువేఱు విధముల వేఱ్వేఱువృత్తముల నాంధ్రీకరించిన నెట్లుండునో యని పెక్కు పద్యములు రచియించియు విస్తరభీతిచే సందియదింటిని. మాత్రమే ప్రచురించితిని.

2 రెండవదగు "విరమతి" యనుదానికిఁ గలదనిపెద్దలవలన వినిన పాఠభేదమును గూడ నిందుఁజేర్చి దానిని గూడ నను వదించినాను. బాగుగ విమర్శించినచో నీపాఠమే మిక్కిలి సమంజసముగా నుండినట్లు కన్పట్టుటచేతఁ గవియభిప్రాయ మిదియకావచ్చునని తోఁచుచున్నది; విద్వాంసులు విమర్శింపఁబ్రార్థితులు.

3 ఇటీవల నాకు లభించిన నాగరీప్రతిలోని రుచిపతివ్యాఖ్యా నమువలనఁ దెలిసిన విశేషములను వ్యక్తపఱచుటకు గాను ప్ర॥ అం॥ 19 శ్లో॥ "ఉన్మ్రద్రియతి" తృ॥ అం॥ 56 శ్లో॥ పౌరా ణీభిః" అను రెంటికిని రెండేసివిధముల రెండేసిపద్యములు వ్రాసినాను. మఱియు దానియందే యధికముగా నుండిన ప్ర॥ అం॥ 34. శ్లో॥

శ్లో॥ ఏతాభిస్తవ కౌతుకోక్తిభిరపి త్రైవిద్యమూర్తేరివ
త్వష్టస్యాసురశిల్పినా దినకృతోఽవచ్ఛేద వేదాత్మకైః
ప్రాతాఃస్మోవయ మస్య యద్యపిశరదప్యాజ్ఞామపి స్యామహాం
వోఢుం విష్టిరనర్ఘ తారఘుకులే కల్పాంత మున్మీలతు॥

అననది "అనర్ఘరాఘవ" మను దీనినామమున కనుబంధము

గానుండి చాల ముఖ్యమయినదియే యగుటచే దానిని గూడ నిందుజేర్చి యదియు ననువదించితిని.

4 ఇదొకటి రెండుచోట్ల సంస్కృతమునఁ గొంతగూఢముగా నున్నను దెనుఁగున గూడ వ్రాయుట ఇక్కాలమునకనను కూలమనితోఁచు సీతావయవ వర్ణనాదులు గల శ్లోకములను గొన్నిటి ననువదించియుఁ నిందుఁ జేర్పలేను. కాని ఇటీవలఁ గొందఱు రసజ్ఞులు "స్వమతము ననుసరించి మూలశ్లోకములను విడచుట యంత సముచితముగా లే" దని అనుటచే దాని కంగీకరించినను నచ్చు పూర్తియగుటచే నమునదును నవిచేర్పవలను పడక చివరననుబంధముగాఁ జేర్చడమయినది. ద్వితీయముద్రణమున యథాస్థానములందుఁ జేర్పఁబడును.

5 విశ్వామిత్రుని శిష్యులపేళ్లు బొత్తిగ నీతిబాహ్యముగ నుండుటచే వేఱువిధముగ మార్చినాఁడను. బ్ర॥శ్రీ॥ వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులుగారు కూడ నీహేతువుచేతనే కాఁబోలును మార్చియుండిరి; కవి యట్లేల వ్రాసియుండునో యెవ్వరే నెఱిఁగినఁ దెలుపఁ బ్రార్థితులు.

6 ఇందచ్చు తప్పు లెన్నియో యున్నవి; అందును గురులఘు రేఫలు, తవర్గద్వితీయ చతుర్థవర్ణములు ముఖ్యముగ వ్యత్యస్తములై యుండును పాఠకులు దయతో సవరించుకొని చదువుకొందురు గాక, యని ప్రార్థించుచున్నాను.

7 మఱియు నిందు మూలగ్రంథములోని ద్వితీయాంకము 18 వ గద్యమునందుఁ సహస్రసఖ నస్య యనియుఁ దృతీ

యాంకము 60 వ గద్యమునందు "ధూలీచక్షుషః" అనియు గౌతమ శాపబదతకలుగక ముందే యింద్రునికి సహస్రాక్షత్వమారోపింపఁబడినది. ఇట్టివ్యత్యయములు పండితరాజ ప్రణీత "రతిమన్మథ" నాటకాములయం దక్కడక్కడ నుండి నను స్వభావ విరుద్ధమగుటచే స్వతంత్రించి యావిశేషములను విడువడమయినది.

ఈగ్రంథమును మిగులదయతో నాలకించి యెంతయు సంతసించి నాయందత్యాదరమును జూపుటయే గాక వెంటనే దీని ముద్రితముఁ గావించి ప్రచురితముఁ జేయించి తద్వారముప శ్రీశ్రీ జయపుర సంస్థానాధిపతులు "సాహిత్యసమ్రాట్" "డీలిట్" ఇత్యాది బిరుదాంకితులు కవి పండిత ప్రభు శిఖామణులు నగు శ్రీవిక్రమదేవ వర్మ మహీపాలు నంతటివారి మెప్పునకుఁగూడఁ బాత్రమగు భాగ్యమును గల్గించి యీగ్రంథమును సార్థకపఱచిన యస్మత్ప్రభువులగు ఏతత్కృతిపతులును నగు శ్రీ రాజా శ్రీ రామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరువారికి సర్వేశ్వరుఁ డాయురారోగ్యాది సర్వశ్రేయములు నితోధికైశ్వర్యంబును నొసంగి రక్షించును గాక.

ఈగ్రంథమును మిగుల శ్రద్ధతోఁ బరిశీలించి దీనికి విపులముగు నుపోద్ఘాతమును వ్రాసినా యందలి ప్రేమాతిశయమును వెల్లడించిన "శతావధాని" బ॥ శ్రీ చళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారి నెంతయుఁ గొనియాడుచున్నాఁడను.

మిగుల శ్రమఁజెంది ప్రాచ్యపాశ్చాత్య మహాకవుల ప్రాచీనగ్రంథముల నెన్నిటినో పరిశోధించి యీమురారికవియొక్క జన్మస్థల కాలపాండితీవిశేషాదులను నెల్లడించుచు దీనికి వేఱొకపీఠికను వ్రాసి నాకుఁ దోడ్పడిన శ్రీమాన్ యీయుణ్ణి వేంకట వీరరఘవాచార్యులు "యెం, యే" గారికి మిగులఁ గృతజ్ఞుఁడను.

మఱియు నాకీనాటకానువాదవిషయమునఁ దమగ్రంథమూలమునఁ గొంతవఱకు మార్గదర్శకులయిన శ్రీ ఆకుంఠి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారి నెంతయు గౌరవపూర్వకముగా స్మరించుచున్నాఁడను.

ఇందుఁ "పంచమాంకము" నిటీవల ననువదింపఁగలిగితిని.

ఇట్లు బుధజన విధేయుఁడు,
సత్యవోలు కామేశ్వరరావు,
కిర్లంపూడి సంస్థానకవి.

కాకినాడ,
ది 1 జూలయి 1936.

శ్రీ మత్పరదేవతాయైనమః.

ఉపోద్ఘాతము.

"సారం తు సారస్వతం, జానీతే నితరామసౌ గురుకులక్లిష్టో మురారిః కవిః" అని సమకాలికులగు కవివరులచే బొగడ్తగన్న మురారికవినిగూర్చి నాబోంట్లిక్కడ విస్తరించుట యనావశ్యకము. అమ్మహాకవినాటకమును ఆంధ్రీకరించుట కెవ్వరును నేటికాలపువారు సాహసింపలేదు కాని సర్వవిధముల మరల నమ్మురారి కవిని జ్ఞప్తికిఁ దేఁదగు పాండితీబలముగల శ్రీముదాకుండి వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులవారు సుమారిప్పటికి ముప్పది యేండ్లనాఁడు తెలిఁగించి ముద్రింపించి ప్రకటించియున్నారు. ఇప్పుడుకాదు గాని మావిద్యార్థదశనాఁటికి నీ నాటకమును పాఠము చెప్పఁదగినవారు పండితులలో లెక్కకుఁ గొందఱు మాత్రమే యుండెడువారు. ప్రస్తుతమీ యనర్ఘరాఘవ నాటకమునే యాంధ్రీకరించి ప్రకటించుచు గ్రంథకర్త కామేశ్వర రాయకవిగారు నాపేర నిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

18-1-1936,

కాకినాడ.

......చిరమిత్రమా! సుకవిసత్తమా!

శ్రీ భట్టమురారి యనర్ఘరాఘవ నాటకమును, చిరకాలము క్రిందటనే ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రుల వారాంధ్రీకరించియున్నారు.

నాకు ఆగ్రంథమందలి వేడుకచేతను, కొందఱు మిత్రుల ప్రోత్సాహముచేతను నేనుగూడ మరల నాంధ్రీకరించినాను. అది మన కీర్తిమపూడి సంస్థాన వర్తమాన ప్రభువులగు శ్రీరాజా రావు శ్రీరామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరువారు విని సంతసించి ఆదరముతో నచ్చువేయించుచున్నారు. అచ్చయినంతమట్టుకు ఇందుతో తమవద్దికిం బంపించినాఁడను. దీనికిఁ బీఠిక వ్రాయవలసి యున్నది. సర్వవిధములను దానికిఁ దగు సామర్థ్యము గలవారును, మొదటినుండియు మాయన్నగారి (సోమసుందరకవి) వలెనే నాయందును నాకవిత్వమందును నెక్కుడభిమానము గలవారును తామే యగుటచేత, ప్రస్తుతము నావలెనే వార్ధకమునఁ గొంచెము దార్ఢ్యము తక్కువగా నుండియుందురని యనుకొనియు, మిమ్మే శ్రమపెట్టవలసి వచ్చినందులకు క్షమించి యెట్లో కొంచె మోపికవహించి దీనికి విపులమైన పీఠిక వ్రాయించి నాయందుఁ దమకుఁగల ప్రేమాతిశయమును వెల్లడించి నన్నానందింపఁ జేయుదురని నమ్ముచున్నాను. × ×

(సం.) సత్యవోలు కామేశ్వరరావు.

పైయుత్తరమువల్ల మహాపండితకవి యగు వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారి యాంధ్రీకరణమును ఈయన చూచియే యున్నారను నంశమేకాక కవివంశములో నీయనమాత్రమే కాక అన్న సోమసుందరకవిగారు సయితము కవులను నంశముకూడ మనకుఁ దెలియుచున్నది. ఆ సోమసుందరకవిగారు గానమందుఁగూడ మంచి ప్రవేశము కలవారు. పైఁగా రసవత్కవిత్వము విన్నప్పుడు ఆయనకు తన్మయత్వము కన్పట్టి మూర్ఛకూడఁ గలుగునేమోయని భయపడవలసి

వచ్చెడిది. ఈలాంటి విషయములు కొన్నిటిలోఁదప్పఁ బ్రస్తుత గ్రంథకర్త సర్వవిధముల నన్నగారికిఁ దీసిపోవువారు కారు. అన్నగారి కుమాళ్లు రాధామాధవరావు లోనైనవారును కవులేగాక గాయకులుఁగూడ ___ యున్నారు. గునుగుసీసములను పేరితోఁ బ్రసిద్ధి చెందినట్టియు బ్రాహ్మణ సంతర్పణములలోఁ దఱచు భోజనకాలమందు గోవిందనామస్మరణకు వాడఁబడుచున్నట్టియు "రక్షణపరాయణుండ! నారాయణుఁడ!" అనెడి మకుటముగల దశావతార వర్ణన పద్యములతోనొప్పు రుక్మిణీపరిణయములోనగు కొన్ని ప్రబంధములు సైతము రచించిన శ్రీ సత్యవోలు భగవత్కవి (ఇంచుమించు కూచిమంచి సోదరులకు సమకాలికుఁడు జొన్నాడగ్రామనివాసి) వీరి వంశవృక్షములోనివాఁడే కాక దగ్గఱవాఁడు కూడనని సోమసుందర కవిగారు నాతోఁ జెప్పినట్లు జ్ఞాపకమున్నది. ఆ యీసందర్భముల వలన వీరి వంశము కవితావంశమని తేలినది. గ్రంథకర్త అన్న సోమసుందరకవిగారు బహుగ్రంథములను రచించి యావజ్జీవమును కవితారచనకే వినియోగించిరని నేనెఱుఁగుదును. ఆయనకు వసుచరిత్ర యనినఁ బ్రాణమే ప్రస్తుతముగామిం జేసి స్పృశించి యాయనను వదలుచున్నాను.

ఈ గ్రంథకర్త కామేశ్వరరావుగారును బహుగ్రంథములు తెలుఁగులో వ్రాసియున్నారు. పూర్వకవులవలె సంప్రదాయసిద్ధమైన కవిగాని సామాన్యకవి కాఁడనుట నిర్వివాదాంశము. మురారి మహాకవికృతమైన నాటకము నాంధ్రీకరించుటకు సంపూర్ణమైన సంస్కృతభాషాసాహిత్య ముండినఁగాని యెవ్వరును బూనరనుట స్పష్టమగుటచే గ్రంథకర్తగారి సాహితినిగూర్చి వేఱుగఁ బ్రస్తావిం

చుట చర్వితచర్వణము. ఇఁక నాంధ్రీకరణ మెట్లున్నది? యని విచారింపవలెను. పీఠిక వ్రాయుచున్న నాయుద్దేశమునుబట్టి కావ్య నాటకాదులకన్న ఆంధ్రీకరణమునకుఁ బురాణములే తగినవని చాల కాలమునాఁడే అన్యత్ర వ్రాసియున్నాను.

ఉ॥ కావ్యముగాని నాటకముగాని మఱొక్కటిగాని తెల్గునన్
శ్రావ్యముగా నెసంగదు, పురాణము తెల్గొనరించినన్ గడున్
శ్రావ్యతగాంచి యొప్పెసఁగి సంస్కృతమౌఁగని గేలిసేయు నీ
కావ్యము శబ్దముఖ్యమటుగానఁ దెలుంగొనరింప శక్యమే!॥

ఉ॥ అందుఁ బురాణముల్ మిగుల నందము పొలుపొందుఁ గావ్యమా
చందముగా మనంబునకు సంతసమీయదు నాటకంబులున్
విందులుగావు తెల్గునఁ గవిప్రవరుల్ పొసగించుపట్ల నే
యందము దేనియందొదవు నయ్యది దాననె యుంచఁ బొప్పగున్॥

ఉ॥ తెనుగునఁ గొన్ని సంగతులు తీయని వై యలరారు, సంస్కృతం
బున మఱికొన్ని సంగతులు ముద్దులుమూటలుగట్టుఁజాలు, నిం
దున మఱియందునుం బొసగుతోఁదులఁదూఁగును గొన్ని సంగతుల్
పనిగొని చెప్పనేల? యిది పండితవేద్యముగాక యుండునే?॥

ఇత్యాదిగా మా శ్రీనివాసవిలాసపీఠికలో నా యభిప్రాయమును ప్రకటించియున్నాను. కాని స్వేచ్ఛవలనఁ గాకున్నను పరేచ్ఛవల్ల నైనను మేమును గొన్నినాటకము లాంధ్రీకరించియే యున్నాము. రఘువంశాదులును, శాకుంతలాదులును ప్రాచీను లాంధ్రీకరించుట కంతగా సాహసింపలేదు గాని ప్రస్తుతకాలములో పలువురు సాహసించి యాంధ్రీకరించిరి. కొంత యశస్సునుగూడఁ గొందఱు దానివలనఁ జేకొనిరి. శ్రీనాథుఁడు కుమారసంభవములోని కొన్ని శ్లోకము

లను యథామాతృకముగాఁ గాకున్నను ఛాయా మాత్రముగాఁ గైకొని హారవిలాసమునఁ దెలిఁగించెను. ఈయన నైషధాంధ్రీకరణమును నిట్టిదియేయని యెఱుఁగఁదగు. పేరు ప్రతిష్ఠలమాట దేవుఁడెఱుఁగునుగాని యీ మురారి నాటకమును దెలిఁగింపఁ బూనుటకే తొలుదొలుత భయము గలుగునుగదా? ఈమహాకవికి తఱచుగా సమాసములయందే తన భావముల నిముడ్చుట యలవాటు. అట్టి దీర్ఘసమాసములు తెలుఁగులో వాడుదమన్న లేనేలేవుగదా! సిద్ధసమాసములకుఁ బోతిమేని—

"గమికర్మీకృతనైకనీవృతః"

"గమికర్మీకృతనైకనీవృతుఁడనై కంటిన్॥"

అన్నమాదిరి యగును. అట్లు పరివర్తనచేసినచో "నిదియేమి తెలిగింప" ని యాక్షేపించువారి కాక్షేపింప సందుగలుగును. కాని బాగుగ యోజించినచో నట్టిచోటులట్లే అనువదింపవలెను గాని గత్యంతరము లేదు. గత్యంతరమే యున్నచో శ్రీనాథాదులు దానిని గమనింపకుందురా? ఈరహస్యము సర్వసామాన్యముగా గోచరించునదికాదు. ఈగ్రంథకర్త, స్థూలదృష్టిని విమర్శించువారటు లాక్షేపింతురనియే కాఁబోలును వీలైనంతవఱకు, దీర్ఘసమాసములను దీర్ఘసమాసములుగానే డు, ము, వు, లు, చేర్చి కూర్పక వేఱు వేఱు మాటలతోఁ దత్తదర్థస్ఫురణ కలుగునట్లు యత్నించెను, మచ్చునకొకటిమాత్ర ముదాహరింతును—

శ్లో॥ నమన్నృపతిమండలీ ముకుటచంద్రికా దుర్దిన
స్ఫురచ్చరణ పల్లవప్రతిపదోక్తదోస్సంపదా
అనేన ససృజేతరాం తురగమేధముక్తభ్రమ
త్తురంగ ఖురచంద్రక ప్రకరదంతురా మేదినీ॥ I-23

లయగ్రాహి॥

ప్రొక్కెడు నృపాలకుల చొక్కపుఁ గిరీటములఁ
జెక్కినమణిద్యుతులఁ బిక్కటిలు జ్యోత్స్నన్
జెక్కఁగ వహించి తళుకెక్కు పదపల్లవమె
నిక్కపు భుజాబలము నెక్కుడుగఁ దెల్పన్
మిక్కిలి జగద్వినుతి కెక్కు హయమేధతతు
లక్కజపులీలఁగడు మక్కువ నొనర్పన్
బెక్కులు గుణాలు తమ డెక్క గుఱుతుల్వఱల
నొక్కి యిల యంతయును ద్రొక్కి యిడి యుంటన్॥

అనెడి పద్యములో విడివిడి పదములతోడనే పరివర్తింపఁ జేసినట్లు గమనింపఁదగు. మఱియు నీశ్లోకము నాంధ్రీకరించినప్పు డీసమాసము నే పుచ్చుకొని, డు, ము, వు, లు. చేర్చినచోఁ బూర్వోక్తమైన యాక్షేపణ తగులునను శంకకలిగియే కాఁబోలును వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు మూలమునందలి సమాసార్థమును సమాసాంతరముచే వచ్చునట్లాంధ్రీకరించిరి—

మహాస్రగ్ధర॥

ప్రణమత్సర్వంసహాధీశ్వరమకుట మణీపాళిరుక్చంద్రికా మి
శ్రణశుంభత్పత్కిసాల ప్రతిపదకథిత ప్రాణదోర్దండుఁడీ రా
ణ్మణి నిర్మాణించె విశ్వంభర బహుసవ బంభ్రమ్యమాణాశ్వరింఖా
ర్పణ రాజచ్చంద్ర కౌఘూర్ణ్వాణ విషమగనర్మప్రభావప్రశస్తిన్॥

(వ్యాసమూర్తి శాస్త్రిలవారు I-23)

సర్వత్ర గ్రంథకర్త సమాసస్థలములందెల్ల నిట్లే వర్తించెనన వలను పడదు. ఎక్కడదాఁకనో యెందులకు? ఇక్కడనే—

శ్లో॥ చిరాదక్ష్ణో ర్జాడ్యం శమయతి సమస్తాసురవధూ
కచాకృష్టిక్రీడా ప్రసభసుభగం భావుకభుజః
త్రిలోకీ జంఘాలోజ్జ్వల సహజతేజా మనుకుల
ప్రసూతి స్సుత్రామ్ణో విజయ సహకృత్వా దశరథః।

అను శ్లోకమును వేఱొక సమాసపదములతోడనే అనువదించి యుండెను—

మ॥ సురవైరి ప్రమదా కచగ్రహకళా శుంభన్మహా బాహుఁడ
తుర కీర్త్యంచితుఁడుజ్జ్వల త్రిజగతీ జంఘాల తేజుండు ని
ర్జరలోకేడ్జయమిత్రకుండు మనువంశప్రోద్భవుండైన పం
క్తిరథుండద్దిరె! పెద్దకాలమునకున్ దృగ్జాంద్యమున్మాన్పెడున్॥
(I-24)

వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారును సమాసాంతరముచేతనే మూలార్థము ననువదించిరి —

మ॥ ప్రసభేంద్రారివధూ కచగ్రహ విహారప్రౌఢ బాహాఢ్యుఁ డిం
ద్రునహాయుండని బంతితేర్లదొర భూమ్యవ్యాళ లోకమ్ముల
న్వెస లంఘించెడి తేజువాఁడు మనుపృథ్వీనాథ వంశాంబు రా
శి సుధాంశుండు చిరాక్షిమంది మము విచ్ఛిన్నమ్ముగా వించెడిన్॥
(వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులుగారు I-24 ౭వ పేజి)

ప్రస్తుతగ్రంథకర్తగారు మాత్ర మచ్చటచ్చట మూలార్థమును వేఱొక సమాసముచే ననువదించినను వీలైనంతవఱకు విడివిడి పదములతోడనే అనువదించినట్లు పొడకట్టెడిని. చూడుఁడు—

శ్లో॥ ఉద్దామద్యుమణిద్యుతివ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాల జటాల జాంగలతటీ నిష్కూజకోయష్టయః।
భ్రామోష్ణప్లవమాన సూర్యకిరణ క్రూరప్రకారా దృశో
రాయుష్కర్మ సమాపయంతి ధిగమూర్మధ్యాహ్న శూన్యాదిశః॥
పేజీ 86 (II.30)

అను శ్లోకమును విడివిడి పదములతో నొక సీసపద్యముచే ననువదించి యున్నారు. కొందఱు విమర్శకులు చిన్న శ్లోకమునకుఁ బెద్దపద్యమును కర్చుపెట్టిరి యని పరిహసించుటయుఁ గలదు. అది ప్రాజ్ఞేతర విషయము. శ్లోకార్థము చక్కఁగా ననువదింపఁ బడెనా? లేదా ? అన్నదే విచార్యముగాని "చిన్న" "పెద్ద" విచారముతోఁ బనిలేదు. పై శ్లోకమును వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులవారు చిన్న చిన్న తెనుగుమాటలతో నాంధ్రీకరించి యున్నారు. వీరు చంపకమునందే కూడ నిమిడ్చియున్నారు చదువరుల కొఱకు వీరి యుభయపద్యములను నిట నుదాహరించి నాకుఁ దోఁచిన మాటలు వ్రాయుదును.

సీ॥ కడుఁదీక్ష్ణకరము లై యుడుకుఁజూపుచునుండు
చండభానునిదీప్తిమండలముల।
గాటమౌ కూటమి నాటి యెంతయు మండి
పడుచుండు రవిశిలాపటలివలన !
గలిగి యార్పఁగరాని బలుమంటలం బగ్గు
మనుచుండు పెనుపట్రుంమడస్ని
తీతువుల్ నోళ్లెండి కూఁతలువీడఁగా
విలఁగల్గు నావిరిమునకరాళి ।

తే॥ గీ॥ మిళితమై కన్నులకు మిఱుమిట్లుఁగొలిపి
గట్టు పుట్టల వివరంబు గాననీక
చూపుమాపు నిసీ ! కడు శూన్యములగు
దిక్కుమాలిన దిక్కులు దినమునడుమ.

(సత్యవోలు వారిది II-30)

చ॥ బలుమినుమానికంబు జిగిపర్వటు, ' బగ్గు ' న మంగు ప్రొద్దురా
వెలుఁగుల గుంపు గ్రమ్మునటవీతటిఁ గూఁతలు వీడఁదీతువుల్
వెలుఁగుల జేని వెల్గులిలవేఁగి మిరాఁదనుదేల హిం ప్ర భా
నలు పవలింటి నడ్మ విజనంపు దెసల్ గనుజంట యేర్చు సీ !॥

(ఆకొండివారిది II-30 పే 25)

ఇరువురును జక్కఁగానే అనువదించినారు. శాస్త్రులవారి రచనలో నిమిడికఁతో గూడిన జిగిబిగి యెక్కువగను, రావుగారి రచనలోఁ బ్రసాదగుణ మెక్కువగను బొడకట్టెడిని. అక్కడే కాదు. ఈయంశ ము సర్వత్ర గోచరించెడిని. శాస్త్రులవారు మన మొనర్చెడిది యాం ధ్రీకరణముగదా ! యని (కాంబోలు) నెక్కుడుగా నచ్చతెలుఁగు పదములు వాడియున్నారు. మచ్చున కొకపద్య ముదాహరించి యీ యంశమునుగూర్చి చర్చింతును—

కం॥ ఎనగానక వెలయు కకు
స్థుని కొలమున సంపుఁదావి సొంపుగొందు మురా
ర నొడువులు గాడి పగిదం
దనరును వాల్మీకి వాక్సుధాకూపమునన్ ॥

(శాస్త్రులవారిది I-12. 4 పే)

ఇందు విస్తరించి తెలుఁగుపదములు వాడఁబడినను తత్సమపదభూ యిష్ఠముగనున్న నాల్గవచరణమునం దున్నంత ప్రసాదగుణము తక్కిన

చరణములందున్నట్లు లేదు. దీనికే రావుగారి తెలుఁగుం గూడఁ జూపుదును—

కం॥ నిరుపమ కాకుత్స్థ యశ
స్సురభిళములు, ప్రథమసుకవి శుభవాగమృతా
కిరకూప నిపానమ్ములు
సురుచిరములహో! మురారి సొబగుం బలుకుల్॥

ఇందు సర్వత్ర తత్సమ సమాసములనే వాడినను అర్థసౌకర్యమెక్కుడుగ నుంటచే ప్రసాదగుణ మధికమని చెప్పనక్కఱలేదు. సంస్కృతమున మురారి పాకమెట్టిదో ఆంధ్రీకరణమున శాస్త్రులవారి పాకమును నట్టిదిగనే యున్నను వారు గొప్ప విద్వాంసులగుటచేఁ గొన్ని విషయములలో రావుగారికన్నఁ బై చేయిగ నుందురనుటకు సందియము లేదు—శాస్త్రులవారు మఱల మురారి యంతటివారని మొదటనే వ్రాసితిని. ఇందుకు రావుగారును సమ్మతింతురు. నిజ మొప్పుకొనుటయే సహృదయ లక్షణముకదా! అట్టిది మచ్చునకొకటిమాత్రము చూపుదును—

సీ॥ మనువంగసమున నీ మానిసి మొలకలు
కైదువుకతచెప్పఁ గలరయేని
యాకృతివిజ్ఞేయ మయ్యెనే బ్రాహ్మణ
గణముంగు నీకిష్టిగలదయేని
(వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులుగారు)

సీ॥ మన జన్మమైన యీమానిసి నిసువులే
శస్త్రప్రశంస తేఁజాలిరేని
యీబ్రహ్మవర్గ మాకృతిగణంబగునేని
యదియు నీమదిక్షిష్టమగునయేని
(రావుగారిది)

అయూ యాంధ్రీకరణము లేశ్లోకమునకో ఆశ్లోకభాగముగూడ నుదాహరించి చర్చింతముగాక—

శ్లో॥ కురుధ్యేశ్చత్రకథా మమీ యది మనోగ్లాంశే మనుష్యాంకురాః
స్యాచ్చేద్బ్రహ్మగణోయ మాకృతి గణస్త్రత్రేష్యతే చేద్భవాన్॥

ఈవాక్యము పరశురామునిది. "మా బ్రహ్మతేజమునకుఁ గూడ నీవు జంకకున్నావు?" అని శతానందుఁడు పల్కినమీఁద నీవాక బ్రాహ్మణుఁడవేనా? అని ప్రాఁతటంకుల నుద్ఘాటించుచు గంభీరముగా శతానందుని పరశురాముఁడెత్తిపొడుచుచు నుపాలంభించు సందర్భములోనిది. ఇందు రెండవచరణమే మనకుఁ బ్రస్తుతము కావలసినది. కాన దానికి సంప్రదాయార్థము వ్రాయుదును. బ్రాహ్మణగణము ఆకృతిగణ మయ్యెనేని అనగా ఆకారమాత్రముచే (శిఖా యజ్ఞోపవీతాది బాహ్యవేషధారణముచే) సంప్రాప్తింపఁదగినదే అగునేని-తత్ర - ఆబ్రాహ్మణగణమందు - భవాన్ - నీవు ఇష్యతే చేత్ - భాష్యకారాదులచేఁ గొన్నికొన్నిశబ్దములకు గణప్రవేశమెట్లో అట్లెయెవరేని మహనీయులచే నీవు బ్రాహ్మణులలోఁ జేర్పఁబడితివేని అని తాత్పర్యము. ఇయ్యెడ వ్యాఖ్యాత "వ్యాకరణ ప్రసిద్ధః" అని కూడ వ్రాసియున్నాఁడు. కాని రావుగారు వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారివలె గురు శుశ్రూషాపూర్వకముగా వ్యాకరణము నభ్యసించి అందు నిరంతర వ్యాసంగము కలిగినవారు కాకపోవుటచే సంప్రదాయార్థము వారికి స్ఫురింపలేదు—అందుచేత—"అదియ నీమది కిష్టమయ్యెనేని" అని యాంధ్రీకరించి యున్నారు వ్యాసులవారో! మురారికవియుంబోలె "గురుకుల క్లిష్టు" లగుటచే సంప్రదాయానుసారముగా "అందు నీకిష్టి గలదయేని" అని తెలిఁగించిరి—అందు

ఆబ్రాహ్మణ గణమందు నీకున్ (శతానందున కన్నమాట) ఇష్టి-సమ్మతి-కలదయేని-ఉన్నదేని-అని సరిపోయినది—రావుగారి తెలిఁగింపులోనో—"అదియ నీమది క్లిష్టమయ్యేనేని" అని యుండుటచే సంప్రదాయార్థము లోపించినది-మక్కికి మక్కి తెలుగు గాదుగదా! యిది యనుకొందమన్నను మార్పు కొంతవఱకేని అవసరమే అని తోఁచినచో ఆరీతిని సరిపెట్టుకోవచ్చునుగాని యిది యట్టిదికాదు. కాన నిందెత్తికొని కొంత వ్రాయవలసి వచ్చినది. గాని రావుగారి నధఃకరించు తలఁపుతోఁగాదు. ఇంత మాత్రమునఁగలిగిన పెద్ద లోపమేమియు నుండదు. ఇది సవరణగాని స్థలముకాదు, అదియె నీమది క్లిష్టమగునయేని" యనుచో "అందు నీకుఁ బ్రవేశమబ్బునేని" అన్నచో రావుగారి తెలిఁగింపునకును సంప్రదాయము సరిపడును.

ఈసంప్రదాయ విషయమిఁకను గొంత వ్రాసినఁగాని తేలదు. ఒక్కొక్క శాస్త్రమునకుఁ గొన్నికొన్ని సంకేతములుండును. ఆయా సంకేతములు ఆయా శాస్త్రములలోఁ బరిపూర్ణులుకానివారికిఁ గూడఁ తత్తద్గురు శుశ్రూషామాత్రముచే సాధ్యము గావచ్చును. ప్రస్తుత మేమిటనఁగా మురారిమహాకవి అనేకస్థలములలో వ్యాకరణ సంప్రదాయములను జొప్పించియున్నాఁడు. ఈమధ్య నొక విమర్శకాభాసుఁడు బయలుదేరి శాస్త్ర సంప్రదాయములు నాటకములందు బొత్తిగా నుండరాదని వ్రాసి మాచే గాఢముగా ఖండలింపఁబడి యున్నాఁడు. దాని నటులుంతము. మురారి కెంతవఱకును వ్యాకరణ శాస్త్ర మర్యాదలను దన నాటకమునఁ జొప్పింపవలయుననియే కుతూహలము. ఇందులకు "స్థానివద్భావము" లోనగా నెన్నోయుదాహరణములు కలవు. విస్తరభీతిచే నుదాహరించలేము. ప్రస్తుత

ము గణపాఠ విషయమును పురస్కరించుకొని శతానందు నెత్తిపొడిచి నాఁడు. గణములు రెండు విధములు. పఠితగణములనియు, ఆకృతిగణ ములనియు, అందు పఠితగణములు ఆగణమందు మొట్టమొదట నాచా ర్యులు పఠించిన శబ్దములకు మాత్రమే ఆయా కార్యమును సంపాదిం చునవిగా నుండును, ఆకృతిగణములో, సజాతీయముగా నుండు మఱి కొన్ని శబ్దములకుఁ గూడ ఆగణకార్యమును సంపాదింపఁగలవుగాని అక్కడ నొక విశేషమున్నది అందు లేనిశబ్దములకు ఆయా కార్య సంపాదనము విషయమునఁ గ్వాచిత్కముగా భాష్యకారాది మహా మహుల యిష్టికూడ (ఇష్టము లేక అంగీకారము) ఉండవలసి యుం డును. ప్రస్తుతము బ్రాహ్మణులనఁగా గ॰ంశ ఇయత్త కలిగియున్న సముదాయమా? లేక ఆకృతిగణమా? అనఁగాఁ దాదృశమైన వేష భాషలచే నొప్పువారుకూడ వారిలోఁ జేరుట కవకాశ మేమేని యు న్నదా? ఉన్నచో నీకాగణమం దేమహామహుల యంగీకారమేని యుండి యుండెనా? అనుచున్నాఁడు. పరశురాముఁడు. ఇట్లేల యన వలసి వచ్చెనందురా? శతానందుఁడు గౌతముని కొడుకు, గౌతముని భార్య కళంకితురాలగుటచే శతానందుఁడు పరిశుద్ధ బ్రాహ్మణుఁడు కాఁజాలఁడను కారణమును గభీరముగా నుద్ఘాటించుచున్నాఁడన్న మాట.

కవులకు రసారసములు శాస్త్రాభ్యాసమువలనఁ గలుగవు. కాని యిట్టి సంప్రదాయములు శాస్త్రాభ్యాసమువలనఁ గాని అవగత ములు కావు. ఇవి యవగతములుకాని యాత్రమాత్రమున స్వతంత్ర రచనకు లేశమును జిక్కలేదు. ఇట్టిపట్టు లాంధ్రీకరించుపట్టునఁ గొంత కొఱతయున్నట్లు తోఁచుచుండును. ఈలోటు వ్యాఖ్యానము తీర్చవచ్చును గాని ఆవ్యాఖ్యానము గూడ గురుశుశ్రూషాలబ్ధముగు

ననుభవము గలవారికిఁ జేసినంతసాయమును దదన్యులకుఁ జేయఁజాల దు. నాయనుభవము నొకదాని నిక్కడ నుదాహరించుచున్నాను.

శ్లో॥ యదాచర్మ వదాకాశం । వేష్టయిష్యంతి మానవాః
తదా శివ మవిజ్ఞాయ । దుఃఖస్యాంతో భవిష్యతి ॥

ఈశ్లోకము దేవీభాగవతములోనిది శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు నుండి కైకొనఁబడినది. దీనియర్థము సుగమముగానే యుండినను ముప్పది నలుబది యేండ్లనుండి తాత్పర్యము నాకు గోచరించినదికాదు. వ్యాఖ్యానముకూడఁ జూచినాను. తాత్పర్యము తేలినదేకాదు. ఆంధ్రీకరణములో గోడమీఁది పిల్లివాటముగా సరిపెట్టఁబడినది. తుదకు నిన్న మొన్న కాఁబోలును సంప్రదాయజ్ఞులవలనఁ దెలిసికొంటిని. ఇట్టి వెన్నో కవికవసరమని తెల్పుటకే యెందఱినో ఆశ్రయించి యెన్నో తెలిసికోవలసి యున్నట్లును అందుఁ గొన్నిమాత్రమే తెలిసికొని యున్నట్లును ఒకచో వ్యక్తీకరించి యుంటిమి—

ఉ॥ ఒక్కొకచోట నొక్కొకనియొద్ద నొకొక్కొకమాట చొప్పునన్
జక్కఁగ సంగ్రహించితిమి చాతురిమీఱఁగఁ జెప్పప్రజ్ఞ... ..

అని శ్రీ విజయనగరపు మహారాజావారిని గూర్చిన పద్యములతో వ్రాసికొని యుఁటిమి. కాని తెలుసుకొన్న సంప్రదాయములెన్నో లేవనియును తెలిసికోఁదగినవే చాల నున్నవనియు నేఁడు గడచిన కొలఁది తోఁచుచున్నది. తదభ్యాసమునకు జన్మాంతరమపేక్షణీయము.

ప్రస్తుతము రావుగారి తెలిఁగింపునందు—" తత్రేష్య తే చేత్ భవాన్ " అన్నచోట వ్యత్యాసము కలదనియు శాస్త్రులవార తెలిఁగింపులో నయ్యది లేదనియుఁ దేలినది. కవికి సర్వశాస్త్రముల యందును ప్రవేశము కలిగియుండవలయునని లక్షణశాసకులు—

ఆ॥ వె॥ బ్రహ్మవేత్తయయ్యు స్వర్గకాముకులై గృ
హస్థవిధులనందు సందటట్టు
లితఁడు నధ్వరములనిటు పూని విహరించు
నింతెకాని స్వర్గమితనికేల ! ॥ (II-35)

ఈయాంధ్రీకరణము మిక్కిలి చక్కగా నున్నది. స్థూలదృష్టిని శంకిం చువారికి చతుర్థచరణము పద్యపూరణమునకై యుపయోగింపఁబడిన దని తోఁచవచ్చును. కాని ఆంధ్రీకరణమనఁగా భావమునకుఁగాని శ్లోకనిష్ఠపదముల కెన్నఁడునుగాదు. భావము నేపట్టుచో స్వర్గమునకుఁ బ్రతిస్వర్గమును సృష్టించు విశ్వామిత్రునకు స్వర్గముతోఁ బనియుం డుననుకొనువా రుందురా ? ఇదియునుగాక బ్రహ్మతత్త్వవేత్త యె న్నఁడేని స్వర్గము నపేక్షించునా ? “ క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి ” కదా !

ఈయన కొన్ని శ్లోకముల నాంధ్రీకరించుపట్టున మూఁడు నాలుగు వఱకును పాఠాంతరములను జూపియున్నారు. అందలి విశే షములను చదువరులను గమనింపఁగోరుచున్నను.

ఇప్పటికి మనకుఁ దెలిసినంతలో నీ యనర్ఘరాఘవ నాటకమును నాంధ్రీకరించిన కవులిర్వురు మాత్రమే. ఈయిర్వురిలోఁ బ్రథములు వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులవారు. రెండవవారు వీరు. వెనుక నప్పయ్య దీక్షితులవారు కాంచోలును—

“ పిళ్లః కవి రహం విద్వాన్ ”

అని వేదాంతదేశికులవారిం గూర్చియన్నట్లు విందుము. ప్రస్తుత వివా యుభయులపట్లను ఆశ్లోకార్థము నుపయోగింపఁ దగునని నేననుకొం దును. శాస్త్రులవారి రచనలో నెక్కుడుగ నాంధ్రపదము లున్నను ప్రసాదగుణము రావుగారి రచనయందే యున్నట్లు నే నభిప్రాయ

పడితిని. అదియే ముఖ్యముగ కావలసినది. అది లేనిచో మొల్ల చెప్పినట్లు—

"మూఁగ చెవిటివారి ముచ్చట" కావలసివచ్చును గదా! వీరిరువురియొక్క శైలిలోని భేదమును పాఠకులు గమనించుటకుఁ గొన్ని పద్యము లుదాహరించుచున్నాను.

1. శ్లో॥ I-18.

ఉ॥ మున్ను నరుంధతీపతియుమన్నెఁ దనంతన యింతమట్టు; నేఁ
డిమ్మహిరుండు మాకుల మహిష్టుడు సర్వసురాదిముండు; జ
న్నమ్ములు నేఁడొనర్చితిమి; నాఁడెపురాజు గలట్టిదయ్యె నేఁ
డిమ్మహిఁ; తన్ను మెచ్చుకొను నింద్రుఁడు మేము సహాయులౌటచేన్

(వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులుగారు)

చ॥ ఇపుడుగదా, మదన్వయనుహిష్టుఁడు సూర్యుఁడు దేవముఖ్యుఁడౌ
టిపుడుగదా, ముదంబుగొనుటింద్రుఁడు మాచెలిమిందలంచి; మే
మిపుడుగదా, సమున్నతి వహించి రహించుట యజ్ఞలందు; దా
నిపుడుగదా, యుదారవిభూవి యిలకుంట, గురుండిటుంటచేన్॥

(సత్యవోలు వారిది)

2. శ్లో॥ I-21.

గీ॥ ఎవని యానతిమీఁజుట కతమునం ద్రి
శంకు భూపాలునకు గాధిసంభవుండు
పట్టి పల్లార్చినను ననుభవపదంబు
గాకపోయెను దేవలోకంబు భువియు॥

(వ్యాసమూర్తిగారిది)

కం॥ ఆకౌశికమునిఘనకృప
కాకరమైనను త్రిశంకున నుభవమునకా
నాకము, నీలోకమునుం
గాకుండుట యితనియానఁ గడచుట నెగదా! ॥

(23 పే. కామేశ్వరరావుగారిది)

3. శ్లో॥ I-53.

శా॥ ఈరైదంగములొప్పు ఋక్కులు తలం; తీవగ్నులారున్మదం
బారన్నీకుహవిస్సు యజ్వలిడ స్వాహాకార పూర్వంబుగా
క్షీరాంభోనిధినుండి భూమికిడిగన్ జేసెన్సురశ్రేణిని,
న్వీరా! చంపుదు రావణప్రముఖ దుర్వృత్తాళి నీవీపయిన్॥

(శాస్త్రిలవారిది)

సీ॥ నీవేకదా! వేడ్కనెగడనీరైదంగ
ములనొప్పుచుండు ఋక్కులదలంతు
నీకై కదా! యజ్వలోకంబు మోదంబు
దగవేల్చు హవ్యముల్ చాల్చునగ్ని
నిన్నేకదా! పాలమున్నీటిలోనుండి
యిలకుడిగ్గఁజేసి రెల్లసురలు
నీచేఁగదా! యింక నిగ్రహింపంబడఁ
గలరు రావణముఖ్య ఖలసురాళు

తే॥ గీ॥ లకట! నిను మానవునిగాఁగ ననుదినమ్ము
దలఁచుచుందు తెలుంగక ధరణి నరులు
మహితగుణములప్రోవ! సేమములతావ!
మాననీయప్రభావ! మహానుభావ! ॥

(రావుగారిది)

4. శ్లో॥ III-15.

సీ॥ కాయికమానస కలుషంబు లడఁగించు
సావాఘముల సమస్య యిదియొక్క-
బుక్కులకు సమార్థమెఱఁగించుకృతియొ యు
జుస్సులమొదలెదొ సామ్ముసీగు
దీవన బహుకార్య దృష్టఫలంబు నా
కన్నెకు వరుఁ బురోగతునిఁబోలెఁ
దెల్పుచున్నది—*

విశ్వా—(సాభిప్రాయముగ నించుకనగుచు) మిత్ర ! హాలకేతన !
యిదిల్లె కలదె యనతి చిరకాలభగ్న

(వ్యాస...)

---

* యిక్కడ శ్లోకమునకు సరిపోయినది. తరువాయి శ్లోకము యొక్క అనువాదమునకు మిగిలినభాగము తీసికొనఁబడినది.

ఉ॥ సామపు సీమయో, యకలుషంబగు బుక్కులనిక్కమో యజు
స్తోమము ధామమో, యనఁగ శోభిలుచున్నిజమై, ఫలంబుల
న్వేమును బెక్కుచోట్లనిడు నీ ఘనవాక్యము నాకుమూర్తె కి
ష్టోమునిచంద్ర మా యెదుటనుండినవానిగఁ దెల్పెడున్ వరున్ ॥

(143 పే, కామేశ్వరరావుగారిది)

5, శ్లో॥ III-21.

కం॥ ఈ యీ, డీయతిసుందర
కాయము, వీరాద్భుతములు కార్యములివి, నీ
యీయర్భకులను గనుఁ గోఁ
జేయున్నామది యభీష్టసిద్ధి నటనమున్ ॥

(వ్యాస...)

చ॥ వయసన నిద్ది యెంతో యభివాంఛిత, మాకృతియన్న నిద్ది యెం
తయును మనోహరంబు, చరితంబన నిద్ది యపారవీరవి
స్మయరసపూరితం, బన నమంద ముదంబున నిక్కుమారక
ద్వయమునుఁ జూచి యాడు, మది తద్దయు సార్థకమైనయట్టులోన్
(149 పేజీ. కామేశ్వర...)

6 శ్లో॥ IV-62.

తే॥ గీ॥ పూర్వ మొప్పినవే వరమ్ము లవి రెండు,
వేడుకొనెదను భరతుఁడు పృథ్వినీది
యేలు రాముఁడు పదునాలుగేండ్లు దండ
కనువసించుతఁ దమ్ముతోఁ గాంతతోడ ॥

(వ్యాస...)

చ॥ "వరయుగమిచ్చి యుంటిరి కృపామతితో నలనాడు మీరు; త
ద్వరముల నిప్డు కోరుదును; దాన యయోధ్యకు రాజుగావలె
న్భరతుడు; రాఘవుండు పదునాలుగు వత్సరముల్ స్థిరంబుగా
ధరణిజతోడ లక్ష్మణయుతంబుగ దండక నుండ గావలెన్ ! ॥"
(243 పేజీ. కామేశ్వర...)

ఇంకొకటి రావుగారు గమనింపవలసి యున్నది. ముద్రణము లో చాల వ్యత్యాసములు పడినవి. వీని నుపేక్షించినచో మునుపెట్టు లయినను నేడు మిక్కిలి చిక్కు. నేటి విమర్శకులు వీనిం బురస్క రించుకొని పెనఁగులాడుదురు. వారేమి చేయుదురు ? వారి జ్ఞానము తావన్మాత్రమందే పర్యాప్తము. ఇది నాకనుభూతమైన విషయము. మేమొకచో "మూఁగురు" అని, దానిని "నల్వురు" అనునట్లు సవరించుకోఁదగునని సవరణ నుపపాదించియుంటిమి. అట్లు తెల్పినను మరల నెదురుతిరిగి కొన్నిచోట్లఁ గురురదని శంకించెను. నాయనా !

నీవేది కుదురదంటివో దానినికూడఁ గుదిర్చి ముద్రించిన ప్రతిగలను. చూచుకొమ్మంటిమి. చూచుకొని మరల నింక నొకపద్యములో దిద్ద లేదేమి ? అని యడుగ మొదలిడెను. అయినా విమర్శకబుధుఁడు, ప్రస్తుతము కాకపుర నివాసియే. కావునఁ గొంచెము విస్తరించి శుద్ధపత్రిక కూడ ముద్రింపక తప్పదు ! లేదా యితనిబాధ తప్పదు ! పైఁగా నితఁడనాలోచనగా నందందుఁ బొరఁబడి " క్రిందఁబడ్డను మీఁదివాఁడనే " అని పరాక్రమింపఁ జొచ్చును. కావున జాగ్రత్తయని రావుగారిని హెచ్చరించుచున్నాఁడను.

శ్లో॥ యథాస్త్రీణాం తథావాచాం సాధుత్వే దుర్జనోజనః ॥

అనికదా భవభూతి మహాకవి పలికియున్నాఁడు. మఱియు వార్ధక్యమువలనఁగాఁబోలును రావుగారిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

" అచ్చుతప్పులను గూర్చి పడుశ్రమ ఆంధ్రీకరణముకన్నను నెక్కుడుగాఁ గన్పట్టుచున్నది. మఱికొంత శ్రద్ధచేయుదును "

వృద్ధులకే కాదు. ఈవిషయము యువకులకును దురవగాహమే. అందులో స్వకీయగ్రంథమును ముద్రింపించుపట్టునఁ గొన్ని సందర్భములకు సొంతముగా ప్రూఫు చూచుకొనుట యుపకరించును గాని అక్షరలోపములకు లేశము నుపకరింపదు సరికదా ! పైఁగా నపకరించును. అందులో నక్కరములున్నను లేకపోయినను గవనము సొంతమే యగుటచే నున్నయక్షరములతోడనే లేనివికూడ నున్నటులే పద్యమో వచనమో చక్కఁగా నడచును. అందువలన లోపించిన భాగములన్యులకుఁ గన్పట్టవలసి వచ్చును. అచ్చులోపములన్నవి శతవిధాల నిట్టివిమాత్రమే. కొన్ని యితరులు ప్రూఫు దిద్దుపట్టున వారివారి యూహను బురస్కరించుకొని చేసినవిగూడ నం

డును. ఏమైనను గొందఱు "రాముఁడు" అనుటకు "కృష్ణుఁడు" అను పదము ప్రయోగించి దానినిగూడ ముద్రాప్రమాదముల క్రిందికి లాగఁజూతురు. అట్టివారొకరు ప్రస్తుతము నన్ను రంగానకవతరింపఁజేసి పెనఁగులాడుచున్నారు. కావున నేనింతగా రావుగారిని బ్రస్తుతవిషయమునఁ బనిగట్టికొని హెచ్చరింపవలసి వచ్చినది.

మఱికొన్ని విషయములకుఁ గూడ గ్రంధకర్తగారి యుత్తరమునుండియే కొన్నిమాట లుదాహరింతును—

"రేఫవిషయములో నేనంతగాఁ బాటించనిమాట వాస్తవమే. ఇప్పుడయినను యికరత్ర సవరింతును గాని ప్రాసయందు మాత్రము మతాంతరానుసారముగా నట్లే యుండనిందు"

ఇక్కడఁ గొంచెము వ్రాయుదును. భారతకవు లేమి పాటించిరో కాని రేఫశకట రేఫమైత్రి నిషేధమును గూర్చి తదితరులు లేశము బాటింపనేలేదని యెల్లరు నెఱిఁగినదే. అప్పకవి బోలెడు దీనికై కష్టించినాఁడు కాని తుదకుఁ దన కవనమునందే తన్మైత్రి నంగీకరించినాఁడు. అంతమాత్రమున నతని కిష్టమున వలనుపడదు. ఏమందురా, నేనును పొరఁబడి యట్లు వాడితినని యతఁడు జవాబు చెప్పానుకో వలెను గదా? మాముట్టుకొక నన్నయ్యగారు తప్ప తక్కిన భారతకవులు గూడ రేఫశకటరేఫమైత్రిని పూర్తిగా నంగీకరించిరనియు, అప్పకవి వారివారి ప్రయోగములలో బాధించుచోట్ల నుభయ రేఫల పట్టికలోఁ జేర్చియుండుననియే తోఁచినది. కావున నే—

ఉ॥ ఆకును రేఫకుం జెలిమిరాదని పెద్దవివాద పెంచెఁ దా
నేకళనుండివ్రాసెనో ? కవీంద్రుఁడు నన్నయ కల్పమాని నా
రే ? కవులొక్కరే నుభయరేఫలె యవ్వి నణల్ లడల్ శసల్
కాకయభేద మీయొకటికా ? తగకుండుట ! మేలుమేల్ ఖళీ !॥"

అని పాణిగృహీంత పీఠికలో వ్రాసికొనియుంటిమి. ఏమైనను అమలులోలేని కొన్ని గవర్నమెంటు శాసనములవలెనే శాస్త్రప్రవర్తకుల కొన్ని యను శాసనములును పాటింపరానివని నే నభిప్రాయపడుదును అట్టివానిలో నాంధ్రమున రేఫశకట రేఫమైత్రిని గూర్చిన నిషేధమొకటి, సంస్కృతమున ఉభయపదులగు ధాతువుల ప్రయోగవిషయమున నాత్మగామిత్వ పరగామిత్వములను గణింపకుండుట యొకటియని నే ననుకొనుచుందును. ఆ యీ సందర్భములను బట్టి యేమి మఱికొన్ని విషయములయందలి యనుభూతింబట్టి యేమి లక్షణము నిమిత్తమాత్రమనియు సర్వత్ర లక్ష్యమునకే యెక్కుడు ప్రాధాన్యమనియు నేను స్థిరపఱచుకొని వాదించుచున్నాను. భాష్యకారాదుల పోకడలుకూడ దీనికే బలము కలిగించునని నాయాశయము. కాని యవి యిందెత్తి చూపకపోవుటకుఁ గారణ మిక్కడ నది ప్రస్తుతము కాదనియే.

ఇంకొక విషయమునకుఁగూడ రావుగారి యుత్తరమే యుదాహరింతును. 'ఒక్కతఱి' యుండరానిదేమైనచో—"అబ్రంబుగ" అని సవరింపనగును.

ఇయ్యెడ నాశంక యేమందురేని వినుఁడు. ఒక + తఱి. అనుచో సమాసము చేసితిమేని 'ఒకతఱి' అని కావలయు. వ్యస్తపదములైనచో 'ఒకటే తఱి' అని యుండును. విభక్తికి లోపమే యుండదు. కావున నిది సమాసమే, అగుచో మధ్య ఏవకారార్థకమగు 'ఏ' కారమునకుఁ బ్రవేశమెట్లు ? అని. వ్యస్తమగుచో "ఒకటే తఱి" అని యుండుట సహృదయ సమ్మతము. ఒకేతఱి లోనైనవి తఱచు అఱవవారి తెలుఁగునందుపలబ్ధమగుటయు నెఱుఁగుదును.

దీనిని బట్టియే మా బాలరామాయణ నాటకమున నొకచోట 'ఒకే' ప్రయోగము పడినది. అది నాకిష్టము లేక నిన్న మొన్న నచ్చయిన షష్టిపూర్తి ముద్రణమున సవరింపఁబడినది. ఈ కారణముచే నేను శంకించితిని. మఱి యెక్కడేని మా కవనమున "నొకే" పదమున్నను అది ప్రమాద ప్రయుక్తమే గాని మాకు సమ్మతము కాదని చదువరులు గమనింతురు గాక! నిన్న మొన్న మా గురువులలో నొకరు నన్నుగూర్చి వ్రాయు వ్యాసములలో 'ఒకే' వ్రాసియున్నారు. వారి తాత్పర్యమేమో!

రావుగారి యాంధ్రీకరణము మిక్కిలి చక్కగా నున్నదని వ్రాయుటకు నాకు సాహసము చాలదుగాని యింతకన్న నెక్కుడుగ వేఱొకరేని యీ మురారి పాకమును తేలికపఱతురని మాత్రము నాకు నమ్మికలేదని చెప్పఁగలను. ఈ మురారికవిత్వము నాంధ్రీకరించు విషయమున నిప్పటికి సుమారు ముప్పది సంవత్సరములనాఁడు పల్లెపాలెం గ్రామములో నా గురుపరంపరలో నొకరును బంధుగులును నాయెడల మిక్కిలి యభిమానులును నగు శ్రీ మధునాపంతుల సూరయ్యతాతగారు—"తాతా! మన వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు మురారి నాటక మాంధ్రీకరించినారు గదా! దానింగూర్చి నీ యభిప్రాయమేమ" ని ప్రస్తావించిరి. ఆవిషయము నిర్ణయించి యిదమిత్థమని వక్కాణించుటకు నేనెంతవాఁడనని కొంతసేపు లోకముతోఁ బాటు వినయోక్తుల నుపయోగించితిని. కాని వారు గట్టిగాఁ బట్టు పట్టిరి. అప్పుడు నేనున్నస్థితి "అహమేవ" అను నవస్థ నింకను పూర్తిగా నతిక్రమించనిది కావున తదనుసారముగనే జవాబు చెప్పితిని, దానిమీఁద వారు—

"శ్లో॥ ఏకై కేనివసంతి తే భుజభృతః" అను సప్తమాంకములోని శ్లోకము నిచ్చి పరీక్షగా నన్నాంధ్రీకరింపుమనిరి. వారి యాజ్ఞ నుల్లంఘింపఁజాలక వెంటనే నే నిట్లాంధ్రీకరించితిని. వారు మిక్కిలి సంతసించిరి. దాని నిక్కడఁ జూపుచున్నాఁడను

చ॥ ఒకరొకరుంద్రు వీరవరు లొక్కరికొక్కరు తీసిపోరు, భూ
మికి యశమబ్బె రావణుని మెచ్చుననంచనుకొందు మేని వా
లికి నతఁడింతజంకె లవలేశము లొక్కటడించి కన్నులుం
టకుఁగని వీనులుంటకు వినందగు నల్పులమేమిచెప్పఁగన్ ॥

ఆపద్యములోనున్న యేపదమునకు లేక యేవాక్యమునకు ఆంధ్రీకరణములో నేది వాడఁబడినదో యేది సొంతముగాఁ జేర్చఁబడినదో, యేది వదలఁబడినదో యియ్యెడ విడఁదీసి చూపి వ్యాఖ్యానము చేయవలసియున్నను గ్రంథవిస్తరభీతిచే నది యుపేక్షింపఁ బడినది. అదిగాక ఉభయభాషావిదులగువారికిఁ గాని అవ్వాత యుపకరింపదు. ఆశ్లోకమునకు శ్రీ వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారి యాంధ్రీకరణమునుగూడఁ జూపుట అంతయుప్రస్తుతము గాదని దానింగూడఁ జూపుచున్నాను.

ఆ॥ వె॥ ఉందు రొకరికంటె నొక్కరు భుజశాలు
లెవని సమరభీరు నెన్నవచ్చుఁ
గాని లంకఁ జేవిఁబూనెడు నీవసుం
ధరయొ ? వీరభూమి పరిగణింప ॥ ౧

తే॥ గీ॥ వాలియో ? పిల్చువీనినిఁబట్టి యేమి
సేసెనో ? యది దృక్కులస్పృష్టిగనుఁగొ
నుచును వీనులకలిమి వినుచును మనెద
మనదలము నాకొనఁగనది మనతలంబె ॥ ౨

ఇక్కడ మఱికొంత వ్రాయవలయును. వీరు రెండు పద్యములలో నెందు కాంధ్రీకరింపవలసి వచ్చినదనిన, అంతకు మున్నొక శార్దూల శ్లోకమును సీసములో నాంధ్రీకరింపఁ దొరఁకొనిరి. అందున్న సరుకు సీసము నాలుగు చరణములకు మాత్రమే సరిపడినది. కావున నందు మిగిలిన ఆటవెలఁదిలో ప్రస్తుతశ్లోక మాంధ్రీకరింప మొదలిడిరి. ఆట వెలఁదిలో శార్దూలమునందలి సరుకెప్పుడో గాని యిముడదుగదా ? అందుచేఁ దరువాయిదై తేటగీతి నవలంబించవలసి వచ్చినది. ఆ యీ చిక్కులు రెండుపాత్రములును నెదుటఁ బెట్టుకొని విమర్శించు వారికిఁ గాని బోధపడవు. ఏమైననేమి నేను వ్యాసమూర్తిశాస్త్రుల వారి యాంధ్రీకరణము నభినందించలేదన్నది ముఖ్యాంశము. ఏదో యొక శ్లోకానికి మాత్రము వారికన్న మిన్నగాఁ దెలిఁగించుట చూపి నంతలో ప్రస్తుతవిషయము తేలదుగాని అప్పటి వాదోపవాదాలలో

కం॥ తెనిగించిరి దేవరవా
రనర్ఘరాఘనము దానినారసియే వా
రనిరిశబాసని దీనిం
గనియనుటకు నెందుకింత కష్టము దేవా ? ॥

అని వారి ప్రబోధచంద్రోదయములోని దేసినో విమర్శించుచుఁ గూడ నన్నట్లు జ్ఞాపకము. ఇంతేకాదు—

మ॥ "తమపాకంబు స్వహస్తపాకగతి శుద్ధంబై నఁగానిందు సా
జము గామిన్ శ్రవణంబులందను ప, దచ్ఛమ్మైన యల్లంతనే
రమణీయంబగునే ? కవిత్వము రసారామంబు గాకున్న, మీ
శ్రమకున్ లేదుఫలంబు; మీ తెలుఁగు గీర్వాణమ్ము లంఘించెడిన్ !"

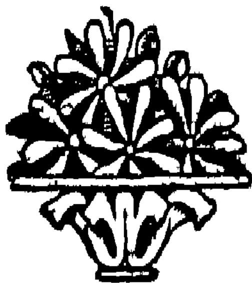
అని కూడ నన్నట్లు జ్ఞాపకము. అందువలన వారి బంధువులకును నభిమానులకును మిక్కిలి యాగ్రహపాత్రుఁడనైతిని—

ఎందఱెన్నివిధాల బంధుత్వాదికారణములనుఁ బురస్కరించుకొని యభిమానించినను, అసలు పసలేనియెడల నట్టి కవిత పయికి రాదు. కవనమునకు నితరసౌందర్యమునకన్న రససౌందర్య మెక్కుడు ముఖ్యము. అందుచేతనే—"సాధ్యోహిగసో యథా తథం కవిభిః" అన్నారు వాగనుశాసనులు. రసస్ఫురణకుఁ బ్రసాదగుణ మెక్కుడుగాఁ దోడ్పడును. వీలైనంతవఱకు రావుగారు తమ యాంధ్రీకరణమునందు రసస్ఫూర్తికై పాటుపడిరి. ఎంతవఱకు కృతార్థులైనారో నిర్ణయింపఁదగువారు సహృదయులు కావున నాభారము వారికే వదలుచున్నాను. నేనుమాత్రము చాలవఱకు రసస్ఫూర్తిని గలిగింపఁజాలిరనియే యభిప్రాయపడుచున్నాను.

రావుగారు మాతృకనుగూడఁజేర్చి ముద్రించుటచేఁ జదువరుల కెక్కుడు వీలుచేసినట్లయినది. ఇక్కడికే కొంత విస్తరించినట్లగుటచే నిఁక ముగించుచున్నాను. రావు గారిపుడు ప్రచురించు చున్నది నాలుగంకములవఱకే. తక్కిన మూఁడంకములును గూడ నచిరకాలముననే యాంధ్రీకరించి ప్రచురించి పాఠకలోకము మెప్పును బడయుదురుగాక యనియు నట్టియోపికను వార్ధక్యములోనున్న రావుగారికి భగవంతుఁడిచ్చి యారోగ్యమును గాపాడుఁగాక యనియు నాశీర్వదించుచున్నాఁడను. ఈగ్రంథమును విని సంతోషమును వెలువరించుటయేకాక దీనిని వెంటనే ముద్రాపితము గావించి తనుభాషాభిమానమును సహజౌదార్యమును ప్రకటించిన ఏతత్కృతి పతులు

శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి రావుకులీనులు, కిర్లంపూడి వగయిరా యెస్టేట్లు జమీందారులు, శ్రీ శ్రీ రావు శ్రీరామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరు వారు మిక్కిలిగా నభినందనీయులు. వీరికి నాటక ప్రతిపాద్యమానుండగు శ్రీమహావిష్ణువు సర్వశ్రేయములను కలిగించి కవివరశ్లాఘ్యమగు కీర్తినొసంగి రక్షించుంగాక యని కూడ నాశీర్వదించుచు ముగించుచున్నాఁడను.

చెళ్లపిళ్ల వెంకటశాస్త్రి,
శతవధాని.

మురారి మహాకవి.

1 అవతారిక.

"నాటకాన్తం హి సాహిత్యమ్"—అని లోకోక్తి. సారస్వతమున దృఢవ్యుత్పత్తి నాటకవ్యాసంగమువలనఁ గలుగునని దీనిభావము. అంతియే కాక కవియొక్క కావ్యనిర్మాణనైపుణికి నాటకరచనము నికషోపల మనఁదగును. వైదికవాఙ్మయముకంటె విలక్షణమగు లౌకికసంస్కృత సాహిత్యమునఁ బ్రౌఢపాండిత్యమువలయునని మహాకావ్యములలో హర్షనైషధమును, గద్యకావ్యములలోఁ గాదంబరిని, దృశ్యకావ్యములలో "అనర్ఘరాఘవము"ను గూలంకషముగా వ్యాసంగము చేయవలయును. అందు "మిల్టన్" (అను నాంగ్లకవిశేఖరుని) కృతులయందలి సారస్యము నాస్వాదింపఁగలుగుట పాండితీపాటవసూచకమన్నట్లు, * మురారినాటకమును సమన్వయింపఁజాలుట ప్రౌఢవైదుష్యమునకు గీటురాయి వంటిది. బహుశాస్త్రసంప్రదాయపరిచరమగు నీనాటకము నన్యభాషలోనికిఁ జక్కఁగాఁ బరివర్తించుట కూడ ననువాదకుని కవితాపాటవమును జాటును. భారతీయసంస్కృతపండితులు మురారికృతిని దలఁదాల్చెదరు. వీరికంటె నభిరుచులలో విలక్షణులగు పాశ్చాత్యసంస్కృతవిద్వాంసులు కాళి, మాఘ, శ్రీహర్షుల కృతులవలెనే మురారికృతిని గూడ సామాన్యముగా నెంచెదరు.

---

* 'An appreciation of Milton is the final criterion of consummate scholarship.'

2 జన్మాదికము.

భట్టమురారి మౌద్గల్యగోత్రుఁడు. మహాకవి భట్టశ్రీవర్ధమానుఁ డీతనితండ్రి; తల్లి తంతుమతి. ఈసంగతు లనర్ఘరాఘవప్రస్తావనలో నిట్లు చెప్పఁబడియున్నవి.

"అస్తి మౌద్గల్యగోత్రసంభవస్య మహాకవేర్భట్ట శ్రీవర్ధమానతనూజన్మన స్తన్తుమతీనందనస్య మురారేః కృతి రభినవ మనర్ఘరాఘవం నామ నాటకమ్." [15 పు]

"అస్య హి మౌద్గల్యానాం (మౌద్గల్యాయనానామ్-ఇతిపాఠః) బ్రహ్మర్షీణా మన్వయమూర్ధన్యస్య మురారి నామధేయస్య బాలవాల్మీకేర్వాఙ్మయ మమృతబిన్దునిష్యన్ది కన్దలయతి కౌతుకం మే." [19 పు]

ఈప్రమాణములవలన ముద్గలగోత్రము బ్రహ్మర్షు లనేకు లవతరించిన పవిత్రవంశమని తెలియుచున్నది. మురారి పండితవంశాంకురము. ఈతని తండ్రి రచించిన కృతులేవియో తెలియుటలేదు.* ఈనడుమఁ బ్రకటింపఁబడిన యొకానొకవ్యాసములో † మురారి బ్రాహ్మణేతరుఁడని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇందుల కా వ్యాసకర్త చూపిన యుపపత్తులు:— IV అం. 43 శ్లో. క్రిందను.

[ఈప్రతిలో-220 పుట! 'నేపథ్యే ఆః పాప క్షత్రియాయాః పుత్ర! క్షత్రియభ్రూణహత్యాపాతకిన్!' అని పరశురాముని శతానందుఁడు తిట్టెను.

---

* జల్హణుని 'సూక్తిముక్తావళి' లో— 'సమర్పితాస్త్రేవ సకస్యగోష్ఠాః'- అను శ్లోకమును, శ్రీధరదాసుని 'సదుక్తికర్ణామృతము' న [1 ప్ర. 54 వీచి, 3 శ్లో. 40 పుట] 'వత్సస్త్వం' అను శ్లోకమును వర్ధమానుని పేర లభించుచున్నవి. వీరిరువురు నొకరో భిన్నులో తెలియదు.

† 'అనర్ఘరాఘవము'— చేబోలు సుబ్రహ్మణ్యంగారు [ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక — 21 సంపు 2 సంచిక-56 పు— ఆంగీరస, జ్యేష్ఠాషాఢములు]

‘ జామదగ్న్యః — [సరోషహాసమ్] అరే బ్రహ్మబన్ధో! బాన్ధకినేయ! గౌతమగోత్రపాంసన!’

అని శతానందుని జామదగ్న్యుఁడు తిట్టెను. తత్త్వతపోవేదియు, సత్త్వగుణపరిధానుఁడు నగు పరశురాముని చేతను, యాజ్ఞవల్క్యునితో సమానుఁడగు జనకునిపురోహితుఁడైన శతానందుని చేతను నిట్టి మాటలాడించుటచేఁ గవి బ్రాహ్మణులయందు హీనత్వమును జూపెనని తెలియుచున్నది. ఇట్లు బ్రాహ్మణులయందు హీనత్వమును జూపుటచేతను, నిక్కవికి భట్టమురారి యను పేరును, తండ్రికి భట్టవర్ధనుఁడను పేరును నుండుటచేతను నితని భట్టశబ్దము భట్టురాజు లనుశాఖను సూచించును గాన నితఁడు బ్రాహ్మణేతరుఁడని చెప్పవచ్చునని తోఁచుచున్నది ”

ఈవ్రాఁత కేవలమసంగతము, నవిమృశ్యమూలకము.

“భట్టమురారి” యందలి “భట్ట” శబ్దమునకు “భట్టరాజ”యని యర్థము గాదు. “భట్ట” పదమునకుఁ బూజ్యుఁడు, పండితుఁడు—అని యర్థము. భట్ట, భట్టార, భట్టారక, భట్టాచార్య శబ్దములు పూజ్యవాచకములు. ఆచార్య వామనశివరామ-ఆప్టే-తన సంస్కృతాంగ్లేయకోశమున నిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

భట్టః-1 A title used with the names of learned Brahmanas ఉదా. ‘భట్టగోపాలస్య పౌత్రః’ మాలతీమా I. So కుమారిలభట్టః etc.

2 Any learned man or philosopher.

భట్టారః-1 Revered, worshipful.

2 A title of respect or distinction used with proper names as in ‘ భట్టారహరిచన్ద్రస్య పద్య (గద్య?) బన్ధో నృపాయతే’ - హర్ష చ.

భట్టారకః—Venerable, worshipful.

భట్టారకః is an epithet applied to great and learned men.

భట్టాచార్యః—1 A title given to a learned man or any celebrated teacher 2. A great doctor

"భట్టారకో భట్టరకో భట్టస్తత్రభవానితి—వైజయంతీ" అని యుష్టార్థకల్పవల్లి (47 పు)

"భట్టశబ్దః-పూజ్యవాచీ"—అని పంచికావ్యాఖ్య (56 పు)

"భట్టః—చతుర్దశశాస్త్రాభిజ్ఞః. మాలతీమాధవటీకాయాం సర్వరక్షితేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. దేశభాషా చేయమ్"-అని రుచిపతి వ్యాఖ్య (15 పు.)

ఇదియుంగాక-"అస్యహి మౌద్గల్యానాం బ్రహ్మర్షీణా మన్వయమూర్ధన్యస్య మురారినామధేయస్య" అను ప్రస్తావనా వాక్యమువలన మౌద్గల్యవంశము బ్రహ్మర్షులనేకు లవతరించిన పవిత్ర వంశమని తెలియుచున్నది. బ్రహ్మర్షులనఁగా—"ఋషయ ఇవ బ్రాహ్మణా బ్రహ్మర్షయః"-అని రుచిపతి (19 పు.)A Brahmanical sage '-అని ఆప్టేనిఘంటువు.

మఱియు మురారి తాను శ్రోత్రియపుత్త్రుఁడనని కూడఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు:-"అయంతు ప్రాచేతసీయం కథావస్తుబహుభిః ప్రణీతమపి ప్రయుఞ్జానో నాపరాధ్యతి శ్రోత్రియపుత్త్రః"(17 పుట)

దీనివలనఁ మురారిజనకుఁడు శ్రోత్రియుఁడని తెలియుచున్నది. శ్రోత్రియుఁ డనఁగా వేదవేత్త

మఱియొకప్రమాణమువలన-జన్మచే బ్రాహ్మణుఁడు, సంస్కారముచే ద్విజుఁడు, విద్యచే విప్రుఁడు, నీమూఁటిచేతను శ్రోత్రియుఁడునగునని తెలియుచున్నది.

" శ్రోత్రియశ్ఛన్దోఽధ్యేతా. జన్మసంస్కారవిద్యావాన్ వా శ్రోత్రియ ఇతి—' శ్రోత్రియం ఛ్ఛన్దోఽధీతే ' ఇతివ్యాకరణే సాధు. లక్షణాన్తరం చ—
శ్లో॥ జన్మనా బ్రాహ్మణో జ్ఞేయః సంస్కారై ర్ద్విజ ఉచ్యతే। విద్యయా యాతి విప్రత్వం త్రిభిః శ్రోత్రియ ఉచ్యతే " —రచిపతివ్యాఖ్య [17 పు.]

భట్ట, భట్టార పదములు నామములు గాఁ గల సంస్కృతకవులు, పండితులు ననేకులు గలరు:—

1. అనంతభట్టు; 2. భట్టాపరాజితుఁడు, 3. భట్టేందురాజు, 4. భట్టోద్భటుఁడు; 5. భట్టకర్ణాటకుఁడు; 6. కుమారిలభట్టు; 7. భట్టగోపాలుఁడు; 8 దామోదర భట్టు, 9. భట్టనారాయణుఁడు; 10. భట్టప్రభాకరుఁడు; 11. భట్టబాణుఁడు, 12. మమ్మటభట్టు; 13. భట్టవాసుదేవుఁడు, 14. భట్టవృద్ధి; 15. భట్టశ్రీశివ స్వామి, 16 భట్టశ్రీదత్తుఁడు, 17. భట్టసునందనుఁడు, 18. హరిభట్టు 19. భట్టార హరిచంద్రుఁడు. 20. భట్టహలాయుధుఁడు

ఆంధ్రకవులలోఁ—గూడ- నన్నయభట్టు; హరిభట్టు మొదలగువారు కలరుగదా! కావున భట్టమురారిభట్టరాజనుట యసమఞ్జసము కాదని యెఱుఁగునది.

3. మురారి నివాసస్థలము

మురారి నివాసస్థలమేదియను నంశము సందేహాస్పదముగా నున్నది. ఇతఁడు కాశ్మీరవాసియనియు, నర్మదాతీరవాసియనియు, నాంధ్రదేశీయుఁడనియు నిట్లు ప్రాచ్యవిద్యాచక్షణులు వివదించు చున్నారు ఆవాదముల నించుక సూచించెదను. నిర్ణయసాగర ముద్రణమును బరిష్కరించిన మహామహోపాధ్యాయ పండిత దుర్గాప్రసాదాఖ్యులు—" ఈ కవి దేశకాలములు సరిగఁ దెలియవు. కాని కాశ్మీరమున నీనాటకమునకుఁ బ్రచురప్రచారము కలదు. "—అని వ్రాసియున్నారు. అందువలన నీ కవి కాశ్మీరవాసియేమోయని కొందఱు తలంచిరి. కాశ్మీరవాసులగు రత్నాకరుఁడును,* మఙ్ఖుఁ

---

*. హరవిజయము. 38 సర్గ. 68 శ్లో. ఈశ్లోకమునందలి ' కవి, మురారి ' పదములు మురారికవి సూచకములుగావని కొందఱిమతము.

భట్టారకః is an epithet applied to great and learned men.

భట్టాచార్యః—1. A title given to a learned man or any celebrated teacher. 2. A great doctor.

"భట్టారకో భట్టరకో భట్టస్తత్రిభవానితి—వైజయంతీ" అని యిష్టార్థకల్పవల్లి (47 పు.)

"భట్టశబ్దః-పూజ్యవాచీ"—అని పంచికావ్యాఖ్య (56 పు.)

"భట్టః—చతుర్దశశాస్త్రాభిజ్ఞః. మాలతీమాధవటీకాయాం సర్వరక్షితేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. దేశభాషా చేయమ్"-అని రుచిపతి వ్యాఖ్య (15 పు.)

ఇదియుంగాక-"అస్యహి మౌద్గల్యానాం బ్రహ్మర్షీణా మన్వయమూర్ధన్యస్య మురారినామధేయస్య" అను ప్రస్తావనా వాక్యమువలన మౌద్గల్యవంశము బ్రహ్మర్షులనేకు లవతరించిన పవిత్రవంశమని తెలియుచున్నది. బ్రహ్మర్షులనఁగా—"ఋషయ ఇవ బ్రాహ్మణా బ్రహ్మర్షయః"-అని రుచిపతి (19 పు.) A Brahmanical sage'-అని ఆప్టేనిఘంటువు.

మఱియు మురారి తాను శ్రోత్రియపుత్త్రుఁడనని కూడఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు:-"అయంతు ప్రాచేతసీయం కథావస్తుబహుభిః ప్రణీతమపి ప్రయుఞ్జానో నాపరాధ్యతి శ్రోత్రియపుత్త్రః"(17 పుట)

దీనివలన మురారిజనకుఁడు శ్రోత్రియుఁడని తెలియుచున్నది. శ్రోత్రియుఁ డనఁగా వేదవేత్త

మఱియొకప్రమాణమువలన-జన్మచే బ్రాహ్మణుఁడు, సంస్కారముచే ద్విజుఁడు, విద్యచే విప్రుఁడు, నీమూఁటిచేతను శ్రోత్రియుఁడునగునని తెలియుచున్నది.

" శ్రోత్రియశ్ఛన్దోఽధ్యేతా. జన్మసంస్కారవిద్యావాన్ వా శ్రోత్రియ ఇతి—' శ్రోత్రియం చ్ఛన్దోఽధీతే ' ఇతివ్యాకరణే సాధు. లక్షణాన్తరం చ—
శ్లో॥ జన్మనా బ్రాహ్మణో జ్ఞేయః సంస్కారై ర్ద్విజ ఉచ్యతే। విద్యయా యాతి విప్రత్వం త్రిభిః శ్రోత్రియ ఉచ్యతే " —రఘుపతివ్యాఖ్య [17 పు.]

భట్ట, భట్టారపదములు నామములుగాఁ గల సంస్కృతకవులు, పండితులు ననేకులు గలరు:—

1. అనంతభట్టు; 2. భట్టాపరాజితుఁడు; 3. భట్టేందురాజు; 4. భట్టోద్భటుఁడు; 5 భట్టకర్ణాటకుఁడు; 6 కుమారిలభట్టు; 7. భట్టగోపాలుఁడు, 8 దామోదర భట్టు, 9. భట్టనారాయణుఁడు; 10. భట్టప్రభాకరుఁడు, 11. భట్టబాణుఁడు; 12. మమ్మటభట్టు, 13. భట్టవాసుదేవుఁడు, 14. భట్టవృద్ధి; 15. భట్టశ్రీశివ స్వామి, 16 భట్టశ్రీదత్తుఁడు; 17. భట్టసునందనుఁడు; 18. హరిభట్టు 19. భట్టార హరిచంద్రుఁడు. 20. భట్టహలాయుధుఁడు

ఆంధ్రకవులలోఁగూడ- నన్నయభట్టు; హరిభట్టు మొదలగువారు కలరుగదా! కావున భట్టమురారిభట్టరాజసుత యని మర్యాదభవ యని యొఱుఁగునది.

3. మురారి నివాసస్థలము

మురారి నివాసస్థలమేది యను నంశము సందేహాస్పదముగా నున్నది. ఇతఁడు కాశ్మీరవాసియనియు, నర్మదాతీరవాసియనియు, నాంధ్రదేశీయుఁడనియు నిట్లు ప్రాచ్యవిద్యావిచక్షణులు వివదించు చున్నారు ఆవాదముల నింక సూచించెదను. నిర్ణయసాగర ప్రచురణమును బరిష్కరించిన మహామహోపాధ్యాయ పండిత దుర్గాప్రసాదాదులు—" ఈ కవి దేశకాలములు సరిగాఁ దెలియవు. కాని కాశ్మీరమున నీనాటకమునకుఁ బ్రచురప్రచారము కలదు. "— అని వ్రాసియున్నారు. అందువలన నీ కవి కాశ్మీరవాసియేమో యని కొందఱు తలంచిరి. కాశ్మీరవాసులగు రత్నాకరుఁడును,* మంఖుఁ

*. హరవిజయము, 38 సర్గ. 68 శ్లో. ఈశ్లోకమునందలి ' కవి, మురారి ' పదములు మురారికవి సూచకములుగావని కొందఱమతము.

మను[1] దమకావ్యములలో మురారిని పేర్కొనుటయు, భారతవర్ష మున నితర ప్రాంతములందలి కవులకావ్యములలో నితని ప్రశంస లేకపోవుటయు నీవాదమునకుఁ గొంతసాధకము. కాని ప్రమాణాంతరములుండినఁ గాని యీవాదము నిలువదు.

ఇఁక నర్మదాతీరవాదము— ఈనాటకమునఁ గవి చేదిమండల మున కలంకారమును, "కలచురి" కులనరేంద్రులకుఁ బ్రధానపట్ట ణమగు మహిష్మతీనగరమును పేర్కొనుటచే నితఁడు "కలచురి" ప్రభువుల నాశ్రితుఁడై యుండుననియు, నేఁడు మాంధాతనగర మనఁబడు నర్మదానదీప్రాంతములందున్న మాహిష్మతీనగరమే యీతని వాసస్థానమనియు "బెరిడేల్ కీత్"[2] మొదలగు పాశ్చాత్యసంస్కృత పండితులూహించుచున్నారు. కాని ప్రమాణాంతరములు లేకపోవుటచేఁ గాశ్మీర, నర్మదాతీరవాదములు రెండును గుర్వ్యలఘువులని సిద్ధింపవలెను. మురారి సప్తమాంకమున ననేకనగరముల వర్ణించుచు మహారాష్ట్రమండలైకమండనమగు కుండినగరమును గూడ వర్ణించెను అంతమాత్రమున నేతఁడు కుండిన నగరవాసి యనఁ జెల్లునా ?

1. శ్రీకంఠచరితము. 25-74. ఈశ్లోకములు రెండును గాలనిర్ణయ ప్రకరణమున వివరింపఁబడును

2. 'Of his place of activity we know nothing definite. He mentions, however, Mahishmati as the seat of the Kalacuris, and it has been suggested that this indicates that he lived under the patronage of a prince of that dynasty at Mahismati, now Mandhata on the Narmada.'—

—Dr. A. B. Keith 'The Sanskrit Drama'—P. 226.

ఇఁక నాంధ్రదేశవాదము:—కీ॥ శే॥ కొమఱ్ఱాజు వేంకట లక్ష్మణరావుగారు "ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వము"న[1] అనర్ఘరాఘవమును గుఱించి యొకచక్కని వ్యాసమును బ్రచురించి, యందీవాదమునకుఁ గల యుపపత్తులను వివరించియుండిరి. వారివాక్యముల నుదాహరించి, పిమ్మట నాకుఁ దోఁచిన విశేషాంశములఁ బేర్కొందును. "నాకుఁ జూడ నీ కవి యాంధ్రదేశము వాఁడేమోయని సంశయము తోఁచుచున్నది. ఎందుకనఁగా, ఈనాటకమునందు ఏడవ యంకములో, శ్రీరామాదులు రావణసంహారానంతరము పుష్పక విమానమెక్కి అయోధ్యకు వెళ్లుచుండఁగాఁ గ్రిందఁ గానవచ్చిన కొన్ని దేశములను, పట్టణములను క్షేత్రములను వర్ణించునట్టి సందర్భమునఁ గని ఆంధ్రదేశమందలి భీమేశ్వరుని నిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు:-

'విభీషణః :—[దక్షిణతో దర్శయన్] దేవ! ప్రణమ్యతామయ మన్ధ్రవిషయలక్ష్మ్యాః సప్తగోదావరీహారకలాపైకనాయకో భగవాన్ భీమేశ్వరః"

(అర్థము :—విభీషణుఁడు— దక్షిణమునవైపు చూపి) దేవా! ఆంధ్రదేశలక్ష్మికిఁ గల యేడుగోదావరులను హారసమూహములకు నొక్కనాయకమణియగు ఈభగవంతుఁడైన భీమేశ్వరునకుఁ బ్రణామము చేయుఁడీ)

దీని తరువాత విభీషణుని నోట[2] నొకపద్యమును, శ్రీరా

1. 'ఆం. వి స.' ద్వితీయసంపుటము (పునర్ముద్రణము.1934,-25-26 పు.

2. "అయం హి-శ్లో॥ తత్కాలోగ్రఘటీ విజృమ్భణ పరిత్రాసాదివ భ్రశ్యతా
వామార్ధేన తదేకశేషచరణం బిభ్రద్వపుర్భైరవమ్
తుల్యం చాస్థి భుజఙ్గభూషణమసౌ భోగీన్ద్రకఙ్కాలకైః
స్ఫుభ్రాణః పరమేశ్వరో విజయతే కల్పాన్తకర్మాన్తికః
7 అ. 108 శ్లో.

మునినోట *రెండుపద్యములును భీమేశ్వరస్తుతిపరములు కలవు. వానితో మనకుఁ బనిలేదు. కాని పైని ఈయఁబడిన 'అన్ధ్రవిషయము,' 'సప్తగోదావరి,' 'భీమేశ్వరుఁడు,' అనుపదములును, హిందూదేశమునందు విశేషఖ్యాతిలేని భీమేశ్వరక్షేత్రమును (దాక్షారామము) వర్ణించుటయుఁ జూడ నీ కవి యాంధ్రుఁడనియు, ఆదేశమందలి యభిమానముచే శ్రీరామునిచే దండము పెట్టించెననియు నూహింపవలసియున్నది. కాని కవి ఈప్రకరణమునందే భీమేశ్వరునకుఁ బూర్వము మహారాష్ట్రాంతర్గతమైన విదర్భలోని కుండినపురమును, తరువాత ద్రవిడదేశమందలి కాంచీనగరమును వర్ణించియున్నాఁడు, కావున— 'ఈ కవి ఆయాదేశములవాఁడని కూడఁ జెప్పవలసియుండును' అని కొందఱాక్షేపింపవచ్చును. కాని అట్లనుట సరికాదు. కుండినపురము, కాంచీనగరము భరతఖండఖ్యాతి గల పట్టణములు. కవి యెచ్చటివాఁడైనను ఆపట్టణనామములను ఎఱిఁగియుండును. దాక్షారామము అట్టి భరతఖండఖ్యాతి గల క్షేత్రముకాదు. దానికి తెలుఁగు

---

* 'రామః—[కృతాఞ్జలిః]

శ్లో॥ నృత్యారమ్భ పరిత్రసద్గిరిసుతారిక్తార్థ సంపూర్తయే
నిర్వ్యూఢభ్రమి విభ్రమాయ జగతామీశాయ తుభ్యం నమః
యత్పాదాభుజగేశ్వరప్రభృతిభిస్తా దృగ్భ్రమన్తీ ర్దిశః
పశ్యద్భి ర్భ్రమఘూర్ణమాననయనైః శాన్తోఽపి న శ్రద్ధధే.

అపిచ—శ్లో॥ క్రీడానటస్య ప్రలయాన్తరాత్రౌ
కణ్ఠే నిపీతే తవ నీలః
పృథక్కబన్ధం పృథగుత్తమాఙ్గమ్
నృత్యద్భయాదైక్షత కాలరాత్రిః. —7 104; 105 శ్లో.

దేశమందు మాత్రము ఖ్యాతి గలదు. ఆఖ్యాతికిని రెండుమూఁడు జిల్లాలకంటె నెక్కుడు వ్యాప్తిలేదు. తెలుఁగువాఁడైనఁగాని సాధారణముగ నీక్షేత్రమును ఎఱిఁగియుండఁడు. ఒకవేళ నెవరివలన నైన విన్నను, కాంచీపట్టణమందలి మీనకేతనునితో సమానముగ నీ భీమేశ్వరుని నాటకమునందుఁ బేర్కొనవలయునని యాతనికేల బుద్ధి పుట్టును ?" శ్రీలక్ష్మణరావుగారు చూపిన యీయుపపత్తులు సమంజసములుగానే గూపట్టుచున్నవి. ఆంధ్రదేశమునఁ బండిత లోకమున నీనాటకమునకు విశేషప్రచారముండుట యీవాదమునకు సాధకము. మురారినాటకవ్యాఖ్యాతలలో ముగ్గురు దక్షిణ భారతవర్షమునకుఁ జెందినవారు; వీరిలో నిద్దఱు తెలుఁగునాఁటి వారు—హరిహరదీక్షితులు, రామానందాశ్రమముని ఈవిషయమీవాదమునకు మఱింత సాధకముగానున్నది.

4. మురారికాలము.

రత్నాకరుఁడు (క్రీ. 855-84) మంఖుఁడు (క్రీ 1135 45) మొదలగు సంస్కృతకవులకంటె మురారి చాల నవీనుఁడని కొందఱి యభిప్రాయము. రత్నాకర, రాజశేఖరాదులకంటెఁ బ్రాచీనుఁడని మఱికొందఱభిమతము. మొదట నవీనత్వవాదుల యుపపత్తులం జూపి, వానిని విమర్శింతము:–హేమచంద్రుని శిష్యుఁడును, కావ్యనాటకాలంకారాదిబహుళకృతినిర్మాతయు నగు రామచంద్రసూరిచే (క్రీ. 1173-76) రచియింపఁబడిన 'కౌముదీమిత్రానందము' అను నాటకములోని మూఁడవశ్లోకమును బట్టి, యీకవియు మురారియు సమకాలీనులని 'హుల్ ట్ష్' (Dr. Hultzsch) పండితుఁడు సిద్ధాం

తీకరించి యున్నాఁడు.[1] కాని యీతఁడు చూపిన యుపపత్తి చాల దుర్బలమైనది. పైశ్లోకమును బట్టి నాఁటికి మురారి కీర్తిశేషుఁడయ్యెనని యే తేలుచున్నది. ఇతరకవులకాలమును బట్టి చూచినను నీవాదము నిలువనేరదు. ఏలన క్రీ. శ. 1176 ప్రాంతమున జీవించియుండిన రామచంద్రుని సమకాలికుఁడగు మురారిని, క్రీ. 1135 ప్రాంతముల విలసిల్లిన మంఖుఁడు తనకావ్యమునఁ జేర్చుట యెట్లు పొసఁగును?

క్రీ. శ. 1135_45 నడుమ రచింపఁబడిన మంఖుని 'శ్రీకంఠచరితము'న జయసింహునకు (క్రీ. 1129_50) మంత్రియు, మంఖుని సోదరుఁడునగు అలంకారుఁడు సమావేశమొనర్చిన విద్వత్పరిషత్తు వర్ణింపఁబడి యున్నది. అందు ప్రకృతములగు రెండుశ్లోకములను జూపెదను.

"శ్లో. పథా చరతి వక్రేణ వాగ్యస్య చతురైః పదైః
సరస్వత్యై వినిర్మాతు ముద్యతేవ ప్రదక్షిణమ్.
శ్లో. ప్రక్రమైర్ హరవక్రిణ్మో మురారి మనుధావతః
శ్రీరాజశేఖరగిరో నీపి యస్యోక్తిసంపదామ్."
—శ్రీకంఠచరితమ్. 25 స. 73_74 శ్లో.

1. "A further effort to place him late is that of Dr. Hultzsch [Z. D. M. G, Vol. 75, no. 63] who infers from verse 3 of the 'Kaumudi- mitrananda' of Ramacandra, pupil of Hemacandra, that that dramatist was a contemporary of Murari. But the evidence is clearly inadequate; the words used are perfectly compatible with the fact that Murari was dead, and there are grave chronological difficulties in the way of the theory. It is practically impossible that a contemporary of Ramacandra could have been cited by Mankha at the date of the 'Srikantha-carita'. Moreover Murari seems to have been imitated by Jayadeva in the 'Prasanna-Raghava,

[II. 34, as Compared with VII. 83] "—Keith: 'Sanskrit Drama' Pp 225—6.

ఈప్రమాణములవలన మురారి క్రీ. శ. 1135 కంటెఁ బూర్వుఁడనియే కాక, 12 వ శతాబ్దికే రాజశేఖరునికంటె మురారి ప్రాక్తనత్వ మంగీకరింపఁబడినట్లును దెలియుచున్నది. ఈవిషయము స్థలాంతరమున మురారిరాజశేఖరుల పౌర్వాపర్యవిచారణ సందర్భమున విస్తరింపఁబడును.

ఇఁక రాజానక రత్నాకరుని యుల్లేఖనముం గూర్చి యాలోచింతము కాశ్మీరము నేలిన యవంతివర్మ (క్రీ. శ. 855-84) యాస్థానమున ముక్తాకణుఁడు, శివస్వామి, ఆనందవర్ధనుఁడు, రత్నాకరుఁడును విలసిల్లియుండినట్లు 'రాజతరంగిణి' యందలి యొకానొక శ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.[1] రత్నాకరుఁడు తన 'హరవిజయ మహాకావ్యము' న

'శ్లో. అఙ్కేఽథ[2] [అఙ్కేస్థ] నాటక ఇవోత్తమనాయకస్య
నాశం కవిర్వ్యధిత యస్య మురారిరిత్థమ్
ఆక్రాన్తకృత్స్నభువనః క్వ గతః సదైత్య
నాథో హిరణ్యకశిపుః సహబన్ధుభిః స్వైః[3]' — 38 స. 68 శ్లో.

అను శ్లోకమును రచించెను ఇట—"అఙ్కే=ఉత్సఙ్గే; మురారిః విష్ణుః," అని ప్రకృతార్థమైనను, గవి యుద్దేశపూర్వకముగా— అఙ్క, నాటక, కవి, మురారి పదములఁ బ్రయోగించి, నాటకనిర్మాత యగు మన మురారికవినే సూచించియున్నాఁడని, మ. మ. దుర్గా

1. 'శ్లో. ముక్తాకణః శివస్వామీ కవిరానన్దవర్ధనః । ప్రథాం రత్నాకరశ్చాగాత్ సామ్రాజ్యేఽవన్తివర్మణః' — రాజత. 5 త. 39 శ్లో.

2. 'అఙ్కేషు' అని పాఠాంతరము. 3. 'బన్ధువరైః' అని పా.

ప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు.[1] ఈసిద్ధాంతము సరిగాదనియు పైపదములు మురారికవి నెంతమాత్రమును సూచింపవని 'కోనో' [Prof. Sten Konow][2] అను పాశ్చాత్యపండితుఁడును, పండిత పరవస్తు భట్టనాథస్వామి,[3] కే. యస్. రామస్వామిశాస్త్రి శిరోమణి[4] అనుభారతీయపండితులును వ్రాసియున్నారు. హరవిజయ వ్యాఖ్యాత యగు అలకుఁడీశ్లోక వ్యాఖ్యానములో మురారి కవిపేరైనను దలపెట్టలేదు. 'బెరిడేల్ కీత్'[5] మొదలగు పండితు లీశ్లోకము తప్పక మురారికవిని సూచించు ననియు, నందువలన మురారి క్రీ. శ. 855 కంటెఁ బ్రాక్తనుఁడనియు వ్రాసియున్నారు.

ఈశ్లోకము మురారికవిని సూచింపదను విమర్శకుల యుపపత్తు లేమన:—స్థూలదృష్టి కీశ్లోకమునందలి-అఙ్క, నాటక, కవి, మురారి-పదములు మురారికవి నుద్దేశించినట్లే కానఁబడును. ఈ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు అనర్ఘరాఘవమున నెచ్చటను నుత్తమనాయకుఁడగు రాముని పతనము కానరాదు. కావున నప్రకృతముగా నైనప్పటికి నీశ్లోకము కవిమురారిని సూచింపఁజాలదు. ఇఁక నీశ్లోకమును—"కవిః కునాటకే అఙ్కే ఉత్తమనాయకస్య నాశమివ మురారిః ఇత్థం యస్య నాశం వ్యధిత సః ఆక్రాన్తకృత్స్నభువనః దైత్యనాథః హిరణ్యకశిపుః సహబన్ధువర్గైః క్వ గతః"—అని సమన్వయింపవలెను.

1. 'అనర్ఘరాఘవము'-1 పు. అధోజ్ఞాపిక [నిర్ణయసాగరప్రకటనము, 1908.]
2. 'The Indian Drama'—Berlin, 1920.
3. 'Indian Antiquary'—Vol. XLI, No. 141.
4. Notes to Rajasekhara's 'Kavya-mimamsa'-Pp. 234-5. [G. O. Series—No. 1. 3rd ed. 1934]
5. 'The Sanskrit Drama,—P. 225.

ఈయుభయమతముల వాదముల సమాలోచింపక యే, మురారి క్రీ. శ. 850-880 నడుమ జీవించియుండెనని ప్రమాణాంతరములచే నిరూపింపనగును. మొదట నీతనిజీవితకాలమునకుఁ బూర్వావధి (క్రీ. శ. 850) ని గూర్చి విచారింతము :-

రావణసంహారానంతరము రాఘవాదులు విమానముపై నయోధ్యకు వెళ్ళుచుండునవసరమున శ్రీరాముఁడు జానకితో- కలచురికులనరేంద్రులకు రాజధానియు, చేదిమండలమునకు శిరో-లంకారమునగు మాహిష్మతీనగరమును జేర్కొని, యచ్చటి యువజనుల క్రీడావిలాసముల వర్ణించినట్లు-అనర్ఘరాఘవమునఁ గలదు.

" రామః — [అన్యతో దర్శయన్] ఇయం చ కలచురికులనరేన్ద్రసాధారణాగ్రమహిషీ మాహిష్మతీనామ చేదిమణ్డలముణ్డమాలా నగరీ. ఇహ హి.

శ్లో. ఆశ్లేషచుంబనరతోత్సవకౌతుకాది
క్రీడాదురోదరపణప్రతిభూరనంగః
భోగస్స యద్యపి జయే చ పరాజయే చ
యూనోర్మనస్తదపి వాఞ్ఛతి జేతుమేవ. —7, అ. 114 శ్లో.

కలచురివంశము[1] భారతవర్షమునందలి సుప్రసిద్ధరాజవంశములలో నగ్రగణ్యము. కలచురిప్రభువులు చేదిమండలమును జిరకాలము—అనఁగా- క్రీ. 14 వ శతాబ్దివఱకుఁ బాలించిరి.[2] ఈవంశప్రతిష్ఠాపకుఁ గారకుఁడు ' కొక్కల్లదేవుఁడు ' అను ప్రభుపుంగవుఁడు.

1 మఱియొకస్థలమునఁ గూడ- ' కల (కర)చురి ' నామము పేర్కొనఁబడినది: ' యః కశ్చిద్వాక్ప్రహోయం సఖలు కరచులిక్షతి సాధారణత్వాత్ ' 5 అ. 50 శ్లో. (213 పు).

2. C. V. Vaidya: ' History of Mediaeval Hindu India'—Vol. II (1924);Ch. VIII-The Kalachuris of Chedi-Pp. 134-37.

ఇతఁడు-క్రీ. శ. 850 ప్రాంతముల రాజ్యపాలన మొనరించినట్లు దేశ చరిత్రలవలనఁ దెలియుచున్నది. మురారి చేసిన చేదిమండలప్రశంస యీతని రాజ్యపాలనకాలమునకుఁ జెందవచ్చును. కావున మురారి క్రీ. శ. 850 కంటె నర్వాచీనుఁ డనఁదగును.

ఇఁక మురారిజీవితకాలమున కుత్తరావధి నరయవలెను. రాజశేఖరుఁడు 'కావ్యమీమాంస' లో – స్వర్గ్యపాతాలీయకవిరహస్యస్థాపన మను పదునాఱవ యధ్యాయమునందు[1]

' శ్లో. యదిన్దో రన్వేతి వ్యసన ముదయం వా నిధి రపా
ముపాధి స్తత్రాయం జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా
అయం క స్సంబంధో యదనుహరతే తస్య కుముదః
విశుద్ధాః శుద్ధానాం ధ్రువ మనభిసన్ధి ప్రణయినః. "

అను శ్లోకమును మురారినాటకమునుండి (1 అ. 58 శ్లో.). కవిపేరు గాని, కృతిపేరు గాని పేర్కొనకయే యుదాహరించుకొని యున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము కావ్యమీమాంసయొక్క వ్రాఁతప్రతులలోఁ గన్పట్టలేదఁట. కాని హేమచంద్రుని "కావ్యానుశాసనవివేకమునఁ" గలదు.[2] దీనిని బ్రమాణముగాఁ గైకొని దీని నిందుఁ బరిష్కర్తలు చేర్చిరి. కావ్యమీమాంస నుండి యనేకభాగములను హేమచంద్రుఁడు కావ్యానుశాసనమునకుఁ దాను నిర్మించిన 'వివేకము' లో నుదాహరించుకొని యున్నాఁడు. అందీ పదునాఱవయధ్యాయములోని మూఁడుశ్లోకములను దప్ప తక్కిన యధ్యాయము నంతయు హేమచంద్రుఁడు స్వీకరించియున్నాఁడు.

1. కా. మీమాంస, 87 పు.
2. హేమచంద్రుని 'కావ్యానుశాసనవివేకము'—[17 పు.]

'అతిప్రనేత్రసముద్రోత్పన్నచన్ద్రియో ర్రైక్యమ్'–అను కావ్యమీమాంసలోని (XVI. అ 87. పు.) కారికకు 'వన్ద్యా విశ్వసృజః'–అను శ్లోక మత్రినేత్రోత్పన్నుఁడగు చంద్రున కుదాహరణము; 'యదిన్ద్రోరన్వేతి' అను శ్లోకమే యిట నుదాహరింపఁబడనిచో సముద్రోత్పన్నచంద్రున కుదాహరణమే లేదు. ఈరెండుశ్లోకములను గలిసి పై కవిసమయమున కుదాహరణమగును. లేఖకప్రమాదమునఁ గావ్యమీమాంసయొక్క లిఖితపుస్తకములలో నీ రెండవశ్లోకము లోపించి యుండఁ బోలును. కావున నీశ్లోక మీదుఁ బ్రక్షిప్తము కాదనియు, రాజశేఖరుఁడే చేర్చియుండుననియు సిద్ధాంతీకరింపనగును. మురారిరాజశేఖరుల కాలమును బట్టి చూచినను నిది సుసంగతముగానే కన్పట్టుచున్నది. మురారికవితను రాజశేఖరుఁ డనుసరించెనను శ్రీకంఠచరితములోని శ్లోకము నిదివఱకే చూపియున్నాము. మురారి రాజశేఖరున కించుక ప్రాక్తనుఁడు కావచ్చును; లేదా వారిరువురు సమకాలికులైనను గావచ్చును; అట్లేయగుచో మురారి వృద్ధుఁడును, రాజశేఖరుఁడు చిన్నవాఁడును కానోపును.

పూర్వకవిక్షుణ్ణమగు రామకథనే మఱలఁ దాను నాటకరూపముగా వ్రాయుటకు హేతువు నిట్లు మురారి వచించి యున్నాఁడు:–

'శ్లో. యదిక్షుణ్ణం పూర్వై రితి జహతి రామస్యచరితమ్
గుణై రేతావద్భి ర్జగతి పున రన్యో జయతి కః
స్వ మాత్మానం తత్త ద్గుణగరిమగంభీరమధుర
స్ఫురద్వాగ్బ్రహ్మాణః కథ ముపకరిష్యన్తి కవయః" 1 అ. 9 శ్లో.

దీనివలన మురారికిఁ బూర్వమే రామాయణమును శ్రవ్యకావ్యముగానో, దృశ్యకావ్యముగానో యనేకులు రచించినట్లు తెలియు

చున్నది. రామకథాశ్రియములగు శ్రవ్యకావ్యములపరిసంగము మన కిట నప్రస్తుతము గావున, దృశ్యకావ్యముల విషయమై యాలోచింపఁదగును. మురారికంటెఁ బ్రాక్కాలికములగు రామ నాటకములు—

I. భాసుఁడు:—1. ప్రతిమానాటకము.
2. అభిషేకనాటకము.

II. దిఙ్నాగుఁడు:—3. కుందమాల.

III. భవభూతి:—4. మహావీరచరితము.
5. ఉత్తరరామచరితము.

IV. యశోవర్మ:—6 రామాభ్యుదయము.

V. మాయురాజు:—7. ఉదాత్తరాఘవము.

VI. ? :—8. ఛలితరామము.

VII. శక్తిభద్రుఁడు:—9. ఆశ్చర్యచూడామణి.

ఇందుఁ గొందఱకవుల కాలము నిశ్చయముగాఁ దెలియుచున్నది. కొన్ని నాటకములలోని కవితాచ్ఛాయలు మురారినాటకమునఁ గానఁబడుచున్నవి. ఇట్టి కవితాసామ్యములు తరువాతి ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును. ఈప్రమాణములఁ బట్టి చూచినను ముందు సిద్ధాంతీకరింపఁబడిన మురారికాలము సరియని దృఢమగుచున్నది.

ఇఁక, వాఙ్మయపరిశోధకుల యుపయోగముకొఱకు మురారి సమకాలికులగు సంస్కృతవాఙ్మయనిర్మాతల నామములఁ గొన్నిటిఁ బేర్కొనెదను:—

1. అభినందుఁడు (880–920 క్రీ. శ.):—కాదంబరీకథాసారము.
2. ఆనందవర్ధనుఁడు (855–84):—ధ్వన్యాలోకము.
3. త్రివిక్రమకవి (915):—నలచంపూ మదాలసచంపువులు.

4. భల్లటుఁడు (883-902):—భల్లటశతకము.
5. ముక్తాకణుఁడు (855-84)
6. రత్నాకరుఁడు ,, :—హరవిజయము.
7. రాజశేఖరుఁడు (880-920) కావ్యమీమాంస, బాలరామాయణము మొ.
8. రుద్రభట్టు (900-1000) శృంగారతిలకము.
9. వాచస్పతిమిశ్రుఁడు (850):—భామతి, న్యాయకణిక.
10. శాకటాయనుఁడు (814-77):—శాకటాయనవ్యాకరణము.
11. శివస్వామి (855-84):—కప్ఫణాభ్యుదయము.

5. మురారిబిరుదములు-కవిపండితామోదము.

మురారి తనకు 'బాలవాల్మీకి' యని బిరుద మున్నట్లు— 'మురారినామధేయస్య బాలవాల్మీకేర్వాఙ్మయ మమృతబిన్దువిష్యన్ది' అని ప్రస్తావనలోఁ జెప్పికొనియున్నాఁడు. వాల్మీకివాగమృతకూపమునకు నిపానమువంటి యనర్ఘరాఘవమును రచించి, యితఁడు కవిపండితుల యామోదమును బడసి, 'బాలవాల్మీకి'యను బిరుదము నంది యుండును. ఇట్లే మురారికృతి ననేకవిధములఁ బోలియున్న 'ప్రసన్నరాఘవము'ను రచించిన జయదేవునకు 'పిల్ల (బాల) మురారి' యను బిరుదము గలదు. సుధాసదృశమైనను వాల్మీకికవితా కూపము నందలి జలమువలె సుగమము గాదనియు, నందుచే వాల్మీకి కవితామృతమును నిపానము (గాడి) వంటి తన యనర్ఘరాఘవమున నించి, సర్వజనసులభముగఁ దా నొనరింపఁదలంచినట్లు మురారి యీశ్లోకమునఁ జెప్పికొని యున్నాఁడు:

'శ్లో. తత్తాదృగుజ్జ్వలకకుత్స్థకులప్రశస్తి
సౌరభ్యనిర్భరగభీరమనోహరాణి
వాల్మీకివాగమృతకూపనిపానలక్ష్మీ
మేతాని బిభ్రతి మురారికవేర్వచాంసి'—అనర్ఘ. I అ. 12 శ్లో.

కాని నిజ మారయుచో 'నారికేళఫలపాకమునం జనిమైన' భట్టమురారి 'కవితానుగుంఫముల' కంటె 'మాధ్వీరఘురీధురీణ'ము లగు వాల్మీకివాక్కులే సుగ్రాహ్యములుగా నుండును. మురారి కట్టుపెట్టెలోని వస్తువును యయఃపేటికయందుఁ బెట్టె ననవచ్చును. సంస్కృతమున సామాన్యసంస్కారము గలవారిని గూడఁ దలలూపఁ జేయు వాల్మీకికవిత యెక్కడ, పండితాగ్రణులకుఁ గూడఁ గొలుకఁబడని క్లిష్టగ్రంథులు గల మురారికవన మెక్కడ! అయినను విద్వత్కవిరచన మగుటచే మురారికృతి పండితలోకమునఁ బ్రఖ్యాతి నందియుండును.

హృదయావర్జకములగు కొన్నికొన్ని వర్ణనలను బట్టి సంస్కృత కవీంద్రుల కాయాబిరుదములు రసికచూడామణులచే నొసంగఁబడి నవి. ఇట్లు బిరుదముల నందినవారిలో మురారి యొకఁడు. 'అనర్ఘ రాఘవము' న (II అ. 81 శ్లో.)

'శ్లో. భూయాస్తరాణి యదమూని తమస్వినీషు
జ్యోత్స్నీషు చ ప్రవిరళాని తతః ప్రతీమః
సంధ్యానలేన భృశ మంబరమూషికాయా
మావర్తితె రుడుభిరేవ కృతోఽయ మిందుః'.

అనుశ్లోకమున- కాలమనెడి శిల్పి సంధ్యయను నగ్నిహోత్రమున నాకాశమను మూసయందు నక్షత్రములనెడు వెండిముక్కలను గరఁగించి చంద్రుఁడనెడు వెండిదిమ్మను బోయుటచేఁ గావలయుఁ, జీఁకటిరాత్రులయందు నక్షత్రములు హెచ్చుగానుండి వెన్నెల రాత్రులయందు స్వల్పముగా నున్నవని యుత్ప్రేక్షించుట వలన నీకవికి 'ఇందు మురారి' యను బిరుదము లభించెనఁట.

కొందఱుకవులకు వారివారి గ్రంథములను బట్టి బిరుదములు వచ్చినవి. ఉదా: రఘువంశమును రచించుటచేఁ గాళిదాసునకు రఘుకారుఁడు; కృష్ణకర్ణామృతరచనముచే లీలాశుకునకుఁ గర్ణామృతకవి. చమత్కారజనకములగు పదములఁ బ్రయోగించుటచే మఱికొందఱకు వాని ననుసరించి బిరుదములు లభించినవి. ఉదా: జఘనచపల; ఘటకర్పరుఁడు; కర్ణోత్పలకవి; ఝుఝ్ఝుల వాసుదేవుఁడు; పికనికరుఁడు, క్రీడాచంద్రుఁడు—మొదలగువారు చిరకాలము క్రిందటనే నేను సంస్కృతమహాకవుల సార్థకబిరుదములను గూర్చి యొకవ్యాసమును బ్రచురింపనుండ నీవిషయమును గుఱించియే యొకరు 'ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్త్రిక'[1] లో నొకవ్యాసమును బ్రచురించియుండిరి. ఇందు వారు పదునొకండు సంస్కృతకవులను గూర్చి మాత్రము చర్చించియుండిరి. ఈనడుమ 'భారతి'[2] లో 'లాంఛనములు' అను శీర్షికతో నీవిషయమును గూర్చియే వేఱొకరు మఱియొక వ్యాసమును బ్రకటించియుండిరి. ఇందు వీరు పేర్కొనినకవులు పదునేడుగురు మాత్రమే. ఇట్లు చమత్కారహేతువులగు బిరుదముల నందిన సంస్కృతకవిచంద్రుల నామములు నాకు నలువది వఱకు లభించినవి. వానింగూర్చిన చర్చ కాలాంతరమునకు విడచి కౌతుకోద్దీపకములగు వారినామములను మాత్రమిటఁ బేర్కొనెదను.

---

1. XIII సంపు. 3-4 సంచి, 215-22 పు. (1925) అల్లమరాజు సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు. 'సంస్కృతమహాకవులు, బిరుదములు'.

2. X సంపు. 8 సంఖ్య. 308-310 పు (ఆగష్టు, 1933; శ్రీముఖ-శ్రావణము)-మల్లాది రామకృష్ణశాస్త్రిగారు: 'లాంఛనములు'.

(1) అకాలజలదుఁడు. (2) ఆరసాళకవి. (3) 'ఇందు' మురారి. (4) ఉంఛవృత్తికవి (హరిగోపకవి). (5) కర్ణామృతకవి (లీలాశుకుఁడు). (6) 'కర్ణికార' మంఖుఁడు (7) కర్ణోత్పలకవి. (8) కలమకవి. (9) క్రీడాచంద్రుఁడు. (10) కాపీనకవి. (11) 'ఘంటా' మాఘుఁడు. (12) ఘటకర్పరుఁడు. (13) చండాలచంద్రుఁడు. (14) చంద్రోదయకవి. (15) 'ఛత్ర' భారవి. (16) 'ఛమచ్ఛమికా' రత్నకవి. (17) జఘనచపల. (18) జానుదఘ్నకవి. (19) 'ఝలజ్ఝల' వాసుదేవుఁడు. (20) 'తాళ' రత్నాకరుఁడు. (21) 'తురంగ' బాణుఁడు. (22) దగ్ధమరణుఁడు. (23) 'దీపశిఖా' కాళిదాసుఁడు (రఘుకారుఁడు). (24) 'దోర్లతికా' భీముఁడు. (25) నగ్నాచార్యుఁడు. (26) నిచులుఁడు. (27) నిద్రాదరిద్రుఁడు. (28) 'నిశా' నారాయణుఁడు. (29) పికనికరకవి. (30) భవభూతి [శ్రీకంఠుఁడు]. (31) మార్జారకవి. (32) 'యమునా' త్రివిక్రముఁడు. (33) రండానందకవి. (34) రత్నఖేటదీక్షితుఁడు. (35) వక్షస్థలాచార్యుఁడు (36) వాగ్వీణాకవి. (37) వికటనితంబ. (38) 'వీణా' కవి. (39) వేణీకృపాణామరచంద్రకవి. (40) సీత్కారరత్నకవి.

మైసూరునగరమునఁ దెలుఁగులిపిలో ముద్రింపఁబడిన 'అనర్ఘరాఘవము' న మురారికి 'సకలతంత్రస్వతంత్రుఁడు, సంగీతసాహిత్యపారదర్శి, విద్వత్కవిసార్వభౌముఁడు'[1] అను విశేషణములు గానవచ్చుచున్నవి. ఈబిరుదములు మురారి కేపండితప్రభువైన నొసఁగినవో, లేక ముద్రాపకప్రసాదితములో తెలియుటలేదు. సకలతంత్రస్వతంత్రుఁ డనఁగా నన్ని శాస్త్రములయందును నిరంకుశప్రజ్ఞకలవాఁడని యర్థము. అనఁగా నాఁటికి శాస్త్రత్వగౌరవమునందిన యన్నివిద్యలలో నీతఁ డఖండపాండిత్యము గలవాఁడని

1. 'తత్రభవతా సకలతంత్రస్వతంత్రేణ సంగీతసాహిత్యసరతాపారదృశ్వనా విద్వత్కవిసార్వభౌమేన శ్రీభట్టమురారిణా విరచితమనర్ఘరాఘవాభిధం నాటకమ్'.

భావము. ఈతనికి శబ్దతర్కమీమాంసాదివివిధశాస్త్రములయందుఁ గల వైదుష్య మనన్యప్రకరణమునఁ గననగును. భవభూతి, మాఘుఁడు, శ్రీహర్షుఁడు, వేదాంతదేశికులు, అప్పయదీక్షితులు, వేంకటాధ్వరి మొదలగు సంస్కృతకవీంద్రు లిట్టి పాండితీపాటవము గలవారే.

ఈతని సంగీతసాహిత్యపారదర్శిత్వము: సాహిత్య మనఁగా సారస్వతము (వాఙ్మయము, *Literature,*) సాహిత్యశాస్త్రము (అలంకారశాస్త్రము, *Poetics*) అని యర్థము. ఈ రెండిటియందు నీతని దందెవేసినచేయి యని వేఱె చెప్పనక్కఱలేదు. ఈతఁడు సంగీతశాస్త్రనిష్ణాత యనుటకు బ్రమాణములు లభింపలేదు.

ఈతని విశ్వకవిసార్వభౌమపదము: ఈతఁడు మహా విద్వాంసుఁడు, కవిచంద్రుఁడు ననుటకు సందియము లేదు. నాఁటి కవులలో నీతఁడు సార్వభౌముఁడుగా నెంచఁబడుచుండె ననుకొందును.

పిమ్మట మురారికవి పండితప్రపంచమున నెట్టి యామోదము నందెనో యరయఁదగును.

౧ 'శ్లో. దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహవః సారం తు సారస్వతమ్
జానీతే నితరా మసౌ గురుకులక్లిష్టో మురారిః కవిః
అబ్ధి ర్లఙ్ఘిత ఏవ వానరభటైః కిం త్వస్య గమ్భీరతా
మాపాతాళనిమగ్నపీవరతను ర్జానాతి మన్థాచలః'.

ఈశ్లోకము 'సదుక్తికర్ణామృతము' [1]న మురారికృతముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. 'రసికజీవనము [2]' నఁ గూడ మురారికే యారోపింపఁబడియున్నది. 'అలంకారకౌస్తుభము' [3]నఁ గవినామరహితముగా నుదాహరింపఁబడియున్నది. ఇట్లే 'కువలయానందము [4]' న 'సూక్తిరత్నావళి [5]' యందును 'సారసంగ్రహము' [III-90] న

(1) 296 పు. (2.) 222 పు. (3.) 290 పు. (4.) 55 పు. (5) 78. పు.

నుదాహరింపఁబడి యున్నది. 'అబ్ధిర్లఙ్ఘిత ఏవ' అను నది మొదటిచరణముగా 'సుభాషితరత్నకోశము' నందును [II 31] 'సుభాషితహారావళి' యందును [32 ఆ-18], 'అలంకారశేఖరము' (75పు) నందును 'రసగంగాధరము' నందును (338 పు) నుల్లేఖింపఁబడియున్నది. దీనిని మురారి రచించినట్లే పండితలోకమునఁ బ్రసిద్ధి. నిర్ణయసాగరప్రకటితమగు 'అనర్ఘరాఘవము' నఁ బీఠికయం దీశ్లోకము కర్తృనామరహితముగ నుదాహరింపఁబడియున్నది. క్రీ. 13 వ శతాబ్దిప్రారంభమున రచింపఁబడిన 'సదుక్తికర్ణామృతము' నను నీశ్లోకము మురారి కారోపింపఁ బడుటచే నిది మురారి దనియే నమ్మఁదగును.

ఇందు మురారిపాండిత్యప్రౌఢి ప్రశంసింపఁబడి యున్నది. వాగ్దేవి ననేకు లుపాసన మొనర్చినను గురుకులవాసమునఁ గఠోర వ్యాసంగ మొనర్చిన మురారికవికే సారస్వతతత్త్వము తెలియును. వానరభటు లనేకులచే సముద్రము దాఁటఁబడినది; కాని సాగరము యొక్క గాంభీర్యము పాతాళమువఱకు వ్యాపించిన పీవరతనువు గల మంధాచలమునకే తెలియును గాని వానరభటులకేమి తెలియునని దీనిభావము. ఇట్లాత్మస్తవమునకు మురారి పాల్పడునా యని శంకింపఁజనదు. భవభూతి, బిల్హణుఁడు, వేదాంతదేశికులు, జగన్నాథపండితరాయలు, వేంకటాధ్వరి మొదలగు సంస్కృతకవీంద్రు లనేకులు స్వప్రతిభావిష్కారము నొనర్చుకొనిరి.

2. 'శ్లో. మురారిపదచిన్తాయాం భవభూతేస్తు కా కథా
భవభూతిం పరిత్యజ్య మురారి మురరీకురు.'

3. 'శ్లో. భవభూతి మనాదృత్య నిర్వాణమతినా మయా
మురారిపదచిన్తాయా మిద మాధీయతే మనః'.

ఇట భవభూతికంటె మురారియాధిక్యము వర్ణింపఁబడినది. భవభూతి: అనఁగా భవభూతికవి యనియు, ఐహికైశ్వర్య మనియు

నర్థము. మురారిపదచిన్తా: అనఁగా విష్ణుపాదధ్యానమనియు, మురారి కవివాక్యాలసమాలోచన మనియు నర్థము.

౪. ' శ్లో. మురారిపదచిన్తా చేత్తదా మాఘే మతిం కురు
మురారిపదచిన్తాచేత్తదా మాఘే మతిం కురు. '

మాఘే=మాఘకవి ' శిశుపాలవధ ' యందు, మతిం కురు=మనస్సు నుంచుము-మతియు,అఘే=పాపమునందు, మతిం మా కురు=మనస్సును బోనీకుము

విష్ణుపాదధ్యానము వలయుచోఁ బాపమున బుద్ధిపోనీకుము; మురారికవిశబ్దచమత్కృతి నెఱుఁగఁదలఁచినచో మొదట మాఘ కావ్యమును బఠింపుము—అని భావము. ఇక్కడ నొకవిశేషము: మురారి మహాశాబ్దికుఁడు, వ్యాకరణసంప్రదాయములను, వ్యాకరణ చమత్కారములను దనకృతియందనేకముల సూచించెను. ఈ వ్యాకరణప్రయోగచమత్కారమును జక్కఁగ నెఱుఁగఁదలఁచినచో వ్యాకరణచమత్కారప్రచురమగు మాఘకృతిని మొదటఁ బఠింప వలెనని తాత్పర్యము.

మురారి తనకృతియందు విశేషపదజాలమును బ్రయోగించెను. బహునిఘంటుపరిశీలనమునఁ గాని యాతనికృతి బోధపడదు. ఈ విషయమున గూడ మురారికిని మాఘునకును సామ్యము గలదు. మాఘమును దొమ్మిదిసర్గములవఱకుఁ బఠించుచో నిఁకఁ గ్రొత్త పద ముండఁబోదని సూక్తి.' నవసర్గగతే మాఘే నవశబ్దో న విద్యతే'.

ఇందువలనఁ గూడ ననర్ఘరాఘవమును జదువఁదలఁచినచో మొదట మాఘమును జదువవలెనందురు. కవితాప్రౌఢినిబట్టి చూచినను మాఘమును బఠించి, పిమ్మట మురారికృతిని బఠింప వలెనందురు.

౫. ' శ్లో. ధైర్యోత్సేధ యానసూక్తిపుష్పకలికాః కర్ణావతంసీకృతాః
యేషాం బిల్హణకూక్తిమౌక్తికసరాః కణ్ఠా నలంకుర్వతే
మాధుర్యైకభువాం మురారివచసా మాస్వాద యైః స్వాదిమా
సంతుష్యన్తి త యేవ నూతనసుధా వేణీషు వాణీషు నః '.

అని సుకుమారకవి ' రఘువీరచరితనాటకము ' న ప్రస్తావనలో నుడివియున్నాఁడు [1] దీనిని బట్టి మురారికవిత మధురమధురమైనట్లు సుకుమారకవి యభిప్రాయముగాఁ దెలియుచున్నది.

౬. శ్లో. సుకవిహితమురారిబోధముద్రః
విలసదగస్త్యమహోవికాసిబాణః
విలసతిభువి శారదావతారో
పిహితమయూరవిజృమ్భణో విచిత్రమ్. '

అని రాజచూడామణిదీక్షితులు తన ' కమలినీకలహంస ' నాటికలో మురారిని బేర్కొనియున్నాఁడు.

౭. ' శ్లో. హృదయాకలితాశేషశబ్దశాసనసంపదః
మురారే రిహ శబ్దార్థతత్త్వం కో వేద తద్వద. '

అని హరిహరపండితుఁడు ' అనర్ఘరాఘవ ' వ్యాఖ్యలో [II అ. 312 పు] నుడివియున్నాఁడు.

ఆంధ్రకవులు గూడ ననేకులు మురారిని బ్రస్తుతించియుండిరి. వారి ప్రశంసలలో నొండు రెండు—

౧. కాకమాని మూర్తి: ' రాజవాహనవిజయము ' 1 ఆ.

' ఉ. చోర సలంక్రియా విహృతిసొంపు, మయూరుని సౌకుమార్యమున్
భారవి కాంతిసంపదయు, బాణు గుణాఢ్యతరప్రయోగ మా
దారి మురారి కోమలపదంబు ప్రసాదముఁ, గల్గునట్లుగా
భారతి యిచ్చుఁగాతఁ బ్రతిభారతి మత్కృతికిం జమత్కృతిన్. '

1. బోధాయనుని ' భగవదజ్జుకము ' ను దెలిఁగించి తాము వ్రాసిన పీఠిక [4 పు] లో శ్రీయుతులు వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి చరణులు.

ఇట మురారికోమలపదప్రయోగము, ప్రసాదగుణము ను చేర్కొనఁబడినవి. (విష్ణువువిషయమున నైనచోఁ బైపదములకు మృగుపదములు, ననుగ్రహము నని యర్థాంతరము.) మురారికవిత మాధుర్యగుణాన్వితమను సుకుమారకవివాక్యము నిదివఱకే చూపి యున్నాము. రుచిపతి 'నిమ్నత్వాహ', 'విరమతి' (జ అ. 1-2.) అను శ్లోకములకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు వీనిలోఁ బ్రసాదమను వాక్యార్థగుణము కలదని యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు:

'అనయోః పద్యయోః ప్రసాదనామా వాక్యార్థగుణః. తథా చ సరస్వతీ కణ్ఠాభరణే- యత్తు ప్రాకట్య మర్థస్య ప్రసాదః సోఽభిధీయతే.'

ప్రసాదమనఁ బద్యమైనను గద్యమైనను జదివిన వెంటనే యర్థ స్ఫురణమగుట. ఇది యుత్తమకవితాలక్షణములలోఁ బ్రధానమైనది.

'శ్లో. సా కవితా సా వనితా । యస్యాః శ్రవణేన దర్శనే నాపి
కవిహృదయం యువహృదయమ్ । సరళం తరళం చ సత్వరం భవతి'.

దేనివి వినవూత్రముననే కవిహృదయము సరళమగునో యదియే కవిత్వము. కాని మురారికవనము బహుశాస్త్రసంప్రదాయప్రచుర మగుటచేఁ బెక్కుస్థలముల దుర్బోధముగా నుండునని చెప్పకతీరదు.

౨. అయ్యలరాజు నారాయణకవి: 'హంసవింశతి', I. ఆ.

'తే. * * ధ్యానబద్ధమురారి మురారి గాత్రి
పటువిభారవి భారవిఁ బ్రస్తుతింతు । సర్వశబ్దార్థవిజ్ఞానసరణి కొఱకు.'

3. చెళ్ళపిళ్ళ నరసకవి: 'యామినీపూర్ణతిలకావిలాసము.'

'తే. దండి భవభూతి భవభూతి పండితాచి । రప్రసన్న మురారి మురారి'

ఇందు మురారికవిత పండితబోధ్యమని చెప్పఁబడియున్నది.

౪. రామరాజభూషణుఁడు: 'నరసభూపాలీయము' I ఆ. 15 ప.

'మురారి శయ్యనేర్పు'-అనియితని శయ్యాకౌశలముఁ జేర్కొనెను.

6. మురారి—సుభాషితగ్రంథములు.

మురారిశ్లోకము లనేకములు సుభాషితగ్రంథములలో నుల్లేఖింపఁబడియున్నవి. దీనివలన నాయాగ్రంథములు రచింపఁబడు కాలమున కీతనికవన మెన్నిఁ బండితలోకమున నెంతయాదరము గలదో తెలియఁ గలదు. వీనియం దుదాహృతములగు శ్లోకములఁ జూపినచోఁ బాఠభేదము లెట్లున్నవో తెలియును. వారెంచిన శ్లోకములఁబట్టి నాఁడు పండితలోకమున నభిరుచు లెట్లున్నవో విశదమగును. కాని గ్రంథ గౌరవభీతిచే మురారినాటకమున లేక, సుభాషితగ్రంథములఁ గన్పట్టు శ్లోకముల నుదాహరించి, తక్కినవానిసంఖ్య మాత్రము చూపెదను.

(అ). క్రీ. శ. 12 వ శతబ్దికంటె నవీనము కాని 'కవీంద్రవచన సముచ్చయము' నందు మురారిశ్లోకములు 9 యుదాహరింపబడియున్నవి.

IVఅ. 3,6 శ్లో. V అ. 6. శ్లో. VII అ. 80,81,82,90,107 శ్లో.

'శ్లో. వన్దే భుజభ్రమితమన్దరమథ్యమాన । దుగ్ధాబ్ధిదుగ్ధకణవిచ్ఛురితచ్ఛవీకమ్

నక్షత్రకర్బురవియత్ప్రతిరోధినిద్ర । మున్నిద్రకైరవతడాగ ముఖో మురారేః' 29. శ్లో.

ఇట మురారి తనపేరు నినుద్భుకొనెను

(ఆ). లక్ష్మణభట్టాంకోలకరుని 'పద్యరచన' యందు 3 శ్లోకములు మురారికృతములుగా నున్నవి:

౧. అనర్ఘ. V అ. ౨0 శ్లో. ౨ 'శ్యామాకతణ్డులవిలోప'.

3. 'శ్లో. కించిత్కోపకలాకలాపకలనాహంకారబిభ్రద్భ్రువో
ర్విక్షేపా దశరో దసౌ రఘుపతి ర్లఙ్కాపతేః పత్తనమ్
కర్ణిద్ధస్త్వైర రటత్కరేటు విఘటద్ద్వారు స్ఫుటద్గుగ్గులు
ప్రీకీదత్కపి నిశ్వసత్ఫణి రణజ్ఝిల్లి భ్రమద్వ్యాఘ్రిచ॥
—పద్యర. XIII. 21. [శా. ప. 4070]

(ఇ). వేణీదత్తుని 'పద్యవేణి' లో 1 శ్లోకము.

సంగ్రామాఙ్గణ మాగతే దశముఖే' (VII తరంగము, 1 శ్లో.) ఇది 'పద్యరచన' యందు భానుకరుని కారోపితము.

(ఈ). గదాధరభట్టు: 'రసికజీవనము' న 30 శ్లోకములు.

అనర్ఘ: I అ. 2,11,29,54 శ్లో. II అ. 2,3,5,30,51. ['అతఃసర్వతః' అను శ్లోకము మైసూరుప్రతియందు (264 పు.) అధికముగాఁగలదు.]

III అ. 5 శ్లో. IV అ. 1,2,20,32,33,35,37,52 శ్లో. V అ. 49 శ్లో. VI అ. 43 శ్లో. VII అ. 39,79,81,115. (నిర్ణయసాగరప్రచురణమున 79 వ శ్లోకమునకుఁ బిమ్మట నధికపాఠములుగా నొసంగఁబడిన రెండింటిలో 'గీయన్తే యది' అనునది కూడ నిందుఁగలదు.)

మురారికారోపితములగు నీక్రిందిశ్లోకము లనర్ఘరాఘవమునఁ గానరావు.

౧. 'కాళిన్ది బ్రూహి' (20 పు.) ఇది 'సదుక్తికర్ణామృతము'న (III. 1,2. 187 పు.) ఛిత్తపున కారోపితము.

౨. 'దేవం వాచమ్' (222 పు.)

3. 'శ్లో. తాత త్వం నిజకర్మభిర్వ గమితః స్వర్గం యది స్వస్తి తే
బ్రూహిమస్త్వేకమిదం వధూహృది కథాం తాతాన్తికే మాకృథాః
రామోఽహం యది తద్దినైః కతిపయైర్వ్రీడానమత్కన్ధరః
సార్ధం బన్ధుజనైః సురేన్ద్రవిజయీ వక్తా స్వయం రావణః' (205 పు.)

౪. 'శ్లో. వీరోఽసౌ కిముపర్ణ్యతే'-ఇది 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' యందు బిల్హణున కారోపింపఁబడియున్నది.

(ఉ). శార్ఙ్గధరుని 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' యందు 12 శ్లోకములు.

అనర్ఘ III అ. 5,41 శ్లో. IV అ. 18,37,52 శ్లో. VII అ. 74, 80,81, 115 శ్లో. మురారికృతియందుఁ గానరానివి 3 శ్లోకము లిందున్నవి.

(ఊ). శ్రీధరదాసుని 'సదుక్తికర్ణామృతమున' 21 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II అ. 29, 78 శ్లో. III అ. 1,54 శ్లో. V అ. 20 శ్లో. VII. అ. 38, 43, 61, 79 114, 115 [నిర్ణయసాగరప్రచురణమున 79 వ శ్లోకమునకుఁ దరువాత నధికపాఠములుగా నున్న 'అద్య స్వర్గి', 'గీయన్తే యది'–అను రెండు శ్లోకములును గూడ నిందుదాహృతములు.]

(ఋ). భట్టగోవిందజిత్తు: 'సభ్యాలంకరణసంగ్రాహోగశృంగారము' లేక 'సారసంగ్రహసుధార్ణవము'- 6 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II అ. 1,5,52,75 శ్లో. III. అ. 7 శ్లో. VII అ. 115 శ్లో.

(ౠ). హరికవి : 'సుభాషితహారావళి'–7 శ్లోకములు.

అనర్ఘ III అ. 5 శ్లో. VII అ. 49, 53, 80, 114 శ్లో.

(ఌ). వల్లభదేవుఁడు: 'సుభాషితావళి'–5 శ్లోకములు.

ఆనర్ఘ. II. అ. 2 శ్లో. IV. అ. 12 శ్లో. V. అ. 23 శ్లో. VI. అ. 6 శ్లో. VII. అ. 79 శ్లో.

(ఎ). జల్హణుఁడు: 'సూక్తిముక్తావళి'–68 శ్లోకములు.

"అనర్ఘరాఘవము" న లేని శ్లోకములఁగూడ నాటింటి నీతఁడుదాహరించియున్నాఁడు. అందొకటి-

శ్లో. పురా ప్రాలేయశైలోఽయ మస్మి న్నకరకేతవే।
మృతసంజీవనీ దుర్గా మహౌషధి రజాయత ॥

7. మురారి - సాహిత్యవాఙ్మయము.

జయరథుఁడు: 'అలంకారవిమర్శిని'[1] లోను, హేమచంద్రుఁడు 'కావ్యానుశాసనవివేకము'[2] నను, రామచంద్రసూరి 'నాట్యదర్పణము'[3] నను, శారదాతనయుఁడు 'భావప్రకాశము'[4] నను

---

1. (75. పు=II. 9; 76 పు.=IV. 6.) 2. (17పు=I. 58; 174 పు=I. 400.) 3. (193 పు.) 4. (233 పు.)

పండితరాయలు 'రసగంగాధరము'[1]న, భానుదత్తుఁడు 'రసతరంగిణి'[2] లోను, సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు 'రసార్ణవసుధాకరము'[3] నను, విశ్వనాథకవిరాజు 'సాహిత్యదర్పణము'[4] నను, అచ్యుతరాయలు, 'సాహిత్యసారము'[5] నను మురారినాటకము నందలి శ్లోకముల నుదాహరించుకొని యున్నారు.‡

8. శబ్దశాస్త్రము, నిఘంటువాఙ్మయము

మురారి వ్యాకరణశాస్త్రమును గూలంకషముగ వ్యాసగము చేసెను. ఈతనినాటకమును బఠించిన, శబ్దశాస్త్రమర్మము లనేకములు విశదమగును. ఇట్టి మర్మము లనేకములకు వ్యాకరణశాస్త్రకారులు మురారిప్రయోగముల నుదాహరణములుగాఁ జూపిరి.

ఉజ్జ్వలదత్తుఁడు, 'ఉణాదిసూత్రము*' న మురారిప్రయోగములఁ గొన్నిటిఁ జూపెను. భట్టోజీదీక్షితులుకూడ సిద్ధాంతకౌముదిలో వ్యాకరణచమత్కారములకు మురారికృతినుండి యనేకప్రయోగముల నుల్లేఖించి యున్నాఁడు. శబ్దశాస్త్రపరిమళము నాఘ్రాణింపక, వ్యాకరణమర్మభూయిష్ఠమును గంభీరమును నగు తన కృతియందు గుణదోషచారము నొనర్పఁదగదని మురారి యిట్లు చెప్పుకొనియున్నాఁడు:

1. (388 పు.) 2. (44 పు.) 3. (72 పు.=V. 44, 45; 83 పు.=V. 7 261-62 పు.=I. 25, 26; 266 పు.=I. 1; 274 పు.=I. 21.)
4. (278 పు.=I 1.) 5. (183 పు.=IV. 32; 184 పు.=IV 36; 329 పు.=I. 23; 437 పు 'దేవీం వాచ ముపాసతే' అను శ్లోక మనర్ఘరాఘవము లోని దని పేర్కొనఁబడెను.)

‡ సాహిత్యప్రపంచమున సార్వభౌముఁడగు మురారి యేలకో యాలంకారికుల చే విశేషముగాఁ బ్రమాణీకరించుకొనఁబడలేదు. భోజుఁడు మొదలగు సుప్రసిద్ధ సాహిత్యవేత్తలు మురారి శ్లోకములఁ బేర్కొని యుండలేదు.

* (1) IV. 171.= IV. అం. 69 శ్లో. (2) V. 19=II. అం. 83

" శ్లో. సమునీల్మలతూన్యక్తస్తబకమకరన్దైః శ్రవణయో
రవిశ్రామ్యద్ధారాసవన ముపచిన్వన్తు కవయః
న శబ్దబ్రహ్మోత్థం పరిమళ మనాఘ్రాయ చ జనః
కవీనాం గమ్భీరే వచసి గుణదోషౌ రచయతు.' (VII అ. 151.)

' శ్లో. యే శబ్దశాస్త్రనిష్ణాతాః యే శీలితనిఘంటవః
తేషా మే వాధికారోఽస్తి మురారికృతనాటకే. '

అను సూక్తి యించుకమార్పుతో హరిహరదీక్షితుని వ్యాఖ్యా వసానమునఁ (IV అ. 526 పు.) గలదు. శబ్దశాస్త్రమున జిత శ్రములై, నిఘంటువులు జిహ్వాగ్రమునఁ గలవారికే మురారికృతిని బఠించుట కధికారము గలదని భావము. ' హఠా దాకృష్టానాం కతిపయపదానాం రచయితా ' అనునట్లు ప్రయోగభ్రష్టములై, నిఘంటువులయందే లభించు మాఱుమూలపదముల నీతఁడు ప్రయో గించె ననఁజనదు. అపారముగ సంస్కృతపదజాలము నధిగమించిన వశ్యవాక్కగుటచేఁ దాను ప్రయోగించు నేపదమును నీతనికి దుర్బోధమైనట్లు తోఁచదు. మఱియు విద్వత్కవులకు స్వకృతుల యందుఁ దమ పాండితీప్రౌఢిని జూపవలెనని కుతూహలము మెండుగా నుండును.*

9. మురారి వైదుష్యము.

మురారి వ్యాకరణ సాహిత్య మీమాంసా మంత్రశాస్త్రాదుల యందుఁ బ్రవీణుడని యాతనికృతివలననే విశదమగుచున్నది.

---

*సర్వానందుఁడు, లింగాభట్టును ' అమరకోశమునకు ' దాము రచించిన వ్యాఖ్యలలో మురారిప్రయోగముల నుదాహరించుకొనియున్నారు. రాయముకు టుఁడు గూడ ' అమరకోశవ్యాఖ్య ' (II.8-38) లో ' ఐషీకమస్త్ర మధికృత్య తదా తమస్థౌ ' అను మురారిశ్లోకపాదము (II. అ- 83) నుదాహరించుకొనెను.

కాళిదాసు, భవభూతి, శ్రీహర్షుఁడు, వేదాంతదేశికులు, వేంకటాధ్వరి, మొదలగు సంస్కృతసాహిత్యనిర్మాతలు కావ్యనిర్మాణమున నేఁ గాక, వివిధశాస్త్రపరిజ్ఞానమునఁ గూడ నిరంకుశప్రచారము గలవారు.

ఈతని వ్యాకరణశాస్త్ర పరిజ్ఞానము: వ్యాకరణసంప్రదాయములఁ జమత్కారముగఁ గావ్యముల నిముడ్చుట కాళిదాసు నుండియుఁ గన్పట్టుచున్నది.

'శ్లో. రామాదేశా దనుగతా సేనా తస్యార్థసిద్ధయే।
పశ్చా దధ్యయనార్థస్య ధాతోరధి రివాభవత్' (రఘు. XV. 9.)
ఇట్లే రఘు. XII. 58; XI. 56, కుమార. II. 27;
కిరాతార్జునీయము, XIII 19, మాఘము. X. 15.

మురారియుఁ బాణినిసూత్రములఁ దనకృతియందు జమత్కారముగఁ గూర్చియుండెను

'జని కర్తుః ప్రకృతిః' అను సూత్రమును 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా.' [I అ 58.] అనుచోటఁ బ్రయోగించెను. ఇట్లే 'శ్లో. ప్రికృష్టకర్తృభిప్రాయక్రియా ఫలవతో ఐధీన్ ప్రియుఙ్జానాః', [II. 86] అనుచోట 'స్వరిత జితః కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫలే, అను సూత్రమును, 'స్థానివద్భావేన కృత్త్రి కార్యం నజహాతి' [IV. 151 పు.] అనచోట వ్యాకరణశాస్త్రసంకేత మగు స్థానివద్భావమును. 'శ్లో. కుర్యుశ్శ స్త్రకథా మమీ యది మనో ర్వంశే' [IV. 44.] అనుశ్లోకమున వైయాకరణప్రసిద్ధమగు నాకృతిగణమును, జొప్పింపఁబడినవి.

'తద్ధితమూఢో వైయాకరణ స్తద్ధితమూఢోఽవైయాకరణః'

అనునట్లు శాబ్దికులకుఁ దద్ధితప్రయోగమునందు వ్యామోహ మధికము. అందునను, 'ప్రియతద్ధితా దాక్షిణాత్యాః' అను న్యాయమున, దాక్షిణాత్యకవులగు మురారి మొదలగు వారికృతులు తద్ధితప్రయోగప్రచురములుగఁ గానవచ్చును.

ఉదా :-ఐణేయ్యాం త్వచి, [78. పు] త్రైశఙ్కవం చరితమ్ [82 పు.] ఐషీక మస్త్రమ్ [189] త్రైయమ్బకం కార్ముకమ్. [115.] ఇట్లనేకములు గలవు.

'య దధికరణం ధర్మస్థీయం తత్రైవ వచాంసినః' [93 పు.] ఇట మీమాంసా పరిభాషయు, 'చతురక్షరో పి రాక్షసశిక్షాసిద్ధమన్త్రః' [66 పు.] ఇట మన్త్రశాస్త్రపరిభాషయు నుపయోగింపఁబడియున్నవి.

'బిభ్రతీం కైశికీం వృత్తిమ్' [702 పు.] అను శ్లోకమున సాహిత్యశాస్త్ర పరిభాష కనఁబడుచున్నది.

10. మురారికృతులు-అనర్ఘరాఘవము.

ఇక్కవి బహుశాస్త్రజ్ఞుఁడైనను, దత్కృతులలో ననర్ఘరాఘవ మొక్కటియే మనకు లభించినది. మైసూరుప్రతిలో నాటకాంత గద్యమున (920 పు.) 'సమాప్త మిదం మౌద్గల్యాన్వయస్య భట్ట మురారేః కృతి రనర్ఘరాఘవంనామ నాటక' మ్మని కలదు. దీనివలన నీతఁడు బహుగ్రంథములు నిర్మించినట్లును, నం దీనాటక మొకటి యనియుఁ దెలియు చున్నది

సాహిత్యగ్రంథములయందును, సుభాషితగ్రంథములయందును మురారికృతములుగఁ గనవచ్చు శ్లోకము లనేకము లీనాటకమునఁ గన్పట్టుటలేదు. అందువలన నీశ్లోకములుగల మురారికృతు లేమైన నుండవచ్చునని యూహింపఁజనును. 'బెరిడేల్ కీత్' పండితుని 'సంస్కృతవాఙ్మయచరిత' మను బృహద్గ్రంథమున (412 పు.) మురారి యొకసంస్కృతనిఘంటువు రచించినట్లు కలదు. ఈతఁడు మన కవియే కావచ్చును. ఈనడుమ యన్. కే. రామనాధశాస్త్రి వర్యులు మురారిమిశ్రుని 'త్రిపాదీనీతినయన' మను నొకదర్శన గ్రంథమును బ్రచురించిరి. ఈగ్రంథకర్తయు మనకవియు భిన్నులా, కారా, యనువిషయము విచారణీయము.

'మురారే స్తృతీయః పన్థాః' అను సూక్తి పూర్వమీమాంసా దర్శనమునఁ బ్రసిద్ధులగు కుమారిలభట్ట ప్రభాకరుల భాట్టప్రాభాకర ప్రస్థానములకంటె విలక్షణమగు మార్గమున రచింపఁబడిన యీ గ్రంథమును దత్కర్తను సూచించును గాని మనకవిని సూచింపఁ జాలదని శ్రీశాస్త్రిగారలు తత్పత్రికయందు వ్రాసియున్నారు.[1]

ఈనాటకమునకు 'అనర్ఘరాఘవ' మను నామ మన్వర్థముగా నున్నది. అనర్ఘ మనఁగా నమూల్యము, పూజ్యము. పూజ్యుఁడగు రాముని కథ యిట వర్ణింపఁబడుటచే నిది యెంతయు సమంజసము. ఈయనర్ఘతకు హేతువు కవియే యిట్లు నుడివియున్నాఁడు. మీయాజ్ఞ నుదలఁదాల్చుట హేతువుగా మారఘుకులమున 'ననర్ఘత' కల్పాంతము విలసిల్లుఁగాక' యని దశరథుఁడు విశ్వామిత్రునితో రామలక్ష్మణులఁ బంపునపుడనును. ('ఏతాభిస్తవ * * అనర్ఘతా రఘుకులే కల్పాంత మున్మీలతు'. I అ. 34) విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరాముని దీసికొనిపోవు కథ మొదలు శ్రీరామపట్టాభిషేకమునకుఁ గల కథ యేడంకములలో నిందు వర్ణింపఁబడియున్నది కథ పెద్దదియు నాటకము చిన్నదియు నగుటచే ననేకకథావిశేషములు రంగముపైఁ జూపవీలు లేక విష్కంభాదులలోఁ బాత్రలచేఁ జెప్పింపఁబడవలసి వచ్చినవి.

I. అం. 'మునీంద్రసంవాదము.' విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునియొద్దకు వచ్చి రామలక్ష్మణులఁ గొనిపోవుట యిందలికథ. 59 శ్లోకములు.

II అం. 'కౌమారవిక్రమము'. రాక్షసులను సంహరించి విశ్వామిత్రుని యజ్ఞమును సంరక్షించుట. శ్లోకములు 87. భవభూతి యుత్తరరామచరితమున V. అం. 'కుమారవిక్రమ' నామకము.

---

1. '*Journal of Oriental Research*' Vol II, Part III-IV [July- Oct. 1928, Madras]. Pp. 266-78.

III. అం. 'పినాకభంగము.' శివధనుస్సును ద్రుంచుట. శ్లో. 61.

IV. అం. 'దశరథవిప్రలంభము.' శ్రీరాము పరశురాము సమాగమము, పరశురామగర్వభంగము నిందు వర్ణింపఁబడియున్నవి. 'శ్లో. జేతారం దశకన్ధరస్య' [VII. 146.] అను శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు దశకంఠుని జయించిన కార్తవీర్యార్జునుని నోడించిన పరశురాముని, బాలకుఁడయ్యు శ్రీరాముఁడు జయించె ననుచో శ్రీరాముని విజయకథ సమాప్తి నొందినట్లే. పరశురాముని జయించుట రావణుని జయించుటను సూచించుచున్నది. ఉత్తరకథ శ్రీరాముని యందలి గౌరవముచేతను, జగదానందముకొఱకును రచింపఁబడిన దఁట. ఇట్లే మన యాంధ్రీకర్తలును నీ నాలుగంకములవఱకుఁ బూర్వార్ధమును దెలిఁగించియుండిరి. శ్లోకములు 69.

అం. 'సుగ్రీవాభిషేకము.' శ్లోకములు 55.

VI. అం. 'దశగ్రీవనిగ్రహము.' శ్లోకములు 84.

VII. అం. 'నాయకానందము.' శ్రీరామాదులు విమానము నెక్కి యయోధ్యకు వెళ్ళుచుఁ గ్రిందఁ గనఁబడు పట్టణాదుల వర్ణించుట. శ్రీరామపట్టాభిషేకము. శ్లో. 152.—మొత్తము 567 శ్లోకములు.

వీరరసప్రధానమగు నీనాటకమునందలి వస్తువు భవభూతి మహావీరచరితమునందలి యితివృత్తమును జాలవఱకు ననుసరించి యుండును. భవభూతికృతిని మించవలె నని మురారి తనకృతిని రచించిన ట్లీనాటకమున నుదాహరణము లనేకములుఁ జూపనగును. ఉత్తరరామచరితానుసరణములు గూడ నిం దెడ నెడఁ గానవచ్చును. మురారికంటె భవభూతియం దొకవిశేషము: మహావీరచరితము

మాట యటుంచి, యుత్తరరామచరితము కొలఁదిమార్పులతోఁ బ్రదర్శనయోగ్యము కాఁగలదని చెప్పనగును మురారికృతియన్ననో నాటకరూపముననున్న యతిప్రౌఢమగు శ్రవ్యకావ్యము. గురుముఖమున వ్యాఖ్యాసాహాయ్యముననే దీనిఁ బఠింపనగును.

స్వర్గత 'కళాప్రపూర్ణ' వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిపాదుల సమాలోచన[1] మిటుఁ గనఁదగును. '' భవభూతికృతనాటకములను వ్యాఖ్యాతలకన్న అనుకర్తలే చక్కఁగా గ్రహించినారు. * * మహావీరచరితమును వీరరాఘవునిపికన్న మురారి చక్కఁగా గ్రహించినాఁడు. ఇందులకు నిదర్శనమును 'అపి తాటకారిః' అను దానిపై మదీయవిమర్శవినోదభాగమునం గనవచ్చును. పరశురామాభియోగమును వీరచరితయందుం గని బాలరామాయణానర్ఘ రాఘవ ప్రసన్నరాఘవాదులందు తత్కర్తలు నిబంధించుకొనిరి. ఇతని యొరవడి దొరకిన తర్వాత పూర్వరామచరితము నధికరించి పలువురు రామనాటకములను రచించినారు. * * వీరందఱును వశ్యవాక్కులే. ఇందఱిలోను అనర్ఘరాఘవకారుఁడు మురారి పాండిత్యపరమోచ్చపదంబున దీపించుచున్నాఁడు. పరశురామాభియోగములో భవభూతిని మించినాఁడు '.

కథాసంవిధానమున మురారి భవభూతి ననుకరించె ననుట కొండు రెండుదాహరణములు:

౧. గురుధనుర్భంగమునకుఁ గుపితుఁడై పరశురాముఁడు రఘురాము నెదుర్కొనుట కై రెండునాటకముల సమానమే. 'మహా

1. ఉత్తరరామచరితనాటకమున నుపోద్ఘాతము, ౧౧ పు.

వీరమున ' మాల్యవత్ప్రేరణమున భార్గవుఁడు శ్రీరాము నెదుర్కొనెను. అనర్ఘరాఘవమున శివధనుర్భంగము వలన నుగ్రుఁడై పరశురాముఁడు శ్రీరాము నెదుర్కొనెను

పరశురామాభియోగప్రకరణమున మురారి భవభూతిని మించెనని శ్రీ వేంకటరామశాస్త్రిగారనిరి. ఇట్టి యభిప్రాయమునే 'కీత్' పండితుఁడును, 'విల్సన్' పండితుఁడును వెలిపుచ్చిరి. కాని శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిలవారు 'సంస్కృతవాఙ్మయ చరిత్ర' [II సం. 370పు.] లో నేలకో 'చతుర్థాంకములోని రామ జామదగ్న్యసంవాదము చదువునపుడు వీరముకంటె హాస్యము ముందు కనఁబడును. ఈవిషయమున భవభూతికంటె నితఁడెక్కువ చూపిన చాతుర్యము కనరాదు.' అని వ్రాసియున్నారు. కాని యిది సమంజసముగఁ జూపట్టదు.

౨. మహావీర: ఒరునితో యుద్ధము చేయుచున్న వాలిని రాముఁడు చెట్టుచాటునుండి సంహరించె ననుచో మహావీరుఁడగు

---

1. 'The following scene [IV Act.] shows us Rama and Parasu-rama in verbal contest; Rama is even more polite than in the *Mahavira-carita* which is obviously imitated, while the friends of Rama carry on a vituperative dialogue behind the scene without actually appearing' [*Sanskrit Drama*, P 228]

2. 'The next scene introduces Parasu-rama, in the same strain as the *Mahavira-carita*, but more extravagantly. Rama's humility is more excessive, and the other characters carry on a vituperative dialogue with Parasurama without appearing, speaking successively from behind the scenes.' [H. H. Wilson. *The Theatre of the Hindus*, Vol. II.]

రాముని యుదాత్తతకు భంగము వాటిల్లును. అట్లు కాకుండుటకై వాలిరాములకు ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడినది. 'ఉదాత్త రాఘవము' న మాయురాజకవి కూడ వాలివధావసరమున నిట్లే శ్రీరాముని యపప్రథను దొలఁగించెను. అనర్ఘమునను వాలి రాముల ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడెను.

3. మహావీర: రావణసంహారానంతరము రామాదులు విమానముపై లోచనలోభనీయములగు దృశ్యకుల నవలోకించుచు నయోధ్య కరుదెంచిరి. భవభూతిని మించుచుద్దేశముతో 'నన ర్ఘమున' నీసన్నివేశము కూడఁ గూర్పఁబడినది. 'బాలరామాయణము' న దశమాంకమున దీనికిఁ బ్రతిబింబము మాపట్టుచున్నది. ప్రసన్న రాఘవకారుఁడు కూడ వీరి ననుసరించెను

<u>మురారికృతియందలి లోపములు</u>: ఇంచు మించుగా నొక శతాబ్దమునకుఁ బూర్వము సంస్కృతనాటకవాఙ్మయమును గుఱించి వ్రాయఁబడిన 'విల్సన్' పండితుని గ్రంథరాజమునుండి మురారి నాటకవిమర్శము సారము నవలోకింపఁ జనును: "అనర్ఘమున స్వభావోన్మీలనము గాని, చేష్టితము (చలనము) గాని, హృదయావర్జకములగు కథాసన్నివేశములు గాని, కౌతుకోద్దీపనము గాని లేకపోవుటచే నాటకీయదృష్టిని బరిశీలించుచో దీనియం దుత్కర్ష మృగ్యమని చెప్ప వలెను. కావ్యదృష్టిని జూచినను నెక్కడనో కాని కవితాకల్పనములు గానరావు; ఆ కొలఁదికల్పనలైనను సుదీర్ఘములు రసవిహీనములు నగు సామాన్యవిషయవర్ణనల నడుమను, నసంగతభావనల మాధ్యమును, నపరిమితములగు నతిశయోక్తులలోనను నిగూఢములగు నితి

హాసములయందును మఱుగుపడియున్నవి. అట్లయ్యు, నుత్తమకవితా సురభిళములగు కాళిదాస భవభూతుల కృతులున్నను, నేఁటి పండిత లోకము దీనిని దలఁదాల్చుచున్నది. దీనికి హేతువులు వీరిలో సామాన్యముగఁ జూపట్టు రసజ్ఞతాలోపము, రసాపకర్షయు నన వలెను. నేఁటిభారతీయు లెంతసేపును గవియొక్క శయ్యను విమర్శించుటయందే తమ సమాలోచనమును వినియోగింతురు కాని భావనలవైపు దృష్టిని బోనీయరు. భావనానైర్మల్యమునుగాని, రసమాధుర్యమును గాని, కల్పనౌజ్జ్వల్యమును గాని నిర్ణయించుప్రజ్ఞ వీరియెడ మృగ్యము. మురారి భావములవలెనే యాతనిభాషయుఁ బ్రశస్యము కానేరదు. కాని యిందొకగుణము గలదు: బహుశ్రమతో జాగరూకతతో రచింపఁబడిన కావ్యములలో నిది యగ్రగణ్యము దుర్గ్రాహ్యము లైనను సమావేశమున శ్రుతిసుఖావహములగు నీతని పదములరచనను జూచుచో నీతఁ డెంతటి కఠోరవ్యవసాయ మొనర్చి దీనిని నిర్మించెనో, సంస్కృతభాష యితని కెంత విస్మయజనకముగ వశమయ్యెనో తెలియఁగలదు. దీనికి ఫలమేమన నీకృతియం దెక్కడను బ్రసాదగుణము లేకపోవుటయే. కూలంకషముగ వ్యాసంగ మొనర్చినఁ గాని యీనాటక మామూలాగ్రముగ బోధపడునని చెప్పుటకు వీలులేదు. [V అ.] రావణుఁడు సీతను హరించుట చూచి జటాయు వాతని వెంబడించును. మొత్తముమీఁద నీ పట్టున భాష సరళముగాను సుబోధముగాను నున్నది; కాని యిటఁ గవితావైభవమేమియుఁ గానరాదు. ఎడనెడ వర్ణనలు గలవు. కాని యిట్టి సందర్భముననే భవభూతి కృతియందలి వర్ణనలం జూచినచో మురారిపద్యములు దివిటీయొద్దనున్న దీపములవలె నుండును. 'మహావీరము'న

నున్న జటాయుసంపాతుల సంవాదమునకు మురారిలోని జటాయు జాంబవంతుల సంలాపము ప్రతిధ్వనివలెఁ జూపట్టును. దానిని జూచి దీనిని జూచినచో రాజును జూచిన కన్నులతో మొగుని జూచి నట్లుండును'. * * * * "

'విల్సన్' పండితుని యీ యాసయూలోచనము నవీనపాశ్చాత్య దృష్టిని బట్టి చూచినచోఁ గొంతవఱకు చితముగానేయున్నది. కాని భారతీయసహృదయులదృష్టికీ విమర్శము సముచితముగఁ గన్పట్టదు. నిష్పాక్షికముగ నాలోచించిన 'నన ర్ఘముద' నాటకత్వ యోగ్యత బహుస్వల్పము. ఇందలి కావ్యత్వమాలోచింతుమా-దేశకాలపరిచ్ఛేద మున కతీతులైన వాల్మీకి భాస కాళిదాస భవభూత్యాది మహాకవుల కృతులకుఁ బిమ్మట గణింపఁదగి, జీవము, జవము గలిగిన కావ్య 'మనర్ఘము'. అతిశయోక్తులందుమా-సంస్కృత కావ్యములఁ గల సామాన్యదోషమే యిది. ఈలోపము మురారి జీవించియుండిన కాలమునకుఁ జెందును గాని కేవల మీతనికిఁ జెందదు. ప్రాచ్యులును బాశ్చాత్యులును నభిరుచులలో విలక్షణులు. అందువలన వీరికి హృదయాంగమముగఁ జూపట్టునది వారికి రుచింపదు. వారికి హృద యావర్జకమైనది, వీరికి నీరసముగా నుండవచ్చును.

11. అనర్ఘరాఘవము—ఆంధ్రీకరణములు.

'అశేషమనీషిహృదయంగమంబుగా, శబ్దం బనుసరించియు, నభిప్రాయంబు గుఱించియు, భావం బుపలక్షించియు, రసంబు పోషించియు, నలంకారంబు భూషించియు, నౌచిత్యం బాదరించియు, మాతృకానుసారంబున,' రచింపఁదగు నని శ్రీనాథుఁడు 'శృంగార

నైషధము' నఁ [VIII. ఆ. 202 వ.] జెప్పియున్నాఁడు. ఈసూత్రము నుత్తమమైన యనువాదమునకు నాదర్శముగాఁ గైకొనఁదగును. ఈలక్షణములన్నియు మన యాంధ్రీకృతియం దెంతవఱకు నొప్పి యున్నవో చర్చించుట యావశ్యక మైనను నవకాశము లేకుండుట చేతను, శతవధానులు శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిచరణు లీవిషయ మును విపులముగఁ జర్చించియుండుటచేతను నొండు రెండు విషయ ములు మాత్ర మిట ముచ్చటింపఁబడును.

గురుకులవాసమున మురారినాటకమును గరోరముగ వ్యాసంగ మొనరించి శుద్ధాంధ్రభాషయందుఁ జక్కని జ్ఞానము నార్జించినఁ గాని బ్రహ్మశ్రీ పండిత వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి పాదులయాంధ్రీకరణము సుబోధము గాఁజాలదు. వారికృతి మూలమునఁ గల సొగసులను, శాస్త్రసంప్రదాయములను గలిగియుండి, వేంకటశాస్త్రులవారిచేఁ బ్రౌఢ మనఁబడినను, వారనినట్లు కావ్యమున ముఖ్యగుణములలో నొకటి యగు ప్రసాదగుణ మందు బహుస్వల్పము. పద్యములు ధారా వాహికముగాఁ బ్రవహింపక యడుగడుగునకును గుంటువడుచుండును. శ్రీకామేశ్వరకవిగారి కృతియందీప్రసాదగుణము సుప్రచురముగ నున్న దనవచ్చును. సామాన్యముగ వీరికృతియందు సంస్కృతకవి హృదయము సులభముగ గోచరించును.

'ఔచిత్యం రససిద్ధస్య స్థిరం కావ్యస్య జీవితం'—రసోత్తరమైన కావ్యమున కౌచిత్యము జీవితము వంటిది—అని సాహిత్యవేత్తల యభిప్రాయము. 'అనౌచిత్యాదృతే నాన్య ద్రసభఙ్గస్య కారణమ్'- అనౌచిత్యముకంటె రసభంగహేతువు వేఱొకటి లేదందురు. శ్రీకామే శ్వరకవిగా రనౌచిత్యమును బరిహరించి యౌచిత్యమును బాటించిరి.

ఆధునికులదృష్టిలోఁ గటికుచాదికవర్ణన లసభ్యములుగ నెంచఁ బడును. అందువలన నట్టిశ్లోకముల నేడింటిని రావుగారు మూలమునుఁ జేర్పక, యనుబంధమున ననువాదములతోఁ జూపియుంచిరి.

విశ్వామిత్రుని శిష్యులపేళ్ళు శ్లీలార్థద్యోతకములుగా నుండుటచే వీరు 'వక్రనాసుఁడు, హ్రస్వబాహుఁడు' అని మార్చిరి. వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు పెద్దవాఁడు, చిన్నవాఁడు నని మార్చిరి.

ఇఁక మురారిభావములతోఁ దత్పూర్వులభావములకు, నవీనుల భావములకుఁ గల సామ్యమును జూపుటకును, నాంధ్రీకరణములలోఁ బరస్పరతారతమ్యమును జూపుటకును దిఙ్మాత్రముగఁ గొన్ని యుదాహరణము లొసఁగఁబడును-

I. 1. శ్లో. 'దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహవః' — మురారి.

2. శ్లో. 'అంబు న్యంబునిధే రనన్యగతిభి ర్మీనైః కియ ద్గమ్యతే
క్లేశేనాపి కియ ద్వ్యలంఘి రభసోత్తుఙ్గైః ప్లవఙ్గేశ్వరైః
విజ్ఞాతా కియతీ పునః క్షితిభృతా మంథేన గంభీరతా
కిం తైః కేశవపాదుకాగుణమహామ్భోధే స్తటస్థా వయమ్.'
శ్రీవేదాంతదేశికులు : 'పాదుకాసహస్రము' [3 ౧3 శ్లో]

II. 3. శ్లో. 'నిష్క్రీత్యాహమ్ ** నాభీపల్వలపుండరీకముకుళైః.' మురారి [1.౧]

4 శ్లో. 'నాథే న స్తృణి మస్య దన్యదపి వా తన్నాభినాళీకినీ
నాళీకస్పృహణీయసౌరభముచా వాచా న యాచామహే.'
శ్రీవేదాంతదేశికులు: 'రహస్యత్రయసారము,' [17 అధ. ౨౨3 పు]

5. మ. 'ఎవి నాభీసరసీరుహంబు దగసాదృశ్యంబు నొందించె న
ర్ధవిరోధాసాధనిమీలనంబుల గదాధార్యత్వు లూగార్ప జ
క్కావల న్వెన్నెలపుల్గుల న్దనుప దక్షంబైన తేజోప్పు న
య్యావి మీ కీప్సితవిష్ణుభూధరసురేంద్రాగ్రంబులోఁ గావుతన్'
— వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు. [౨ పు.]

6. శా. 'కోకానీకము చొక్కఁ, వెన్నెలపులుంగుల్మెక్కఁ, జ్యోతిష్మదా
లోకంబుల్వెలయించి సాధువుపొల్పున్ సాముమోదమ్మొప్పి నా
భీకాసారసితాబ్జకోశముల నిల్పన్ శంఖమల్లెద్ది యా
శ్రీకాంతావర నక్షియుగ్మము నెదన్ సేవింతు విఘ్నమ్మఱన్.'

—కామేశ్వరకవిగారు (3 పు.)

శ్రీమద్వేదాంతదేశికులకు మురారికవితయందు వ్యామోహ మధికము. తత్కవితాచ్ఛాయలు దేశికులకృతులయం దనేకములు గలవు. 'అహో, సకలకవిసార్థసాధారణీ ఖల్వియం వాల్మీకీయా సుభాషితనీవీ' [అనర్ఘ. 10 పు.] ఇచటి 'సుభాషితనీవి' యను సమాసమును శ్లిష్టకగాఁ గొని దేశికు లొకకృతిని రచించిరి.

III. 7. శ్లో. 'యదిక్షుణ్ణం పూర్వై రితి' —మురారి [1 అ. ౬ శ్లో.]

8. శ్లో. 'స్వసూక్తీనాం పాత్రం రఘుతిలకమేకం కలయతాం
కవీనాం కో దోషః స తు గుణగణానా మవగుణః
యదేతై ర్నిశ్శేషై రపరగుణలుబ్ధై రివ జగ
త్యసా వేక శ్చక్రే సతతసుఖసంవాసవసతిః.'

—జయదేవుఁడు: 'ప్రసన్నరాఘవము' [1. ౧౨.]

9. చ. 'మునుపటివారు వాడి నదె, పో యని వీడిన రామసత్కథ;
న్గొనము లెసంగునే నరునరున్బడి నన్యున కిన్ని యొన్న; మా
నినఁ దమ సాహితీపటిమ నేర్తు రెటుల్ప్రకటింపఁ గీర్తిచే
తను జవి నింపుఁజెంద గుణధన్యపదార్థపరు ల్గవీశ్వరుల్.'

—ఆకుండివారు. [౪ పు.]

10. ఉ. 'వాడిరి పెక్కురంచు రఘువర్య పవిత్రవిచిత్రసత్కథన్
వీడినచో నిఁకెన్నఁ బృథివీస్థలి నిన్నిగుణమ్ము లబ్బఁ డీ
వ్వాఁడు వహించి మించు? మతి వారల జారుగభీరవాక్తతిన్
బోఁడిమిఁ జూపనోపు నెటు? పూర్ణగుణాళిపరుల్ కవీశ్వరుల్.'

—సత్యవోలువారు. [౧౩ పు.]

11 ఉ. 'తొంటి బుధాళి, రామవిభుఁ దోరముగా వినుతించె నంచుఁ దా
నంతక మానినన్ జగతి నట్టి గుణోజ్జ్వలుఁడైన నాయకుం
డుంట ఘటిల్లునే కవుల కొప్పగు వాగ్విభవంబు తల్ప నే
వెంట భజించు ధన్యతను వీరు కృతార్థత గాంచు టెట్లొకో.'

—శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులవారు.

12. ఉ. 'తొల్లిటివారు రామకథ తొంబది రీతుల వ్రాసిరంచుఁ దా
రొల్లర యేని రామునకు నుజ్జిగ నాయకుఁ డెందుఁ గల్గునే
సల్లలితప్రభావమధురసంపదుదారగభీరవాణి యె
ట్లుల్లసిలున్ గవీశ్వరులు నొందెద రెట్లు కృతార్థభావమున్.'

—కవిరాజు వల్లాది వేంకట విశ్వనాథశర్మగారు.

IV. 13. శ్లో. 'జాతాః పక్వపలాండుపాండుమధుర చ్ఛాయా ' మురారి. [2. ౨]

శా. 'జాతాపక్వపలాండు పాండిమ* ధరచ్ఛాయం గనెన్ దారలు
న్నాతిం గైకొనెఁ బ్రాచి కొన్ని కిరణంబుల్ పద్మజీవాతువుల్
లూతాతంతువితానవర్తులనభోలోలాత్మబింబంబుతోఁ
బ్రాతఃప్రోషితరోచియై డిగియెఁ దారానాథుఁ డస్తాద్రికిన్.'

—చిజ్జుళ తిమ్మభూపాలుఁడు.

14. శా. 'ఆమె స్పండిన వెల్లయుల్లి జిగి హృద్యం బెల్లునాఁ దారకల్
సేయునొమ్మల్వఁగఁ దూర్పుఁ గొన్నిరుచు లాజీవౌషధు ల్దమ్మికిన్
బాయన్వెల్గుల సాలెగూఁడు గుడుసొప్ప న్బింబమున్దాల్చుచు
న్బోయెఁ జందిట మింట నస్తశిఖరమ్ముం దాఁకఁగా వేకువన్.'

—వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు. [౧౭. పు]

15. శా. 'చుక్కల్ పక్వపలాండుపాండురతరాంశుల్ గ్రక్కెడున్ బ్రాచిఁ బెం
పెక్కెన్ దమ్మికి జీవనౌషధములౌ నేవేరుచుల్ స్వాంశువుల్
సుక్కన్ గుండ్రనిసాలెపట్టువడువై సొంపేమిబింబాన నీ
చక్కన్ వేకువ నింగినుండి శశి యస్తగ్రావమున్ జేరెడున్.'

—కామేశ్వరకవిగారు. [౫౭. పు]

* 'పాండుమధుర' ?

V. 16. శ్లో. ‘ ఉద్దామద్యుమణిద్యుతివ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాఙ్గలతటీనిష్కూజకోయష్టయః’ మురారి [2 3.]

17. శా. ‘ వాళింగోహళి సంఘటించినక్రియన్ మధ్యాహ్నవేళన్ మహా
కాళం బైనసభోవిభాగమున వీఁకం గాసె బీరెండ యా
ప్రాలేయాహితసంప్రకీర్ణకిరణప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలతటీవాచాలకోయష్టియై. ’
శ్రీనాథుఁడు ‘ హరవిలాసము ’ [7. ఆ. ౧౦౯ ప.]

18. శా. ‘ వ్రాలెన్ దిక్కుల భానుభావ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలతటీవాచాలకోయష్టులై’.
శ్రీనాథుడు: ‘ క్రీడాభిరామము. ’ 52 పు.

పై శ్లోకమునకు ఆకుండివారు సత్యవోలువారు వ్రాసిన పద్యములను గూర్చినచర్చ చెళ్ళపిళ్ళవారి యుపోద్ఘాతమునఁ గననగును. [8 9 పు]

VI. 19. శ్లో. ‘ తీర్త్వా భూతేశమౌళిస్రజమ్ * *
వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిః శబరయువతిభిః (మురారి 5. అ ౨ శ్లో.)

శ్రీనాథునకు మురారికృతి యనినఁ బ్రాణము. పలుతావుల మురారివచనముల నీతఁడు పుడికిపుచ్చుకొని యున్నాఁడు ఈతని ‘ వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిః ’ అను పదబంధమున శ్రీనాథునకు వ్యామోహ మెక్కుడు. ఎక్కుడదవ లీతఁ డీపదమును దన కృతులయందు వాడెను. [చూ. ‘ శృంగారనైషధము ’, 8 ఆ. ౯౭ ప; కాశీఖండము. 3 ఆ. ౪3 ప; ‘ హరవిలాసము ’ 5 ఆ. 3౨ ప; ‘ క్రీడాభిరామము ’ 66 పు. ప్రభాకరశాస్త్రిగారి ప్రతి-‘ శివరాత్రిమాహాత్మ్యము. ’ (౪ ఆ. ౭౭ ప.)

VII. 20. శ్లో. ‘ మహీభృతః పుత్రవతోఽపి దృష్టి
స్తస్మిన్నపత్యే న జగామ తృప్తిమ్
అనంతపుష్పస్య మధోర్హి చూతే
ద్విరేఫమాలా సవిశేషసఙ్గా. ’ ‘ కుమారసం ’. [1. ౨౭.]

21. శ్లో ‘ సాధారణో రఘూణాం
గురుర్భవన్నపి విశేషదృష్టిస్తే
నామోదయతి కి మిందుః
కుముదం పున రస్య సర్వస్వమ్.’ మురారి [1. ౧౬.]

22. క. ‘ దొరఁగ రఘున్నృపుల కెల్ల
స్గురుఁడయ్యు విశేషదృష్టి గూరుచు నీపై
ధరణి నలరింపఁడెది చం
దురుఁ డీతని కగును దెల్లతొఁగసొత్తెల్లన్.’ శాస్త్రిులుగారు [౫ పు.]

23. చ. ‘ సరిగనె మీరఘుప్రవరుసంతతి కంతకు నొజ్జ యయ్యుఁ దాఁ
గర మనురక్తి గౌరవముఁ గాంచును నీయెడ సంతతంబు, వా
నరయఁగఁ జందురుండు మొద మందగఁ జేయనిదెద్ది రైన నా
సురచిరకైరవ మ్మతనిసొమ్మఖిలమ్మయి నెమ్మి గాంచదే.’
-రావుగారు [౧౬ పు.]

VIII. 24. శ్లో. ‘ పాత్రవిశేషే న్యస్తం గుణాన్తరం వ్రజతి శిల్ప మాధాతుః
పయ ఇవ సముద్రశుక్తౌ ముక్తాఫలతాం పయోదస్య.’
-‘ మాళవికాగ్నిమిత్రము.’ [1 అం. ౬ శ్లో.]

25. శ్లో. ‘ అథోపనీతం విధివ ద్విపశ్చితో, వినిన్యు రేనం గురవో గురుప్రియమ్
అవధ్యయత్నాశ్చ బభూవు రత్ర తే, క్రియా హి వస్తూపహితా ప్రసీదతి.’
-‘ రఘువంశము ’ [3. ౨౯.]

26. శ్లో. ‘ వితరతి గురుః ప్రాజ్ఞే విద్యాం యథైవ తథా జడే
నతు ఖలు తయోర్ జ్ఞానే శక్తిం కరో త్యపహన్తి వా
భవతి చ తయో ర్భూయా న్భేదః ఫలంప్రతి త ద్యథా
ప్రభవతి శుచి ర్బిమ్బగ్రాహే మణి ర్న మృదాదయః?’
-భవభూతి: ‘ ఉ. రా. చ..’ [2 అం. ౪. శ్లో].

27. శ్లో. ‘ చీయతే బాలిశస్యాపి సత్ క్షేత్రపతితా కృషిః
న శాలేః స్తమ్బకరితా వప్తుర్గుణ మపేక్షతే.’
-విశాఖదత్తుఁడు: ‘ ముద్రారాక్షసము ’ [1 అం.]

28. శ్లో. ‘ స్థానేషు శిష్యనివహైః.’ — మురారి. [2. ౯]
ఈశ్లోకమునకు శాస్త్రులవారి యనువాదము [వారి కృతిలో 21 పు]
రావుగారి యనువాదము [73 పు.] చూచునది.

IX. 29. శ్లో. 'భూయస్తరాణి య దమూని' —మురారి [2. ౮౧.]

30. తే. 'ప్రమరతమములు చీకటిరాత్రుల, నివి
ప్రవిరళంబులు వెన్నెలరాత్రుల నవుc
గనుక మినుమూస సంజచిచ్చునc గరంచి
చుక్కలను పోcతపోసె నీ శుభ్రకరుని.' వ్యాస. [3౫పు.]

31. ఉ. 'ఎన్నొ యుకుల్ దమస్వినుల, నిన్నియె వెన్నెలరేల, నుంటc గ
న్గొన్నపు డాయుడు వ్రజముcగూడను జేరిచి సాంధ్యవహ్నిచే
వి న్ననుమూసలోcగఱగి వేధ నిశన్నిశc బెంచుచుండునో
యి న్నలినారి నంచు మది నెంచcగ నయ్యెడు మాకుc జూడcగన్.
—రావుగారు. [౧౧౮ పు.]

గ్రంథవిస్తరభీతిచే నింతటితోc బద్యముల నుదాహరించుటమాని సాదృశ్యముగల ప్రాచీనకవులరచనలను, మురారిశ్లోకములను, నవీనులపద్యములను దిఙ్మాత్రముగ సూచించెదము.

మురారి.	ఇతరకవులు.
౧. 'జటాంధత్రే' [4. ౨౭.]	'పిత్ర్యమంశమ్.'-[రఘు. 11. ౬౪.]
	'జ్యోతిర్జ్వాలా'-[మహావీర. 2. ౨౬.]
౨. 'సవిధ ముపసరణ'- [4. ౨౮.]	'అన్విష్యతః'-[మహావీర. 2. ౩౧.]
3. 'ఆదేష్టా భగవాన్'-[4. ౨౯.]	'తత్పుత్రః'-[మహావీర. 2. ౩౯.]
౪. 'వ్యసనే పతితే'-[5. ౧౫.]	'వజ్రాదపి కఠోరాణి'- [ఉ. రా. చ. 2.౭.]
౫. 'శంభో రాధారమ్'- [3. ౫౦.]	'సముత్క్షిపన్'-[మాఘము. 1. ౫౦.]
౬. 'వరం తాదృక్'-[8. ౫౨.]	'ప్రభు ర్బుభూషుః'-[- 1. ౪౯.]
౭. 'మఘోనః'-[3. ౪౦.]	'తస్యాన్వయే'-[రఘు. 6. ౪౧]
౮. 'కేరళీచికురభంగిభంగురం'.[2.౨౫.]	'ధువ్వల్లంకావనాలీర్బహులకలతాలాసయ స్కేరళీనామ్.' ['కావ్యమీమాంస'-100 పు.]
౯. భీమేశ్వరస్తుతి [7. ౧౦3-౫]	భీమేశ్వరస్తుతి [రాజశేఖర 'బాలరామాయణ' తిరుపతివేంకటకవుల తెనుcగు. 10 అం. ౯3 పు.]

౧౦. 'గిరిశే నారార్ధం'-[3. 3౨.] 'ఏత త్తద్దుర్వి గాహామ్' [ప్రసన్న.3. 3౦.]
౧౧ 'పీయూషాశ్రవణమ్'-[7. ౮3] 'ఏతత్తోక' [,, 2. 3౬.]
౧౨. 'యద్యేవ ముపయుజ్యమాన మిన్ద్రసూను ముపేత్య సుగ్రీవేణోపయోక్ష్యమాణేన సంధిరితి వక్రః ఖల్వయం పన్థాః' [205.] 'ధిక్కృత్యైవ దశాస్యదర్పదమనం ధీశాలినం వాలినం'-[వేంకటాధ్వరి. 'విశ్వగుణాదర్శము'. 37 పు.]

12. ప్రకీర్ణకము.

(అ.) అనర్ఘరాఘవము — ముద్రితప్రచురణములు :—

౧. కలకత్తాప్రతి: (నాగరి) ప్రేమచంద్రుని టీకతో. (1860)

౨. కలకత్తాప్రతి: (నాగరి) జీవానందవిద్యాసాగరసంస్కృతము.

3. మద్రాసుప్రతి. (నాగరి ?) [1870]

౪. బొంబాయిప్రతి: (నాగరి, నిర్ణయసాగరప్రచురణము) రుచిపత్యుపాధ్యాయుని టీకతో (1908).

౫. తంజావూరుప్రతి: (నాగరి) మ. ఘ. లక్ష్మణసూరి 'ఆకర' వ్యాఖ్యతో. (1902).

౬. మైసూరుప్రతి: (తెలుగు). రామానందాశ్రమముని 'ఇష్టార్థకల్పవల్లి'-విష్ణుభట్టు 'పంచిక'-హరిహరదీక్షితుల 'అనామిక'లతో (1905).

(ఆ.) మురారి వ్యాఖ్యాతలు, వ్యాఖ్యలు : అముద్రితములు-

౧. వ్యాఖ్యాతపేరు. ? (బొంబాయిప్రతిలో చేర్కొనబడెను.)
౨. త్రిపురారి. 3. ధనేశ్వరుడు. ౪. నరచంద్రసూరి. ౫. పూర్ణసరస్వతి ౬. మిశ్రభవనాధుడు. ౭. లక్ష్మీధరుడు. [=రామానందాశ్రమముని ?] ౮ హరదత్తుడు.

ముద్రితములు :-౯. ప్రేమచంద్ర తర్కవాగీశుఁడు.

౧౦. రామానందాశ్రమముని. [=లక్ష్మీధరుఁడు?] ౧౧. రచిపతి.

౧౨. లక్ష్మణసూరి. ౧౩. విష్ణుభట్టు. ౧౪. హరిహరదీక్షితులు.

(ఇ.) 'అనర్ఘరాఘవము'న కాంధ్రకృతులు :

౧. చిజ్జుళ తిమ్మభూపాలుఁడు. (క్రీ. 1700 ; పద్య-ముద్రిత.)

౨ కూచి సత్యనారాయణకవి. (ప్రబంధ ; అముద్రిత.)

[శ్రీమంత్రిప్రగడ భుజంగరాయాంకితము.]

౩. కురుగంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి. (నాటకము; అము.)

౪. కవిరాజు మల్లాది వేంకటవిశ్వనాథశర్మ. (,, ,,)

౫. అకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి. (నాటక. ముద్రితము.)

౬. సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి. (,, ,, 1-4 అం.)

(ఈ.) ఈ వ్యాసరచనమునఁ బరిశీలింపఁబడిన ప్రతులు-

౧. అనర్ఘము, ప్రసన్నరా., ఉ. రా. చ. మహావీర., సాహిత్యదర్పణము, అలంకారవిమర్శిని, రసగంగాధరము, కువలయానందము. [నిర్ణయసాగరప్రకటనములు.]

౨. రసార్ణవసుధాకరము (తిరువనంతపురప్రకటన.)

౩. కావ్యమీమాంస (బరోడాప్రతి.)

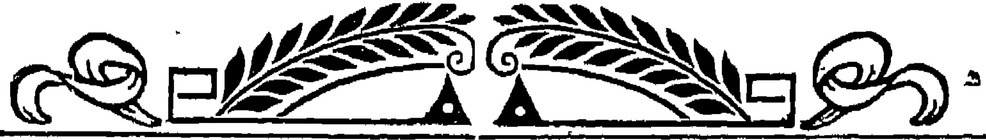
ఈయుణ్ణి వేంకటవీరరాఘవాచార్యుఁడు, యం.ఏ.,

అధ్యక్షుఁడు: 'ఆంధ్రగీర్వాణసాహిత్యపరిషత్తు',

ఆంధ్రగీర్వాణభాషోపన్యాసకుఁడు,

పిఠాపురరాజకళాశాల.

కాకినాడ,
15.9.1936.

శ్రీ

అనర్ఘరాఘవము

— జగదీశ్వరస్తుతి —

చ. సకల చరాచరేశ్వరుఁడసంగుఁ డెవండొ యతండె దైవ మే
టికి నిఁక నన్యదైవముల డెబ్బదికోట్లఁ దలంచి వారి వా
రికి వివిధాకృతుల్ వివిధరీతులు వృత్తులు సొమ్ము లెమ్మెలుఁ
సకలమునందు నుంచి నుతిసల్పఁ? బరాత్పరుఁడొక్కఁడేయనన్॥

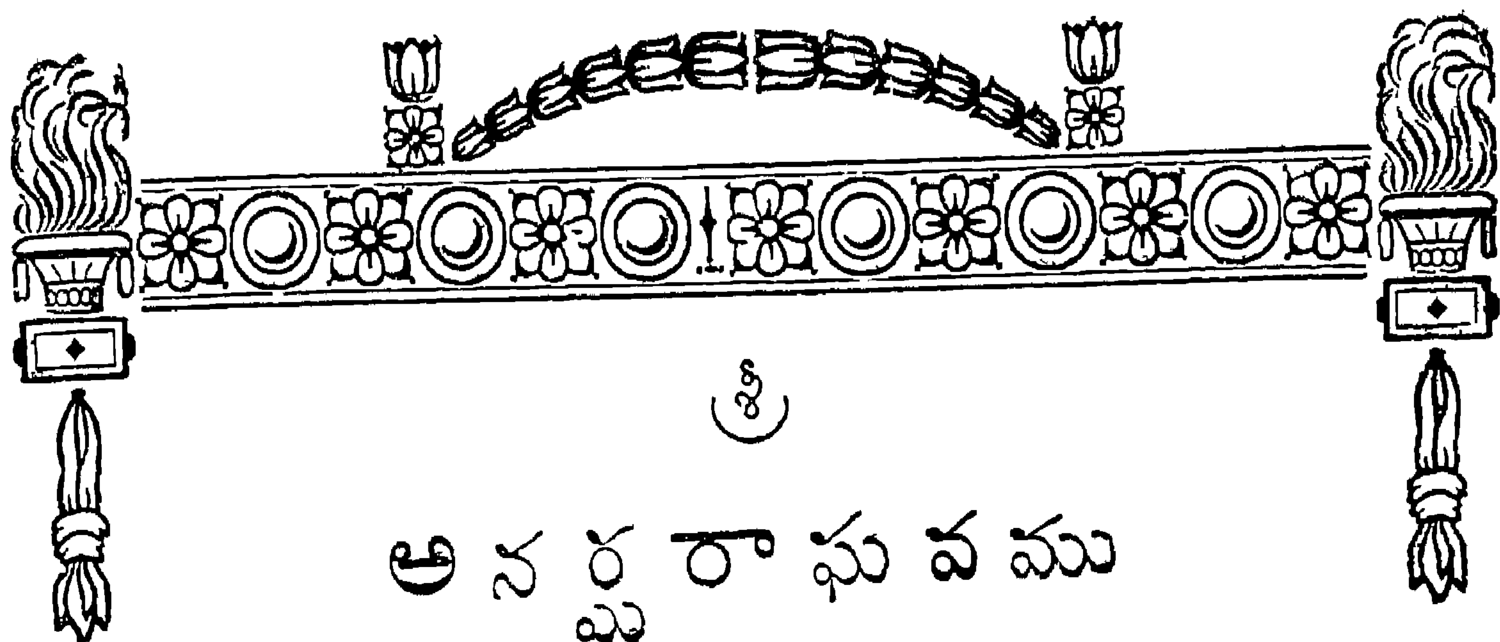
శ్రీ ర స్తు.

భట్టమురారిప్రణీతే - అనర్ఘ రాఘవే

ప్రథమోంకః.

శ్లో॥ నిష్ప్రత్యూహ ముపాస్మహే భగవతః కౌమోదకీ లక్ష్మణః।
కోకప్రీతిచకోరపారణపటుజ్యోతిష్మతీ లోచనే ।
యాభ్యామర్ధవిబోధముగ్ధమధురశ్రీ రర్ధనిద్రాయితో ।
నాభీఫల్వలపుండరీకముకుళః కంబో స్సపత్నీకృతః॥

శ్రీ

అనర్ఘరాఘవము

ప్రథమాంకము.

శా. శోకానీకము చొక్క వెన్నెలపులుంగు ల్మెక్క జ్యోతిష్మదా
లోకంబు ల్వెలయించి నా విడుపుపొల్పున్ సామ మోదమ్మువిచ్చినా
భీకాసారసితాబ్జకోశముకు నిల్చెన్ శంఖమల్లిద్ది యా
శ్రీకాంతావరునక్షియుగ్మము నెదన్ సేవింతు విఘ్నమ్ముటిన్. 1

పాఠాంతరములు:—

ఉ. శోకము దాస్పదంబును జకోరకపారణపూరణంబు నౌ
నాకృతిదీప్తి నర్ధహాసనార్ధనిమీలనముల్ ఘటించి, నా
భీకమలంబుఁ గంబు వనిపించెడి వెన్నుని కన్నుదోయి శో
భాకరలీల నేలుత నపారకృపాగస పూరమై మమున్.

మ. ఘనమౌ మోదము సాదమున్ గొని రధాంగంబుల్ చకోరంబు లే
పునఁ బొంగంగని నాభిపల్వల సితాంభోజాతపుంగుట్మలం
బున కొక్కేతరి నర్ధబోధ మరమోద్పుంగూర్చి కంబూపమం
బును గావించిన వెన్నకన్నగవ యోమున్ మమ్మవిఘ్నమ్ముగన్

చ. బలుప్రమదం బపారమగు పారణ చక్రచకోరకాళికౌ
వెలుగులయేపుసూపి యరవిప్పరమోద్పు ఘటించి నాభిప
ల్వలవరపుండరీకముకుళంబును గంబుసమంబుఁ జేయు శ్రీ
చెలువుని కన్నుదోయి గనఁజేయుత హాయి నిరంతరాయమై.

అపిచ,

ప॥ విరమతి మహాకల్పే నాభీపద్మైకని కేతన
త్రిభువన పురశ్శిల్పీయస్యప్రతిక్షణ మాత్మభూః
కిమధికరణం కీదృక్కస్యవ్యవస్థితి రిత్యసా
వుదరమవి శద్ద్రష్టుంతస్మై జగన్నిధయేనమః॥

పాఠాంతరము— 2

ప॥ విరమతిమహాకల్పేనాభీకమైకని కేతన ।
త్రిభువనపునశ్శిల్పీయస్య ప్రతిక్షణమాత్మభూః
కిమధికరణం కీదృక్కస్యవ్యవస్థితి రిత్యభూ
దుదరమివసందష్టుం తస్మై జగన్నిధయే నమః॥

నాంద్యంతే సూత్రధారః॥

భోభోలవణోదధివేలావనాళీతమాలకందళ్యస త్రిభువనమాళి

సీ. కోకసంతతుల కస్తోకమై తగు ప్రీతి
యును జకోరవ్రజంబున కపార
పారణయు నొసంగఁబటువు లౌ వెలుఁగుల
పూన్కిఁ చే నరవిబోధితమును
నర నిమీలితమును నయినిల్చునటు ఘటిం
పుచు నాభిపల్వలపుండరీక
ముకుళంబు శంఖంబుపోలిక వహియింపఁ
గల్పించి యభిరామ కలనచేఁ జె

తే॥ గీ. లంగు దాని గామోదకీలత్మ్రనలరి
యతిశయిలు భగవంతునిదైన దాని
నాయతశ్రీయుతాత్మదృభ తాక్షియుగిని
మోదమలర నిర్విఘ్నమ్ముగాఁ దలంతు.

మఱియును

మ॥ ఘనకల్పమ్ములఁ గ్రిమ్మఱన్ ద్విజగముల్ గల్పింప నాభీపదం
బున వర్తింపు చనుక్షణమ్మోవని పెన్బొజ్జన్ బ్రవేశించిక
న్గొని యేదెందెటులుండు నేది మొదలంచున్దాను లోనూను శం
కను వీడు న్విధి యాజగన్నధికెడన్ గై మోద్పుగావించెదన్. 2

పారాంతరము—

తే॥ గీ॥ సృష్టకల్పాంతమునఁ బునస్సృష్టినొదవు
శంకలఱనేని గర్భంబునా రొజూడ
ననువనియొ నాభిపధమునం దధివసించె
నాజగద్గర్భునకు నతులాచరింతు.

మండనమహానీలమణేః కమలాకుచకలశకేలి కస్తూరికాపత్రాంకురస్య భగవతః పురుషోత్తమస్య యాత్రాయాముపస్థానీయాః సభాసదః- కుతశ్చిద్ద్వీపాంతరాదాగతేన కలహకందళనామ్నా కుశీలవాపశదేన రౌద్రభీభత్సభయానకభూయిష్ఠంకమపి ప్రబంధ మభినయతానిత్యంకిలాయ ముద్వేజితో జీవలోకః-తత్ కస్యచి దభిమతరసభాజః ప్రేక్షణికస్య ప్రయోగానుజ్ఞయా నాట్యవేదోపాధ్యాయ బహురూపాంతేవాసీ మధ్యమదేశీయ స్సుచరితో నామ భరతపుత్రోహం భవద్భిరనుగ్రాహ్యః॥

శ్లో॥ ప్రీతిర్గ్రామసదస్యానాం।
ప్రియా రంగోపజీవినాం।
జిత్వా తదపహర్తార।
మేవ ప్రత్యాహరామి తాం॥ 3

గ॥ (ఆకాశేకర్ణందత్వా) కింబ్రూథ-, వైదేశికోభవా నసమగ్రపాత్రః కథ మీదృశేకర్మణి ప్రగల్భతఇతి(విహాస్యసప్రశ్రయ మంజలింబధ్వా-) హంత శ్లోకమేవముదీర్య తే భవద్విధానామారాధనే ప్రవృత్తేరేవ మేపాత్రాణి సమగ్రయిష్యతి॥
యతః

శ్లో॥ యాంతిన్యాయప్రవృత్తస్య
తిర్యఙ్చోపి సహాయతామ్।
అపన్థానంతు గచ్ఛంతం
సోదరోపి విముంచతి॥

(నాందియైన తరువాత.)

సూత్ర—పూర్వవనధివన-జాలంబునకు మొలకతమాలంబును భువన జాలంబునకు మకుటేంద్రనీలంబును నగు నీ జగన్నాథదేవుని సేవింపవచ్చిన సభ్యులారా! కొండొక ద్వీపాంతరమునుండి వచ్చిన కలహాకందళుండును కుశీలవాధముఁ డొకఁడు రౌద్రిభీభత్సభయానక భూయిష్టంబగునెద్దియో ప్రబంధమును బ్రయోగించి లోకమునుమిగుల వ్యాకులపెట్టెను గావున నిపుడు మీకందఱకు నానందంబుగనుండు రసములతో నలరు నాటకమును బ్రదర్శింప సెలవిడి నాట్యవేదోపాధ్యాయునికి బహూమాపాంతేవాసినై మధ్యమదేశమునుండి వచ్చిన "సుచరిత" నామకుఁడనగు నన్ను ననుగ్రహింతురుగాక!. ఏమనిన,

తే. గీ సకలసభ్యావళియు మానసమ్ములందుఁ
జెందు ప్రీతిరొ రంగోపజీవితతికిఁ
*బ్రియ మతిప్రౌఢిఁ దదపహారిని జయించి
యిదిగో! తత్ప్రతిహ్రాతిగూర్చు నితఁడ కనుఁడు!. 3

(ఆకసమునఁ జెవియొగ్గి)

ఏమనుచున్నారు? విదేశసుఁడవు నసమగ్రపాత్రుఁడవు నగునీవీ కార్యమెట్లు నెరవేర్తువనుచున్నారా?

(నవ్వి, వినయముతోఁ దోసిలిపట్టి)

అయ్యో! తామే యిట్లు సెలవిచ్చుచున్నారేమి? మీవంటివారి నారాధించుటయే పాత్రముల సమకూర్చును. ఎట్లన,

కం॥ సంతసమున నగుఁ గార్య
గ్జంతువులును గూడఁ దోడు సన్మార్గునకున్।
సంతతధర్మవిహీనున్॥
వింతగ సోదరుఁడుఁ గూడ వీడుంగాదే! 4

*ప్రియము + అతిప్రౌఢియనియు, ప్రియ + మతి ప్రౌఢియనియు చదువవచ్చును.

(పునరాకాశే కర్ణం దత్వా)

కిం బ్రూథ। "తర్హి ప్రహితోఽయమస్మాభిః పత్రికా" ఇతి ప్రవిశ్యనటః పత్రికాం దదాతి, సూత్రధారో గృహీత్వా వాచయతి)

యత్రసర్వపురుషార్థరసస్యందిని-

శ్లో॥ చేతశ్శుక్తికయానిపీయ శతశః శాస్త్రామృతాని క్రమా
ద్వాన్తై రక్షరమూర్తిభిః సుకవినా ముక్తాఫలైర్గుంభితాః।
ఉన్మీలత్కమనీయనాయకగుణగ్రామోపసంవల్గనా
ప్రౌఢాలంకృతయో లుఠన్తి సుహృదాం కంఠేషు హారస్రజః। 5

శ్లో॥ తస్మై వీరాద్భుతారంభ
గంభీరోదాత్తవస్తవే
జగదానన్దకన్దాయ
సన్దర్భాయ త్వరామహే॥ 6

[మరలఁ జెవియొగ్గి]

ఏమీ! "అట్లయిన నిదె మేము పత్రిక నంపుచున్నాము"ను చుంటిరా?

(నటుఁడు వచ్చి పత్రిక నిచ్చుచున్నాఁడు

సూ—(పత్రికనందుకొని చదువుచున్నాఁడు)

సీ॥ మానసంబను వినిర్మలమహాశుశక్తిచే
సకలశాస్త్రామృతసారములను
వేమారుఁ గవిసార్వభౌముండు లెస్సగాఁ
గడఁకతోఁడుతఁగొలి క్రమముమీర
నక్షరాకారత నలరారు నలచారు
ముక్తాఫలావళుల్ మొనసి కురిసి
కూర్పునేర్పు దలిర్ప రుతరచారుతా
కలితనాయకగుణగ్రామసీమ

తే॥ గీ॥ నెనయఁ జేసిన లసదలంకృతిత నెసఁగి।
మాననీయతరాచ్ఛోక్తి మాలికాళి।
నిరతము సుదృగ్గళంబుల నీటుమీరఁ।
దనరు నెది సర్వపురుషార్థదాయి యగుచు॥ 5

అట్టి

కం॥ వీరాద్భుత సద్రస గం।
భీరంబు, నుదార మమిత విశ్వానఁబా।
ధారంబతి చారుకథా
పూరంబగు సత్ప్రబోధముఁ వినుఁడగుఁ॥

సూత్ర [విమృశ్య, సహర్షస్మితమ్]

మారిష! రామాయణ మితిశృణోషి తత్రభవతః
కవితావతారప్రథమతీర్థస్య వల్మీకజన్మనో మునేః
సరస్వతీనిర్యాసోయశశ్శరీర మిక్ష్వాకూణామ్

నటః——అథకిమ్?

సూత్ర—తత్ప్రతిబద్ధబన్ధానుబన్ధినీ పరిషదాజ్ఞా।

నటః——(విహస్య) అహో! సకలకవిసార్థసాధారణీఖల్వియం వాల్మీకీయా సుభాషితనీవీ!

సూత్ర...మారిష! కిముచ్యతే ?

శ్లో॥ అపికథ మసౌ రక్షోరాజస్తథాప ... త్రియా।
మపికథ మభూ దిక్ష్వాకూణాంకులే గరుడధ్వజః।
అపికథ మృషౌ దైవ్యోవాచః స్వాః ప్రచకాశిరే।
సుచరితపరీపాకః సర్వః ప్రబన్ధకృతామయమ్॥ 7

తత్రితావన్నిరూపయామి రూపక మభిరూప మీదృశమ్।
(ముహూర్తమివ స్థిత్వా। స్మరణమభినీయ। సోల్లాసమ్)
అస్తిమౌద్గల్యగోత్రసంభవస్య మహాకవే ర్భట్టశ్రీ
వర్ధమానతనూజన్మన స్తన్తుమతీనందనస్య మురారేః
కృతి రభినవ మనర్ఘరాఘవం నామనాటకమ్।
తత్ప్రయుఞ్జానాః సామాజికా నుపాస్మహే॥

(విచిన్త్య సహర్షమ్)

సూత్ర- (విమర్శించి)

(సంతసముతోఁగూడిన చిరునగవుతో)

మారిష! కవితావతారమునకు మొకటిరేవుగ నొప్పు పూజ్యుఁడైన వాల్మీకిమహర్షినుండి వెడలిన వచోనిచయములతో నొప్పుచు నిక్ష్వాకులకుఁ గీర్తిశరీరమై యలరారు రామాయణ గ్రంథ మీవెఱింగినదేగదా!

నటు—అవు నెఱుఁగుదును.

సూత్ర—ఆకథననుసరించిన నాటకమును ప్రదర్శింపుమని సభ్యుల యభిప్రాయము.

నటు—(నవ్వి) ఔరా! యీ వాల్మీకి సుభాషిత మెల్ల కవిజాలమునకును మూలధనమై యలరారుచుండు నే!

సూత్ర—మారిష! అందులకు సందియ మేమి?

ఉ॥ ఏటికి ముజ్జగాల నలయించెనొ యాదనుజాధినాథుఁ డ
ట్లేటికి మాధవుండు జనియించెనొ యారఘువంశమందు నా
డేటికెసంగెనో ఘనమునీశ్వరవాగ్వితతుల్ తమంత, మ
మ్మాటికదెల్ల సత్కవిసమాజము వున్నెపుఁ బాటయేసుమీ! 7

అందును మిక్కిలి చక్కనగు నొక్క రూపకము నిరూపింతును.

(కొంచెమూరకుండి జ్ఞాపకము నభినయించుచు నుల్లాసముతో)

ముద్గలగోత్రోద్భవుండును దంతుమతీవర్ధమాన తనయుండును నగు "భట్టమురారి" మహాకవి రచించిన "యనర్ఘ రాఘవ" మను నాటకమును బ్రదర్శించి సభ్యులను సంతోషపెట్టుదును.

(యోచించి సంతోషముతో)

అహో! రమణీయాఖల్వియం సామగ్రీ

పరిషదారాధనస్య। యతః।

శ్లో॥ మద్వర్గ్యా రసపారగీతిగతిషు ప్రత్యేక ముత్కర్షిణో।
మాద్గల్యస్య కవే ర్గభీరమధురోద్గారా గిరాం వ్యూతయః।
ధీరోదాత్త గుణోత్తరో రఘుపతిః కావ్యార్థబీజం ముని
ర్వాల్మీకిః ఫలతిస్మ యస్య చరితస్తోత్రాయ దివ్యాగిరః॥ 8

అయంతు ప్రాచేతసీయం కథావస్తు బహుభిః ప్రణీతమపి ప్రయుజ్ఞా
నోనాపరాధ్యతిశ్రోత్రియ పుత్రః। పశ్య।

శ్లో॥ యదిక్షుణ్ణంపూర్వైరితిజహాతి రామస్య చరితం।
గుణై రేతావద్భి ర్జగతిపునరన్యో జయతికః।
స్వమాత్మానం తత్తద్గుణగరిమగంభీరమధుర।
స్ఫురద్వాగ్బ్రహ్మాణః కథముపకరిష్యంతి కవయః॥ 9

ఉపక్రమమాణశ్చసకవిః స్వనిర్భాసశబ్ద బ్రహ్మాణ మాచార్య్యం
ప్రాచేతసం గిరంచ దేవతా మేవముపశ్లోకితవాన్।

శ్లో॥ తమృషిం మనుష్యలోక।
ప్రవేశవిశ్రమశాఖినం వాచామ్।
సురలోకాదవతార।
ప్రాంతరఖేదచ్ఛిదం వన్దే॥ 10

శ్లో॥ ధాతుశ్చతుర్ముఖీకంఠ।
శృంగాటక విహారిణీమ్।
నిత్యం ప్రగ్భవాచాలా।
ముపతిష్ఠే సరస్వతీమ్॥ 11

ఆహా! నాకు గల సామగ్రి యంతయు మిక్కిలి చక్కనిదై సభ్యులనానందపెట్టుటకుఁ దగినదై యున్నది గదా! ఎట్లన—

శా. పాత్రజ్ఞుల్ రసపారగీతిగతులన్ వర్ణ్యాళియందెల్లరున్,
చారూక్తిజ్ఞుఁడహో! మురారికవి, యీసత్కావ్యనిర్మాత, మున్
సారోక్తుల్ దగ వాచలూరుజమహాపద్మానిబేర్కొన్న యా
ధీరోదాత్త గుణోత్తముం డిన కులోద్భవుండె, వర్ణ్యుండిటన్॥ 8

పెక్కండ్రచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన వాల్మీకివిరచితంబయిన యీ రామకథనే మఱలఁ బ్రయోగించుటవలన నిక్కవికపరాధమును లేదు.

ఉ॥ వాడిరి పెక్కురంచు రఘువర్యపవిత్రవిచిత్రసత్కథన్
వీడినచో నికెన్నఁ బృథివీస్థలినిన్నిగుణమ్ము లన్యుఁడే
వ్వాఁడు వహించి మించు? మఱి వారల చారుగభీరవాక్తతిం
బోడిమిఁ జూపనోపు నెటు? పూర్ణగుణాళిపరుల్ కవీశ్వరుల్॥ 9

గ్రంథారంభమున నిక్కవి స్వయముగ వెడలిన శబ్దబ్రహ్మము గల యాదికవియగు వాల్మీకిమహర్షిని, మరియు వాగ్దేవతను నిట్లు వర్ణించి యుండెను.

ఉ. నాకమునుండి మర్త్యభువనంబునకుం డిగివచ్చు వాణి క
ష్టాకపథశ్రమాపనుతిఁ జూపఁగనోపి తదీయపూర్ణ సౌ
ఖ్యైకనిదానమై మిగుల నింపలరారు విశాలవిశ్రమా
నోకహమై చెలంగిన ఘనున్ ముని నాదికవి న్నుతింపుదున్. 10

కం. నలువనలుమొగములందగు
నల గళశృంగాటకంబునందుఁ దిరుగుటన్
బలుకుల నెఱజాణతనం
బలపడు నప్పలుకు కలికి ననయము గొలుతున్. 11

నటః—(సహర్షమ్) భావ, తత్ప్రస్తూయతామ్। అస్యాహి మౌద్గల్యానాం బ్రహ్మర్షీణా మన్వయమూర్ధన్యస్య మురారినామధేయస్య బాలవాల్మీకేర్వాఙ్మయ మమృతబిందుసస్యన్ది కర్ణలయతి కౌతుకం మే॥

సూత్ర—మారిష! స్థానే భవతః కుతూహల మీదృశమేవైతత్।

తథాహి॥

శ్లో॥ తత్రాద్య గుజ్జ్వలకకుత్థ నకులప్రశస్తి
సౌరభ్యనిర్భరగభీరమనోహరాణి
వాల్మీకివాగమృతకూపనిపానలక్ష్మీ
మేతాని బిభ్రతి మురారికవే ర్వచాంసి॥ 12

(నేపథ్యే గీయతే).

శ్లో॥ దినకర కిరణోత్కర్షః
ప్రజాగరః కోఽపిజీవలోకస్య।
కమలముకుళాంకపాళీ
గతమధుకరకర్షణవిసర్గః॥ 13

(ఆకర్ణ్య)

సూత్ర—కథ ముపక్రాంతమేవ నర్తకైః, యదియం దశరథోత్సంగా ద్రామభద్రాకర్షిణో విశ్వామిత్రస్య ప్రవేశికీధ్రువా॥

(పురోఽవలోక్య ససంభ్రమమ్)

అయే, కథమత్రైవ తత్రభవతః కమలయోనిజన్మనో మునే రాయతనా త్ప్రతినివృత్తేన ఋత్విజా వామదేవేన కిమపి తద్వాచి

నటు—(హర్షముతో) బావ! జాలమేల? వేగ ముపక్రమింపుము. ముద్గలాన్వయశిరోమణియు బాలవాల్మీకియు నగు మురారి కవిశేఖరునమృతోపమానములగు చక్కని వాక్కులు నాకు మిక్కిలి మక్కువను గలిగింపుచుండును.

సూ—మారిష! అగును. నీవేడుక యుక్తమే. అతని వాగ్ధోరణి యట్టిదియే.

కం. నిరుపమకాకుత్స్థయశ
సుసురభిళములు, ప్రథమసుకవిశుభవాగమృతా
కరరూపనిపానమ్ములు,
సురుచిరలముహో! మురారిసాబగుంబలుకుల్. 12

(తెరలో ధ్రువాగానము చేయఁబడుచు)

కం. సరసతరం బతిసురుచిర
సరోజముకుళాంకపాళిసంగతమధులి
డ్స్వరకర్షణచణ మెద్దియొ
సరసిజహితకరము జీవజాగరమొసఁగున్. 13

సూత్ర—(విని) నర్తకు లాడనారంభించిరి, కాఁబోలుచు, దశరథు నంకమందుండు రామభద్రు నాకర్షించు విశ్వామిత్రు రాకను సూచించు ధ్రువాగానము వినవచ్చుచున్నది.

(ఎదుటఁజూచి తొట్రుపాటుతో)

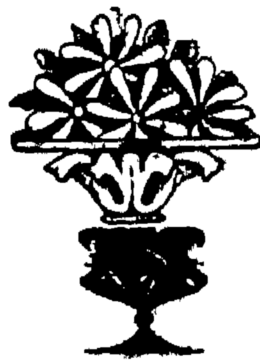
ఇదిగో! దశరథమహారాజు పూజ్యుఁడును బ్రహ్మమానస పుత్రుఁడునగు వశిష్ఠు నాశ్రమమునుండి తిరిగివచ్చిన ఋత్విక్కుఁ

కమభిధీయమానో మహారాజో దశరథ స్తిష్ఠతి। తదేహి ! నద్వయో స్తృతీయేన భవితవ్యమిత్యావామప్యన న్తరకరణీయాయ సజ్జీభవావః॥

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ)।

—* (ప్రస్తావనా) *—

వామదేవుఁడు చెప్పుచున్న గురుసందేశముల నాలకింపుచుఁ గూర్చున్నవాఁడు. కాఁబట్టి యిఁక నిచ్చగున్నకడ మూడవవాఁడుండరాదు. రమ్మా! మనమును దానికగు ననంతర కరణీయములు సిద్ధము చేయుదము.

(వెళ్లుదురు.)

—: ఇది ప్రస్తావన :—

అనర్ఘరాఘవే

—(0)—

(తతః ప్రవిశతి యథోపదిష్టో దశరథో వామదేవశ్చ)

దశరథః॥— అహో! బహుధా శ్రుతమపి భగవతో వశిష్ఠస్యాను శాసనం నవం నవమివ ప్రమోదయతిమాం।

వామదేవః॥

శ్లో॥ మధుకైటభదానవోదరీ మేదః।
ప్లవవిస్రామిషమేవ మేదినీయం।
అధివాస్య యదిక్ష్వాకైర్యశోభి॥
శ్చిరమేనాముపభుంజతే నరేంద్రాః॥ 14

దశ—(సవిమర్శస్మితమ్) సఖే! వామదేవ!

శ్లో॥ తస్యాజ్ఞయైవ పరిపాలయతః ప్రజా మే।
కర్ణోపకంఠపలితంకరణీ జరేయమ్।
యద్గర్భరూపమివ మా మనుశాస్తి సర్వ
మద్యాపి తన్మయి గురుర్గురుపక్షపాతః॥ 15

వామ—మహారాజ! కిముచ్యతే? సమానవృత్తేఽపి క్వచిదేవ కస్య చిత్తారామైత్రకమ్। తథాహి తత్రభవాన్।

శ్లో॥ సాధారణో రఘూణాం।
గురుర్భవన్నపి విశేషదృష్టిస్తే।
నామోదయతి కిమిందుః।
కుముదం పునరస్య సర్వస్వమ్॥ 16

అనర్ఘరాఘవము

— ప్రథమాంకము —

(తరువాత కూర్చుండిన దశరథ వామదేవులు ప్రవేశింతురు.)

దశ — ఔరా! పలుమారు వినియున్నదేయైనను బూజ్యుఁడైన యా
వసిష్ఠుని యాదేశము క్రొత్త క్రొత్తదియై సంతస పెట్టుచున్నది!

వామ —

ఉ॥ ఆమధుకైటభాసురులదా మొదటన్నడు నామగంధియా ।
నామిషమే సుమీ, యరయ నాదిని మేదిని, గానదీనికిన్ ।
భూమిభుజుల్ నిజాచ్ఛతరభూరియశంబులచే సువాసనల్ ।
వేమరు నీతురే ననుభవింతురు, సంతసమొప్ప నెప్పుడున్॥ 14

దశ — ఋషీ! వామదేవ!

చ॥ అనయమునుం దదాజ్ఞనె ప్రజాళుల నేలుచు నెంతొ సంతసం
బనువయి యుండఁ గర్ణముల యొండ, నిదేపలితంబుఁ జూపఁ జొ
చ్చెను జర యైన మానకిటు చెప్పెడు నిప్పుడు నన్నిచిన్నిబా
లునకును బోలెనా! యతిలోలతరుండు గుణుండు నాయెడన్॥ 15

వామ — రాజచంద్రమా! అట్టులనెద నేమి? సమానవర్తనునకైనను
నొక్కొక్కరిచోఁ గను చెల్మి మెండుగానుండుట లోకస్వభా
వమే అట్లే యిమ్మహాత్మునకును

చ॥ సరిగనె మీరఘుప్రవరు సంతతి కంతకు నొజ్జయయ్యుఁ దాఁ
గర మనురక్తిగౌరవముఁ గాంచుచు నీయెడ సంతతంబు, నా
నరయఁగఁ జందురుండు ముదమందఁగఁ జేయనిదెద్ది? యైననా
సుచిరకైరవమ్మునని సౌమ్ముఖ్యమ్ము నెమ్మిగాంచదే! 16

దశ—వామదేవ! మమహిగురువచన శ్రవణ తృష్ణామంకురీకరోతి శ్రోత్రవృత్తిరింద్రియానుసారిణో హృదయమహాగజస్య। తన్న కించిదపరమవశిష్యతే।

వామ—మహారాజ! నిశ్శేషమభిహితమ్। ఇదానీంతు సర్వసందేశ సంగ్రహకారికాం కాంచికామతి ప్రియత్నేనభగవాన్ భవంత మనుస్మారయతి।

దశ—(సాదరమ్) అవహితోస్మి। కిమాజ్ఞాపయతి।

వామ—

శ్లో॥ హుతమిష్టంచ తప్తంచ।
ధర్మశ్చాయం కులస్యతే।
గృహాత్ప్రతి నివర్తంతే।
పూర్ణకామాయదర్థినః॥ 17

దశ—(సహర్షమ్) సుష్ఠు శిరసి కృతమాచార్యవచనం। కించ।

శ్లో॥ అస్మద్గోత్రమహత్తరః క్రతుభుజామద్యాయమాద్యోరవి।
ర్యజ్వానో వయమద్యనో భగవతీ భూరద్య రాజన్వతీ।
అద్యస్వం బహుమన్యతే సహచరైరస్మాభిరాఖండలో।
యేనైతావ దరుంధతీపతిరపి స్వేనాను గృహ్ణాతినః। 18

వామ—రాజర్షే, సహజానుభావగంభీరమహిమానో యూయమేవ తాదృశాయయశసే। వయంతు కేవల ముపదేష్టారః।

దశ—ఇదె నాశ్రోత్రవృత్తి వేర్వేరు తలంపులకుం జొరంబారుమానస మును నేనుగునకు గురువాక్యములు వినుటయందలి యాసక్తి నంకుశముగాం జేయుచున్నది. కావున నింకను నాయన సెల విడిన దేమయిన నుండినం జెప్పుము.

వామ—రాజోత్తమా! అంతయుం జెప్పివైచితిని. అయిన నన్నిటికిని మిక్కిలి ముఖ్యమగు నీయంశమును మాత్రము మిమ్ము బాగుగా జ్ఞాపకముంచుకొనుమన్నారు.

దశ—అత్యాదరమున వినుచున్నాఁడ నేమి సెలవిచ్చిరి?

వామ—

ఉ. కూఁతుమిమీరాఁ జేరి, తనకోరిక దీరినఁ దేఁ, యర్థి నీ।
ద్వారమునుండి వెండియు ముదమ్మునఁ గ్రమ్మఱ నీకదే సదో
దారమఘు మ్మఘమ్ములు ప్రశమ్ము, హుతమ్ము, సతమ్ము నీ కులో
దారులు దారు గోరెడువిధమ్మగు ధర్మపథమ్ము, నమ్ముమీ॥ 17

దశ—గురు వాక్కులు శిరసావహించితిఁ ఆహా! యమ్మహాత్ముఁడు తనకుం దాసరైమె మాయందెంత ప్రేమాతిశయమునుజూపెను!

చ॥ ఇపుడుగదా, మదన్వయమహిష్ఠుఁడు సూర్యుఁడు దేవముఖ్యుఁడై
టిపుడుగదా, ముగంబుగొనుటింద్రుఁడు మా చెలిమింపలంచి; మే
మిపుడుగదా, సదున్నతి వహించి రహించుట యజ్వలందు; దా
నిపుడుగదా, యుదారవిభువీ యిలకుంట, గుకుండిటుంటచేఁ॥ 18

వామ—రాజర్షి! మిమ్మువంటి సహజానుభావగంభీర స్వభావులగు మహారాజులు కువలయమును దమంతనె తాము చక్కఁగ

దశ—వామదేవ! మమహిగురువచన శ్రవణ తృష్ణామంకురీకరోతి శ్రోత్రవృత్తిరింద్రియానుసారిణో హృదయమహోగజస్య! తన్న కించిదపరమనవశిష్యతే।

వామ—మహారాజ! నిశ్శేషమభిహితమ్। ఇదంతు సర్వసందేశ సంగ్రహకారికాం కారికామతి ప్రియత్వేనభగవాన్ భవంత మనుస్మారయతి।

దశ—(సాదరమ్) అవహితోఽస్మి। కిమాజ్ఞాపయతి।

వామ—

శ్లో॥ హుతమిష్టంచ తప్తంచ।
ధర్మశ్చాయం కులస్యతే।
గృహాత్ప్రీతి నివర్తంతే।
పూర్ణకామాయదర్థినః॥ 17

దశ—(సహర్షమ్) సుష్ఠు శిరసి కృతమాచార్యవచనం। కించ।

శ్లో॥ అస్మద్గోత్రమహత్తరః క్రతుభుజామద్యాయమాద్యోరవి।
ర్యజ్వానో వయమద్యనో భగవతీ భూరద్య రాజన్వతీ।
అద్యస్వం బహుమన్యతే సహచరైరస్మాభిరాఖండలో।
యేనైతావ దరుంధతీపతిరపి స్వేనాను గృహ్ణాతినః। 18

వామ—రాజర్షే, సహజానుభావగంభీరమహిమానో యూయమేవ తాదృశాయయశసే। వయంతు కేవల ముపదేష్టారః।

దశ—ఇదె నా శ్రోత్రవృత్తి వేర్వేరు తలంపులకుం జోరంబారుమానస మను నేనుగునకు గురువాక్యములు వినుటయందలి యాసక్తి నంకుశముగాం జేయుచున్నది. కావున నింకను నాయన సెల విడిన దేమయిన నుండినం జెప్పుము.

వామ—రాజోత్తమా! అంతయుం జెప్పివైచితిని. అయిన నన్నిటికిని మిక్కిలి ముఖ్యమగు నీయంశమును మాత్రము మిమ్ము బాగుగా జ్ఞాపకముంచుకొనుమన్నారు.

దశ—అత్యాదరమున వినుచున్నాండ నేమి సెలవిచ్చిరి ?

వామ—

ఉ. కూటమివిూరం జేరి, తనకోరిక దీరినం దేని, యర్థి నీ।
ద్వారమునుండి వెండియు మదమ్మునం గ్రమ్మఱ నీకదే సదో
దారమఘ మ్మఘమ్ము లఱ్రపౌత్రమ్ము, హుతమ్ము, సతమ్ము నీ కులో
దారులు దారు గోరెడువిధమ్మగు ధర్మపథమ్ము, నమ్ముమీ॥ 17

దశ—గురువాక్యములు శిరసావహించితిం ఆహా! యమ్మహాత్ముండు తనకుం దాసనైన మాయందెంత ప్రేమాతిశయమునుజూపెను!

చ॥ ఇపుడుగదా, మదన్వయమహిష్ఠుండు సూర్యుండు దేవముఖ్యుండౌ టిపుడుగదా, మునంబుగొనుటింద్రుంకు మా చెలిమింపలంచి; మే మిపుడుగదా, సదున్నతి వహించి రహించుట యజ్వలందు; దా నిపుడుగదా, యుదారవిభవీ యిలకుంట, గురుండిటుంటచేం॥ 18

వామ—రాజర్షి! మిమ్మువంటి సహజానుభావగంభీర స్వభావులగు మహారాజులు కువలయమును దమంతనె తాము చక్కగ

శ్లో॥ ఉన్మీలద్రయతిహ్మీ కుముదాకర
మకరన్ని శానిశాతనిస్తుషో౽పి తుషారకిరణః।
సపునస్తుకిముచ్యతే భగవా
న్ద్వితీయ పరమేష్ఠీ వసిష్ఠః॥ 19

అపిచ।

శ్లో॥ ఇదం వో౽యాజ్యానా ముదితముదితం యత్కులమభూ
ద్యదిష్టం వా కుర్వ న్నకృత సగరః పూర్త ముదధిమ్।
అసావూర్వ్యేషాం తే సుచరితపతాకా యదమర
స్రవంతీ కృతో౽న్నయం త్రిభువనగురో స్తస్య విభవః॥ 20

కించ-

శ్లో॥ కౌశికస్స్వీకృతస్యాపి।
యదాజ్ఞాతిక్రమా దభూత్।
త్రిశంకోరుపభోగాయ।
నద్యౌరపి న భూరపి॥ 21

నేలుచు నీలాటి యశస్సామ్రాజ్యములకు భాజనములగుచుందురు మాబోంట్ల ముపదేశించువారము చూత్రిమే; అయినను,

తే. గీ. సలుపు హిమరశ్మి యశరన్ని శానిశాత।
రహితతుష్టుఁడయ్యెఁ గుముదాకరప్రబోధ।
మనఁగ నిఁక భగవంతుఁ డన్యాబ్జసూతి।
యగు వశిష్టుఁ డొనర్చునా నబ్బురంబె!

(పాఠాంతరము)

ఉ॥ ప్రీతిదలిర్ప నెప్పుడును వింతవికాసము మీఱఁ గైరవ
వ్రాతము నేలఁజాలు స్వకరప్రకరమ్ము కరమ్ము నిమ్ముచున్
శీతకరుండు, శారదనిశీథిని పేరిటిసావరాపున॥
వీతతుషుండుఁ బూర్ణుఁడయి వెల్గెడునప్డికఁ జెప్ప నేటికిన్॥ 19

ఇంతియగాక,

చ॥ అగును నిరంతరోచ్ఛ్రయము, యాజ్యులరై తగుమీకులంబునా
సగరకృతేష్టపూర్తమయి, సాగరమొప్పెడునాఁ బతాకయై
తగును భగీరథాభిదు నుదారచరిత్రికు వేల్పుటేఱనా,
నగణితమౌ త్రిలోకగురువైన వసిష్ఠు విశేషమే సుమీ!॥ 20

మరియు పెక్కులేల!

క॥ ఆకౌశికమునిఘనకృప
కాకరమైనను త్రిశంకుననుభవమునకా।
నాకమ్ము, నీలోకమునుం।
గాకుండుట యితనియానఁ గడచుట నెగదా!॥ 21

ప్రతీహారీ—జయతు జయతు దేవః। దేవ! భగవాన్ కౌశికో ద్వారమధ్యాస్తే।

దశ—(ససంభ్రమమ్) కిం। కౌశికః।

వామదేవః—అహ ముపైత్య శ్రౌతేన విధినా పురస్కృత్య ప్రవేశ్యామి తపోనిధిమ్। (ఇతి ప్రతీహార్యా సహ నిష్క్రాంతః।)

దశ—(సహర్షమ్)

శ్లో॥ యః క్షత్రదేహం పరిశోష్య టంకైః।
స్తపోమయైర్బ్రాహ్మణ ముచ్చకార।
పరోరజోభిః స్వగుణై రగాధః।
సగాధిపుత్రోఽపి గృహానుపైతి॥ 23

(తతః ప్రవిశతి వామదేవోపదిశ్యమానవర్త్మా విశ్వామిత్రః॥)

విశ్వా—సఖే! వామదేవ! త్వమధునైవ వసిష్ఠాశ్రమాదాగతోఽసి। కచ్చిత్కుశలీ తావదరుంధతీజానిః। పతివ్రతామయేన జ్యోతిషా సహచరితధర్మా తత్రభవాన్ మైత్రావరుణిః।

వామ—విశేషేణ పునరద్య యాజ్యకుల ముపతిష్ఠమానే చిరంతనప్రణయిని కౌశికే।

విశ్వా—సఖే! వామదేవ! చిరేణ దశరథో ద్రష్టవ్య ఇతి సర్వమనోరథానా ముపరివర్తామహే॥

వామ—(సవినయమ్) భగవన్! కుశికనందన! ధన్యః ఖల్వయం రాజా సావిత్రో యమేవమనురుధ్యంతే భవంతోఽపి।

(ప్రవేశించి) ప్రతీహారి—దేవా! జయమగుఁగాక! పూజ్యులగు విశ్వామిత్రులు ద్వారమువద్దకు వచ్చియున్నవారు.

దశ—ఏమి? విశ్వామిత్రుఁడా!

(అని తొందఱగా లేచుచు ఇటు నటుఁ జూచుచున్నాఁడు)

వామ—నేను వెళ్ళి యాతపోనిధిని శ్రౌతవిధిచేఁ బురస్కరించుకొని నత్తును. (ప్రతీహారితోఁ గూడ వెళ్లును)

దశ—ఆహా! యెంతపున్నెము!

చ. తపములపేర మీరు నిశితంపుటులుల్ కొని, క్షతిగాత్రమే।
నిపుణుఁడు చెక్కిమిక్కిలి యనింద్యతరంబగు దీప్రవైప్రస।
ద్వపువునుఁ జేసె, నానుగుణభవ్యతరుఁడు, రజఃపరుండు బల్
విపులయశుండు గాధిజుఁడె! వే యిదె నాయిలుఁ జొచ్చివచ్చునే! 22

(తరువాత వామదేవుఁడు చూపు మార్గమున విశ్వామిత్రుఁడు ప్రవేశించును)

విశ్వా—మిత్ర! వామదేవ! నీవిప్పుడే వసిష్ఠాశ్రమమునుండి వచ్చితి నంటివి. అరుంధతి పేరితపోజ్యోతితోఁ గూడ ధర్మము లాచరించుచుఁ బూజ్యుఁడైన వసిష్ఠమహర్షి కుశలముగ నున్న వాఁడు గదా?

వామ—విశేషించి యిప్పుడు! చిరకాలమిత్రుఁడైన కౌశికుఁడు యాజ్యునింటికి విచ్చేయుటవలన,

విశ్వా—వామదేవా! బహుకాలమునుండి దశరథుని జూడ వేడుక నెల్లకోర్కెలకు మొట్టమొదటిదై గట్టిగ మనసునం బట్టియున్నది

వామ—(వినయముతో) ఆర్యా! కుశికనందనా! మీరిట్టి ప్రేమాతిశయముఁ గనుబరచుటచే నీరవికులతిలకము గుదశరథుఁడు ధన్యుఁడై నాఁడు

విశ్వా—సఖే ! ధన్య ఏవాయమ్ ।

శ్లో॥ నమన్నృపతి మండలీ మకుట చన్ద్రికా మూర్ధని ।
స్ఫురచ్చరణ పల్లవ ప్రతిపదోక్తగోత్ర పదా ।
అనేన ససృజే త్వరాం తురగమేధ [illegible] భూమి ।
త్తురంగఖుర చంద్రిక ప్రకర దంతురా మేదినీ ॥ 23

(పురోవలోక్య సహర్షమ్)

శ్లో॥ చిరాదక్ష్ణోర్జాడ్యం శమయతి సమస్తాంగనధూః ।
కచాకృష్టిక్రీడా ప్రసభ సుభగంభావు [illegible] భుజః ।
త్రిలోకీ జంఘాలోజ్జ్వల సహాజ తేజా [illegible] కుల ।
ప్రసూతిః సుత్రామ్ణో విజయ సహకృత్వా దశరథః॥ 24

సఖే, వామదేవ, ఇయమనేనపీయూష తుషార
సీకరాసారవర్షిణీ సుజన సంవాద కౌతుక మేఘలేఖా
పౌరస్త్యేనేవ మరుతా లోకనాథేన సహాస్త్రి శిఖరీ క్రియతే ।

వామ—భగవన్! అద్యఖలు దిలీపకుల కుశల కల్పలతా సహాం
కురగ్రంథిభిరుద్గీర్యంతే కిసలయాని । యదత్ర భవానపి త్రిభు
వన సనాతన గురు రేవ మస్మైన రేంద్రాయస్పృహయతి।

(ఇతి పరిక్రామతః।)

విశ్వా—నెచ్చెలీ! ఇతఁడెప్పుడును ధన్యుఁడే.

లయగ్రాహి॥

మ్రొక్కెడు నృపాలకుల చొక్కపు కిరీటములఁ।
జెక్కినమణిద్యుతులఁ బిక్కటిలు జ్యోత్స్నన్।
జక్కఁగ వహించి తళుకెక్కు పదపల్లవమొ।
నిక్కపు భుజాబలము నెక్కుడుగఁ దెల్పన్।
మిక్కిలి జగద్వినుతి కెక్కు హయమేధకతు।
లక్కజపులీలఁగను మక్కువ నొనర్పన్।
బెక్కులు గురాలు తమ డెక్క గుఱుతుల్ వఱల।
నొక్కియుల యాతయును ద్రొక్కియిడి యుంటన్॥ 23

(ఎదుటఁజూచి సంతోషముతో)

మ॥ సురవైరిప్రియదాకచగ్రహకలాశుంభన్మహాబాహుఁ డ
క్షరకీర్త్యంచితుఁ డుజ్జ్వల త్రిజగతీజంఘాలతేజుండు, ని
ర్జరలోకేజ్యయమిత్రకుండు, మనువంశప్రోద్భవుండైన పం
క్తిరథుండద్దిరె! పెద్దకాలమునకున్ దృగ్గోచరుండయ్యెనున్ మాన్యుడున్ 24

ఆహా! అమృతరసబిందువులను జిందు నీసుజనసంవాదకౌతుకమును మేఘలేఖను తూర్పుగాలివలె నీలోకనాథుఁడు సహస్రశిఖరముల నందించు చున్నవాఁడు.

వామ—త్రిభువనసనాతనగురువులగు మీరలిట్టులీ నృపతిని బ్రేమించుటచే నేఁడీకులీపకుల పూర్వపుణ్య కల్పలత చిగుర్చుచున్నది.

(ఇట్లిరువురు నడచుచున్నారు.)

దశ—(సహర్ష సంభ్రమ మాసనాదుత్థాయ ఉపసృత్యచ)
భగవన్ । కుశికనందన । ఐక్ష్వాకః పంక్తిరథోఽభివాదయతే ।

విశ్వా—స్వస్తి భవతే సపరివారాయ ।
(ఇతి సర్వే యథోచిత ముపవిశన్తి)

దశ—(సప్రశ్రయమ్ భగవన్, విశ్వామిత్ర!

శ్లో॥ కచ్చిత్కాంతారభాజాం భవతి పరిభవః కోఽపి శౌవాపదో వా।
ప్రత్యూహేన క్రతూనాం నఖలు మఖభుజో భుంజతే వా హవీంషి।
కర్తుంవా కచ్చిదంతర్వసతి వసుమతీదక్షిణః సప్తతన్తుః।
యత్సంప్రాప్తోసి కింవా రఘుకుల తపసామీదృశోఽయం వివర్తః 25

విశ్వా—(విహస్య)

శ్లో॥ జనయతి త్వయి వీర దిశాంపతీ
నపిగృహాంగణమాత్ర కుటుంబినః।
రిపురితి శ్రుతిరేవ నవా స్తవీ
ప్రతిభయోన్నతి రస్తు కుతస్తునః॥ 26

అపిచ।

శ్లో॥ దత్తేంద్రాభయవిభ్రమాద్భుతభుజాసంభారగంభీరయా।
త్వద్వృత్త్యా శిథిలీకృతస్త్రిభువనత్రాణాయ నారాయణః।
అంతస్తోషతుషారసౌరభమయశ్వాసానిలాపూరణ।
ప్రాణోత్తుంగభుజంగతల్ప మధునా భద్రేణ నిద్రాయతే॥ 27

దశ—(హర్ష సంభ్రమములతో ముందుకు నడచి సమీపించి)

మహాత్మా! ఇక్ష్వాకువంశ్యుఁడగు పంక్తిరథుఁడు నమస్కరిం
పుచున్నాఁడు (నమస్కరించును)

విశ్వా—(వినయముగ) ఆర్యా! విశ్వామిత్రమునిసత్తమా!

మ॥ విపినావాసులొ లేక నే మృగములో పీడించునో, లేక హ
వ్యపరుల్గారొ మఖాశనుల్, సవనవిఘ్నావాప్తి చేఁ గాక కా
శ్యపిచేఁ గూర్తొ మఖంబెదే నొదవి తీవ్రై, కాదిదస్మత్కులా
ప్తపురాపుణ్యపురాశికిట్లగు పరీవర్తంబు పెక్కేటికిన్॥ 25

విశ్వా—(నవ్వి) రాజోత్తమా!

చ॥ నిరతమునుం గుటుంబములు నిర్భయలీల నిజాంగణమ్ములన్
స్థిరముగనుండు మేలుగనఁజేసి దిగీశులఁగూడఁ గాచునీ
యురుపరిపాలనం బెసఁగు చుండఁగ నెందును విన్కియైన లే
దరియనిమాకుఁ దత్ప్రతిభయంబిఁక నెట్లగునయ్యా! యారయన్ 26

మరియును

చ॥ అలసురభర్తకైన నభయంబును జూపగనోపు నీ భుజా
బలమున శౌరి లోకపరిపాలనభారముదీటి లోని పే
టెలమిని జల్లనై వలపులీనెడు నూర్పులగాలిఁ గ్రోలి బల్
బలుపును జూపు పాపదొరపాన్పున హాయిగఁజేయునిద్దురన్ 27

శా॥ దత్తేంద్రాభయదానదక్షిణభుజాత్తత్రాణతన్ మీరు ని
వృత్తిన్ సంశిథిలీకృతాఖిలజగద్బృంబావనుండై హృదం
చత్తోషాతిసుశీతసౌరభమయశ్వాసానిలాపూరణా
త్యుత్తుంగోరగశయ్య నిష్ఠ హరి యొంతో హాయినిద్రించెడిన్ 27

దశ—(సవైలక్ష్యస్మితమ్) భగవన్, విశ్వామిత్ర।
అభ్యమిత్రీణస్య తత్రభవతః సునాసీరస్య
నాసీరపూరకేణ పదాతిపరమాణునా మయాపి
కదాచిదుద్ధృతం ధనుః తన్మాలోలయ మలీక లోక
ప్రవాదో భవంతమ ప్యాప్యాయయతి।

విశ్వా—(సోత్ప్రాసస్మితమ్) సఖే,

శ్లో॥ త్రైలోక్యాభయలగ్నకేన భవతా వీరేణ విస్మారిత।
స్సజ్జీమూతముహూర్తమండనధనుఃపాండిత్య మాఖండలః।
కించాజస్రమఖార్పితేన హవిషా సంఫుల్లమాంసోల్లస।
త్సర్వాంగీణవలీవిలుప్తనయనవ్యూహః కథం వర్తతే॥ 28

వామ—మహారాజ. భో కాశ్యప, యథాహ భగవాన్ కౌశికః।
స్వాయమనేకధా సుధర్మాయా మధ్యేకృత మహామపి బ్రవీమి।

శ్లో॥ త్వయ్యర్ధాసనభాజి కిన్నరగణోద్గీతై ర్భవద్విక్రమై।
ర స్తఃసంభృతమత్సరోపి భగవా నాకారగుప్తౌ కృతీ।
ఉన్మీలద్భవదీయదక్షిణభుజారోమాంచవిద్ధోచ్చర।
ద్బాష్పైరేవ విలోచనై రభినయ త్యానంద మాఖండలః॥ 29

దశ—(సస్మితమ్) వామదేవ, త్వమపి భగవ స్తం గాధినందన
మను ప్రవిష్టోసి ?—

శ్లో॥ ఏతస్మై సమరాంగణప్రణయినే తిష్ఠో కః ప్రజ్వల।
ద్దంభోళిద్యుతిమండలోద్భటభుజ స్తంభాయ జంభారయే

దశ—(సిగ్గుతోఁగూడిన చిరునగవుతో) ఆర్యా!
శత్రుసంహారదక్షుఁడగు నాసునాశీరుని సేనాపూరణమాత్రముకుఁగాఁ దీసికొనఁబడిన యొకసామాన్యపు కాలిబంటుగను నేనును నొకపరి విల్లెక్కువెట్టితిని. అంత మాత్రమున లోకులూరక కల్పించిన గొప్పదనము మిమ్ముఁగూడ నానందపెట్టుచుండెంగావచ్చును.

విశ్వా—(సోత్ప్రాసముగా) ఔనౌనది నేనెఱుఁగనిది కాదు,

చ॥ అరులకు నీవె లగ్నకుఁడవై పొజనేలుచు నూట వింట, నే
ర్పరియని మింట మబ్బుతోడవంటు జనింప నిలింపభర్త నీ
యురుముఖభవ్యహావ్యతతు లూరుచు సారెకుఁ జక్కమెక్కమై
కరమురువై వళుల్ కనులు గప్పగ, మెప్పలెవిప్పఁడెప్పుడున్॥ 28

వామ—(నవ్వి) భూలోక దేవేంద్రుఁడవనఁదగు నో మహారాజా!
కౌశికమహర్షి చెప్పినది యథార్థమే. నేనును బలుమారు దేవసభలోఁ జూచియున్నాను.

మ॥ దివి సర్థాసనవాసు నిన్ సురలు కీర్తింపన్ మదిన్ గల్గు నీ
ర్ష్యవెసం గప్పి త్వదీయదక్షిణభుజాసంజాతరోమాంచవి
ద్ధవివృద్ధోచ్ఛలకస్రుసాత్కణసంతానమ్ములం గ్రమ్మ చ
క్షువులంబట్టియొ కట్టునై నభినయించున్ శక్రుఁడానందమున్॥ 29

దశ—(చిరునగవుతో) వామదేవా! నీవును విశ్వామిత్రమహర్షి నే యనుకరింపుచుంటివా! ఆలకింపుము.

చ॥ రణమునుగోరి ఘోరభిదురంబు కరంబునఁబట్టి నెట్టనన్
కణకణమండుచుండు బలు గాటవు టగ్గి కణంబు లొల్కు, నీ

నిర్యద్భిర్బహి రేవ రోష దహన జ్యోతి స్ఫులింగై రివ।
స్త్వైరజ్యద్భిరపీక్షణైః సమతనో దాగ్నేయ మస్త్రంద్విషామ్॥ 30

విశ్వా—(సగౌరవం దశరథబాహు మామృశన్)

రాజర్షే! వశిష్ఠ శిష్య!

శ్లో॥ సంవృత్తోఽయం యది తవభుజచ్ఛాయయాసంప్రతీంద్రో
నిర్విఘ్నశ్రీరియమభినవా కీదృశీ తే ప్రశస్తిః
ఇక్ష్వాకూణాం లిఖితపఠితా స్వర్వధూగండపీఠ।
క్రీడాపత్రప్రకరమకరీపాశుపాల్యంహి వృత్తిః 31

దశ—భగవన్; సర్వాద్భుతనిధే! భగవంత మనుగంతు ముక్తి ప్రత్యుక్తి కయా కేవయమ్। ఏవంకిల త్రిశంకు సంకీర్తనోపాఖ్యానపారదృశ్వానః పౌరాణికాః కథయంతి।

శ్లో॥ తాత్ప్రోత్కంపితత్రిదశపరిషన్మౌళిమాణిక్యమాలా।
బాలాదిత్యప్రకరకిరణస్మేరపాదారవిందే।
ప్రాచీమేనాం భువనరచనామన్యథా నిర్మిమాణే।
శార్వణ్యోక్తిస్త్వయిరచిత వానంతరాయంమహేంద్రః॥ 32

(విహస్య)

శ్లో॥ జవాదారాద్ధుం త్వాముపనమతి వర్గే దివిషదా!
మపవ్యస్తో మంద్రై రజనిరథహంసైః కమలభూః।
నియచ్ఛామోజిహ్వాం నతవ చరితేభ్యః కిముతతే।
సుధాసద్రీచీనామతిపతతి వాచా మవసరః॥ 33

(అంజలింబద్ధ్వా) భగవన్, ప్రసీద తావత్।

క్షణముల బారి వైరు లులుకన్ జ్వలనాస్త్రముగాఁగ రోషభీ
షణత నెసంగు జంభరిపుసంగరరంగమునందు ద్రొక్కఁడున్॥ 30

విశ్వా—(దశరథుని భుజముమీఁదఁ దట్టుచు)
వశిష్ట శిష్యుఁడవగు నో రాజర్షీ !

మ॥ అకలంకస్థిరలక్ష్మి నీభుజము చాయన్ డాయు నాయద్రి భే
దికనన్నేఁ డిది మీకుఁ గొత్తయశమే ? తెల్లంబె యిక్ష్వాకుజా
తికి స్వర్గప్రమదాకపోలతలభిత్తిప్రస్ఫురత్కేలికా
మకరీపాలనవృత్తి వ్రాసి పరికింపంబడ్డదే, యెప్పుడున్॥ 31

దశ—సర్వాద్భుతావధీ! తపోనిధీ! మిమ్ముత్తరపుత్త్రులతోనైన ననుసరింప మే మెంతవారము ! త్రిశంకు చరితమునఁ బౌరాణికు లిట్లు చెప్పుచుందురు.

చ॥ అలుకవహించి తొంటిగతి కన్యగతిన్ జగతిన్ రచింపుచో
బలువెరపొంది వేలుపులు భవ్యభవత్పదపద్మయుగ్మమున్
విలసితమౌళిసన్మణిరవిప్రభలన్ వికసింపఁజేయు, వే
ల్పులదొర దీనవాక్కులను మ్రొక్కక యాపని నాపనోపెనే॥ 32

(నవ్వి)

చ॥ అమరసమూహమెంతొ రయమారగ నిన్గొలువంగఁ జేరుచోఁ
గమలజు తేరు చాలవెనుకంబడె సంచలమందయానతన్
విమలము లౌ భవత్కథలు పెక్కులవన్నియు నెన్నుచున్న నీ
యమృతరసప్రసారకము లౌ పలుకుల్ వినవేళమించెనున్॥ 33

(దోయిలిపట్టి) మహాత్మా ! అనుగ్రహింపుము !

ఉత్తరోత్తరేషాం మహోత్సవానాం కదాచిదపిన తృప్యంతి
పుంసాం హృదయాని యదియంత్వదుపస్థానసులభసంభావ
నాతిప్రసంగసంగీతనర్తకీ మే చిత్తవృత్తిర్నియోగానుగ్రహః

యస్పృహయతి। అపిచ।

శ్లో॥ ఏతాభిస్తవకౌతుకోక్తిభిరపి త్రైవిద్యమూర్తేరివ ।
త్వష్టస్త్వామరశిల్పినా దినకృతోవచ్ఛేదవేదాక్షరైః ।
పూతాస్మోఽనఘ గాధ్య యద్యపిశిరస్త్వాజ్ఞామపిస్వామహం ।
వోఢుం విష్టి రనర్ఘతా రవికులే కల్పాంతమున్మీలతు॥ 34

విశ్వా——ఐందుమతేయ! కిమన్యన్నియోజ్యమ్!

శ్లో॥ నిర్ముక్తశేషధవళై రచలేంద్రమాథ ।
సంక్షుబ్ధదుగ్ధమయసాగరగర్భగౌరైః ।
రాజన్నిదం బహుళపక్షదళన్మృగాంక ।
చ్ఛేదోజ్జ్వలైస్తవ యశోభి రశోభివిశ్వమ్ ॥ 35

పునరిదానీమపి॥

శ్లో॥ యశస్తోమానుచ్చై రుపచినుచకోరప్రణయినీ
రసజ్ఞాపాండిత్యచ్ఛిదురశశిధామభ్రమకరాన్
అపిత్వత్తేజోభిస్తమసిశమితేరక్షతుదిశా
మనాయాతాంమైత్రీం నభసినితరా మంబరమణిః॥ 36

గ॥ కింతు కతిపయదివసానాయుధసధ్రీచా రామభద్రేణ సన్ని
హితవైతానక్రియాణామస్మాకమాశ్రమపదంసనాథీకరిష్యతే॥

అపిచ॥

ప॥ మధ్యేకృత్యఘనంధినోఽతిజలధిస్స్వైరంబుభిర్మేదినీం
హంతిస్వైఃకిరణై స్తమిస్ర మరుణం కృత్వాంతరాళే రవిః
త్వం రామాంతరితశ్చపాలయ నిజై రేవ ప్రతాపైః ప్రజా
మాదృక్షోఽపి పరోపకారసుహృదా మేష స్వభావోహివః॥ 37

కించ॥

ప॥ దృష్టస్సాక్షాదసురవిజయీ నాకినాంచక్రవర్తీ।
మాత్స్యన్యాయఃకథయతి యథా వారుణీ దండనీతిః।
పాతాళేంద్రా గహిభయ మథాస్త్యేవ నిత్యానుషక్తం।
తన్నఃపుణ్యైర్జని భవతా వీరరాజన్వతీ భూః॥ 38

దశ॥ సవిషాదం-స్వగ॥ కథమిదమస్మాకం సకలలోకశోకశంకూద్ధరణశీతళేభ్యః కౌశికపాదేభ్యో రామభద్రప్రవాసవైమనస్యమప్యుత్పత్స్యతే—దృష్టంవానిశ్శేషామృతనిష్యందినీనా మిందుకిరణాకందళీనాం కమలినీనిమీలన మాత్రకస్థానం — (విమృశ్య) కాగతిః— (ప్రకాశం)॥

ప॥ కూర్మరాజభుజగాధిపగోత్ర
గ్రావదిక్కరిభిరేకధురీణః
మాంప్రసూయకథమప్యవిగీతో
హాపరార్థవిముఖోరఘువంశః।39

విశ్వా॥ రాజర్షే మమకాయోహి రాజపుత్రేషు రాజ్ఞా ముపలాలనక్లేశాయ కేవల ముపయోగస్తుప్రజానామేవయజ్ఞే తత్॥

చ॥ ఇల! కల మేఘమధ్యపడియుచ్చు నిజాంబులెవార్ధి సూర్యుడున్
బలుతమమాత్మదీప్తులనె వాఘనసూరునిమధ్యనిల్పి, మ
ర్త్యులనటునీసమర్థత నె బోరివ్రమురామునిమధ్యనుంచి, యా
నలఘుపరోపకారపరులై తగుమీకిదినై జమేకదా!॥ 37

మరియు,

మ॥ అసురానీకజయుండె యల్లసురలోకాధీశ్వరుం డాపరిచే
తను దండంపునినీతిరీతి నలమాత్స్యన్యాయమే తెల్పు, సా
ధ్వసదంబే యహిబాధ నెప్పుడును బాతాళం, బటుల్ గాక యీ
రస రాజన్వతియయ్యెనిక్కబడసిపీరా! పుణ్యసారాప్తి చే॥ 38

దశ—(విషాదముతోఁ బనలో) లోకములశోకముల నెల్ల నిర్మూలింపం
జాలు నీ కౌశికమహర్షి వలనను రామప్రవాసస్థాపకమైన
వైమనస్యము సంభవింపనున్నదేమి? అవును, సుధారసధారా
పూరములం జిల్కు చంద్రికిరణముల వలననైనను గమలినికి
నిమీలనము గలుగుచుండుటఁ జూచుచుంటిమిగదా! అకటా!
యిపుడేమి చేయుదును? (ప్రకాశముగ)

చ॥ చిలువలతేనితోఁ గమఠశేఖరుతో ఘనదిగ్గజాళితోఁ।
కులగిరిపాళితో సరిగఁ గుంభిని నూనఁగఁ దానె చాలుచున్।
బలుయశమంది యొప్పరఘువంశ మయో! ననుగాంచి నేటితోఁ,
జులకదనంబు నొందెడు నె! చూచుచునుండఁ బరార్ధహీనమై॥ 39

విశ్వా—రాచతపసీ! రాజులకుఁ బుత్రులందలి మమకారము కేవ
లము నుపలాలన క్లేశమునకే, యుపయోగమునఁ బ్రజలదే!

ప॥ కష్టావేధవ్యథాకష్టో
సిత్యంచ వహానక్లమః।
శ్రవణానామలంకారః।
కపోలస్యతు కుండలం ॥ 40

దశ—సవినయోపరోధం గ॥ భగవన్ పరమనుగృహీతావయ మేవ మత్రభవతాసంభావ్యమానాః కింతుపునరకృతాస్త్రః క్షీరకం రక్ష్య మేవతోఽయమితి ప్రముగ్ధోస్మి ॥

విశ్వా—గ॥ విహస్య సఖే తత్రభవంతం మైత్రావరుణి మృషిం పురోధాయా చరితబ్రహ్మచర్యస్య ధనుర్వేదసంస్కారా స్తావదస్య భృశాశ్వప్రసాదా దస్మాస్వాయతం తే॥

దశ—(సవినయోపరోధం) భగవన్సుచ్ఛ్వసితమపి రఘురాజబీజానాంత్వదాయత్త మేవ కిముతకార్ముక విద్యాసంప్రదాయః శంకేసహస్రకిరణకులైకపక్షపాతే నైవ సహస్రపరివత్సరాన్ భగవంతం భృశాశ్వముపాసీనో దివ్యాస్త్రమంత్ర మధ్యగీష్ఠాః

విశ్వా—గ॥ అలంచ తేరామభద్రేపి బాలోయమితి సంభావనయా ద్యావాపృథివ్యో స్తిమిరతిరస్కారిణీం తరణికిరణాంకురోపి నిజతేజసాతిరస్కరోతి

దశ—భగవన్ కుశికనందన కస్యతాన్నృశీతలినా జిహ్వయాత్వా మపి బ్రువాణమధరోత్తరేణ (అపవార్య) వామదేవ! ఎవమత్ర భవాన్ కౌశికోబ్రవీతి॥

కం॥ క్రౌంచాశోక వేధవ్యథయు, న
ఖండపువహనశ్రమంబుఁ గర్ణములొందన్ ।
గుండలములమండనతను ।
గండతలంబులె వహించుఁ గాదె! నృపాలా! 40

దశ—(వినయముతో నిర్బంధింపుచు) పూజ్యులకైన మీరిట్లు మమ్ము బహూకరించుటచే ధన్యులమైనారము. కాని మా రాముఁ డింకను నకృతాస్త్రుఁడగు పసికూనగానుంటచే నాకేమియును దోచకున్నది.

విశ్వా—(నవ్వి) మిత్రుఁడా! పూజ్యుఁడైన వశిష్ఠునిచే బ్రహ్మచర్యము నందియున్న యీతని ధనుర్వేదసంస్కారములు భృశాశ్వ ననుగ్రహమున మాయధీనములై యున్నవిగదా!

దశ—(వినయముతో నుపరోధింపుచు) ఆర్యా! కార్ముకసాంప్రదాయము మాత్రమేకాదు. రఘురాజబీజముల యుచ్ఛ్వాసము గూడ మీయధీనమే. రఘుకులపక్షపాతము చేతనే వేయు వత్సరములు భృశాశ్వనుపాసించి దివ్యాస్త్రమంత్రాధ్యయన మొనర్చి యుందురని తలఁచెదను.

విశ్వా—రామభద్రుఁడు బాలుఁడని నీవు సందియమునొందఁ బని లేదు. తరణి యణుతరుండయ్యును దనతేజమున భువికిం దివి కిం బన్నియున్న దట్టమగు చీకటితెఱను దెరలించుచుండలేదే!

దశ—మహాత్మా! అట్లుకానిమ్ము. నీవు కోరుటయు మేము లేదను టయుఁనా? అట్లు చెప్పుటకు సాహసించునంతటి తేలికనాలుక యేరికైననుండునా? (చేచాటుగా, వామదేవునితో) వామ దేవా! కౌశికుఁడీలాగున నడుగుచున్నాఁడు!

వామ—రాజర్షే! కిను త్రిపష్టవ్యావయ

ప॥ కౌశికోర్థీ భవాన్ దాతా
రక్షణీయో మహాన్ క్రతుః
రక్షితా రామభద్రశ్చ
దనుమన్యామహేవయం॥

అపిచ,

ప॥ జగతీభార ఖిన్నానాం
విశ్రమో భవతామయం
యద్యథా కామసంప్రాప్తి
ప్రీతార్థిముఖదర్శనం॥

కించ విశేషేణచ,

ప॥ పూరయితుమర్థి కామా
న్మైత్రావరుణె నగోత్రగురుణాతే
సందిశతా సందిష్ట
స్సమాధి దృష్టస్సఏవార్థః॥

దశ—ఏవమేతత్,

ప॥ ధ్యానమయదృష్టిపాత
ప్రముషితకాలాధ్వవిప్రకర్షేషు
విషయేషు నైష్ఠికానాం
సర్వపథీనా మతిఃక్రమతే॥

విమృశ్య,

వామ—రాజోత్తమా! ఇంక నమ్మడుగవలసినదేమున్నది ?

చ॥ అడుగునతండు కౌశికమహాముని రాజట! కీర్తిమీఱంగా
నిడియెడివాఁడవీవట! యహీనమఖంబుసురక్షితంబుగాఁ
బడునట! పూనిదాని పరిపాలనచేయునతండు రామభ
ద్రుఁడెయట! సంతసింపక నిరోధ మొనర్తుమె? మే ము దీనికిన్ 41

మరియు,

కం॥ తగఁగోర్కెఁదీఱ పీ్రతుం ।
డగునర్థి మొగంబు చూడనయ్యెను నేనిఁ ।
జగతిభర పరఖిన్నుల ।
రగుమీాకిది విశ్రిమమ్ము మగుఁజుమ్మ! నృపా! 42

మరియు విశేషించి,

కం॥ ముందుగ సర్దులకోరిక ।
లందించుమటంచు నన్వయాచార్యుఁడు, పీ్ర ।
తిందగ నాచేననిచిన
సందేశంబిదె, నృపాల! సందియమేలా ? 43

దశ—అగునాలాగున నే,

కం॥ ధ్యానము దృష్టి కలిమిం ।
బూని నిరాఘాటనృత్తిఁబొల్చును వెస నెల ।
దేనియు నెపుడేనియునగు ।
వానింబొడగంద్రు నిష్ఠఁబడయు మహాత్ముల్ ॥ 44

(విమర్శించుకొని)

ప॥ క్రియాణాం రక్షార్థైదశరథముపాస్థాయవిముఖే।
మునావిశ్వామిత్రే భగవతిగతే సంప్రతిగృహాన్।
తపోలేశక్లేశా దుపశమితవిఘ్న ప్రతిభయే।
ప్రివృత్తేవాయజ్ఞై రఘుకులకథైవా స్తమయతె॥ 45

(మునింప్రతి) జగద్గురో గాధినందన,

ప॥ త్వంచదీక్షిష్యమాణో మే
రామభద్రం ప్రతీక్షసే
తన్నః పతివ్రతావృత్తి
మియంచరతి మేదినీ॥ 46

(నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) కః కోత్రిభోః

(ప్రవిశ్య దౌవారికః) కిమాజ్ఞాపయతి దేవః

దశ—ఆహూయతాం రామభద్రః

రామ—లక్ష్మణశ్చ

దశ—(సస్మితం) గ॥ పృథక్ప్రయత్నాపేక్షీ నాయమర్థః నఖలు
ప్రకాశమంతరేణ తుహినభానుర్జిహీతే

(దౌవారికో నిష్క్రాంతః)

(తతః ప్రవిశతో రామలక్ష్మణౌ)

రామః—(సహర్షస్మితం)

ప॥ సురాధీశ క్రోధా జ్జగదపరధాకర్తుమపరే
పురాణబ్రహ్మాణో భువనపితర స్సప్తచక్రతాః
ధృతాస్తుష్టేనామీబహిరపిచ వైశ్వానరపథా
త్కథాపౌరాణీయచ్చరితమితి హాస్యప్రథయతి॥ 47

శా॥ శశ్వ(త్ప్రీతిన హీనయజ్ఞములకున్ సంరక్షగావింప బల్ ।
విశ్వాసంబునఁగోరియున్ దశరథోర్వీనాథుచేరిక్తుఁడా ।
విశ్వామిత్రుని దత్తపాలవమొ నిర్విఘ్నాధ్వరుంజేయుచో ।
విశ్వంబుఁదీక రాఘవాన్వయకథావిస్ఫూర్తి వర్తించునే? 45

(మునితో) జగద్గురూ! గాధినందనా!

మ॥ మరియుంబెక్కులు వాక్కులేమిటికిఁ గా మా రామభద్రుండు కా
పరిగానీ వేదా దేవతావ్రతముసల్పఁగ మానసంబందుఁ ద।
త్పరతన్ జెందెదవేని మాధరణి యున్ బంతానదానుంగ కున్
బరమంబౌ పతిదేవతావ్రతము సల్పన్గోరెకున్ మా రొమడన్॥ 46

(తెరవంకఁజూచి) ఎవఁడురా? అక్కడ?

ద్వారికుఁడు—(ప్రవేశించి) దేవా! ఏమిసెలవు?

దశ—రామభద్రుని తీసికొనిరమ్ము!

వామ—లక్ష్మణునిగూడను!

దశ—(చిరునగవుతో) దానికి వేరు యత్నమక్కరలేదు. చంద్రుఁడు
ప్రకాశమును విడచియుండడుగదా!

(ద్వారికుఁడు వెళ్లును.)

తరువాత రామ లక్ష్మణులు ప్రవేశింతురు)

రాము—(సంతోషముతో)

ఉ॥ వేలుపుజేనిస్సైనలిగి వేఱుగతిఁ జగతిఁ రచింపుచో।
వేలుపు లార్య! మానుఁడని వేడెను వేళకె ధాత్రుసప్తకం।
బోలిసృజించియుంచె మహి మోహన్నతినంచుఁ బురాణమెంచునా।
మేలివ్రతాలపేటియగు మేటికి మాయుపచారమేటికో!॥ 47

గ॥ కథంసోపి భగవానస్మాభిరుపచరిష్యత (ఇతిపరిక్రామన్ పురోవలోక్య హర్షాతిశయం నిరూపయన్) నూనం వినయ విస్రమ యోః తాత వామదేవయోః తృతీయా ప్రశాంత పావనీయ మాకృతిస్సభగవాన్ విశ్వామిత్రో భవిష్యతి॥

లక్ష్మణః—(సాశ్చర్యస్మితం) ఆర్య!

ప॥ అయమయమీదృశప్రశమ విశ్వసనీయతను
ర్భువన భయంకరీః కథమదత్త రుషాపిమునిః
స్థితమిద మేవవా మృదుమనోజ్ఞ తుషారతమా
స్త్రమసిసతిజ్వలంతిసహస్రైవ సుహశామథయః॥ 48

రామః—వత్స! లక్ష్మణ! ఏవం మరవగాహ గంభీర చరితాశ్ప్రతీ యంతే మహాంతః

అపిచ,

ప॥ వ్రతవిహితకరీభిరప్సరోభి
స్సహజగదస్య నిగృహ్ణతో గృణంతి
సమదమరశిరః కిరీటరోచి
ర్ముకులితరోషతమాంసి చేష్టితాని॥ 49

వామదేవః—(దృష్ట్వాసహర్షం) కథమాగతో రామభద్రః (మునిం ప్రతి) భగవన్॥

ప॥ బ్రహ్మజ్యోతిర్ద్వివర్తస్య
చతుర్ధాదేహయోగినః!
ఋశ్యశృంగ చరోరంశః
ప్రథమోయం మహాభుజః॥ 50

(ఇట్లు నడచుచు సంతోషాతిశయములతో సరూపించుచు) ఇదిగో నాన్నగారును, వామదేవుఁడుగారును, మిక్కిలి వినయావనము లై యుండ నెంతయు శాంతమూర్తియై యొప్పు నమ్మాడవ యతఁడమ్మహాముని యగు వచ్చును.

లక్ష్మ—(అబ్బురముతోఁ గూడిన చిరునవ్వుతో) అన్నయ్యగారూ!

ఉ॥ వింతగు నింతశాంతరస విశ్వసనీయతనుర్ఘురున్ మునిన్।
దాంతరగాజగాల్వణకి తోణ్కెడు కిన్కలు నెట్టువట్టె? నౌ।
సంతతమెంతో మార్దవమెసంగు సుశైత్యనిధుల్ మహౌషధుల్।
సుం తమంబుఁదో పవసి చూపుచుమండవె? చండదీప్తులన్॥ 48

రామ—లక్ష్మణా! దురవగాహములైన గంభీరచరితములుగల యీ
లాటివమహాత్ములెంతయు నద్భుతచర్యలుగలిగియలరుచుందురు

మఱియును,

చ॥ సతతముఁ దెల్పుచుండుదురు సద్వ్రతనిఘ్నులు క్రుద్ధతాపసుర్।
పతితులపొంగడంగ దివిభస్మము సేయగడంగియున్ నమ
ద్దితిజసపత్నమౌళిమణిదీప్తుల తాకునలోకభీకరా।
తతనిజరుద్రమంబఱిముదంపడు నిమ్మునిచేష్టితమ్ములన్॥ 49

వామ—(చూచి సంతోషముతో) అదుగో! రామభద్రుఁడు వచ్చి
నాఁడు. (మునితో)

చ॥ ఘనుఁడగు ఋష్యశృంగముని కల్పనచేసిన యద్భుతాధ్వరం।
బున నలుమేను లెంతయును బొల్పును గాంచి యొసంగునట్లుగా।
జనిఁగను బ్రహ్మతేజపులసద్ఘన సత్పరిణామమందు నీ।
యనఘగుణౌఘశాలి తొలియంశము సుమ్ము! మునీంద్రచంద్రమా॥ 50

విశ్వా—గ॥ (సహర్ష సంభ్రమమనువలోక్య) వామదేవకిముచ్యతే॥
ఆరణ్యకేషుప్రకృష్ట తనుకిమపి బ్రాహ్మణ్యమృష్యశృంగస్య
న కేవలమమునా వత్సేన బ్రహ్మర్షిర్విభండకః పుత్రిణతాం
ధురమారోపితః రాజర్షిర్దశరథోపి।

వామ—భగవన్నేవమేవ॥

విశ్వా—వామదేవం ప్రతి

ప॥ యేమైత్రావరుణిం పురోహితవతో వంశే మనోర్జజ్ఞిరే।
తాన్స్తావైనయికీః క్రియావిదధిరే యేషాంతు యుష్మాదృశః।
తేషామంచల మేష తే దశరథస్సంప్రత్యమీయోపున।
జాతాస్తేధ్రువమృశ్యశృంగతపసా మైత్ర్వర్యమిక్ష్వాకవః॥ 51

(రామ లక్ష్మణా వుపసర్పతః॥)

రామ—వత్సభగవాన శేష భువన పుమాంసీయో మహామునిః
పరిణమ్యతాం.

(రామ లక్ష్మణావుపసృత్య)-భగవన్ విశ్వామిత్ర సావిత్రి రామ
లక్ష్మణా వభివాదయేతే।

విశ్వా—గ॥ వత్సా వాయుష్మంతౌ భూయాస్తా (మితి భుజాభ్యాం
పరిగృహ్య సరోమాంచంనిర్వర్ణ్య-సబహుమానం॥)

విశ్వా—(సంతోష సంభ్రమములతోఁ జూచి) వామదేవా! చెప్పెడి దేమి? వనవాసులం దతిశయుండగు నీ ఋష్యశృంగమహర్షి దగు బ్రాహ్మణ్యము మిగుల శ్రేష్ఠతరమైనదిగదా! యీ తనివలన కేవలము నా బ్రహ్మర్షియగు విభండకుఁడు మాత్రమే కాక రాజర్షియగు నీదశరథుఁడుఁగూడఁ బుత్రవంతులలో నగ్రేసరుఁడైనాఁడు.

వామ—ఆర్యా! అగునది నిశ్చయమే.

విశ్వా—వామదేవా!

చ॥ గురుఁడు వసిష్ఠుఁడో పసుని గోత్రమునందగి మిమ్ము బోటులే
ర్పరచిన సద్విధుల్ గొనిన నారలలోఁ మదివాఁడు మీకుఁబం
క్తిరథుఁడె; పైనిటన్ బాడమి తేజము గాంచఁగనున్న వారలె
ల్లరునల ఋష్యశృంగుప్రబల వ్రతసంపద పెంపనన్ జనున్॥ 51

(రామ లక్ష్మణులు సమీపింతురు.)

వామ—బాలురారా! ఎల్లలోకములకు వందనీయుఁడగు నీమహర్షికి నమస్కరింపుఁడు.

రామలక్ష్మణులు—(సమీపించి) మహాత్మా! విశ్వామిత్రా! రవి వంశజులగు రామ లక్ష్మణులు నమస్కరింపుచున్నారు.

విశ్వా—చిన్నికొమరులారా! దీర్ఘాయువునంది పెంపొందుదురు గాక! (భుజములతోఁ గౌఁగలించుకొని) (పులకాంకురములతో బహూకరింపుచు రామునుద్దేశించి) (తనలో)

స్వ॥ ప॥ వసిష్ఠోక్తైస్సూక్తైర్దధతి జగతామభ్యుదయికీం
ధురం సంప్రీత్యైతే దినకరకులీనాః క్షితిభుజః
గృహే యేషాం రామాదిభిరపి కలాభిశ్చతసృభిః
స్వయం దేవో లక్ష్మీస్తనకుతుకచారీ విజయతే॥ 52

కించ,

ప॥ త్వం తాస్తాన్స్మృతవానృచో దశరథ యాస్స్వప్రీతయే యజ్వభిః
స్వాహాకారముపాహితం హవిరపి త్రేతాగ్నిరాచామతి
త్వాం క్షీరోదజలేశయం క్రతులిహః పృథ్వీమవాతీతర
న్నుద్వృత్తాద్దశకంధరప్రభృతయో నిగ్రాహితారస్త్వయా॥ 53

వామ—సస్మితం వత్సావయమత్రభవాన్ భవంతౌ నేతుమాగతః

రామలక్ష్మణౌ—యదభిరుచితం భవతే తాతపాదాయ చ॥

ఉ॥ శ్రీరమణీశ సదామొదనుజేర్చి ముదంబుధిఁ దేలుచేలు పే
పీరలయుంట రామముఖవిశ్రుతనామ కళాచతుష్టయం
బై రహిమీఱె, నీరవికులాగ్రణులింక వసిష్ఠసూక్తులన్
భారముఁబూని లోకములబాధలడంత్రుగదా! ముదంబునన్॥ 52

ఇంతియకాక,

సీ॥ నీవేకదా! వేడ్కనెగడనీరైదంగ
ములనొప్పుచుంను రుక్కులదలంతు।
నీకైకదా! యజ్వలోకంబుమోదఁబు
దగవేల్చుహవ్యముల్ బాల్చువగ్ని।
నిన్నేకదా! పాలమున్నీటిలోనుండి
యిలకుడిగ్గఁజేసి రెల్లసురలు!।
నీచేగదా! యింక నిగ్రహింపంబడఁ
గలరు రావణముఖ్యఖలసురారు।

తే॥ గీ॥ లకట! నిను మానవునిగాఁగ ననుదినమ్ము।
దలఁచుచుందు తెలియగక ధరణి నరులు।
మహితగుణములపోవ! సేమముల తావ!
మాననీయపరిభావ! మహానుభావ!॥ 53

వామ—(చిరునవ్వుతో) వత్సలారా! ఇన్మహర్షి మిమ్ముఁదోడ్కొని
పోవచ్చినాఁడు.

రామలక్ష్మణులు—నాన్నగారును మీరు నానతిచ్చిన నభ్యంతర
మేమున్నది?

దశ——తౌ సస్నేహమాదాయ కౌశిక ఇత్యర్ధోక్తే మన్యూత్పీడనిగృహ్య
మాణ కంఠో వామదేవస్యముఖమీక్షతే॥

వామ——ఇమౌతే రామలక్ష్మణావిత్యర్పయతి
(విశ్వామిత్ర స్సాదరంప్రతిగృహ్ణాతి) (నేపథ్యే శంఖధ్వనిః)

వామ——(నిమిత్తమను మోదయమానో దశరథముల్లాసయతి.)

(పునర్నేపథ్యే॥) వైతాళికః॥ సుఖాయమాధ్యందినీ సంధ్యా
భవతు దేవస్య॥ సంప్రతిహి,

ప॥ కిరతిమిహిరేవిష్వద్రీచః కరానతివామనీ
స్థలకమరవద్దేహచ్ఛాయా జనస్యవిచేష్టతే
వనగజముఖోత్క్షిప్తైరాప్యైరపిత్రసరేణుభి
శ్శిశిరమసృణామేణాః కచ్ఛస్థలీమధిశేరతే॥ 54

అపిచేదానీం॥ గ॥ పటీరతరుకోటరమధ్యమధ్యాసీనాః॥

ప॥ ప్రత్యక్షరస్రుతసుధారసనిర్విషాభి
రాశీర్భిరభ్యధికభూషితభోగభాజః
గాయంతికంచుకవినిర్గతరోమహర్ష
స్వేదోర్మయస్తవగుణానురగేంద్రకన్యాః॥ 55

విశ్వామిత్రః——సఖే! దశరథ! ప్రియమపితథ్యమాహ వైతాళికః

ప॥ మందోద్ధూతైశ్శిరోభిర్మణిశిఖరగురుభిః ప్రౌఢరోమాంచదండ
స్ఫాయన్నిర్మోకసంధిప్రసరదవిగళత్సూక్ష్మస్వేదపూరాః

దశ—(వారినిరువురను స్నేహముతో నందుకొని కౌశికునితో) ముని
వర్యా! (ఇట్లనవలుకుచు డగ్గుత్తికతోఁ బలుకలేక వామదేవుని
మోమువంకఁజూచు చున్నాఁడు.)

వామ—మహాత్మా! ఇదిగో! మీరామలక్ష్మణులు (ఇచ్చుచున్నాఁడు)

విశ్వా—(సాదరముగాఁ బ్రతిగ్రహింపుచున్నాఁడు)

(తెఱలో శంఖధ్వని).

వామ—(శుభశకునమునకు సంతసింపుచు)

(దశరథుని సంతోషపెట్టుచున్నాఁడు.)

(మరల తెఱలో వైతాళికుఁడు) మాధ్యందినసంధ్యా దేవరకు
సుఖమును గలిగించుగాక. ఇపుడు

తే॥ గీ॥ నట్టనడిమింట రవియింటఁ బొట్టివగుచు।
మెట్టతాఁ బేటి వలెనాడ మేనినీడ।
వనకరులు నోటితుంపురుల్ వరపఁజలువ।
నెనయుమను బచ్చికలఁబండుకొనెడు లేళ్లు॥ 54

మరియు, నిపుడు చందనతరుబృందకోటరంబులఁజేరి,

తే॥ గీ॥ అక్కరములెల్ల నమృతములే గ్రక్కవిసము।
దక్కుకోరలు పడగలఁ జక్కవరలఁ।
బోరఁబుల్కలఁ జెమ్మటల్ పొరయనురగ।
బాలికలు నీకుగుణములఁ బాడుచుండ్రి॥ 55

విశ్వా—మిత్రమా! దశరథా! వైతాళికుఁడు ప్రియమునకుఁ జెప్పు
చున్నను, అది యథార్థమేసుమీ!
సీ॥ చెరువులోంతనాల బరువులౌనాఁదల
లొక్కింతమెల్లగా నూఁగుచుండ।

జిహ్వాద్వయుగ్మాభిపూర్ణాననవిషమసముద్గీర్ణ వర్ణాభిరామం
వేలాశైలాంకభాజో భుజగయువతయస్త్వద్గుణానుస్మరంతి॥ 56

దశ—స వైలక్ష్యస్మితమధోముఖస్తిష్ఠతి॥

విశ్వామిత్రః రాజర్షే! ప్రత్యాసీదతి దీక్షాప్రవేశకాలః — తదేవంవిధ మధురగోష్ఠీభంగనిష్ఠురాణాం ప్రథమే వయంతావద్భవితు మిచ్ఛామః॥

దశ—గ॥ (రామలక్ష్మణా వవలోక్య) (బాష్పభరతరంగితలోచనో మునింప్రతి) భగవన్నిత్యర్ధోక్తే వాక్స్తంభంనాటయతి॥

వామదేవః—(ససంభ్రమం) భగవన్ కుశికనందన! సాధయ శివాస్త్రే పంధానోవత్సయోశ్చ రామలక్ష్మణయో (రిత్యుత్థాయసర్వే యథోచితమాచరంతి॥)

విశ్వా—ఏవమాస్యతాం భవద్భిరితి (రాజపుత్రాభ్యా మనుగమ్యమానో నిష్క్రాంతః)॥

దశ-గ॥ (దీర్ఘముష్ణంచనిశ్వస్య) వామదేవ! నూనమిదానీ మస్మానివ భగవంతమపి కౌశికమకారణవత్సలం వత్సలయతి వత్సోరామభద్రః॥

మేలగుర్వాటు నాటికంచుకసంఘ
లందుఁబుట్టియుఁ జాలునందఘండు।
బలుహార్షపుంజెమ్మటల పూరములుమీఱఁ
గడకొండలందుండు కలికిచిలువ।
చెలువలుచెలువంబు వెలయఁగాఁబలుచనౌ
నిరునాలుకలకల్మి నెనయునోళ్ల।

తే॥ గీ॥ నక్కరంబుల యసమత్వఫక్కిదోఁప।
నవియునివియును బెనఁగొనియల్లుకొనఁగ।
నొక్కమారుగ నిరుగీతు లుగ్గడించి।
పాడుదురుహాళి, నీమేలిపటుగుణాళి! ॥ 56

దశ—(సిగ్గుతోఁగూడిన చిరునగవుతోఁ దలవంచుకొనుచున్నాఁడు)

విశ్వా—రాజర్షి ! దీక్ష పూనవలసిన సమయము సమీపించుటచేత నీలాటి మధురమైన సద్గోష్ఠికి భంగముకల్గించు కతివులలో మేమే మొదటివారము కావలసివచ్చినది.

దశ—(రామలక్ష్మణులనుజూచి కన్నీరుగ్రమ్మఁగా, మునితో) ఆర్యా (ఇట్లరపలుకుతో వాక్స్తంభనమును బొందును)

వామ—(తొట్రుపాటుతో) అయ్యా ! కుశికనందనా ! నీకును రామ లక్ష్మణులకును మేలగుఁగాక !

(అందఱును లేచి యథోచితముగా నిలచియుందురు.)

విశ్వా—సరే! మీరుండుఁడు! (రామలక్ష్మణులతోఁగూడ వెళ్లును.)

దశ—(నిట్టూర్పుబుచ్చుచు) వామదేవా! రామభద్రుఁడు నిజముగ మనకుఁబలెనే యకారణవత్సలుఁడగు నాకౌశికునకుఁగూడఁ బ్రేమాస్పదుఁడైనాఁడు. కాని,

ప॥ కచ్చిదస్మద్వియోగార్తిః
దుఃఖీమఃఖీకరిష్యతి
అపూర్వవిషయాలోక
సుఖీ వాసుఖయిష్యతి॥ 57

వామ—రాజర్షేఽపయం కౌశికో వేతిక్వపునరేష కమ్యావిభాగో
రామభద్ర మాధుర్యస్యపశ్య॥
ప॥ యదిందోరస్వేతి ప్యసన ముపయుంవాసీధిర షా
ముపాధి స్తతాప్రియంజయతిజనికతుః ప్రకృతితా
అయాకస్సంబంధోయదనుహరతేతస్యకుముదం
విశుద్ధాశుద్ధానాంధ్రువమనభిసంధిప్రణయినః॥ 58

దశ—విమృశ్య ఏవమేతత్,
ప॥ రత్నాకరోజనయితాసహజశ్చవర్గః
కింకథ్యతామమృతకౌస్తుభపారిజాతాః
కింత్వైరచిన్త్యమిహాతత్పువరన్యదేవ
తత్వాంతరంకుముదబంధురయంయదిందుః॥ 59

గ॥ పురోవలోక్య కథంలోచనపథ మతిక్రాంతస్సరామలక్ష్మ
ణో భగవాన్ తద్వయమపి వత్సప్రివాసదుర్మనసం దక్షిణకోసలే
శ్వరదుహితర ముపేత్యదేవీం సాంత్వయామః॥ ... ... *

ఇతి నిష్క్రాంతాస్సర్వే—ప్రథమోంకః.

కం॥ మనల నెడఁబాయుకతమునఁ।
బెనువగవును బూని మునిని విసివించునొ ? ముఁ
గనని విషయములఁ గనుగొని।
ఘనసౌఖ్యముపూని సుఖముకలిగించెదునో ?॥ 57

వామ——రాజర్షిపుంగవా! రామభద్రుని మంచితనమునకు మనమ
నియుఁ గౌశికుఁడనియు భేదమేమి ? చూడుము !

మ॥ జనికర్తృశ్లోకము కారణంబగుట నాసందర్శింబనఁ జాదుపెం
పునకస్తంగతికుబ్బుసుక్కలను దెల్పున్నాయమాఁగా కి దే
యనుబంధంబలక్కైరవంబు నటులేయాచుండెడుఁగాన నెం
దునువిశ్వామిత్రుల్ నిజంబుగ విశుద్ధుల్ శుద్ధులందెంతయున్॥ 58

దశ——(విమర్శించి) అగును నిజమే.

కం॥ జనకుఁడు రత్నాకరుఁడట !
యను జన్మముల స్మృతికౌస్తుభాద్యములట ! మై।
నను జంద్రుఁగుముదబంధుం।
డనుటక చింత్యమెదొ కారణాంతరముండుఁ॥ 59

(ఎదుటఁజూచి) ఏమీ ! రామలక్ష్మణులతోఁగూడ సమ్మౌని
వరుఁడు కన్నొరఁగి దూరమరిగినాఁడు ! కావున మనమును నంతిపురి
కేగి బాలురమెడబాటునకు మిగుల మదికలగియుండు కోసలపుత్రి
యగు దేవి ననునయింపుదము. రమ్మ !

(ఇట్లాదరును వెళ్లుమరు.)

(ఇది ప్రథమాంకము)

సంపూర్ణము.

అనర్ఘరాఘవే

— ద్వితీయోంకః —

(తతః ప్రవిశతి యజమాన శిష్యః)

శిష్యః — అయే! ప్రభాతప్రాయైవ రజనీ! తథాహి

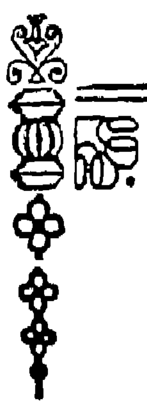
శ్లో॥ తమోభిః పీయన్తే గతవయసి పీయూషవపుషి ।
జ్వలిష్యన్మార్తాండోపలపటలధూమైరివ దిశః ।
సరోజానాం కర్షన్నళినియ మయస్కాంతమణివత్ ।
క్షణాదన్తః శల్యం తపతిక తిరద్యాపినరుచామ్ ॥ 1

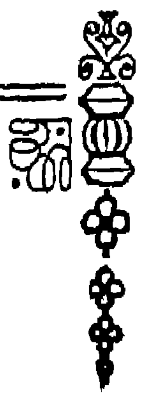
అపి చ,

శ్లో॥ జాతాః పక్వపలాండుపాండుమధురచ్ఛాయా కిరస్తారకాః ।
ప్రాచీమంకురయంతి కాశ్చనరుచో రాజీవ జీవాతవః ।
లూతాతన్తువితానవర్తులమితో బింబందధచ్చుంబతి ।
ప్రాతః ప్రోషితరోచి రంబరతలాదస్తాచలం చంద్రమాః ॥ 2

(సర్వతోవలక్యచ)

అనర్ఘరాఘవము

—ః ద్వితీయాంకము ః—

(తరువాత దర్భలు పట్టుకొని యజమాని శిష్యుఁడు ప్రవేశించి యెదుటఁజూచి)

ఔరా! రాతిరి తెల్లవారవచ్చినదే! అదిగో!

ఉ॥ ఎంతయు వాసివాసెశశి యెల్లెడనల్లను మాడనుండుభా
స్వంతుశిలాళిగ్రక్కుపొగ చాట్పునఁజీఁకటిపెంపు, పద్మినీ
కాంతుఁడు కంజగర్భగతగాఢతరాళి శరాళినయ్యయ
స్వాంతములాగులాగునవెసన్ వెడలింపజనింపఁడిఁకనున్॥ 1

(పాఠాంతరము)—

ఉ॥ ఎంతయుఁబెంపువాసె రజనీశుఁడు; చీఁకటి, మాడచుండుభా
స్వంతుశిలాళిగ్రక్కు పొగచాడ్పున దక్కులఁగప్పె; నబ్జినీ
కాంతుఁడు కంజగర్భములఁగల్గు నళిప్రదరాళి, నయ్యయ
స్వాంతశిలంబలెంగడు వెసన్వెడలింపుచుఁ దోఁచెడిఁకనుక్॥ 1

శా॥ చుక్కల్ పక్వపలాండు పాండురతరాంశుల్ గ్రక్కెఁజున్ బాఁచిఁబెం
పెక్కన్ దమ్మికిజీవనౌషధములౌనే వేరుమల్ స్వాంశువుల్
స్రుక్కన్ గుంద్రశిసాలెపట్టువడువై సొంపేకుబింబానసీ
చుక్కిక్ వేకువనింగినుండి శశియుస్తగ్రావమున్ జేరెడుక్॥ 2

—(అంతటను గలయఁజూచి)—

ప॥ దిఙ్మాండలీ మకుటమండనపద్మరాగ
రత్నాంశురేకిరణ మాలినిగర్భితేపి
సాఖప్రసు ప్తిక మధువ్రతచక్రవాళ
వాచాలపంకజవనీ సరసాస్సరస్యః॥ 3

అపిచ,

ప॥ ప్రాచీవిభ్రమకర్ణికాః కమలినీసంవర్తికాస్సంప్రతి
ద్వేతిసోరమణీయమంబరమణేద్యోత్యాః ముచ్ఛ్వరం తేరుచః
స్తోకోచ్ఛ్వాసమపీనముత్సుక తయాసంభూయకోశాద్బహి
ర్నిర్గత్య మగ్రభురాఘుసంభ్రమవశాదంభోజముజ్జృంభతే॥ 4

అపిచ,

ప॥ ఏకద్విత్రిచతుఃక్రమేణ గణనామేషామివాస్తంయతాం
కుర్వాణాస్సమకోచయద్దశ శతాన్యంభోజసంవర్తికాః
భూయోపిక్రమశఃప్రసారయతితాః సంప్రత్యమూనుద్యత
స్సంఖ్యాతుంసకుతూహలేవ నళినీభానోస్సహస్రంకరాన్॥ 5

కించ,

ప॥ ప్రత్యాసన్నసురేంద్రసింధుర శిరస్సిందూరసాంద్రారుణా
యత్తేజస్త్రసరేణవోవియదితః ప్రాచీనమాశస్వతే
శంకేసంప్రతియావదభ్యుదయతే తత్త్వష్ట్రటంకోన్మృజా
రజ్యద్బింబరజశ్ఛటావలయితోదేవ స్త్విషామీశ్వరః॥ 6

పురోవలోక్య,

గ॥ కథమిద ముదయాచల మౌళిమాణిక్య మర్కమండల మద్యాపి నవిహాయస్థల మలంకరోతి — తదస్మద్గురోర్వితాయమాన

మ॥ సకలాశాపటలీశిరోమకుట భాస్వద్రత్నపున్మాల్య, యు
ష్ణకరుండింకను గర్భితుండయయి యుండన్నిందుసౌఖ్యప్రసు
ప్తికభృంగార్భటులన్ సరోజవనులెంతేఁ బ్రౌఢవాచాలతన్।
బ్రకటింపన్ సరసంబులౌచు సరసుల్ బల్ సందడుల్సేందెడున్॥ 3

మఱియు,

మ॥ సవిదిగ్విభ్రమకర్ణికా కమలినీసంవర్తికా పాళియముల్।
రవికాంతుల్ డివిరెండో మూఁడొరుచిమీర న్దానిచేఁదమ్మి సుం।
తవికాసంబెవహించియున్నదుఁ బ్రమోదంబూనిలోనుండియెం।
తొవడిన్వెల్వడు తేంట్ల సొదడులనస్తోకంబుగావిచ్చెడున్॥ 4

మరియును,

ఉ॥ ఒక్కటి రెండు మూఁడు మరియొక్కటియుంచినమిన్కులిన్కన।
ప్టొక్కరుక్కె లెక్కిడఁగనోయనమోడ్చిన వేయి రేకులే।
యక్కరముల్ సహస్రమిపుడ ల్లనరాఁగమలమ్ముగ్రమ్మెఱా।
లెక్కిడుమక్కువంబలె, బలే! విడుమందొడఁగెంగ్రమమ్ముగాన్॥ 5

ఇంతియగాక,

చ॥ హరిహయకుంభికుంభసముదంచితకుంకుమపంకమైత్రిచే।
నరుణిమహెచ్చుతేజుపరమాణులు ప్రాచినిదోఁచనొప్పుచా।
ప్పరయఁగఁగ్వష్ట్రశాణకషణారుణ బింబలపద్రజశ్ఛటా।
పరివృతుఁడై పడిం గమలబాంధుఁడుతోఁచునటంచుఁ దోఁచెడున్॥ 6

(ఎదుటనుజూచి)

ఇదియేమి? యింకనుఁ బొడుపు కొండకుఁ దలమూనికంటె వే
వెలుంగు, వెలుంగకున్నవాఁడు. పోనిమ్ము, యీయువకాశమునందే

వశి—శునశ్శేపోమియాజనకవంశ పురోహితస్య తత్రభవతశ్శతానంద స్యజననీ॥ తతస్తతః,

పా॥స్వ—సేయం పురుహూతఖండితచారిత్రస్య దీర్ఘతపసోము నేర్ధర్మపత్నీ నిజమేవతదింద్రియదౌర్బల్యమేవం వివర్తమాన మనుభవతీసంప్రత్యస్య రఘురాజపుత్రస్య తేజసా తస్మా దంధకారాన్నిరముచ్యత-తదలమావేగేన

వశి—అహో! ఆర్యప్రసాదేనపునరపిజీవలోకే ప్రతిష్ఠాపితోస్మి-తథా పిశంకాజ్వరోద్వ్యాపిమాం నపరిత్యజతితస్మాదార్య! ముహూ ర్తం విశ్రామ్యతాం॥

పా॥స్వ—సఖే! భయమితికిమేతద్బ్రాహ్మణస్య తత్పర్యవస్థాపయా త్మాన (మిత్యుపవిశతః)

వశి—(చిరం విమృశ్య సవిస్మయం) కథం విషయమృగతృష్ణార్ఘుశం రఘుళ్యాంభగవతా హరిణాపిహారిణతా విడంబ్యతే॥

పా॥స్వ—సఖే! సానుబంధిభవాన్ - అప్రియార్హ ఖల్వయంలోకః॥ కథమైహికసుఖాస్వాదలుబ్ధై ర్యాభియస్యో రాత్రియః పరా ధీనాం తే - * * * *

* * * * *

వశి—ఔను, వినియున్నాను, ఆమె యిప్పుడు జనకవంశమునకుఁ బురోహితుఁడై యున్న శతానందుని తల్లిగాదా? తరువాత,

హ్రిస్వ—అవునామె పూర్వమిందు్రనివలనఁ బాతివ్రత్య భంగము నొంది మహాతపశ్శాలియగు నాగౌతముని కోపముచే నట్టి దుస్థితిని బొందియుండెనుగాదా? ఆమె మరల నిపుడీ రఘురాముని తేజోవిశేషమున నయ్యంధకారమునుండి తప్పింపఁ బడియెంగావచ్చును. కావున నీవిట్లు జడియఁబనిలేదు. ఇంక నది విడువుము.

వశి—(కన్నులువిప్పి యెదుటఁజూచి) ఆర్యా! నీయనుగ్రహమువలన మరల జీవలోకమునఁ బ్రవేశింపఁగలిగితిని. కాని యింకను నన్ను శంకాంకురము విడువకున్నది. కావున నింక నొక ముహూర్తకాలమిట్లు నిలువనిమ్ము.

హ్రిస్వ—నెచ్చెలీ! బ్రాహ్మణునకు భయమననేమి? స్థిమితపడుము' స్థిమితపడుము! (కూర్చుందురు.)

వశి—(చాలసేపు విమర్శించి యాశ్చర్యముతో) ఆర్యా! ఏమిది' భగవంతుఁడగు నర్ఘరాఘవంతుడుఁగూడ విషయమృగతృష్ణికల యందు లేడియై సంచరించినాఁడు.

హ్రిస్వ—మిత్రమా! బాగుగానడిగినావు. యేమిచెప్పుదును? లోకమునకెల్లి నీచతమమైనది. బొత్తిగా దూరదృష్టిందక్కి మిక్కిలిపొగరెక్కి యసత్యములయ్యును నిక్కముగాఁదోఁచ నతితుచ్ఛతరంబులగు సుఖపరంపరలాఁడాయు వశుప్రాయులగు

వక్రీ—మన్యే ఏతస్యాః మునిగృహిణ్యాః పుణ్యపరిణామో రామ ప్రవాసే కారణం।

హ్రిస్వ—ఇదం తావత్ప్రథమం।

వక్రీ—(సప్రార్థనమ్) ఆర్య! ద్వితీయమపి శ్రోతుమనేన తే వచనేన పర్యుత్సుకోస్మి యత్కథనీయమ్-

హ్రిస్వ—సఖే! త్వయికిమకథనీయంనామ - అస్తి కిష్కింధాయాం పురందరస్యనందనో వాలీనామ ప్లవంగరాజః - తంచరజ్యా చరచక్రవర్తినా దశకంధరేణ ప్రవృద్ధమైత్రీక నీమవలోక్య వానరాచ్ఛభల్లగోలాంగూల ప్రభృతీనామాచార్య స్సర్వా మాత్యానుమతో జాంబవా నిద మవాదీత్।

వక్రీ—(సకౌతుకం) తతస్తతః॥

హ్రిస్వ—రాజన్ మాయావినీ రాక్షసజాతిః విశేషతశ్చమహేంద్రావస్కందకందళితవిక్రమః పితృవైరీ తవాయంరావణః అపిచ త్వదీయదోర్మూలనిపీడనగళిత పౌరుషోనవిశ్వాసయోగ్య స్వయమాశంకనీయః నాపిసామంతాంతర జిఘృక్షయా మాతరాళవర్తిని సముద్రేలఘుసముత్థః తదనేనసురాసుర విజయినాపి విరుద్ధమండలేనరాక్షసరాజేన మైత్రీవ్యాఘాతా

మూఢమానవులెన్నన్ని రాత్రిలను నిరర్థకముగాఁ గడపు చుండుటలేదు? సామాన్యమానవులే యిట్లుండ త్రిలోకాధిపత్యమును వహించిన యిట్టి భోగపరాయణుల మాటజెప్పనేల?

వక్రి—ఆర్యా! ఇచ్చటికీ రామచంద్రునిరాక కుకారణ మీముని పత్నిపుణ్యాపరిపాకమని తలఁచెదను.

హ్రిస్వ—ఇది మొకటిది.

వక్రి—(సప్రార్థనముగ) ఆర్యా! నీచెప్పినమాటచేనత పవలనఁ గలుగనున్న రెండవ కార్యముఁగూడ వినవేడుకవొడముచున్నది.

హ్రిస్వ—మిత్రమా! నీకుచు జెప్పఁగూడనిదెద్ది? వినుము. కిష్కింధయనుపురంబున నింద్రుని కొమరుఁడగు వాలియను వానరరాజొకఁడుగలఁడు. అతనికి సర్వరాక్షస చక్రచక్రవర్తియగు రావణాసురునితో గాఢమగుమైత్రి యుంటంజూచి తక్కిన యెల్లమంత్రుల సమ్మతినిఁబడసి యాకపిభల్లుకములకు గురువగు పెద్దమంత్రి జాంబవంతుఁడవ్వాలితో నిట్లు చెప్పెవాఁడు.

వక్రి—(వేడుకతో) తరువాత! తరువాత!

హ్రిస్వ—“ రాజా! రక్కసులు మిక్కిలి మోసగాండ్రు. అందును విశేషించి నీతండ్రితోడి యుద్ధంబుననగు కపటవిజయమును నిజపరాక్రమంబుచేనని ప్రగల్భములాడు నీరావణుఁడు నీకు పితృవైరియు నవిశ్వసనీయుఁడునై యున్నవాఁడు. ఇంతియగాక వెనక నీవీతనిని జంకనిరికించికొని మిక్కిలి నొక్కివిడచుటచే స్రుక్కి పౌరుషంబుదక్కి యున్నవాఁడే కావున నితఁడు

నుబంధినీ కించ సర్వధైయమనుపకారిణీ పౌలస్త్యేష్వపీతి
రితి భగవానిహోదాహరణం హరిణాంకశేఖరః॥

తథాహి॥

ప॥ ఉత్సారధో భూషణ మస్థిమాలా
భస్మాంగరాగో గజచర్మవాసః
ఏకాలయస్థోపి ధనాధినాథే
సఖ్యాదశేయం త్రిపురాంతకస్య॥ 7

వక్ర—అహో! స్థవిరభల్లూకస్యమంత్రోపన్యాసః పరిహాసకుశలతా చ!
తతస్తతః।

హరిస్వ—తతశ్చైతద్వచనంజరాప్రిలపితమిత్యపహసతిహరీశ్వర ఉపాం
శుతదయనుత్వా మహామాత్యస్య కేసరిణఃపుత్రో హనూ
మాన్ కుమారం సుగ్రీవమాదాయ ఋశ్యమూకంనామ
పర్వతదుర్గమనుప్రవిష్టః

త్రిలోక విజయుండను సందియమును గూడ నొందఁబనిలేదు గదా! మరియు నీకు సామంత రాజులతోఁ దటస్థించు యుద్ధములందు సాయపడు ననుకొనుటకైనను నెక్కడనో మహా సముద్రమున కవ్వలనున్న యీతనివలన నదియును నదను నకు సంభవించుట దుస్తరము. కాఁబట్టి యతఁడెంత సురాసుర విజయుఁడైనను దుష్టసమాజముతోఁ గూడిన వాఁడగుటచే నీతనితో మైత్రి యేరికైనను ముప్పుఁదేక తప్పదు; ఇంతియకాదు. ఈపౌలస్త్యుల డెందమునందుఁ బరోపకారబుద్ధి యించుకయునుండదనుట కలయీశ్వరుఁడె యుదాహరణము

చూడుడు

శా॥ కట్టం బట్టనదంతిచర్మ, మలదం గందం బనాబూది, మైఁ
బెట్టంసొమ్ములటన్న నెమ్ము, లెట కేళిచ్చేయ నెద్దే రథం
బ, ట్లే కాసనహాసిమైధనదుసఖ్యం బెంతయుంబూని లోఁ
జుట్టాబైన పురాసురారికి; భళీ, చోద్యంబు లీసఖ్యముల్'॥ 7

శక్రి—ఆహా! యేమి! యీముదుసలి భల్లుకము మంత్రోపన్యాస ప్రౌఢిమయుఁ బరిహాసకౌశలంబును! తరువాత, తరువాత.

హ్రస్వ—తరువాత ముదిమిని మదిడప్పి చెప్పు చొప్పని యప్పలుకులొక్కింతయు లెక్కసేయక యక్కపినాథుఁడు వెక్కిరించి న్నఁట మిక్కిలి రహస్యముగ నాజాంబవంతు ననుమతిఁబడసి మహామాత్యుఁడగు కేసరియనువాని కొమరుఁడగు హనుమంతుఁడు యువరాజైన సుగ్రీవుందోడ్కొనిపోయి ముని శాపమున వాలికిఁ జొరశక్యముగాని ఋష్యమూకమను పర్వతంబునం బ్రవేశించినాఁడు.

వక్రి—ఆర్య! సమీరణతిర్నామ త్రైలోక్యైకమల్ల ఇతి శూయతే।

హాస్వ—అథకిమ్,

వక్ర—ఆర్య! యథాతథా వాభవతు స్వామిస్సౌమ్యేవ. తంపరిత్యజ్య నసదృశస్తాదృశస్యమహాభాగస్య ప్రతికూలపరిగ్రహః॥

హాస్వ—(విహస్య) సఖే! పురైవకిలాయమాంజనేయో భగవతస్స హస్రకిరణా ద్వ్యాకరణవిద్యా మధీయాన స్తదాత్మజన్మనో వానరయోనే స్సుగ్రీవస్య సాహాయక మభిప్రాయజ్ఞో గురు దక్షిణీచకార॥

వక్రి—హుం తదుచితమేవ గురుపుత్ర స్సబ్రహ్మచారీ చానువర్త్యేత ఇతి తతస్తతః

హాస్వ—తతశ్చ అహిభయోపజాపజర్ఝరం సువామ్రగ్నమహాధృత్య పశుత్య రాక్షసరాజః ఖరదూషణత్రిశిరోభిర్మహామాత్యైర ధిష్ఠితమాత్మబలైకదేశం సింధోరుదీచీకూలే వాలిపరిగ్రహా య ప్రాహిణోత్॥

వక్రి—కథమపరిహీన మిత్రధర్మోపి రాక్షసః॥

హాస్వ—సఖే కిముచ్యతే॥

వక్రి—(సాకూతముగా) ఆర్యా! ఆయాంజనేయుఁడు త్రైలోక్య మల్లుఁడని చెప్పుకొనుచుందురు.

హ్రిస్వ—సందియ మేమి?

వక్రి—(అనుమానముతో) ఆర్యా! ఎట్టివాఁడయిన నగుఁగాక! ప్రభువు ప్రభు వేకదా! యతనిని విడిచి యాతవానితోఁ బ్రతికూలతవహించుటమాత్రమంత యుక్తముగా నుండ లేద నుకొనెదను.

హ్రిస్వ—(నవ్వి) సఖా! మొదలనె యాయాంజనేయుఁడు సూర్య భగవానునియొద్ద శబ్దశాస్త్రాధ్యయన మొనర్చి తదభిప్రాయ మెఱిఁగి యతనికి వానరస్త్రీయందు జనించు కుమార సుగ్రీ వునకు సాహాయ్య మొనర్చుచుంటయే గురుదక్షిణగానిచ్చి యున్నాఁడు గాదా!

వక్రి—అట్లయిన సరియే. గురుపుత్రునకతఁడు తోడునీడయైయుంట యుక్తముగానే యున్నది. తరువాత, తరువాత!

హ్రిస్వ—తరువాత నెచ్చెలియగు వాలియింట నీలాటి గృహకల హమువలనఁ గలిగిన వెత్తినెఱిఁగి యారాక్షస రాజగు రావ ణుఁడు మిత్రుఁడగు వాలికిఁ గాపుగా నుండుటకుగాను ఖర దూషణ త్రిశిరుల యాధిపత్యముతోఁ గొంతసైన్యమును సం ద్రమున కుత్తరభాగమునందు విడియించి యున్నాఁడు.

వక్రి—ఇదియేమి! రక్కసిఱేనికి మిత్రధర్మజ్ఞతకూడ నుండెనా?

హ్రిస్వ—నెచ్చెలీ! యేమనవచ్చును? అతనికినచ్చిన నేమిచేసినను జేయఁగల మహా సాహసుఁడుగదా!

రావణః ఖల్వసౌ॥

ప॥ ప్రియాకర్ణాంకస్మైచన నిజశిరఃకర్తనరస

ప్రహృష్యద్దోర్మాంచ స్వపరమిహాలంకాపరిబృఢః

విలక్షవ్యాపారంకిమపిదదృశుర్యస్యదశమం

శిరస్తే మూర్ధానః క్షణమ్మృతపునర్జన్మసుభగాః॥ 8

వశి—(సకౌతుకం) తతస్తతః॥

ప్రాస్వ—సుకేతుసుతానాగసహస్రబలధారిణీ తాటకానామ రాక్షసీ తస్మాద్వనీకాదాగత్య మనుష్యమండలవిహారకౌతుకాదిమా మస్మదీయాంభూమిమధివసతి॥

వశి—నాగసహస్రబలా స్త్రీతిమయా అశ్రుతపూర్వం ఖల్విదం॥ తతస్తతః॥

హాస్వ—తతశ్చా స్యాశ్చర్యకమానశ్చోతవిధేః ప్రత్యూహాం కులపతిరిమాం రామలక్ష్మణా వాసితవాన్॥

వశి—జానే రామ ఇతి రాక్షసానాముప్య సత్రిజః ఖల్వేషః॥

హాస్వ—సఖే ఏవమేవైతత్ రామభద్ర ఇత్యయం కోఽపి చతురక్షరో రాక్షసశిక్షాసిద్ధమంత్రః విశేషతః పునరిదానీంకౌశికేన భగవతా బ్రహ్మజ్యోతిష స్తావృశం వివర్తనం దివ్యాస్త్రమంత్ర పారాయణ మాశ్చర్యమధ్యాసితః॥

చ॥ ఎతనికొ ప్రీతిగాఁ బులకలే తమిఁ దెల్పెడురీతిగాఁ ధృటిన్
హృతిపునరుద్భవంబులు వహించెడు తొమ్మిది, కల్గదయ్యెఁద
ద్గతియనివిన్న నొపదవదానిహసించెను భాతిగా స్వశీ
ర్షతతిని దూర్చుచుకొన్న యలరావణుఁ డేవిధికింకఁ జంకెడుక్॥ 8

వక్రి—(కుతూహలముతో) తరువాత, తరువాత.

హ్రిస్వ—తరువాత సుకేతుఁడను దైత్యేయుని తనయ వేయేనుగుల బలముగల తాటకయనునొక మోటురక్కసివచ్చి మనుజ మండలములందు విహరించువేడుక కలదయ్యె మనయీప్రాంత భూములందె సంచరించుచున్నది.

వక్రి—ఏమి! యెంతయు వింతగానున్నది! నాగసహస్రబలయగు నొకయబల యుండునని యెన్నడును వినియుండలేను. తరువాత, తరువాత.

హ్రిస్వ—తరువాత నాకూళ రక్కసివలనఁ దనచేయుజేన్న మునకే మైన నంతరాయము సంభవించునో యను సందియమునంది మన గురువుగారి రామలక్ష్మణులను దోడ్కొని వచ్చినారు.

వక్రి—ఈరామభద్రుఁడీరాక్షసవధార్థమై యుద్భవించెననుకొనెదను.

హ్రిస్వ—అగునాలాగుననే, "రామభద్రి" యనునది రాక్షస సంహారకమగు నెదియొ నాలుగక్షరముల ప్రసిద్ధ మహామంత్రము. పైగానిప్పుడు పూజ్యుఁడగు కౌశికమహర్షి బ్రహ్మ తేజోవివర్తమగు నత్యద్భుత ప్రభావముగల దివ్యాస్త్రము మహామంత్రములను గూడ నితనికిఁ బూర్తిగా నుపదేశించి యున్నాఁడు.

వక్రి—మన్యేమంత్రి మాయాభిరస్త్రదేవతాభిస్సమం బలాతిబలేశక్తీ శామేసంక్రమిష్యత ఇతి॥

హ్రిస్వ—అథకిం తదఃసంవృత్తమేవ॥

వక్రి—ఆర్య! సనుభణామినిజా ఏవమంత్రిశక్తయో నిజా ఏవాస్త్రవిద్యాఃతత్ కిమిత్యాత్మనః క్రతువిఘ్నోపశమే రాఘవస్య గౌరవమర్పయతి తత్రభవాన్ కౌశికః? అథవా పాణిహారిణిక హస్తేనసర్వపూరణాం ఖల్వేతత్॥

హ్రిస్వ—సఖే అనభిజ్ఞోసిస్స్వయంప్రయోగాదంతేవాసిభిః ప్రయోగో మహిమానమాచార్యాణా ముపచినోతి॥

పశ్య,

ప॥ స్థానే స్వశిష్యనిహితైర్వినియుజ్యమానా।
విద్యా గురుం హిగుణవత్తరమాతనోతి।
ఆదాయశుక్తిషువలాహకవిప్రకీర్ణై।
రత్నాకరో భవతివారిభిరంబురాశిః॥ 9

వక్రి—ఆర్య! శోభనంమంత్రియసే అన్యత్పునరపిపృష్టుకామోస్మి॥

హ్రిస్వ—తత్కిం॥

వక్రి—కథం సర్వథాఽగూఢంవానరాణాంపాఘ్నణ్య మార్యేణ ప్రతిపన్నం॥

వశి—అట్లయిన నమ్మంత్రస్వరూపిణులగు నస్త్రాధిదేవతలతోఁ గూడ బలాతిబలలను శక్తులుగూడ నీరామభద్రునియందు సంక్రమింపఁగలవను కొనెదను.

హాస్వ—కాకేమి ? అదియునైనది.

వశి—(అనుమానింపుచు) ఆర్యా ! నాకొక సందియము వొడము చున్నది. తనదయిన శక్తియుఁ తనవయిన యస్త్రవిద్యలును గదా ! అట్టులయిన నిప్పుడు మన గురువుగారు తన యజ్ఞ సంరక్షణగౌరవము నారాఘవునియం దారోపించు చున్నారేమి ? (నవ్వి) ఇది యింటికరుదెంచిన పైవానిచేఁ బాముఁ జంపించుటకావచ్చును.

హాస్వ—అయ్యయ్యో ! మిత్రమా ! నీవు తెలియకున్నావు. స్వయముగానొనర్చినచేతకంటెఁ దనశిష్యులచేఁజేయించినయదియె గురువునకు కరంబు ప్రీతిభాకరంబై వరలుచుండును.

చూడుము,

తే॥ గీ॥ తగినచోటొంది శిష్యసంతతులఁ విద్య ।
యరయ నాచార్యునే గుణోత్తరునిజేయు ।
తనజలమె మబ్బులిడ శుక్తులనుగ్రహించి ।
యబ్ధి రత్నాకరుండయి యలరుఁగాదె ॥　　　　9

వశి—ఆర్యా ! అగును నిక్కమే నీవు చక్కఁగా వక్కాణించితివి. ఇఁకనొక్కటిగూడ నడుగ వేడుకపడుచున్నాఁడను.

హాస్వ—అదియేది ?

వశి—అంత మహారహస్యముగఁ జరిగిన యావానరుల మంత్రమంతయు నీకెట్లు తెలియవచ్చినది?

హారిస్వ—సర్వమేతదయోధ్యాయాత్రాయాం సమాధిమయేనచక్షు
షాసాక్షాత్కృత త్రిభువనవృత్తాంతస్య తాతవిశ్వామిత్రస్య
ముఖా దశ్రౌషం

(సర్వతోవలోక్య) అహో! ప్రాభాతికీ త్రిభువనలక్ష్మీః

తథాహి॥ శ్లో॥ ప్రత్యగ్రజ్వలితైః పతంగమణిభిర్నిరాజితాభానవః
సావిత్రైః కురువిందకందళరుచః ప్రాచీమలంకుర్వతే
ప్రౌఢధ్వాంతకరాళితస్య వపుషశ్ఛాయాచ్ఛలేనక్షణా
దప్రక్షాళితనిర్మలం జగదహిర్నిర్మోక మున్ముంచతి॥ 10

శ్లో॥ పీత్వాభృశంకమలకుట్మలశుక్తికోశా
దోషాతనీంతిమిరవృష్టి మథస్ఫుటంతః
నిర్యన్మధువ్రతకదంబమిషాద్వమంతి
బిభ్రంతి కారణ గుణానివమౌక్తికాని॥ 11

అపిచ॥ శ్లో॥ వికసితసంకుచితపున
ర్వికస్వరేష్వంబుజేషుమరుత్ న్యాః
కలికాః కథయతినూతన
వికాసినీర్మధులిహోమఘుః॥ 12

(ఆదిత్యంనిర్వర్ణ్య॥)

శ్లో॥ కటుభిరపికరోరచక్రవాకో
త్కరవిరహజ్వరశాంతిశీతవీర్యైః
తిమిరహతమయం మహోభిరంజన్
జయతిజగన్నయనౌఘముష్ణభానుః॥ 13

హ్రస్వ—నాకిదియంతయు నయోధ్యకరుగునప్పుడు తన దివ్యజ్ఞాన సంపత్తివలనఁ ద్రిభువనవృత్తాంతవేదియై యలరుచుండు మన గురువుగారె సెలవొసంగి యున్నారు.

(అంతటను దిలకించి) ఆహా! ప్రాభాతిక త్రిభువనశోభ!

చ॥ అపుర, నవీనసద్రుచుల నర్కశిలాళి నివాళిఁగూర్పఁగా।
నవకురువిందసుందరములౌ నిను రోచులు ప్రాచిఁదోఁచెడున్।
భువన భుజంగమిగ్ల నలుపున్గొను మేపొరనీడపేరఁ దా।
నవలను వీడు; క్షాళనమునందకె తోడనె స్వచ్ఛమైతగన్॥ 10

చ॥ తమిఁదిమిరంపు వృష్టిఁగొని తామర మొగ్గలపేరిశుక్తికో।
శములిపుడొప్పు విప్పనసెసంగుచు నీర్యదళివ్రజంబు పే।
రమరగనోలిఁ గారణగుణాప్తిని గాంచినలీలఁగ్రాలు ము।
త్తెములపరంపరల్వొరపుతీరదె! మెచ్చకతీరదెంతయున్॥ 11

తే॥ గీ॥ విచ్చిముకుళించి క్రిమ్మఱి విడువఁబోడఁగు।
నంబుజంబులలో నూతనంబుగాఁగ।
విడుచుమొగ్గలఁ గనఁజాలు వీలుఁగూర్పఁ;।
దుమ్మెదల జుమ్మురనిక్రిమ్మనుమ్మురమ్ము!॥ 12

(పైనిఁజూచి సూర్యుని నిరూపించి)

చ॥ అమరెను, నష్టరోచికలువయ్యు స్వయుక్తి సోకి కోకిక।
త్యమిత కఠోరఘోర విరహజ్వరతాపముఁ బాపనోపుసై।
త్యమె వడిఁజూపు బల్మహిమనంది యమందపులీలఁ గ్రాలుచున్।
దిమిరహతంబులైన జగతీనయనమ్ముల కంజనమ్మిడన్॥ 13

తదనుజానీహి మాం సమిదాహరణాయ,

వశి—అహమపి క్షత్రియకుమారయోర్దర్శనే ఉత్కంఠితోఽస్మి తత్కథయకథం పేక్షామి॥

హాస్య—(విహస్య) నన్వేతావేవయజ్ఞవాట ముత్తరేణ విహారభూమి షుక్రీడతః తదుపేత్యనిశ్శంకమవలోకయ (ఇతినిష్క్రాంతౌ)

(మిశ్రవిష్కంభః)

పాఠాంతరము—

చ॥ తిమిరహతంబులైన జగతీనయనంబుల కంజసంబులై
యమరు నిజద్యుతుల్ కటువులయ్యును వింతగఁగోకపాళిక
త్యమిత కఠోరఘోరవిరహ జ్వరతాపము బాపనోపునై
త్యమె వెసఁజూపజాల్మహిమనంది వెలుంగ నినుండెసంగెడున్॥ 13

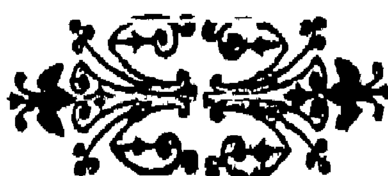
కాఁబట్టి యిప్పుడునన్ను సమిధలుకొనివచ్చుటకు విడిచిపెట్టుము

వక్రి—నాకా రాకొమరులం జూడ వేడుక మెండుగానున్నది. కావున నెక్కడ వీలుగానుండునో కొంచెము చెప్పుము.

హ్రస్వ—(నవ్వి) ఇదిగో! ఇక్కడనే యీయజ్ఞవాటిక కుత్తరపు వైపుననున్న విహారభూముల యందాడుకొను చున్నవారు. అక్కడకు వెళ్లి చక్కఁగ జూడవచ్చును.

(అని వెళ్లుదురు,)

—(ఇది మిశ్ర విష్కంభము.)—

తతః ప్రవిశతో రామ లక్ష్మణౌ॥

రామ—విచిత్రమిదమాయతనం సిద్ధాశ్రమంనామ భగవతో గాధినందనస్య॥

ప॥ తత్రాద్యక్షుణ్ణపూల కోపనయనక్లేశాచ్చిరద్వేషిభి
ర్మేధ్యావత్సతరీవిహాస్య వటుభిస్సోల్లుంఠమాలభ్యతే ।
అప్యేష ప్రతనూభవత్యతిథిభిస్సచ్ఛాగ్నసనాసాపుటై
రాపీతోమధుపర్కపాకసురభిః ప్రాగ్వంశజన్మానిలః॥ 14

లక్ష్మ—ఆర్య అత్రైవకిల॥

ప॥ దేవః కౌస్తుభకింజల్క
నీలోత్పలపయోహరిః ।
స్వయం కిమపితత్తేపే
తపః కపటవామనః॥ 15

ప॥ ఇత్థమేతన్మహాతీర్థ
మధ్యాసీనా ద్విజాతయః
అకుతోభయ సంచారా
షట్కర్మాణి ప్రయుంజతే॥ 16

(అన్యతోదృష్ట్వా॥) ఆర్య,

ప॥ పశ్యైతే పశుబంధవేదివలయై రౌదుంబరీదంతురై
ర్నిత్యవ్యంజితగృహ్యతంత్ర విధయోరమ్యాగృహస్థాశ్రమాః
యత్రామీగృహమేధినః ప్రచలితస్వారాజ్యసింహాసనా
వైతానేషు కృపీటయోనిషు పురోడాశం వషట్కుర్వతే। 17

(తరువాత రామ లక్ష్మణులు ప్రవేశించుచున్నారు.)

రామ—ఆహా పూజ్యుఁడగు గాధినందనుని సిద్ధాశ్రమమను మం
దిర మెంత సుందరముగా నున్నది!

ఉ॥ ఆయతమౌ పగన్నగి తృణానయన శ్రమమూఁకనేటితోఁ।
బోయెనటంచు యజ్ఞపశువున్వటువుల్ గొనివత్తు, హేళనల్ ।
సేయుచు; కమ్మనై పరిమళించెడు తత్పలపాకజాతస ।
ద్వాయువు నాసికాపుటులఁదద్దయుఁబీల్చి సుఖింతురాగతుల్॥ 14

లక్ష్మ—అన్నయ్యగారూ! ఇక్కడనే కాదా?

తే॥ గీ॥ వక్షమునఁబొప్పు కౌస్తుభ ప్రభలు కేస।
రములునాఁగాగ్రిల నీలోత్పలమునుఁబోలె।
వరలుదేవుండు కపటంపు వామనుండు।
వ్రతమెనో యొనర్చెనని జనుల్ వలుకుచుందు। 15

ఉ॥ అక్కరణిన్నిరంతరము నక్కజమౌనియమంపుఁ బెంపుతోఁ।
నెక్కరణిన్భయంబొదవు, నిక్కడవచ్చిన నెమ్మనమ్ములం।
దెక్కడునమ్మకమ్ములన నిచ్చమెయిన్ ఘటియింతురిచ్చటన్।
జెక్కులు మిక్కుటంపుఁ బృథివీవిబుధుల్ యజనాదిషట్క్రియల్॥ 16

(మరియొకవైపుఁ జూచి)

శా॥ ఔరౌరా! పశుబంధవేదికలనౌ దుంబరశ్రేణులే।
వాగల్గూఁడుచు నిత్యకృత్యములఁ దోపజ్ఞేయ మున్యాశ్రమా।
గారంబుల్ చెలువారుఁగంటె, యిటవేష్టన్ ద్రవేల్చెడిన్హవ్యముల్
స్వారాజ్యాసనమిట్టటూఁగఁగఁ గృహస్థశ్రేణి యాగాగ్నులన్॥ 17

రామః—(సహర్షస్మితం) ఇతో౽పి తావత్కృతార్ధ యావశ్చక్షుషీ.
ప్రసన్నపావనో౽యమృషీణాం సమవాయః ।

ఇదమమీషాం॥ ప॥ పూరయిత్వేవ సర్వాంగ
మతిరిక్తాస్సిరాతతీః
జటారూపేణ బిభ్రాణై
శ్శిరోభిర్గహనంసదః ॥ 18

ప॥ తపః కృశతమైరంగై
స్స్రష్టుమాకాంక్షితైరివ
సాయంప్రాత రమీపుణ్య
మగ్నిహోత్రముపాసతే ॥ 19

లక్ష్మణః—(సహాసం) ఆర్య ! రమణీయమితో౽వర్తతే॥

ప॥ బాలేయతండులవిలోపకదర్ధితాభి
శ్శీతాభిరగ్నిశరణేషు సధర్మిణీభిః
ఉత్త్రాసహేతుమపి దండముదస్యమాన
మాఘ్రాతుమిచ్ఛతి మృగే మునయోహసంతి॥ 20

రామ—(పరిక్రామన్ సకౌతుకానురాగం) వత్స ! ఇతో౽పితావత్॥

రామ—(సంతసముతోఁగూడిన చిరునగవుతో) తమ్ముఁడా! యిటు రమ్మిందుఁగూడఁ గన్నులకు విందొనరించుకొందము. ఆహా! చూడుమిూపర్ణసన్న పావనమగు మహర్షిసముదాయ మెంత పరిమోదదాయకమై యలరుచున్నది.

కం॥ ఒడలెల్ల నల్లి మఱిపైఁ।
బడి నాడులు ప్రాకితలలపైఁ బెనగొనిన।
జెడమిూని జెడల జొంపపు।
టడవులడరఁ బొల్తు మునులహా! వాకిటిలోన॥ 18

ఆ॥ వె॥ స్రష్ట దివ్యదేహస్పృష్టికిఁ దొరకొని।
తొలుతవార్ధియు నాకృతులో యనంగఁ।
దపములను గృశించు తనువులతో వీరు।
వేల్తు రగ్ని నుభయవేళలందు॥ 19

లక్ష్మ—(నవ్వుచు) అన్నయ్యగారూ! యీవైపు చూడుడు! యెంతయుఁ జెలువొప్పుచున్నది!

చ॥ బలులకునగ్గి యింట మునిపత్నులు దాచినఁజూచి తండులం।
బులు దినుగండ గండచునుబూని యుపాయుత్తని వారదల్పఁగాఁ।
దలకక పోవుచూయికతఁ దత్కరదండ మొ మూరుకొంచు నిం।
పులుదులకుంచు బాలమృగము న్నగుచు న్ననుచుండి రమ్మునుల్॥20

రామ—(మరియొకవైపునకుఁ దిరిగి యత్యాసక్తితో) తమ్ముడా! యిటుచూడుము!

శ్లో॥ ఆదర్శపర్ణి ప్రసూతి రియమాకణయజ్ఞవేది
నేదిష్ఠమేవ హరిణీ తృణు తే తృణంచ
పత్నీయతాపసకుమారకరోపనీత
నీవారనిర్వృత మపత్యమవేక్ష తేచ॥ 21

ఇతశ్చ,

శ్లో॥ విష్వక్తపోధనకుమారసమర్ప్యమాణ
శ్యామాకతండులభృతాంచ పిపీలికానాం
శ్రేణీభి రాశ్రమపధాః ప్రధమానచిత్ర
పత్రావలీవలయినో ముద ముద్వహంతి॥ 22

లక్ష్మ—అహో! పశూనామపి ప్రసవవాత్సల్యం అహో! శిశూనామపి స్వకర్మతాచ్ఛీల్యం॥

రామ—(అన్యతోవలోక్య)

శ్లో॥ మునివిని యోగవిలూన।
ప్రరూఢమృదుశాద్వలాని బర్హీంషి।
గోకర్ణతర్ణకోయం।
తర్ణోత్యుపకంఠకచ్ఛేషు॥ 23

(ఇతిపరిక్రామతః॥)

లక్ష్మ—(అన్యతోవలోక్య) ఆర్య!

శ్లో॥ ఇయమేభిరాలవాలైః
పదే పదే గ్రంథిలాసు కుల్యాసు।
తీవ్రరయా జలవేణీ।
ప్రవహతి విశ్రమ్య విశ్రమ్య॥ 24

చ॥ హరిణి వినూతనప్రసవయై మఖవేదికచెంతనే తృణో
త్కరముల నందికొంచు నల తాపసబాలకులెంతయేనియు న్
మఱియుచుఁబెట్టునివ్వరులు ముద్దెనయందిని యాదు వత్స నే।
మరకదె! మాటిమాటికసమానపుఁబ్రేమనుగన్ను మించెడిన్॥21

ఇదిగో, ఇటు, ఇటు.

చ॥ బలుకుతుకంబుగ్రాల మునిబాలురు వేమరుఁజామువిద్యముల్।
గలయఁగ నల్లెడన్స్వరపఁగా।నవినోళ్లను బట్టి యిట్టటుల్।
సెలఁగుచుఁబారు చీమగమి చెల్వపు బారులమీరునాశ్రమం।
బుల తెరువుల్ విచిత్రగతిఁబొల్చు; సజీవపుముగ్గులంబలెన్॥ 22

లక్ష్మ—ఔరా! పశువుల ప్రసవవాత్సల్యంబును శిశువుల సత్కారా చరణ బుద్ధియుఁ దద్దయు రమణీయముగా నున్నవి!

రామ—(వేరొకవంకఁ జూచి)

కం॥ మును మునులెవో సత్కర్మల।
కని తునిమిన, మఱలఁబెరుగు నతిమృదుకుశముల్ ।
దినుఁ గుప్పిపిల్ల యాశ్రమ।
వనముననదె! కనఁగ వచ్చుఁ బచ్చికవట్లన్ ॥ 23

(ఇట్లు పరిక్రమింపుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(వేరొకవైపుఁ జూచి) ఆర్యా!

కం॥ కడువేడ్క నిడుము నుడుగక।
వడివడి జేను పిల్లకాలువలు పాదులలోఁ।
బడి బడిబడి విశ్రాంతిం।
బడయుచు వెండియును వడిగఁబాఱుచుమీరున్ ॥ 24

రామ—వత్స ! సాధుదృష్టం ॥

శ్లో॥ ఆలవాలవలయేషు భూరుహాం
మాంసళ స్తిమిత మంతరాంతరా
కేరళీచికురభంగిభంగురం
సారణీషు పున రంబుదృశ్యతే ॥ 25

తదేహి భగవతీం కౌశికీమవలోకయంతౌ ముహూర్తమాత్మానం పునీవహే (పరిక్రమ్యావలోక్యచ) క్వచిత్సాంక్రమికోపి విశేషో నైసర్గిక మతిశేతే॥

తథాహి॥

శ్లో॥ జడస్వచ్ఛస్వాదుప్రకృతి రుపహూతేంద్రియగుణో।
గుణోయద్యప్యాసామయ మయుతసిద్ధో విజయతే।
తథాప్యుత్కర్షాయస్ఫురతి సరితామాశ్రమసదా।
మిదానీం వానీరద్రుమకుసుమజన్మా పరిమళః ॥ 26

లక్ష్మ—ఆర్య! పురస్తా దనుకౌశికీతీర మవలోకయ !

శ్లో॥ త్రైశ్రేష్ఠాజనన వ్రతప్రణయిభి ర్యాజ్ఞ్యహైర్వటూనా మియం।
సిక్తా నిత్యవసంతవిభ్రమవతీ రమ్యా పలాశావళిః।
ఏతస్యాం హరిణారిపాణిజ స్పృణిశ్రేణిశ్రియః కోరకా।
గోపాయంతి తపోవనం వనకరిక్రీడాకరాకర్షణాత్ ॥ 27

(నేపథ్యే)

రామభద్ర ! కిమచ్చిరమవలోకనేన కృతార్థీక్రియంతే తపోవనవిహారభూమయః॥

రామ—లక్ష్మణా! అవును, నీవు బాగుగఁ గనిపెట్టినావు.

కం॥ నిక్కమదె పిల్లకాల్వల।
నెక్కొని వలయములఁబలసి నీరమువాఱున్।
జొక్కఁగఁ గేరళనారుల।
చొక్కపునెఱికురుల యేపుసూపు నలలతోఁ॥ 25

రమ్ము! ఒకముహూర్తమిప్పుణ్యరాశియగు కౌశికింబిలకించి యంతరాత్మలను బావనముగావించికొందము.

(కొంచెము నడచిచూచి)

ఒక్కొకచో నిట్లు సంక్రమించిన విశేషమే స్వాభావికమును గూడ మించి యలరుచుండును.

చూడుము!

చ॥ చెల్లఁదనంబుమాధురియు స్వచ్ఛతయుక్ సహజప్రవృత్తులై।
యెల్లర హాళిఁదేల్చు గుణమెప్పుడు నొప్పెడు, వీని కైనబల్।
కొల్లగనల్లు పర్బిలుల కోమలపుష్పపరీమళమ్ముచే।
నుల్లసితంబులై యిచటనున్న నమల్గడునున్నతిన్గనుక్॥ 26

లక్ష్మ—ఆకౌశికీ తీరముంగఁ జూడుఁడు!

మ॥ తమిమేధా జననప్రతాశ, వటు బృందమ్మెల్ల నీరల్లసి।
క్తములై నిత్యవసంతవిభ్రమముతోఁ గన్పట్టు న వ్వాతపో।
ధములన్, సింగపు గోళ్ల చెందమున నందంబొందు బల్కోఱ కొ।
ఘమె కాత్తెన్గులు దుర్గించకుండ వనముల్గాపాడు చేపారెడున్॥ 27

(తెలిలో)

రామభద్ర! మిక్కిలి వేడుకతోఁ దపోవనభూములను గృతార్థములఁజేయుచు నింకను నెంతతడ వవలోకించనెంచితివి?

రామ—వత్స! సాధుదృష్టం॥

శ్లో॥ ఆలవాలవలయేషు భూరుహాం
మాంసళస్తిమిత మంతరాంతరా
కేరళీచికురభంగిభంగురం
సారణీషు పున రంబుదృశ్యతే॥ 25

తదేహి భగవతీం కౌశికీమవలోకయంతౌ ముహూర్తమా త్మానం పునీవహే (పరిక్రమ్యావలోక్యచ) క్వచిత్సాంక్రామికోఽపి విశేషో నైసర్గిక మతిశేతే॥

తథాహి॥

శ్లో॥ జడస్స్వచ్ఛస్స్వాదుప్రకృతి రుపహూతేంద్రియగుణో।
గుణో యద్యప్యాసామయ మయుతసిద్ధో విజయతే।
తథాప్యుత్కర్షాయస్స్ఫురతి సరితామాశ్రమసదా।
మిదానీం వానీరద్రుమకుసుమజన్మా పరిమళః॥ 26

లక్ష్మ—ఆర్య! పురస్తా దనుకౌశికీతీర మవలోకయ!

శ్లో॥ త్రైకర్మ్యధాజనన వ్రతప్రణయిభి ర్యావ్రస్త్రైహార్వటూనా మియం
సిక్తా నిత్యవసంతవిభ్రమవతీ రమ్యా పలాశావళిః।
ఏతస్యాం హరిణారిపాణిజ సృణిశ్రేణిశ్రియః క్షోరకా।
గోపాయంతి తపోవనం వనకరిక్రీడాకరాకర్షణాత్॥ 27

(నేపథ్యే॥)

రామభద్ర! కిమచ్చిరమవలోకనేన కృతార్థీక్రియంతే తపో వనవిహారభూమయః॥

రామ—లక్ష్మణా! అవును, నీవు బాగుగఁ గనిపెట్టినావు.

కం॥ నిక్కముదే పిల్లకాల్వల।
నెక్కొని వలయములఁబలసి నీరమువాఱున్।
జక్కఁగఁ గెరళనారుల।
చొక్కపునెఱికురుల యొప్పుసూపు నలలతోఁ॥ 25

రమ్ము! ఒకముహూర్తమిప్పుణ్యరాశియగు కౌశికిం బిలకించి యంతరాత్మలను బావనముగావించికొందము.

(కొంచెము నడచిచూచి)

ఒక్కొకచో నిట్లు సంక్రమించిన విశేషమే స్వాభావికమును గూడ మించి యలరుచుండును.

చూడుము!

చ॥ చెల్లఁదనంబుమాధురియు స్వచ్ఛతయుఞ్ సహజప్రవృత్తులై।
యెల్లర హాళిఁదేల్పు గుణమెప్పుడు నొప్పెడు, నీని కైనబల్।
కొల్లగనల్లు పబ్బలుల కోమలపుష్పపరీమళమ్ముచే।
నుల్లసితంబులై యిచటనున్న నమల్గడుచున్నతిన్గనుఞ్॥ 26

లక్ష్మ—ఆకౌశికీ తీరముంగఁ జూడుఁడు!

మ॥ తమిమేధా జననప్రతాశ, వటు బృందమ్ముల్ నీరల్లజీసి।
క్షముల్లై నిత్యవసంతవిభ్రమముతోఁ గన్పట్టు న వ్వాతపా।
ధములన్, సింగపు గోళ్ల చెందమున నందంబొందు బల్కొర కొ।
ఘమె కాత్సేనులు దుర్రించకుండ వనముల్గాపాడు చేపారెడున్॥27

(తెఱలో)

రామభద్ర! మిక్కిలి వేడుకతోఁ దపోవనభూములను గృతార్థములఁజేయుచు నింకను నెంతతడ వవలోకించనెంచితివి?

సంప్రతిహి॥

శ్లో॥ పరిణమయతిజ్యోతి ర్వృత్యా యజూంషి రుచాంపతిః
కిమపి కుమిసః సావిత్రాఖ్యం రహస్యముపాసతే
గురు రయ మనుష్ఠాస్య న్మాధ్యందినం సవనక్రియా
మిహ మఖవిధా నేదీయాంసం భవంత మపేక్షతే। 28

రామ—(అశ్రుతి మభినీయ సానురాగం)

శ్లో॥ వారాంత్రీనభిషుణ్వతే విదధతే వన్యాశ్చ నీరస్థితీ
ర్జైణేయ్యాం త్వచి సంవిశంతి వసతేచాపిత్వచం తారవీం
తత్పశ్యంతి చ ధామ నాభిపతతో యచ్చార్మణే చక్షుషీ
ధన్యా వీతరజస్తమా భగవతీ చర్యేయ మాహ్లాదతే॥ 29

(పునర్నేపథ్యే పునస్తదేవ పఠ్యతే 'పరిణమయతీ' త్యాది॥)

రామ–(శ్రుత్వా ససంభ్రమమూర్ధ్వమవలోక్య) కథంగగనమధ్య మధ్యాసాధ్యోనిదాఘదీధితిః। తదేహియజ్ఞవాట మధిష్ఠాయ భగవతః క్రమేణకృతాహ్నికస్య కౌశికస్య ప్రత్యనంతరీ భవావః॥

(ఇతి పరిక్రామతః)

లక్ష్మ—(సర్వతోదృష్ట్వా) ఆర్య! పశ్య!

శ్లో॥ ఉద్దామద్యుమణిద్యుతివ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలతటీనిష్కూజకోయష్టయః
ధామోష్ణప్లవమానసూర్యకిరణకూరప్రకారా దృశో
రాయుష్కర్మ సమాపయంతి ధిగమూ ర్మధ్యాహ్న
శూన్యాదిశః॥ 30

ఇదిగో! యిపుడు,

ఉ॥ మిత్రుఁడిదే యజుర్మయతమించి రహించును; మానులెల్ల సా।
విత్రిముసేరి మంత్రిము జపింతురెదోమయులఁ; విశుద్ధ చా।
రిత్రి! భవద్గురుండుచితరీతిని మధ్యదినాధ్వర క్రియా। 28
సూత్రము నిర్వహింపఁదలఁచున్, దలఁచున్ననుజొతనుంటకుఁ॥

రామ—(వినిపించుకొనక, చిక్కిలి యనురాగముతో)

చ॥ సలుపుమరిచ్చు ముక్కలు త్రిసంధ్యలఁ, బాడుమరిట్టితోళ్ళఁ, జీ।
రలుగధరింతుపిట్ట, మొయిరంజిలఁదాలురుబూది, పండ్లో।
యాకులో భుజియింత్రు, కన్నులకగోచరమైన వెలుంగె కంద్రహా।
దళితరజస్తమమ్ము లతిధన్యతమమ్ములు మానిధర్మముల్॥ 29

(మరల తెరలో "మిత్రుఁడిదేయజు" అని చదువుచున్నాఁడు.)

రామ—(ఆలకించి తొట్రుపాటుతోఁ బైకిఁ జూచి) ఏమీ! అప్పుడే వెలుఁగులఱేఁడు నడిగగనంబునెనసి యొనరుచున్నవాఁడా? అట్లయినఁ దమ్ముఁడా! రమ్ము! యజ్ఞవాటమ్మునకుంబోయి క్రమముగ మాధ్యాహ్నిక క్రియలు నెరపు గురువుగారికి సన్నిహితుల మాదము.

(ఇరువురును నడచుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(అంతటఁజూచి ఆర్యా! చూచితిరా!

సీ॥ కమఁదీక్ష్ణతరములై యుడుకుఁజూపుచునుండు
చండభానుని దీప్తిమండలముల।
గాటపూ కూటమి నాటి యెంతయు మండి
పడుచుండు రవిశిలాపటలివలన।

అంతికతమా చేయం యజ్ఞభూమిః తదేతన్న్యగ్రోధచ్ఛాయా మండల మధ్యాసీనా నృత్విజః ప్రత్యవేక్షావహే. గళితయావనే పునరహని భగవంతం ద్రక్ష్యావః॥

రామ—ఏవమస్తు॥

(ఇతి పరిక్రమ్య నాట్యేనోపవిశతః)

లక్ష్మ—(పార్శ్వమవలోక్యచ)

శ్లో॥ మధ్యేవ్యోమ క్రీడయిత్వా మయూఖా
న్భానోర్బింబే లంబమానే క్రమేణ
స్వైరం స్వైరం మూలతః పాదపానాం
పశ్యచ్ఛాయాః కశ్చిదాకర్షతీవ॥ 31

రామ—వత్స ! మధ్యందిన అతీతే దినమప్యతీతమేవ॥

గలిగి యార్పఁగరాని బలుమాటలం బగ్గు
మనుచుండు పెనుపట్టులందుడస్సి।
తీతువుల్ నోళ్లెండి కూఁతలువీడఁగా
నిలఁగల్లు నావిరియినకరాళి।

తే॥ గీ॥ మిళితమై కన్నులకు మిరిమిట్లుఁగొలిపి
గట్టు పుటల వివరంబు గానరీక।
చూపుమూపు నిసీ! కడు శూన్యములగు
దిక్కుమాలిన, దిక్కులు దినమునడుమ॥ 30

యజ్ఞవాటిక యిక్కడకు మిక్కిలి చేరువుగానే యున్నది గదా! కనుక యీమఱ్ఱిచెట్టు నీడనుఁజేరియున్న ఋత్విజులం దిలకింపుచు నిక్కడఁ గొంతసేపవుండి యెండయుడుకు కొంతశాంతించిన పిమ్మటంజేని యమ్మునివరుంజూతము.

రామ—అగునట్లే చేయుదము.

(ఇట్లు పరిక్రమించి కూర్చొనుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(ప్రక్కగాఁజూచి)

చ॥ సడిమినుఁ చుక్కఁ జెక్క నలిసపిప్రియు బింబము రుక్కదంబమున్।
బడిబడి నాడఁజేసి యటఁబొసి క్రమ్మంబుగ లంబమానమై।
బుడిబుడి మానమూని చనఁబోఁదరుపాళి మొఁళ్లనుండి యే।
తఁడొావడిఁదక్కి నీడలను ద్రాడిడిలాగెడు లాగుదోఁచెడున్॥ 31

రామ—(అంతటం బరికించి వత్సా! మధ్యాహ్నసమయమతిక్రమించినది. ఇఁకఁ బవలంతయుఁ జెరిగిపోయినట్లే అదిగో!
చూడుము!

శ్లో॥ గగనశిఖా ముదయాద్రే
రధిరూఢాః కష్టమర్కరథహరయః
అస్తమహీధర మనునా
ఝటితి సుఖేనావరోహంతి॥ 32

లక్ష్మ—ఆర్య! నూనమద్యపరాపతిష్యంతి రక్షాంసి యదయమధ్వర వేదికాసన్నిధానే హస్వబాహుముఖేన భగవానుపాధ్యాయః పరిశాస్తి॥

రామ—(సరోషహుంకారం) వత్స! యద్యేవంస్యాత్!

శ్లో॥ కల్పాంతకర్కశ కృతాంతభయంకరం మే
నిష్ప్రత్యూహః క్రతువిఘాత కృతామమీషాం
నీరాక్షసాం వసుమతీ మపికర్తుమద్య
పుణ్యాహమంగళమిదం ధనురాదధాతు॥ 33

లక్ష్మ—(విహస్య) కథం రజనీచరవినాశోత్కంఠా విసంష్ఠుల మార్యహృదయ మతిదీర్ఘదర్శనం కౌశిక మపి నసంభావయతి॥

శ్లో॥ అవిద్యాబీజవిధ్వంసా
దయమార్యేణ చక్షుషా
కాలౌ భూతభవిష్యంతౌ
వర్తమాన మపీవిశత్॥ 34

రామ—కిముచ్యతే తత్రభవాన్ విశ్వామిత్రః॥

ఆ॥ వె॥ పొడుపుఁగొండనుండి కడుఁగష్టముగమింటి।
మీఁదికెక్కినట్టి మిహిరరథఁపు।
టశ్వములు రయాన నస్తాద్రిపైకెడ్డు।
చక్కఁదిగుచునుండె శ్రమము దక్కి॥ 32

లక్ష్మ—అన్నయ్యగారూ! నిక్కముగ రక్కసులువచ్చి పడునట్టివేళ యైనట్టులున్నది. కావుననే మిమ్ము గురువుగారు యజ్ఞవేదిక కడకు రమ్మని హరిస్వబాహునిచేఁ బిలిపించుచున్నారు.

రామ—(రోషముతోఁగూడిన యహంకారముతో) వత్స! అట్లగునేని!

మ॥ ఖలవృత్తిం బ్రథితాధ్వర క్రియలువిఘ్నంబొందఁగాఁజేయు వీ।
రల ఖండించుటెకాదు భూస్థలిని నైరాక్షస్యమొందింపఁగాఁ
బ్రబలోగ్రాకృతిభాక్కృతాంత భయకృత్ప్రఖ్యాతిఁబెంపొందు నా
విలు పుణ్యాహసుమంగళాచరణ మిప్డేచేయుఁగాఁ జేయుమా॥ 33

లక్ష్మ—ఆర్యా!, రాక్షససంహారమునందలి యతి సంభ్రమమునఁ గలఁగిన మీహృదయ మీదీర్ఘదర్శియగు కౌశికమహర్షి యౌన్నత్యనిగూడ మన్నింపనీయకున్నది. కాని,

కం॥ సదములమతియై మాయను।
మొదలంట నశింపఁజేసి మునువెనుకలనా।
నదనులను వర్తమానపు।
టదనెగ నొడవించు నీతఁడాంతరదృష్టిఁ॥ 34

రామ—అగు నిమ్మహాత్ముఁడట్టివాఁడే, చెప్పెడిదేమి?

శ్లో॥ ప్రిజ్ఞాతబ్రిహ్మతత్త్వోపి
స్వర్గీణ్యామై రేష ఖేలతి
గృహస్థసముదాచార
ప్రికాంత్రై స్సప్తతంతుభిః॥ 35

అపిచ,

శ్లో॥ ఆదీర్ఘీకృతో విసయనమ్రిమహేంద్రిమౌళి
మందారదామమకరందరసై రివాయుః
ప్రికాంతకుండలితనూతనభూతసర్గ
స్త్రైశంకవం చరిత మద్భుత మాతతాన॥ 36

లక్ష్మ—(పురోవలోక్య సహర్షం)

శ్లో॥ స్వాభి రధ్వరచర్యాభి
శ్శ్రౌత మర్థం కృతార్థయన్
అయే కులపతిస్సోయ
మితఏవా భివర్తతే॥ 37

(తతః ప్రిపిశతి దీక్షితవేషో విశ్వామిత్రః)

రామ—(నిర్వర్ణ్యసబహుమానం) వత్స! లక్ష్మణపశ్య॥

శ్లో॥ కమణ్ణశూర్యమాణస్య
వ్యంజనై రధికోజ్జ్వలాం
తపస్తేజోమయీం లక్ష్మి
మద్య పుష్ణాతి మే గురుః॥ 38

విశ్వా–(పరిక్రమ్య సహర్షం) హంత! కృతకృత్యప్రాయమాత్మానం
పశ్యామః॥

ఆ॥ వె॥ బ్రహ్మవేత్తయయ్యు స్వర్గకాము కులై గృ।
హాస్థవిధులనందు, నందఱట్టు।
లితఁడు నధ్వరముల నిటు పూని విహరించు;।
నింతెకాని స్వర్గమితనికేల ?॥ 35

ఇంతియకాక,

ఉ॥ నాకవిభుండె పాదనళినద్వయి వ్రాలఁ దదీయమస్తకా।
స్తోకసురద్రుమప్రసవసుందరదామమరందధార నా।
ర్ద్రీకృతుఁడైనరీతి జగతీకృతి నంపెటితోనెమాని, యై।
క్ష్వాకుచరిత్రమద్భుతముగా నొనరింపఁడె! నాఁడె ప్రౌఢయై॥36

లక్ష్మ—(ఎదుటనుజూచి సంతోషముతో)

కం॥ శ్రోత్రార్థఁబు కృతార్థం।
బై తగఁదన యధ్వరక్రియల నెంతేవిం।
జాతుర్యమలరఁ గడు వి।
ఖ్యాతి మెయిన్నెరపి మౌని యదె, యిటువచ్చున్॥ 37

(తరువాత దీక్షితవేషముతో విశ్వామిత్రుఁడు ప్రవేశించును.)

రామ—(నిరూపించి మన్ననతో) వత్సా! లక్ష్మణా! చూడుము.

కం॥ శ్రౌతవిధానము నెరపుట।
కై తగు చిహ్నములు మేన నలవరచి తపో।
జ్యోతిర్మయ జటిస్తోకినిడు।
నాతతమగు శోభ, నస్మదాచార్యుఁడహా! ॥ 38

విశ్వా—(సమీపించుచు సంతోషముతోఁ దనలో) ఆహా! కృత
కృత్యప్రాయుఁడనయినాను గదా! ఏమన,

శ్లో॥ నిర్వర్త్యో బహుతావదధ్వరభుజా మాతర్పణోయం విధి
ర్దాయాదేనసమం సుకేతుతనయా చాద్యైవ ఘాతిష్యతే
పాణౌకృత్య పున ర్వృషధ్వజధనుర్ధ్వంసైకశుల్కాం వధూ
మైక్ష్వాకే సురకార్యదీక్షు చలతి స్వాస్థ్యం విధాతాస్మహే॥39

(రామలక్ష్మణౌ వృత్తాయోపసర్పతః)

విశ్వా—(రామమతిచిరం నిర్వర్ణ్య సస్నేహ కౌతుకం)

శ్లో॥ ఏష వైహారికం వేష
మాదధానో రఘూద్వహః
తత్వ మాంతర మస్మాక
మమృతై రివ లింపతి॥ 40

(ఉభావుపసృత్య) రామలక్ష్మణౌ దాశరథీ అభివాదయేతే॥

విశ్వా—(ఆలింగ్య) వత్సౌ! కిమన్యదాశాస్మహే॥

శ్లో॥ యువాభ్యా మభినిర్వృత్త
యోగక్షేమస్య వజ్రిణః
ఐశ్వర్య ప్రక్రియామాత్రి
కృతార్థా స్సంతు హేతయః॥ 41

(ఉభౌ తూష్ణీమధోముఖౌ స్తః)

విశ్వా—(విహస్య) కచ్చిద్వత్సౌ సమంతాదుపశీలితోయం సన్నివేశః

ఉ॥ ఆయెను బూర్తి చాలవరకధ్వర, మిప్పుడ యాసుబాహుతో।
మాయలమారి తాటకయు మాయు నిఁక౯ హరువిల్లు సజ్యమున్,
జేయుటె శుల్కమౌ వధువుఁజేకొని రాముఁడు దేవకార్యముల్,
చేయుచుచుండ, నిండుతమిఁ జిత్తమునందు వహింతునెంతయున్ ॥39

రామలక్ష్మ—(లేచి యెదురుగా వెళ్లుదురు.)

విశ్వా—(చాలసేపు రాముని నిరూపించి స్నేహకౌతుకములతో)

కం॥ వైహారిక వేషంబున।
నాహా! కోదండధారియై నిల్చి మహా।
బాహుఁ డితఁడమృతవీచి స।
మూహములన్ నామనంబు మునుగన్ జేయున్ ॥ 40

(ఇరువురును సమీపించి)

రామలక్ష్మ—దాశరథులగు రామలక్ష్మణులు నమస్కరించుచున్నారు!

విశ్వా—(కౌఁగిలించుకొని) వత్సలారా! ఇఁక నింతకన్నను మాకుఁ గావలసిన దేమున్నది?

అర్కటవృత్తము—(కోకిలకాకము)
ఒనరఁగ మీరలిర్వురును యోగము క్షేమమునున్
గనుఁగొని తీర్చుచు న్వేలయఁగా దివిజేంద్రుఁడు దాఁ
దన కులిశాదికాయుధకదంబము లూరక త
ద్ఘనవిభవోరు చిహ్నములై కాఁగొని యుండనగున్॥ 41

రామలక్ష్మ—(తలవంచుకొని యూరకుందురు.)

విశ్వా—బాలులారా! యీ యాశ్రమపదమంతయుఁ జూచితిరా?

కచ్చిదస్మదీయా స్తపోవన విహారభూమయో రమయన్తి
ఉపస్నేహయంతివా గార్హస్థ్యమృషీణాం॥

(ఉభౌ సప్రశ్రయం) భగవన్ !

శ్లో॥ రమ్య మేతదరమ్యం వా
కఃపరిచ్ఛేత్తు మర్హతి
కింతు ద్వయాతిగం చిత్త
మద్య నౌ పశ్యతోఽభూత్ ॥ 42

(ఇతియథోచిత ముపవిశతః)

విశ్వా—(సాకూతస్మితం) వత్సౌ !

శ్లో॥ ఇహవనేషు సకైతవ వామనో
మునిరతప్త తపాంసి పురాతనః
తమివ వా మనలోక్య తపస్వినో
నయనమద్య మనాగు దమీలయన్॥ 43

(ఉభౌ ముహూర్త మున్మనీ భవతః)

మాతపోవనభూములు మీకేమైనరమ్యముగా నున్నయవియా?
ఇమ్మునుల గృహస్థధర్మములు ప్రేమాస్పదముగానున్న వా ?

రామ లక్ష్మ—(వినయముతో)

తే॥ గీ॥ రమ్యమనుచును గాక యరమ్యమనుచు।
నెన్ని నిర్ణయ మొనరింప నెవఁడు నేర్చు।
దీనిఁగనుఁగొన్న మాత్రి మా మానసములు।
పూనె ద్వంద్వాతిగపు చర్య! మానివర్య! ॥ 42

విశ్వా—(అభిప్రాయగర్భమగు చిరునవ్వుతో)

కో॥—కా॥

వనమున నిందెక్కై తవపు వామనుఁడైన పురా।
తన ముని తొల్లి సల్పెను వ్రతం, బతనింబలె మి।
మ్మును గననయ్యె నేడని తపోధనులెల్లమునున్।
గనులను విప్పి రిప్పుడధికమ్మగు నిమ్ములరన్॥ 43

పంచచామరము—(పాఠాంతరము)

ఘనుండు దంభవామనుండొకానొకప్డు తొల్లి యి।
వ్వనమ్మున మ్మదమ్మునం దపం బొనర్చె నత్తపో।
ధనుం బలెన్నిముంగనంగఁ దన్వి దీక్ష నేటి క।
బ్బెనంచు నెంచి కన్నులిప్డు విప్పి రెల్ల మానులున్॥ 43

(రామ లక్ష్మణులు మహార్హకాల ముత్సుకతనొందుచుందురు.)

విశ్వా—(స్వ) అయేకిమప్యుత్సాహవర్ధనాయ పాగ్గృహీతుమంతః కరణ మనుస్మారిత మనయోః తదేతావదేవాస్తు అన్యథా క్షిపామి (ప్రత్యగవలోక్య) కథముదయగిరికాశ్మీర కేదారస్య ప్రభాతసంధ్యాలతాయాః ప్రథమ స్తబకో గభ స్తిమాలీ హస్తా నుహ స్తికయా కుతూహలినీభి ర్దిగంగనాభిః వారుణీం యావ దుపనీతః॥

శ్లో॥ అయమపి ఖరయోషిత్కంఠ కాషాయమీష
త్రసృమరతిమిరోర్ణాజర్ఝరోపాంత మర్చిః
మదకళకళవింకీ కాకునాందీకరేభ్యః
క్షితిరుహశిఖరేభ్యో భానుమా నుచ్చినోతి। 44

అపిచ,

శ్లో॥ మంత్రసంస్కార సంపన్నా
స్తన్వాదాదన్వతీ రపః
ఏతత్త్రియీ మయుం జ్యోతి
రాదిత్యాఖ్యం నిమజ్జతి॥ 45

రామ—(సర్వతోవలోక్య) వత్స ! లక్ష్మణ !

శ్లో॥ తాపనై రివ తేజోభిః
ప్లుష్టనిర్వాణమేచకాః
దిశోజాతాః ప్రతీచీ తు
సముదాచరతి క్రమాత్। 46

విశ్వా—(తనలో వీరి యంతఃకరణములు కొంచెముత్సాహమునొం దుటకుంగాఁ బూర్వచరితము నించుక జ్ఞాపకము చేసితిని. ఇదిచాలును. ఇఁక వేరుతలఁపునకుఁ ద్రిప్పనగును. (పడమటి వైపుగాఁజూచి ప్రకాశముగా) ఓహో! ఉదయాద్రియను కాశ్మీర కుంకుమపుఁ బంటపొలము నందలి ప్రభాతసంధ్యా లతకుఁ గలిగిన రవిబింబంబను తొలి పువ్వుగుత్తి యత్యాసక్త లగు దిక్సతులచే హస్తాను హస్తికముగా వారుణీకాంతచెం తకుఁ జేర్పఁబడినది. అదిగో!

చ॥ ఎరుపగురంగుపై పయి నొకించుక చీఁకటినల్పు పొల్పెడన్।
నిరుపమతన్వహించురుచి నించెమునర్చి, నినుండుఁ దా మదా।
శరకరవింకి కానికర కల్పితకాకుశుభోక్తియుక్తమా।
నురుతర భూజరాజిశిఖరోపరిభాగమునుంచి డించెమ౯॥ 44

మఱియును,

చ॥ నిగమపు సంస్కృతిం బఱపి నిత్యపవిత్రితఁగూర్చి యెంతయున్।
నెగడఁగఁజేయుచు న్జలధినీళులయందుఁ దగ్రియామయాత్మత౯।
నగు మహనీయ భాస్వదభిధానము న్విహరించు తేజ ము। 45
ప్పుగఁ జరమాద్రినుండి డిగి మున్గుచునుండెను దా నుదారత౯॥

రామ—(అంతటం గలయంజూచి)

ఉ॥ కానఁగనౌచునుండె నవెకంటివె! లక్ష్మణ! దిక్కులెంతయు౯।
భానుననూన తేజమున బగ్గున మండినవై ప్రశాంతత౯।
బూనుటఁ జేసినాఁగ నలుపుం గొని యుండె నదే, ప్రతీచియున్,
మానక యిప్పుడిప్డగుఁ, గ్రిమమ్మున నన్నిటితోటిపాటుగాన్॥ 46

కించ,

శ్లో॥ కాంచిద్బిభర్తి భాతి మాశ్రిమభువో వైతానవైశ్వానర
జ్వాలోపప్లవమానధూమవలభీవిభ్రాంతదిగ్భిత్తయః
శ్రాయంతే వటవ స్తృతీయసవనస్వాధ్యాయదీర్ఘానపి
స్పర్ధా బద్ధమనోహరం ప్రతి ముహూ సాన్ద్ర దాఘయంత
స్స్వరాః॥ 47

విశ్వా—వత్స ! రాఘవ !

శ్లో॥ ఉన్మత్కాభిర్దివసమనునా సర్వత స్తాభి రేవ
స్వచ్ఛాయాభి ర్నిచులితమివ ప్రేక్ష్యతే విశ్వమేతత్
పర్యంతేషు జ్వలతి జలధౌ రత్నసానౌ చ మధ్యే
చిత్రాంగీయం రమయతి తమస్తోమనీలా ధరిత్రీ॥ 48

లక్ష్మ—(సాశ్చర్యం)

శ్లో॥ తేజోమయంతమోమయ
మన్యతరస్యాం తదేవ దిక్చక్రే
కిమపి విచిత్రా ధాతు
స్సృష్టి రియం భువనకోశస్య॥ 49

(సర్వతోఽవలోక్య)

శ్లో॥ చూడారత్నై స్స్ఫురద్భిర్విషధరవివరా ణ్యుజ్జ్వలా న్యుజ్జ్వలాని।
ప్రేక్ష్యంతే చక్రవాకీమనసి నివిశతే సూర్యకాంతా త్కృశానుః।
కిం చామీ శల్యయంత స్తిమిరముభయతో నిర్భరాహస్తమిస్రా
సంఘట్టోత్పిష్టసంధ్యానలకణనికరస్పర్ధినో భాంతి దీపాః॥ 50

ఇంతియగాక,

చ॥ జ్వలనగృహమ్ములన్వెడి దివమునఁ గ్రమ్మెడు హోమధూమపుర।
వలభులు దిక్సుకుడ్యములపైఁ దగ వ్రాలుచుఁ గ్రాల నాశ్రమ।
స్థలు లలరున్ శ్రుతిన్ స్వరము సంజెను దీర్ఘమయ్యెనఁ బంత మే।
పలర మఱింత దీర్ఘముగ నధ్యయన మ్మొనరింత్రిటన్ వటుల్॥47

విశ్వా—వత్సా! రామభద్రా!

మ॥ పవలెల్లన్ దొలగించి వెండి యిపుడా స్వచ్ఛాయలం దాల్చుకొ।
న్నవిధాన న్జగమొప్పెడున్ దమముఁ బల్లల్వాన్న లో రత్నసా।
నువుఁ బర్యంతములందు రత్ననిధులున్ భూరిప్రభల్ గొల్వఁగా।
భువి యెంతేనియు వింతమీఱు రుచితోఁ బొల్పారుఁ జిత్రాం
లక్ష్మ—(సాశ్చర్యముగా) గిర్యై॥ 48

కరిబృంహితవృత్తము.—

ఒక్కపుడు వెలుగొప్పెడును మఱియొక్కపుడు బలు చీఁకటుల్।
పిక్కటిలుచును దిక్కులలమెడుఁ బెక్కు వితములు నక్కటా!।
యక్కజముగను గాన నగు నల యబ్జజుని దగుచర్య దా।
నెక్కరణి సృజియింపఁ గలిగెనొ యిజ్జగము నిటు నేర్పుతోన్॥49

(అంతటం గలయంజూచి)

ఉ॥ పుట్టలు వ్యాళమాళిమణిపుంజపు రుక్కులఁ గ్రిక్కి, నగ్గి వేఁ।
బుట్టెడుఁ జక్రివాకి మదిఁ బ్రొద్దుశిలల్వెడి, గాటపుందమం।
బట్టెటుఁ ద్రోసి దీపనివహంబు లహోరజనీపరిఘట్టనన్।
బుట్టిన సాంధ్యరాగ హుత భుక్కణజాలములీలఁ గ్రాలెడిన్॥ 50

రామ—(విలోక్య)

శ్లో॥ విశ్వం చాక్షుష మస్తమస్తిహి తమః కైవల్య మాపాధిక
ప్రాచ్యాదివ్యవహారబీజరహితం దిఙ్మాత్ర మేవ స్థితం
గృహ్యంతే భయహేతవో పటుభి రప్యక్షోత్రై ర్భాతి చ
ధ్వాంతేనాతిఘనేన వస్తు వచసా జ్ఞాతః స్వరేణాముకః॥ 51

లక్ష్మ—(సనిర్వేదం)

శ్లో॥ అస్సర్వతస్స్ఫురతు కైరవ మాపిబాతు
జ్యోత్స్నాకరంభముదరంభరయ శ్చకోరాః
జాతో యదేష చరమాచలచూడచుంబి
పంకేరుహ ప్రకర జాగరణ ప్రదీపః, 52

కించ,

శ్లో॥ ఘనతరతిమిరఘుణోత్కర
జగ్ధానామివ పతంతికాష్ఠానాం
ఛిద్రైరమీభి రుడుభిః
కిరణవ్యాజేన చూర్ణాని, ॥ 53

రామ—(చూచి)

సీ॥ కాంచనంచితమౌ ప్రపంచమెల్లను బొంచు
గాఢాంధకారమొక్కటియె మించు।
నైంద్రాదిదిగ్వ్యవహారమెల్లఁ గ్రశించుఁ
గడలెల్లఁగూడి యేకత నటించు।
నెంత దృష్టిపటుత్వమేనియు నశియించుఁ
గలవెల్ల భయహేతువులనె పెంచు।
నెఱచీఁకటులు కంటితెఱ మాదిరి వహించు
రూప భేదపు చూపు మాపు గాంచు।
తే॥ గీ॥ నిట్టులుంటను జనులకు నిదియొ యదియొ।
వీఁడొ వాఁడొ యటన్న విభేద మెన్న।
స్వరము స్పర్శాదికంబులె సాధనత నె।
నంగు లోకమలోక లోచనత నెనయ॥ 51

లక్ష్మ—(విసువుదలతో)

ఉ॥ ఆయిఁకశంక దక్కి కుముదాళి ముదంపడ వచ్చు నిచ్చమై।
ఆయిఁక జుట్టవచ్చుఁ బెరుగట్టుదరంభరముల్ చకోరముల్।
హాయిగఁ దీయవెన్నెలల, నంబుజజాగరణప్రదీప మ। 52
త్యాయతరూపమిప్డు చరమాచలకూటము నాటు నొందెడున్॥

మఱియును,

మ॥ బలితంబౌ తిమిరంబు పేరిటి యలివ్రాతంబు కాష్టౌఘముల్।
దొలువన్ గల్గిన చిల్లులట్టులుడు సందోహంబులూహింపనై।
యల రంధ్రంబులలోననుండి పడు చూర్ణౌఘంబులంబోలెని।
పలరారున్నివరింప నయ్యుడుమయూఖానీకముల్గాంచితే॥ 53

(నేపథ్యే కళకళః)

(సర్వేససంభ్రమమాకర్ణయంతి)

(పునర్నేపథ్యే)

శ్లో॥ నిర్మజ్జచ్చక్షురంతర్భ్రమిత కపిలితక్రూర తారానరాస్థి
గ్రంథిందంతాంతరాళ గ్రథిత మవిరతం జిహ్వయా ఘట్టయంతీ
ధ్వాంతేపివ్యాత్తవక్త్రజ్వలదనల శిఖాజర్ఝరే వ్యక్తకర్మా
నిర్భ్రాంతీ గృధ్రరాద్రీం దివ ముపరి పరిక్రీడతే తాటకేయం॥54

కించ,

శ్లో॥ త్రేతాగ్ని కుండపూరంచ
వర్షంతో రుధిరచ్ఛటాః
హింస్రాస్సుబాహు మారీచ
ముఖ్యా నః పరివృణ్వతే॥ 55

విశ్వా—కథం తాటకా! వత్స! రామభద్ర!

శ్లో॥ వితాన మానుశ్రవికం గృహేషునః
ప్రతిష్క్రరంతీ కిమియం ప్రతీక్ష్యతే
సుబాహుముఖ్యై స్సమ మాతతాయిభి
ర్గృహాణ చాపం నిగృహాణ తాటకాం॥ 56

రామః—(సఘృణాతిరేకం) భగవన్ స్త్రియమిమాం।

(నేపథ్యే)

అబ్రహ్మణ్య మబ్రహ్మణ్యం తాత విశ్వామిత్ర రాక్షసైః కి
యచ్చిరం పరిభూయామహే ప్రహీయతా మధిజ్యధన్వా దాశరథిః

(తెఱలోఁ గలకలము)

(అందఱును బొలుపడుచు నాలకించుచున్నారు.

(మరలఁ దెఱలో)

మ॥ కనుదోయిన్మిడి గ్రుడ్లు పర్వ, బలునాల్కల్ఘోరలన్నిక్క కొ
న్ననరాస్థుల్వ్రేడలించి వేనవులుచుఁగ్ ధ్వాంతమ్ముఁ దద్వక్త్రభా
గనలార్చుల్ దొలగింప నోర్దెఱచి, గృధ్రాళీకరాదప్రింబుగా।
వినుఁ గల్పించుచు నాడుఁ, దాటక యదే! పెన్భీతికిన్మైతువై॥ 54

మరియు,

శా॥ అందన్ హోమపుటగ్నికుండములు రక్తాసారపూరంబులన్।
నిండంజేయుచుఁ గ్రూరకర్ముఁడగు నన్నీచుండు మారీచుఁడు।
ద్దండుండైన సుబాహుఁడు న్మొదలుగా దైత్యాళులుగ్రాకృతి।
న్గండారావములొప్ప నుప్పరమున న్మామీఁది కుంకించెడిన్॥ 55

విశ్వా—(ఆలకించి సాభిప్రాయముగ) ఏమీ! తాటకయేనా!
వత్సా! రామభద్ర!

త॥ అనఘ! మామకయజ్ఞపుం గ్రియ కంతరాయమొనర్చు నీ।
పెను నిశాచరి నింకఁ జూచెదవే త్వదీయపుఁ జాపమున్।
గొనుము వేఁబఱిగొన్మ తద్గయుఁ గ్రూరచిత్తులు దుష్టవ।
ర్తనులునైన సుబాహుముఖ్యులఢాజితోడను దాటకన్॥ 56

రామ—(మిగులఁ గనికరముతో) మహాత్మా! యియ్యబలనా!

(మఱలఁ దెఱలో)

అయ్యో! అయ్యో! రక్షింపుము! రక్షింపుమో తాత!
విశ్వామిత్ర! ఇంకను నెంతతడవిట్లు పరిభవమందుదుము? వేగముగా

రామ—(విహస్య, నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య) బాలక్షే! హ్రస్వబాహో!
ముహూర్తం ధీరో భవ!

శ్లో॥ అలం కృశిత్వా గురురల్పకోఽయం
విధిస్త్వదాజ్ఞైవ గరీయసీనః
న కౌశికస్య త్వయి ధర్మపుత్రే
పుత్రే మధుచ్ఛందసి వా విశేషః॥ 57

విశ్వా—(విహస్య) వత్స! కృతముత్తరోత్తరేణ నన్వయం నేదీయా
నాశ్రిమోపఘాతః॥

లక్ష్మ—(సవ్యథమివ) స్వగతం

శ్లో॥ మీమాంసతే కిమార్యోఽయం
కౌశికే ప్యనుశాసతి
వాచమేషా మృషీణాంహి
శాస్త్రమే వానువర్తతే॥ 58

రామ—(స్వగతం)

శ్లో॥ గుర్వాదేశాదేవ నిర్మీయమాణో
నాథరాత్మాయ స్త్రీవధోపిస్థితోఽయం
అద్య స్థిత్వా శ్వో గమిష్యద్భిరల్పై
ర్లజ్జాస్మాభి ర్మీలితాక్షైర్జితైవ॥ 59

కింతు,

శ్లో॥ దీర్ఘంపరిజాభిగతికౌతుకినీభిరాభి
రస్మిన్నకీర్తిపటహే మమ తాడ్యమానే

నెక్కిడిన వింటితో దాశరథిని బంపవేమి ?

రామ—(నవ్వి, తెలివంకఁజూచి) బాలమునీ! హా స్వబాహా! ఇఁక నొక్క నిముస మోర్చుకొనుము!

కం॥ తొందరనొందకు మిది మా।
కుం దలపనలంతి యయ్యెగొప్పదె; గురుఁడే ?
నందనుఁబలె నినుఁజూచు న।
నం, దగునిను గౌరవింప నాకెంతేనిన్॥ 57

విశ్వా—వత్స! ఉత్తరోత్తరములతోఁ బనిలేదు. జాలము చేయ వలదు. ఆశ్రమోపరోధము సమీపించుచున్నది.

లక్ష్మ—(సబాధకముగాఁ దనలో)

తే॥ గీ॥ కౌశికుం డానతిచ్చిన కార్యమునకె।
యన్న, యేమొకో! వెన్కముందాడుచుండె ?
నెన్నిచూచిన శాస్త్రంబె, యిట్టిరైన।
ఋషుల వాక్యానుసరణంబు నెనయుచుండ !॥ 58

రామ—(తనలో)

తే॥ గీ॥ దేశికుని యాజ్ఞచేనగు స్త్రీవధయును।
బాపమనరాదు, నేడుండి రేపుపోవు।
నస్మదాదుల కలఁతులకైనసిగ్గు।
పోయినట్టులె సుంత కన్మోడ్చుమనిన॥ 59

కాని,

ఉ॥ దిక్కుల వారు వారుఁగడుఁ దీరని కూరిమి నాదు మర్త్యశో
భక్కనుఁబ్రోయఁజేయ నకటా! ప్రకటుండు, మహోమయుండునౌ

జ్యోతిర్మయేన వపుషా జగదంతసాక్షీ
లజ్జిష్యతే కులగురు ర్భగవాన్ వసిష్ఠః॥ 60

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ అలమిష్ట్వా మఖా న్భూర్యాః
ఖడ్గధారేయ మస్తినః
అటవీయా నయం పంథాః
స్వర్లోక ముపతిష్ఠతే॥ 61

రామ—(శ్రుత్వా సరోష సంభ్రమముత్థాయ సవినయమంజలిం బధ్వా॥)

జగద్గురో గాధినందన,

శ్లో॥ దశరథకులే సంభూతం మా మవాప్య ధనుర్ధరం
దినకరకులాస్కందీ కోయం కళంక నవాంకురః
ఇతిహి వనితా మేనాం హంతుం మనో విచికిత్సతే
యదధికరణం ధర్మస్యాయం తవైవ వచాంసి నః॥ 62

నక్కల దేశికుండు జగదంతములన్నను సాక్షియాచుఁ బెం।
పెక్క వశిష్టమౌనివరుఁ డీ పెనుసిబ్బితి కెట్లు సైచునో॥ 60

(తెఱలో రక్కసులు)

కం॥ చాలు నిఁక మూర్ఖులారా!
యేలా? త్రిదివంబు గోరి యిష్టులొనర్పన్ ।
జాలెడు మా యసిధారయె ।
యాలోకముఁ జేరు చేరువగు దారినిడన్ ॥ 61

రామ—(విని, క్రోధముతోఁ దొట్రువడుచు, వినయముతో నంజలిపట్టి)

సీ॥ స్త్రీవధ యొనరింపగా వచ్చుటయె విష
యం బది దశరథునన్వయమున ।
వఱలెడు నొక ధనుర్ధరుఁడ నే నొనరింప
నాసూర్యపర్యంత మగునొ పంక ।
మను శంక ధర్మశాస్త్రనిషిద్ధమని పూర్వ
పక్షము రెండవ బ్రహ్మవనఁగఁ ।
దగు నీదు నాజ్ఞ శిద్ధాంతము మఖరక్ష
తగు నుపయోగ మాధార మీవ ।

తే॥ గీ॥ యనుచు ధృతిగాంచి మది సందియము నడంచి ।
నీను పలుకెంచి, భరము నీమీఁదనుంచి ।
చాపము ధరించి శరమును సంఘటించి ।
తాటకనుదుంచి వత్తు శాంతమునహించి ॥ 62

(ఇతి ప్రణిపత్య) పూర్ణైష్ట తపోధనాః !

శ్లో॥ రజని చరచమూ రమూ రపాస్య
న్నయ మహా మాగతఏవ రామభద్రః
కుశికసుతకుశాగ్రితోయబిందో
రిదమనుకల్ప మవైత కార్ముకం మే॥ 63

(ఇతి ధనురారోపయన్ నిష్క్రాంతః)

లక్ష్మ—(సాశంకం స్వగతం) దిష్ట్యాఙ్ఘాత్రేణ ధర్మేణ కౌమార మప్య శూన్య మార్యస్యతావదాసీత్ (నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య) (హర్షం నాటయన్ (ప్రకాశం)
భగవన్! కౌశిక! పస్య! పస్య! పురస్తాదార్యే ధృతధనుషి,

శ్లో॥ వాయవ్యాస్త్రవ్యతికరనిరాలంబన స్తాటకేయః
ప్రాస్తో జీవన్ మరణ మసుభి ర్విప్రయుక్తస్సుబాహుః
కృత్తోన్మక్తా భువి చ కరుణాశ్చర్యబీభత్సహాస
త్రాసక్రోధోత్తరళ మృషిభి ర్దృశ్యతే తాటకేయం॥ 64

విశ్వా—(విలోక్య) వత్స! లక్ష్మణ! విస్మయేన ప్రమోదేనచ పర వంతోఽయం సవాచా మధీశ్మహే వక్తవ్యం వా కిమస్తి నఖ ల్వియ నద్యతనీ వః ప్రతిష్ఠా।

శ్లో॥ దిక్చక్రాలకపక్తిర్తి ధౌతవియతో నిర్వ్యాజవీరోద్ధతా
స్తే యూయం రఘువః ప్రసిద్ధమహసో యై స్సోపి దేవాధిపః
బిభ్రాణై రసురాధిరాజవిజయక్రీడానిదానం ధనుః
పౌలోమీకుచపత్రభంగ రచనాచాతుర్య మధ్యాపితః॥ 65

[మొ్రక్కి, తెలివంకఁజూచి] తపోధనులారా!

తే॥ గీ॥ విడువుఁడికఁ భీతి రాఘవుండిదొ గొవచ్చె!।
డీకొనిన సోఁకుమూఁకల ఢాక వీడఁ।
గౌశికకుశాగ్రి జలబిందు కల్పమనుచు।
మనమున నెఱుంగుఁడీ ధనువెనయుననువు!॥ 63

(అని ధనుష్టంకారముచేయుచు వెళ్లును.)

లక్ష్మ—(సందియముతోఁ దనలో) ఆహా! అన్నయ్యగారు వయస్సునఁ జిన్నలయ్యును క్షాత్రధర్మమునకు సుంతయు లోపము రానీయకుండుటెంతయు భాగ్యవశముగదా! (తెలివంకఁ జూచి హర్షమునటింపుచు, ప్రకాశముగా)
మహాత్మా! కుశికాత్మజా! చూడుము! చూడుము! అదిగో! అన్నయ్యగారు ధనువు చేఁబూనినతోడనే,

శా॥ ఘోరంబై తగు మారుతాస్త్రమగతింగూర్పన్ మృతప్రాయుఁడై
మారీచుండు తొలంగెఁ; బ్రాణములకున్ హానెన్ సుబాహుండును
న్నారుణ్యంబును గ్రోధ మబ్రము భయోత్కంపంబు న వ్వేవ యున్
మీరక్షానులుగాంచేఁ దాటకయు భూమింగూలెఁ గృత్తాంగియై 64

విశ్వా—వత్స! లక్ష్మణ! అద్భుత ప్రమోదములచేఁ బరవశులమై యున్న మేమిప్పుఁడేమియు ననఁజాలము. అయిన నయుటకు మాత్రమేమున్నది? ఇది మీకుఁ గ్రొత్త ప్రతిష్ఠ కాదు.

శా॥ లీలామాత్ర సురారిజైత్రమగు బల్విల్విద్యావని శైలారికిన్।
బాలోమీ సుకపోలపత్ర రచనా పాండిత్య శౌండత్వమున్।
జాలం గ్రాలఁగఁజేయుచాయత యశస్సారంబు లస్మీరుచు।
న్మేలద్ధామయుతుల్ త్వదన్వయగతుల్ నిర్వ్యాజధీరోద్ధతుల్॥ 65

లక్ష్మ—భగవన్ ! పశ్య !

శ్లో॥ అద్య నైశాచరీం సేనా
మేనా ముల్లోలయన్నయం
ఆధానం వీరధర్మస్య
నిర్మాయ త్వాముపస్థితః॥ 66

రామః—(ప్రవిశ్య) (స్వైలక్ష్యం)

శ్లో॥ పూషా వశిష్ఠః కుశికాత్మజోయం
త్రియస్తపతే గురవో రఘూణాం
మహామునే రస్య గిరా కృతోపి
స్త్రైణో వధోయం న సుఖాకరోతి॥ 67

(ఆశ్రమమవలోక్య)

శ్లో॥ ప్రిత్యాసన్నతుషారదీధితికరక్లిశ్యత్తమోవల్లరీ
బల్ల్యాభిర్మఖధూమవల్లిభి రమీ సమ్మీలితవ్యంజనాః
శ్వసంచీవరయిష్యమాణ నటుకవ్యాధూతశుష్యత్త్వచో
ఽదారిణాతిధయ స్తపోధనగృహాః కుర్వంతి నః కౌతుకం॥ 68

(పురోవలోక్య)

శ్లో॥ స్ఫురతిపురతోమాద్య న్మాన్యచ్ఛకోరవిలోచన
ప్రకరకిరణశ్రేణీసత్త్వస్వహస్తఘనం మహః
హృదయలఘిమా మాభూత్స్వే యోదృశాం ప్రతిభూరయం
కువలయదృశా మిందు ర్నేత్రై సుధాభి రనక్తి నః॥ 69

శ్లో॥ ఉన్మీలంతి మృణాళకోమలరుచో రాజీవసంవర్తికా
సంవర్తప్రివృత్తయః కతిపయే పీయూషభానోఃకరాః

లక్ష్మ—చూడుఁడు ! మహాత్మా ! అన్నయ్యగారు

కం॥ టక్కరి రక్కసి మూఁకలఁ ।
దక్కక చెక్కాడి వీరధర్మము గడుఁ బెం ।
పెక్కెడు ఫక్కికి మొదలిడి ।
యక్కజముగ మెఱిక్కవత్తురదె ! మీకడకున్ ॥ 66

రామ—(ప్రవేశించి) (వెల్లదనముతో)

ఆ॥ వె॥ రఘుకులీనులకును రవియు, వశిష్టుండుఁ, ।
గుశికజుండు, ముగురు గురులె, యందుఁ ।
గుశికజుని యనుజ్ఞగొని చేయు స్త్రీవధ ।
యును గలంచు నేమొకో ! మనంబు ! ॥ 67

(ఆశ్రమమువంకఁ జూచి)

ఉ॥ చేరువనొందు చందురు రుచిం దఱుగందు తమంబుఁ బెంచు చే
పారెడు హోమధూమమున వ్యంజనముల్ మఱుఁగంద, నాగతు
ల్గూరుకునంద, శుభ్రితరుగూర్చి వటుల్మఱునాడు గట్టఁగా
నాఱఁగవైచు బట్టలలరంద మునీంద్రుల యిమ్ము లిమ్మెడున్ ॥ 68

(ఎదుటం జూచి)

చ॥ కడు నే పొందెను చందమామ పులుగుం గాటంపు కన్గొంపు డా
లిడు చేయూతను దేజుపెంపుఁగొన నింకిందీవరాక్షుల్భయం ।
పడ కుండిప్పెపియాగమంబగును దద్వారంబు నాదంచుఁ జా ।
టెడు శేజేఁడదె కన్నుదోయి నిడుముం డెన్ బల్సుధాధారలన్ ॥69

ఉ॥ కంజదళంపుఁ బెంపుఁ షపఁ గంకణమూని బిసోపమంబులై
రంజిలు కొన్నియింపుని కరంబు లగ్రాగ్రములం దగుం తమః ।

అప్యగ్రై ర్ధవళీభవత్సు గిరిషు త్సుబ్ధోయ మున్మజ్జతా
విశ్వేనేవ తమోమయో నిధి రపా మహ్నాయ ఫేనాయతే॥70

(సనిర్వేదం)

శ్లో॥ ఇందుర్యద్యుదయాద్రిమూర్ధ్ని న విభాత్యద్యాపి తన్మాస్మభూ
న్నాసీరేపి తమస్సముచ్చ్రయ మమూ రున్మీలయంతి త్విషః
అప్యక్ష్ణోర్యుగ ముద్గిరంతి కుముదై రామోదయంతే దిశ
స్సంప్రత్యూర్ధ్వమసౌ తు లాంఛనమభివ్యక్తుం ప్రకాశిష్యతే॥

(సహర్షం)

శ్లో॥ కాశ్మీరేణ దిహానమంబరతలం వామభ్రువా మాననం
ద్వైరాజ్యంవిదధాన మిందుదృషదాం భిందాన మంభస్సిరాః
పత్యుస్సత్యపురహూతపత్త్రనవఘూదత్తార్ఘదూర్వాంకుర
గ్రాసక్షీబకురంగ మైందవ మిదం బింబం సముజ్జృంభతే॥ 72

ఏతాశ్చ

శ్లో॥ పౌలోమీకుచకుంభ కుంకుమరజస్సావ్రజన్య జన్మోద్ధతా
శ్శీతాంశో ర్ద్యుతయః పురందరపురీసీమాన్తముపస్కుర్వతే
ఏతాభిర్లిహతీభి రంధతమసాన్యగ్రేధ్నతీభి ర్దిశః
క్షోణీ మాస్తృణతీభి రంతరతమం వ్యోమేవ మోజాయతే॥73

అపిచ,

శ్లో॥ నైవాయం భగవానుదంచతి శశీ గవ్యూతిమాత్రీ మపి
ద్యా మద్యాపి తమాంసి కైరవకులశ్రీచాటుకారాః కరాః
మథ్నంతి స్థలసీమ్ని శైలగహనోత్సంగేషు సంయంథతే
జీవగ్రాహ మివ క్వచిత్క్వచిదపి ఛాయామాసు గృహ్ణంతి చ॥ 74

పుంజముపేరి వారిధిని మున్గిన విశ్వము వేగ నిప్డు పై
కిం జనఁబోఁగలంగి కలిగె న్నరుగుం గములంచు నెంచెనై॥ 70

(నిర్వేదంబుగా)

శా॥ ఇంకన్దోఁచెడ తొంటిమెట్టనెల, పోనిమ్మేతదగ్రాంశులే
యింక న్జేసెడి నిర్గఁ గన్నులకు హాయిం గూర్చెడి న్గల్వలన్
బాంకం బొందఁగఁ జేసి చేసెడి దిశామోదంబిఁకీ తండ నా
నంకంబు న్బ్రకటించు మాత్రమునకే యభ్రంబునిట్టొందెడున్॥71

(సంతోషముతో)

ఉ॥ కుంకుమపూతనింగికళికుంతలి మోమునకు న్ద్వితీయ రా
జ్యాం కద మిందుకాంతములకప్పల కోర్కులవిప్పు నాచునే
శాంకుని బింబ మొప్పు నమరాయతదృక్పరి కల్పితార్ఘ్య దూ
ర్వాంకుర మత్తవృత్తము యంకకురంగ మెసఁగు భంగితోన్॥72

ఇదిగో!

మ॥ ఎరుపుందాల్చి శచీ సతీ వదనమందింపారు కాశ్మీర పు
న్మురుపుం బోల్తావజేని పాల్పురల పోల్కిస్త్రాసుగావించెడిన్
దటుచో చీఁకటి మానఁగా దెసల భేదమ్మానఁగా క్షోణిపైఁ
బౌరయుం బూనెడు దీన నంతరతమవ్యోమంబు భాసిల్లెడున్॥ 73

మఱియును,

చ॥ కువలయ నాథుఁడింక నిరుక్రోసులు మాత్రపు దూరమేనియున్
దివి కెగఁబ్రాక లేడపుడె దీప్తులు కల్వలఁదట్టు నిర్గఁ ద
వ్వవలకుఁ గొట్టుఁ, బెట్టు నగమాటవి పట్టులఁ బట్టుగొన్నిటిన్
జవమునఁ బ్రాణభీతి నవి చాయల గుంపులనాఁ జలింపఁగాన్॥74

(జ్యోత్స్నాతిశయం నిరూప్య)

శ్లో॥ కింను ధ్వాంతపయోధి రేష కతకక్షోదైరివేందోః కరై
రత్యచ్ఛోయమధశ్చ పంకిల ఇవ చ్ఛాయాపదేశాదభూత్
కిం వా తత్కరకర్తరీభిరభితో నిష్కృత్తనా దుజ్జ్వలం
వ్యోమ్నైవేదమితస్తతశ్చ పతితా శ్ఛాయాచ్ఛలేన త్వచః॥ 75

(పరిక్రమ్య పార్శ్వతోవలోక్య)

శ్లో॥ దలవితతి భృతాం తలే తరూణా
మిహ తిలతండులితం మృగాంకరోచిః
మదచపలచకోర చంచుకోటీ
కబళినతుచ్ఛమివాం తరాంతరాభూత్॥ 76

(విభావ్య)

శ్లో॥ త్రిభువనతమోలుంటాకీనా మహో మిహిరత్విషా
మభిపిధి రసా కోకశ్రేణీ మనన్యవశీవ్యతే
క్షుధమపితమస్సాంద్రోద్గతః ప్రవిశ్య వినిఘ్నత
శ్శశధరకరా నచ్ఛిన్నాగ్రాం శ్చరంతి చకోరకాః॥ 77

(అపిచేదానీం)

శ్లో॥ తథాపౌరస్త్యాయాం దిశి కుముద కేదారకలికా
కవాటఘ్నీమిందుః కిరణలహరీ ముల్లలయతి
సమంతా దుస్నీలద్బహుళజలబిందు స్తబకినో
యథా పుంజాయంతే ప్రతిగుడక మేణాంకమణయః॥ 78

(పరిక్రమ్యనూర్ధ్వమవలోక్య)

(వెన్నెలపెంపు నిరూపించుచు)

భాస్కరవిలసిత వృత్తము—

చందురు కరకళతకళంబులచేఁ స్వచ్ఛంబగు తిమిరజలధియొ యిదంచున్।
గ్రిందగు బురదలో నీడలుకాకా ఘృష్టుల నెడు నులులో నరఁగఁజెక్కం।
జెందిన ధగధగచే నిటులెంతేఁజెల్వగు నమరపథమొ యిదియా రీ 75
తిందెగి యిటునటుఁ దూలినవైధా త్రింబడి కనఁబడుతోలుకలో నీడల్॥

(తిరిగి పరీక్షగాఁజూచి)

చ॥ తరుచయియొప్పు పత్త్ర సముదాయము లెంతయుఁ గల్గియున్నయా।
తరువులక్రింద నిందురుచి తద్దయునుం దిలతండులక్రియన్।
బరగెడు; నందునందు మదవత్తమనుల్ చపలంబులైన చం।
దురుపులుగుల్ దినంగడఁగి త్రోటులఁజిల్లులు వెట్టనోయన్॥ 76

(విశేషముగా భావించి) అక్కటా!

ఉ॥ పూని జగత్త్రియానఁ దమముద్దొలఁగింపుచే దేమొ పద్మినీ।
జానికరాళి జెక్కవలస్వాంతములన్నిఁగిలెన్ శశిప్రభల్।
లోనికిఁ దామెపోయి తృటిలోనహరించును క్షుత్తమంబు ల।
ట్లైనను దుశ్చకోరకముల య్యో! యనే మొదలంటమెక్కెడున్॥77

(నుతియునిప్పుడు)

చ॥ గురుజలబిందు బృందముల గుత్తులు గుత్తులు గట్టుటన్ సుధా।
కరమణు లొక్కటొక్కటియుఁ గన్గొనఁగాఁ బెద పెద్దప్రోవులై।
పరఁగెడునట్లు తోడ్తెన నపారముగాఁ బ్రవహింపఁ జేయు రే।
ఛారకిరణౌఘముల్గలువదొడ్డికవాటపు మీట మీటుచున్॥ 78

(తిరిగి పైగఁజూచి)

శ్లో॥ తరుణతమాలకోమలమలీమస మేతదయం
కలయతి చంద్రమా నను కళంక ఇతి బ్రువతే
తదనృతమేవ నిర్దయవిధుంతుద దంతపద
వ్రణవివరోపదర్శిత మిదం హి విభాతి నభః॥ 79

కించ,

శ్లో॥ రుచిభి రభితప్తంకోత్కీర్ణై రివ త్రసరేణుభి
ర్యదుడుభి రపి స్థూలై శ్ఛిద్రై రివ భ్రియతే నభః
ప్రకృతిమలినో భాస్వద్బింబోన్మృజా కృతకర్మణ
స్తదయమపి హి త్వష్టుః కూటో భవిష్యతి చంద్రమాః॥ 80

లక్ష్మ—(సర్వతో దృష్ట్వా)

శ్లో॥ భూయస్తరాణి యదమూని తమస్వినీషు
జ్యోత్స్నీషు చ ప్రవిరళాని తతః ప్రతీమః
సంధ్యానలేన భృశ మంబరమూషికాయా
మావర్తితై రుడుభి రేవ కృతోయ మిందుః॥ 81

(విహస్య) యథాధర్మమేవైతత్,

శ్లో॥ యత్ప్రియామమయూఖమాలిని తమస్తోమావలీఢాయుషాం
నేత్రాణా మపమృత్యుహారిణి పున స్సాన్ద్రోత్థ ఏవాత్రథా
అంభోజాని పరాంచి తన్నిజమఘం దశ్యేన తేభ్య స్తతో
గౌరాంగీవదనోపమా సుకృత మాదత్తేపతి ర్యజ్వనామ్॥ 82

విశ్వా—(సర్వతోవలోక్య) అహహ! నామధేయ మాధుర్య
మాత్రా దపరమార్థపారదృశ్వానో విప్రలభ్యంతే!

మ॥ కొమరుం జీఁకటి చెట్టులట్టు గనుఁ దళ్కుల్దేరు నైల్యంబు చం
ద్రమబింబంబునఁ దోఁచెఁ జూచి జనులారా! యేదొకందండు ర
శ్మిమ మామాట దయావిహీనుఁడగుచున్ రాహుండు కూర్రంపుదం
తములన్జేయు వ్రణంపుఁదూటుల ననంతం బట్టు కన్పట్టుడున్॥ 79

మరియు,

మ॥ ఉళులన్పట్టుఁట బట్టి తూలునణులట్లొప్పారు తేజఃబులం
బలు ముక్కల్వలె నొప్ప రిక్కలను నభ్రిం బొప్పటంజేసి ము
న్నల యుష్ణాంశుని సానదీర్చి చతురుండా త్వష్ట నైజంపుఁ జె
న్నలినుం జేందురుఁగూడ సాననెనయింపంబోలునా నొప్పెడున్॥80

(అంతటంజూచి)

ఉ॥ ఎన్నొ యుడుల్గమస్వినుల, సిన్ని యె వెన్నెలరేల, నుంట గ।
న్గొన్నపుడా యుడు వ్రజముఁగూడను జేరిచి సాంధ్యవహ్నిచే।
వి న్నను మూసలోఁగరఁగి వేధ నిసిన్నిసి బెంచుచుంనునో। 81
యి న్నలినారి నంచు మదినెంచఁగ నయ్యెను మాకుఁజూడఁగన్॥

(నవ్వి) యిట్లు కాదగినదే,

చ॥ అసదృశుఁడా సుధాంశుఁడిరు లాయువుఁగప్పిన కన్నుదోయికా।
ససమయ మృత్యుహారి దివసాంతమునం దతిథిత్వమందిఁ రాఁ।
గసరి యుపేక్షసేయు నల కంజములం।దన దోసముంచి బ।
ల్వొసఁగనుఁదాను వానిదగు లేమలమోములఁబోలు మేలిమిన్॥82

విశ్వా—(అంతటంజూచి చిరునవ్వుతో) అకటా! పేరి మాధుర్య
మాత్రముచేతనే నిక్కమెఱుంగక భోగపరతంత్రు లెంతయు
భ్రాంతి జెందుదురుఁగాని

తథాహి,

శ్లో॥ సిన్దూరా దిశః కుముదముద్భిదురం పిబంతి
జ్యోత్స్నాకరంభ ముదరంభరయ శ్చకోరాః
ఆః కిన్ను గతిత్రిమునిలోచనదూషికాయాం
పీయూషదీధితి రితి ప్రథితోనురాగః॥ 83

(రామంచదృష్ట్వా సహర్షస్మితం) కథ మయం కౌమారాంక విజయ పరిత్యాగతోపి తాటకానిగ్రహేణ ఘృణీయమాన స్సహ సానోపతిష్ఠతేవత్సః (లక్ష్మణం ప్రతి) వత్స! సౌమిత్రే! అస్మాక మనేన వృత్తాంతేన ప్రదోషలక్ష్మీ రియమనూద్యతే. పశ్య!

శ్లో॥ నిశాచరాణాం తమసాం నిహంతా
పురోయ ముద్గచ్ఛతి రామచంద్రః
ఆథోల్లసద్భి ర్నయనై ర్మునీనా
మయం కుముద్వా నజనిప్రదేశః॥ 84

రామః—(విభావ్య)

శ్లో॥ మదయతి యదుత్పన్నో దుగ్ధాంబుధే రయ మంబుధీ
న్నయతి నయనాద త్రేర్జాతో ముదం నయనాని చ
తదఖిలసుర శ్రేణీసాధారణప్రణయో శచీ
సహచర చరుస్థాలీ సోమ స్సమంజస మీహతే॥ 85

(సంజ్ఞముపసృత్య) భగవన్! కుశికనందన! అభివాదయే,

చ॥ కలువలవెంతయేరియు వికాసముఁ జెందినఁ జెందనిమ్ము, ది 83
క్కులకిపు డెంతయుం దెలివి గూడినఁ గూడఁగఁ నిమ్ము కాంతిపం।
క్తుల నుదరంభరుల్ మదచకోరము లానిన నాననిమ్ము కన్
నలుసితఁ డత్రి, కేటికొ జనంబు మహానుహుఁడన్పుఁ బొంగఁగాని॥

(రామచంద్రునిఁజూచి సంతసముతోఁగూడిన చిరునగవుతో)
ఏమి! యితఁడు పిన్నవయసున కున్నతిఁ జూపు నిజేమగు విజయమును గడువడిం ఒడసి వచ్చియుఁ దాటకను గీటడంచితి నను సిగ్గుచేత వేగముగా నన్నుఁ జేరకున్నాఁడు. (లక్ష్మణునితో) వత్స! లక్ష్మణ! మన యిప్పటి చేంద మా ప్రదోషలక్ష్మి యందము ననుకరింపుచున్నది. చూడుము!

పృథ్వీవృత్తము—

క్షపాచరతమోనిహంతృత నెసంగు నీరామచం।
ద్రిపొల్పుఁ దిలకించు సన్మురుల తుష్టిమద్దృక్చయుం।
బుపప్పటను నీప్రదేశము కుముద్వనంబట్లులై।
యపారరుచిపూరముం బడసి యౌర! రంజిల్లెడున్॥ 84

ఉ॥ ఇందుఁడు దుగ్ధవార్ధి నుదయించుటచే ముద మెల్ల వార్ధులం।
బొందఁగఁ జేయు; నత్రిమునిపుంగవు కంట జనించి యుంట నా।
నంద మొసంగు నెల్లనయనమ్ములకున్; సహపారియైన సం।
క్రందనునట్లు వేల్పునికరంబును బ్రోచు సుధాప్తి నొఁదగున్॥85

విశ్వా—(సస్నేహం బహుమానమాలింగ్య) వత్స! రఘునందన! ఇత్థమేవ.

శ్లో॥ ప్రకృష్టైర్త్రిభిప్రాయ
క్రియాఫలవత్తో విధీన్
ప్రయుంజానా స్త్వయా వీర!
పరిపాల్యామహే వయం॥ 86

రామః—శిరసాగృహీత మాచార్యవచనమ్,

విశ్వా—(సమరధూళి ధూసరం రామస్య కపోలమున్మార్జయన్) వత్స! యత్ సత్య మధునా సకలచరాచరవ్యతికరేణ ప్రియసుహృదా సీరధ్వజేన వితన్యమానే వైతానే కర్మణి కంపిత మివ మేహృదయం॥

రామ—(సగౌరవం) భగవన్! కఏషసీరధ్వజోనామ? య మద్య తే త్రిభువన దుర్లభోయం ప్రియసుహృచ్ఛబ్దప్రయోగః కమపి మహిమాన మారోపయతి।

విశ్వా—వత్స! శృణోషి విదేహేషు మిథిలాం నామ నగరీం॥

రామః—యత్రపవిత్రమాశ్చర్యద్వయంజనాః కథయంతి సకలరాజ దుర్ధర్షమైంద్రకుశేఖరం ధను ర్లాంగలముఖోల్లిఖిత విశ్వంభరా ప్రసూతి రగర్భసంభవా చ మానుషీ।

రామ—(సిగ్గుతో సమీపించి) మహాత్మా! కుశికనందనా! నమస్కారము.

విశ్వా—(స్నేహబహుమానములతోఁ గౌఁగలించుకొనుచు) వత్స! రఘునందన! యిపుడు మేము,

కం॥ కోరిన కోరిక కర్తకుఁ
గూరుపఁగాఁ జాలునట్టి గురుయజ్ఞ విధు
ల్గూరుచు కొనుచుందుము మో
వీర! రిపుల దున్మి నీవు విశ్రాంతి నిడన్॥ 86

రామ—గురువచనముల నిదె శిరసావహించి నాఁడను.

విశ్వా—(సమరధూళి గ్రమ్మిన రాముని కపోలమును దుడుచుచు) వత్సా! యిపుడీ రక్కసిమూకల రాక చూచిన నాప్రియ మిత్రుఁడగు సీరధ్వజుని జన్నమెట్లున్నదో యని నా మనసు మిగులఁ గలవరపడుచున్నది.

రామ—మహాత్మా! యీ సీరధ్వజుఁడను నాయన యెవరు? ముల్లోకములకుఁ నొంద నలవిగాని 'ప్రియమిత్ర' శబ్దము మీవలన నందుటచే నెంతయు మహామహుఁడని తోఁచుచున్నవాఁడు!

విశ్వా—వత్సా! విదేహ దేశములందు మిథిలయను నొక పురముగల దని వినియుందువు గదా!

రామ—అవునుఁ అక్కడనేకదా, రాజులకెవ్వరికి నెత్తనైన శక్యము గాని హరువిల్లును నాగేటిచాలున బయల్పడిన భూగర్భసంభవయగు మనుజకన్యారత్నమును నద్భుతములు రెండు గలవని జనులెందఱో చెప్పుచుందురు.

విశ్వా—(విహస్య) అథకిం ?

రామ—(సకౌతుకం) తతః కింతస్యాం ?

విశ్వా—

శ్లో॥ అసౌ సీరధ్వజో రాజా
యో దేవా ద్ద్యుమణే రపి
అధ్యైష్ట యాజ్ఞవల్క్యస్య
ముఖేన బ్రహ్మసంహితాం॥ 87

తస్యచ న్యస్తశస్త్రస్య పురాణ రాజర్షేర్జనకవంశజన్మనో దీక్షావిలోపశంకా పర్యాకులయతి మాం తదేన మాయుష్మంతౌ విధిశేష మస్మదీయం సమాప్య సహాసైవ మిథిలాం ప్రతిష్ఠామహే.

రామ—(సహర్ష మపవార్య) వత్స ! లక్ష్మణ ! మమాపి తరుణారోహిణీరమణచూడామణిపాణిప్రణయిని బాణాసనే కౌతుకమస్తి.

లక్ష్మ—(సపరిహాసం) ఆర్యాయా మయోనిజన్మని కన్యాయాంచ.

రామ—(సరోషస్మితం) కథ మన్యదేవ కిమపి ప్రహసనం సూత్రయతి భవాన్ (మునిం ప్రతి) భగవన్ ! ఇక్ష్వాకుకులగురో యదభిరుచితం భవతే !

—(ఇతి పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే)—

ద్వితీయోంకః

శ్రీ ర స్తు.

భట్టమురారిప్రణీతే-అనర్ఘరాఘవే

తృతీయోఽంకః

(తతః ప్రవిశతి కఞ్చుకీ)

కంచు—(జరావైక్లబ్య విసంష్ఠులాని కతిచిత్పదాని గత్వా ఆత్మాన ప్రతి సఖేదోపాలంభం)

శ్లో॥ గాత్రై ర్గిరా చ వికల శ్చటు మీశ్వరాణాం
కుర్వ న్నహం ప్రహసనస్య నటః కృతోఽస్మి
త న్మాం పునః పలితవర్ణకభాజ మేనం
నాట్యేన కేన నటయిష్యతి దీర్ఘ మాయుః॥ 1

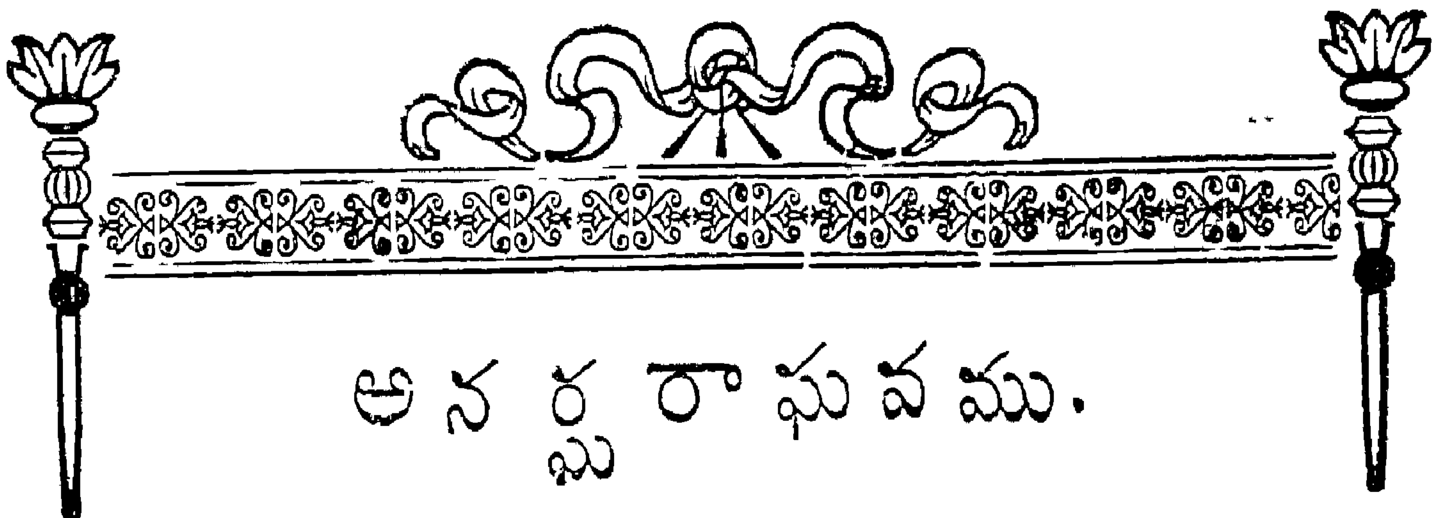
(పురోఽవలోక్య) అయె ! సీతా పాదమూలోపజీవినీ ! కలహంసికా !

కలహంసికా—(ప్రవిశ్య) ఆర్య ! ప్రణమామి !

కంచు—వత్సే ! కల్యాణీభూయాః !

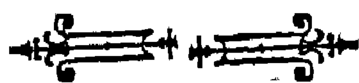
కల—ఆర్య ! చిరేణ కుతోఽయూయం !

కంచు—(విమృశ్య) కిన్ను కథ్యతే వత్సే ! విదితమేవైతద్భవత్యా తత్రాదృగద్భుతం దారకద్వయ మాదాయ భగవా న్కౌశికో యజమానం మహారాజం సీరధ్వజ ముపస్థిత ఇతి !

అనర్ఘరాఘవము.

తృతీయాంకము.

(తరువాత కంచుకి ప్రవేశించును.)

కంచు—(ముదిమిచే నొదవిన వణఁకునఁ దడఁబడు నడుగులతోఁ గొంచెమునడచి విసుపుదలతోఁ దన్నునిందించుకొనుచు)

చ॥ పటుతనడంచి యంగములఁ బల్కులఁ దొట్రొదవించి శాట్యభన్
చటువచన ప్రయోగములు సల్పెడు హాస్యరసప్రబంధపున్
నటునిఁగఁ జేసెఁ, బూసె వదనమ్మునఁ గ్రమ్మర వెల్లరంగు, న
న్నిటు పయినీ చిరాయుషిఁక నెట్లునటింప ఘటింపనున్నదో ?॥ 1

(ఎదుటనుజూచి) ఏమీ! సీతాకుమారిక యొద్దనుండు కలహంసికయా!

కలహంసిక—(ప్రవేశించి) అయ్యా! నమస్కారము!

కంచు—ఓసీ! నీకు మేలగుఁగాక!

కల—అయ్యా! ఏల నేఁడింత యాలస్యముగ వచ్చుచుండిరి?

కంచు—(విమర్శించి) ఓసీ! చెప్పకపోనేల? నిరుపమానము నత్యద్భుతమునగు బాలకద్వయమును వెంటనిడుకొని కౌశిక మహర్షి మన యజమానుఁడగు జనకమహారాజునొద్దకు వచ్చియున్న సంగతి నీ వెఱిఁగినదే కదా!

కల—ఆర్య! తయోః పరిభావం నామధేయంచ శ్రోతు మస్తి మే కౌతూహలం

కంచు—వత్సే! కథయామి.

శ్లో॥ త్రయస్త్రింశత్కోటిత్రిదశమయమూర్తే ర్భగవత
స్సహస్రాంశో ర్వంశే జయతి జగదీశో దశరథః
యదస్త్రై రస్నిగ్ధై రసురయువతిశ్వాసపవన
ప్రకోపే సిద్ధే నస్స్వఃపతి శతకోటిం శతముఖః॥ 2

శ్లో॥ ఇమౌ తస్య విశాంపత్యు
రాత్మజౌ రామలక్ష్మణౌ
యయో ర్భరతశత్రుఘ్నా
వనుజౌ ద్వంద్వచారిణౌ ॥ 3

కల—యథాస్మాకంగృహే భర్తృదారికా సీతా ఊర్మిళా మాండవీ శ్రుతకీర్తిశ్చ (విచిన్త్యహర్షం నిరూపయంతీ) కథం మహాకుల ప్రసూతాః ఖల్వేతే కుమారాః (ముహూర్తమివస్థిత్వా దీర్ఘముష్ణంచనిశ్వస్య) కుతో అస్మాకమీదృశం భాగధేయం?

కంచు—భవతి! మా విషీద! సర్వం భద్రం భవిష్యతి దేవబ్రాహ్మణ ప్రసాదాత్.

కల—తతస్తతః

కంచు—తతశ్చ వృద్ధాంతఃపురాణా మభ్యర్థనయా తౌ విశర్తనకుల కుమారౌ దృష్ట్వా నివర్తమానః పురోధసా గౌతమేనా హూయ రాజపుత్రీణాం సౌభాగ్య దేవతారాధనాయ ప్రహితోస్మి.

కల—అగునగును. అయ్యా! వారి జన్మనామములు లెవ్వియో వినం
దలంతు నింపుక సెలవిచ్చెదరా ?

కంచు—ఓసీ! చెప్పెదు నాలకింపుము.

మ॥ అమరు ల్మెప్పడియూడుకొట్లు నిజదేహంబా సహస్రాంశు వం
శమునం బొల్చు నజేయుండై దశరథ క్ష్మాపాలుండాత్మైక దు
ర్దమ యాత్రాస్త్రపరంపరం దనుజ కాంతాశ్వాస వాతప్రకో
పముంగల్పించి శతక్రతు స్వాగతశంబస్పర్శనుం జేయుచున్॥ 2

తే॥ గీ॥ ఆమ్మహీపాలు నాత్మజు లలఘుమతులు
రామలక్ష్మణు లన్యోన్య రక్తియుతులు
దోయిగం జరింతురు భరతశత్రుఘ్నులనుగుం
దమ్ములై తమ్మునం బలెంగవ దాల్చి మెలంగ॥ 3

కల—మనయింట రాచకన్నియలగు సీతోర్మిళలు మాండవీ శ్రుత
కీర్తులుం బలెను, (చింతించి సంతోషముతో నిరూపించుచు)
ఆహా! మహాకుల ప్రసూతులెకదా! యిక్కుమారులు.
(కొంచెమూరకుండి నిట్టూర్పుపుచ్చి) మనకంత యదృష్టమా?

కంచు—ఓసీ! నీవంతగం జింతింప నక్కరలేదు. దేవబ్రాహ్మణానుగ్ర
హమువలన నంతయు మేలే కాంగలదు.

కల—అయ్యా! తరువాత,

కంచు—పెద్దలగు సంతిపురమునందలి వనితలు కోరుటచే నారవికుల
కుమారులను జూడవచ్చుచుండం బురోహితుండగు శతానం
దుండుగారు మన రాచకన్నియలకగు సౌభాగ్యదేవతలను బూ
జించిరమ్మని నియోగించుటచేత దేవతాగృహమునకు వెళ్లితని.

కల—ఆర్య! సర్వజనమనీషితం నూనం తత్రభవత శ్శతానందస్య వచనం?

కంచు—వత్సే! ఏవమేతత్ నఖల్వతథ్య మగంభీర మాంగిరసో బ్రవీతి.

కల—తస్మా దార్య! కింమంత్రియసే శంకరశరాసనారోపణవ్యవసాయినో రాజర్షే ర్జనకస్య ప్రతిజ్ఞాసాహసం నిర్వహతి రాఘవః?

కంచు—వత్సే! అస్మాన ప్యయం వితర్క స్తరళీకరోతి,

తథాహి.

శ్లో॥ పూర్ణేపి కర్మణి హతేష్వపి రాక్షసేషు
విజ్ఞాయ మైథలసుతా మపి వీర్యశుల్కాం
బాలః పితుఃప్రియతమం రఘురాజపుత్రో
మేతావతీం భువ మృషిః కథ మానినాయ? 4

కల—(స్మరణ మభినీయ సవిషాదం) ఆర్య! ప్రవృత్తి విశేషలాభేన దుర్మనాయమాన మాత్మానం పాంచాలికాకేళి వ్యాపారేణ వినోదయంతీం భర్తృదారికాం ప్రేక్ష్య ప్రతినివర్తయితు మాగతయా ఆర్యస్య దర్శనేన మయా విస్మృతం అనేన పునారాక్షసనామగ్రహణేన స్మారితాస్మి.

కంచు—(సవిషాదం) కీదృశీ సా ప్రవృత్తిః యా తవ భర్తృదారికా మపి దుర్మనాయయతి?

కల—యథా కిల సీతాదేవీం ప్రష్టుం దశగ్రీవపురోహిత ఆగతఇతి

కల—(సంతోషముతో) ఆశతానందుఁడుగా రానతిచ్చినది యందఱి సమ్మతినేకాదా ?

కం—కాకేమి ? ఆయాంగిరసుఁడెప్పుడును దూరమారయక పల్కువాఁడు కాఁడు.

కల—అట్లయిన మీ రేమి యూహించెదరు ? వారుని విల్లెక్కుడవలయునను మనరాజుగారు పూనిన సాహసప్రతిజ్ఞ నీ కుమారరాఘవుఁడు నిర్వహింపఁగల్గునా మఱి ?

కంచు—ఓసీ ! నేనును నావితర్కమునసే తొట్రుపడుచున్నాను.

కాని,

మ॥ వధఁజెందెం దనుజాళి; యధ్వరము నిర్వర్తింపనయ్యెన్ యథా।
విధిగా; మైథిలిక౯ జగంబులెఱుఁగన్ వీరత్వమే శుల్కను।
త్యధికం బిప్పుడ, మైన బాలు జనకాత్యంతప్రియుని వంశవా।
రిధి చంద్రున్మన వీటికేటికి, మహర్షి స్వామి తాఁదెచ్చెఘన్॥ 4

కల—(జ్ఞాపకము నభినయించుచు, విషాదముతో) అయ్యో ! కొంతడొక వార్తావిశేషముఁ గలంగిన మనమ్మును బొమ్మల పెండిండ్ల వేడుకచే వినోదింపఁ జేయుచున్న సీతాకుమారింజూచి యకయేమొ తెలిసికొని పోవచ్చియు నిచ్చట మిమ్ముఁజూచి యది మఱచితిని. యిప్పుడు మరల నీ దనుజనాను గ్రహణముచేతఁ దలఁపునకు వచ్చినది.

కంచు—(విషాదముతో) ఓసీ ! రాజపుత్రి మనసు గూడ నొచ్చునవార్త యేమి ?

కల—"సీతాదేవి నడుగుటకు దశకంఠ పురోహితుఁడు వచ్చెనని"

కంచు—(తతాప్రవిజ్ఞాంనాటయర్క) సహర్షస్మితం కథ మేతాపదపి కార్యం వత్సా జానకీ జానాతి య దనేనోదం తేన దుర్మనీ భూయతే ?

కల—నూన మిదానీ మస్యాః కృతావతారమంగళాని అంగాని యౌవనస్య పంథాన మీక్షంతే.

కంచు—(విహాస్య) సహర్షం దిష్ట్యాచిరస్య జీవద్భి రస్మాభి ర్యౌవన వతీ వత్సా వైదేహీ దృష్టవ్యా సస్మితం తతస్తతః।

కల—భవతు తన్నకిమపియుష్మాభిశ్శ్రుతం మయా కిమపి నకథితం॥

కంచు—వత్సే ! నతావదర్ఘోయ మద్యాపి రాజగోచరీ భవతి ? యది చస్యాత్కి మేతావతా పర్యవస్యతి ?

కల—హతాశో రావణో దేవీం పరిణేష్యతి !

కంచు—

శ్లో॥ హస్తే కరిష్యతి కగిత్ర్రియజిత్వోర్ణో
కః స్తాదృశీం దుహితరం జనకేశ్వరస్య
సాగ్రనాధికం విపులబాహుభృతా మపీదం
త్రైయంబకం కిమపి కార్ముక మంతరాయః॥ 5

నాపి దశకంధ రానురోధేన స్వయం ప్రతిజ్ఞా మన్యథాకరిష్యతి మహాక్షత్రియో విదేహరాజః త న్నకించిదేతత్.

కల—ఏవం భవతు ఆర్య ! కుత్ర సాంప్రతం తౌ రామలక్ష్మణౌ ?

కంచు—(వినఁగనట్లు నటించుచు) ఈ యుదంతమున మనసు కలఁగు నంతపాటి దయ్యెనా ? ఏనది ?

కల—ఆర్యా ! అగుచు అదృష్టవశమున సముద్వేద్యావనమై విరాజిల్లుచున్నది.

కంచు—సరే, అట్లయిన నీకుఁ జెప్పనేల ? చిరకాలము జీవించి యున్నందుకు మనకీ వేడుక కూడ కనులఁ బడుచున్నది.

కల—కానిండు నే నేదియునుఁ జెప్పనులేదు; మీ రేమియును వినను లేదనుకొనుఁడు.

కంచు—ఓసీ ! నీ చెప్పిన యివ్వర్తమాన మింకను రాజుగారికిఁ దెలియకుండునా ? తెలిసిన నేమి? యింతమాత్రమున నేమగును?

కల—ఏమగుట యేమి ? వాని యాశ బుగ్గిగాను ! ఆ రావణనిశాచరుఁడు మన సీతం బెండ్లి యాడును !

కంచు—(నవ్వి

తే॥ గీ॥ కడఁగి ముల్లోకములు గెల్చుఁగాక వీఁడు
జనకజనుఁ గేల గ్రహియించుఁ జాలు నెవఁడు ।
విపుల భుజులకె పాణిగ్రాహకపు విధాన ।
నమమ నట్టుండె ! నదె ! ఘాలసయను విల్లు !॥ 5

ఇదిగాక మహాక్షత్రకుల సంభవుఁడగు జనకుఁడు రావణుఁ డెంత నిరోధించినను దన ప్రతిజ్ఞను విడుచువాఁడును గాడు. కనుక యిది యట్లెన్నఁడును జరుగదు.

కంచు—నన్వేతావేవ దేవతాగారవేదికాయాం,

శ్లో॥ మునిః కౌశిక ప్వైదేహా
గౌతమా నభిరాధ్యతః
ధాకితౌ జ్ఞానకర్మభ్యాం
మోక్షస్వర్గావివస్వయం॥ 6

తదేహి కియచ్చిర మస్మాకమాగతానాం కన్యాంతఃపుర మేవ గచ్ఛావః॥ *

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ)

—(మిశ్రవిష్కంభః)—

కల—(నిట్టూర్పువుచ్చి) అట్లేయగుఁగాక! అయ్యా! ఇప్పుడా రామ లక్ష్మణు లెక్కడనున్నారు?

కంచు—అదిగో! యీ దేవతాగృహవేదియందె లక్ష్మణసమేతుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడు,

తే॥ గీ॥ దములఁ గౌశిక జనక గౌతములఁ దరిసి।
వినయమున నొప్పుచుండెఁ దమ్మునులవైన।
పుణ్య సత్కర్మ సుజ్ఞానములఁ దనంత।
వచ్చు స్వర్గసమేతాపవర్గ మనఁగ !॥ 6

(యథామూలము) అదిగో! దేవతాగారవేదికయందే

పాఠాంతరము—

తే॥ గీ॥ దములఁ గౌశిక జనక గౌతములఁ దరిసి।
వినయమున నొప్పుచుండి రాఘునుల వైన
జ్ఞాన కర్మలచేఁ దాము గానెవచ్చి।
పొల్చు నపవర్గమును స్వర్గమును ననంగ !॥ 6

కాఁబట్టి రమ్ము! తపవమ్యో నంతిపురికిం బోవుదము!

(ఇద్దఱు వెళ్లుదురు.)

—(ఇది మిశ్రవిష్కంభము.)—

(తతః ప్రవిశతి జనకో విశ్వామిత్రశ్శతానందో రామలక్ష్మణౌ చ)

జనకః—(సహర్షం) భగవన్! విశ్వామిత్ర!

శ్లో॥ లుంప న్నదృష్టజామాతృ
సంపదా శుచ మద్య నః
త్వదాగమనజన్మాయ
మానంద స్సుదినాయతే॥ 7

అపిచ,

శ్లో॥ అద్య ప్రదక్షిణశిఖావలయః కృశాను
రశ్నాతి మే జనపదేషు వషట్కృతాని
త్వత్తేజసి స్ఫురతి శాంతికపౌష్టికేషు స్వాంచ
స్త్రచం శిథిల మాంగిరసో బిభర్తి॥ 8

విశ్వా—సఖే! సీరధ్వజ! చిరస్య శాంతః పుష్టశ్చ తవాయం జనపదః॥

శ్లో॥ యత్ర త్వం బ్రహ్మమీమాంసా
శతజ్ఞో దండధారకః
పురోధా శ్చైవ యస్యాయ
మంగిరః ప్రపితామహః॥ 9

(సస్మితం) జామాతురదర్శనజన్మా తవాయం శోకః పున
రస్మాక ముపశమయితు మవశిష్యతే? కించ శోకహర్తాతునామ
లోకయాత్రైవ భవతః, తథాహి,

(తరువాత జనక, విశ్వామిత్ర, శతానంద, రామలక్ష్మణులు ప్రవేశింతురు.)

జనక—(సంతసమున విశ్వామిత్రునితో)

తే॥ గీ॥ మౌనిచంద్ర! యదృష్టజామాత్రివాప్తి!।
మదినొదవు చింతనంతయు మాననేసి।
భవ్యతరమగు నీరాక నవ్యసుఖము।
నించుటను నేడె సుదినమై మించుచుండె.॥ 7

మఱియును,

చ॥ అనఘ! ప్రదక్షిణార్చి యయి యగ్ని హవిర్గ్రహణంబొనర్చు, మ
జ్జనపదపాళి నిప్పుడిక శాంతికపౌష్టిక కర్మలం గనుం
గొనఁ దన సుక్రియ గౌతమునకున్ శిథిలమ్ముగఁ బూననౌను నీ
ఘనతరమైన తేజము ప్రకాశము నించుచు మించుచుంటచేన్॥ 8

విశ్వా—మిత్రమా! సీరధ్వజ! ఇప్పుడే కా దెప్పుడును నీదేశము శాంతియుఁ బుష్టియుఁ గలదియే!

తే॥ గీ॥ సకల తత్వ రహస్య విజ్ఞాతవగుచు।
రహిఁగొనెడు నీవు దండ ధారకుఁడవనఁగ!
నంగిరుఁడు ప్రపితామహుఁ డనఁగ నెగడు।
నీ శతానందముని పురోహితుఁడు ననఁగ॥ 9

(చిరునగవుతో) అల్లుఁడు లభింపమిచే నగు చింతమాత్రము నుపశమింప మాయెడ మిగిలి యుండునా? లోకానుసరణ మాత్రములుగాని నిజముగ నీకేమి! శోకహర్షము లేమి! అట్లేకదా,

శ్లో॥ యజూంషి తైత్తిరీయాణి
మూర్తాని వమతిస్మ యః
స యోగీ యాజ్ఞవల్క్యస్త్వాం
వేదాంతా నధ్యజీగపత్॥ 10

లక్ష్మ—(జనాంతికం) ఆర్య ! అయం స రాజా వైదేహః పవిత్ర మపరిమేయ మాశ్చర్యద్వయం యస్యాపదాన ముపాధ్యాయా దనుశ్రూయతే !

రామ—(సప్రమోదానురాగం) వత్స ! స ప్రవాయం శతపథాధికారీ పురుషః ప్రణాయ్యాంతేవాసినే యస్మై భగవాన్ యాజ్ఞ వల్క్యః శుక్లాని యజూంషి ప్రోవాచ॥

(ముహూర్తం నిర్వర్ణ్య)

శ్లో॥ నిజాయ తస్మై గురవే యతీనాం
జైత్రాయ విశ్రాణితగోసహస్రం
తం గోసహస్రాధిపతేః ప్రశిష్య
ముపాస్మహే మైథిల మాతిథేయం॥ 11

జన—(సప్రశ్రయం) భగవన్ ! యదన్యత్కించి దభిదధాసి తత్ర ప్రభవిష్ణు ర్భవానేవ తత్ర భవతస్తు సహస్రమయూఖాంతే వాసినో యోగీశ్వరా ద్భగవతో యాజ్ఞవల్క్య దధ్యయన మితి మహతీ ఖల్వియ మస్మాకం యశఃపతాకా॥

తే॥ గీ॥ తైత్తిరీయ యజుస్సులే ధన్యమూర్తి ।
మూర్తిమంతములుగఁ దాల్చి పాల్చె నట్టి ।
యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి నిన్నఖిలవేద ।
శిఖర సారంబు గ్రహియింపఁ జేసెఁగాదె ! ॥ 10

లక్ష్మ—(జనాంతికముగా) అన్నయ్యగారూ ! ఈయన యేనా ! జనకమహారాజుగారు ! అతి పవిత్రము నపరిమేయమునగు నద్భుతద్వయము గలిగి యున్నవాఁడని గురువుగారి వలన మనము వినియున్న యా విదేహదేశాధిపతి ?

రామ—(అత్యానందానురాగములతో) వత్సా ! సందేహమేమి ! శతపథకథా ప్రవృత్తికి ముఖ్యకారకుండును, ఇహాముత్రఫల భోగవిరాగియై పూజ్యుడైన యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి యొద్ద శుక్లయజుశ్శ్రుతి నభ్యసించిన రాజర్షియు, నగు మహాపురుషుఁ డీతఁడె !

(కొంచెము ధ్యానించి)

తే॥ గీ॥ సర్వయతిజేత యగు నిజాచార్యునకును
గోసహస్రి మొసంగిన గోసహస్రి
నాయకు ప్రశిష్యుని మహాతిథేయు, గేయు,
జనకు, నత్యంతసంతోష జనకు నెంతు. ॥ 11

జన—(విశ్వాసముతో) మహాత్మా ! సహస్రాంశు శిష్యుఁడును, బూజ్యుఁడును నగు యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి వలన నధ్యయన మొనర్చితిమనునది యొక్కటియే మాకుఁగల యశఃపతాక. ఇతరవిషయమున ననఁ దమరె సమర్థులరు.

విశ్వా—(విహస్య) భోమహాయోగిన్,

శ్లో॥ కిం యాజ్ఞవల్క్యో జనకః కిమేవం
నవః స్వరూపం కవయోపి విద్యుః
ప్రవాహనిత్యా నధికృత్య యుష్మాన్
సహస్రశాఖా శ్రుతయః ప్రవృత్తాః॥ 12

శతానందః—భగవన్! ఏవమీదృశాః ఖల్వమీ త్రిభువనమహనీయ
మహిమానో మనీషిణః.

జన—(సవైలక్ష్యస్మితం) భగవన్!

శ్లో॥ నిర్మాయ కార్మణ మృచా మఘమర్షణీనా
మున్మార్జనీ ర్జగ దఘాని తవాద్య వాచః
శ్రోతుం చిరప్రణయకౌతుక మస్తి చేతో
దుఃఖాకరోతి పున రేష మమార్థవాదః॥ 13

తద్విరమ! (ఇతిశిరస్యంజలిం ఘటయతి)

విశ్వా—(సస్మితం అస్యాంజలిముద్ఘాటయన్) సఖే! సీరధ్వజ! సంప్రీ
యతా మంజలిః అమీ తూష్ణీంభూతాః స్మః కాత్యాయనీ
కాముకకార్ముకారోపణ పణప్రణయ ప్రవీణేన దుహితుః-
పత్యా; సంప్రత్యపర్యుషితప్రతిజ్ఞో భూయాః!

లక్ష్మ—(అపవార్య) ఆర్య! పరస్పర మేషాం పౌరుషోత్కర్ష ప్రశం-
సారమణీయః పావనోయ మృషీణాం సమవాయః!

రామః—వత్స! యథాత్థ!

విశ్వా—(నవ్వి)

చ॥ అరుదగు యాజ్ఞవల్క్య మిథిలాధిపులిట్టిరటం చొకించుకే
నెఱుఁగరు మీస్వరూపమును, సిద్ధ చరిత్రికులౌ కవీంద్రులున్
సరిగఁ బ్రహ్మనిత్యత నెసంగెడు మీయెడనుండి వేదముల్
పరమ సహస్రశాఖలయి పర్వుచునుండె జగంబునిండుచున్॥ 12

శతానందుఁడు— మహాత్మా! కుశికనందనా! ఔను వీరలట్టిలే. త్రిజగన్మాననీయ మహిమాభిరాములును బ్రహ్మవిదులును అసమానులును నై యలరుచున్నారు.

జన—(సిగ్గుతోఁగూడిన చిఱునగవుతో)

చ॥ కలుషహారమ్ములౌ నిగమకర్మలు దీర్చి యఘమ్ములాఱ్చు నీ
పలుకులు వీనులార వినుభాగ్యము నాకెపుడబ్బు నంచెదన్
బలు తమినుందు, తీర్చితివివాంఛిత, మైన సుదర్థవాదముల్
గలుగఁగఁజేయకున్న వి సుఖంబ,వి వీడును వేడుకున్ సినున్॥ 13

(శిరమునందుఁ జేతులు జోడించును.)

విశ్వా—(చిరునగవుతో దోసిలివిప్పుచు) మిత్ర! సీరధ్వజ! అంజలి విప్పుము! ఇదె! యూరకుందును. నీవిప్పుడు హరశరారోపణ దక్షుఁడగు నల్లునిచేఁ బ్రతిజ్ఞానిర్వహణము నంది యలరుగువు గా

లక్ష్మ—ఆర్యా! వీరల యొండొరుల ప్రజ్ఞావిశేషములం దెలుపు ప్రశంస యెంతయు సంతోష మొదవింపుచున్నది. ఆహా! మహర్షుల సమావేశమెంతయుఁ బావనమైనదిగదా!

రామ—వత్సా! సందియమేమి!

శ్లో॥ స్మరంతి లోకార్థ మమీ కిల శ్రుతి
రితి ప్రతిష్ఠా మధిగంతు మీశ్మహే
పరం య దేషాం పున రస్తి వైభవం
త దేత ఏవ వ్యతిపిద్రతే యది ॥ 14

జన—(సహర్షం) పర మనుగృహీతోస్మి.

శ్లో॥ సమస్యా వా సామ్నాం బహిరబహిరంహః పరిమృజా
మృచాం వా సంవాదః కిమపి యజుషాం వా పరిపణః
త్వదాశీర్వాదోయం బహువిషయసాక్షాత్కృతఫలో
వరం మేవత్సాయూః కథయతి పురోవర్తిన మివ॥ 15

విశ్వా—(సాకూతం) సఖే! సీరధ్వజ ఏవమేతత్.

శ్లో॥ దవీయస్యో దూరా దపథ మిచచామున్త్ర చ శుచాం
త్రివేదీవాక్యానా మనతిచిరభగ్నా ఇవ ఖిలాః
శ్రుతిగ్రాహ్యం జ్యోతిః కిమపి బహిరంతర్మలముషో
మృజాయా మజ్ఞానః క్వను వివరియంతి ద్విజగిరః॥ 16

శతా—(స్వగతం) నూనం రామభద్రమేవ జామాతర మభిసంధాయ
భగవా నయం వక్రోక్తిభిః పునఃపున స్సీరధ్వజం పరిమోహ
యతే భవత్వహ మస్య ప్రరోచనార్థ మసంవిదాన ఇవ
పృచ్ఛామి (మునిం ప్రతి) కస్యేదం శకుంతరాజకేతో రివ
కౌస్తుభ శ్రీవత్సౌ రత్నద్వయం?

విశ్వా—(విహస్య, స్వగతం) సాధు! వత్స! శతానంద! య దేతత్
కృతంతీర్థం వివక్షితస్య వస్తున స్సుఖాపతారాయ
(ప్రకాశం) వత్స! గౌతమ! కకుత్థ్సకుల కుమారా వేతౌ.

తే॥ గీ॥ అఖిల లోకోపకారార్థ మాగమములు।
మరువరన్న ప్రతిష్టయె మనమెఱుంగ।
గలము గాని తదన్యమా నలఘుమహిమ।
వారి కొండొరులకెకాక, వశమె, తెలియ॥ 14

జన—(సంతోషముతో) మిగుల ననుగ్రహింపబడితిని.

ఉ॥ సామపు సీమయో, యఁకలుషంబగు ఋక్కులనిక్కమో యజు
స్తోమముధామమో, యనఁగ శోభిలుచున్నజమై, ఫలంబుల।
స్వేమును బెక్కుచోట్లనిడు నీ ఘనవాక్యము నాకుమాత్రె కి।
ష్ఠోమునిచంద్ర మా యెదుటనుండినవానిగఁ దెల్పెడున్ వరున్॥15

విశ్వా—(సాభిప్రాయస్మితముతో) నుచ్చెలీ! అగునట్లే!

ఉ॥ దూరముఁకన్న దూరములు, దుష్పథములవ్యర్థకెంపు, లో వెలిన్
మీఱునఘంబు లాఱ్చు శుచిమేర, లెదో శ్రుతివేద్యచిన్మయా
స్ఫారపుజ్యోతి, నాతిచిరభగ్నఖిలమ్ములఁబోలు వేద వా
గ్వారము, లెన్న నట్టి ద్విజవాక్కులు వ్యర్థములంట వింటిమే' 16

శతా—(తనలో) అగును నిక్కముగఁ బూజ్యుఁడగు నీతఁడు రామ
చంద్ర నల్లునిగ వెల్లడింపక మఱిమఱి వక్రోక్తులచేత
జనకునిట్లు భ్రమపెట్టుచున్నవాఁడు గావచ్చును. కానిమ్మి
అదియేమొ వెల్లడి యగునట్లు లెఱుఁగనివానివలె నడిగి
చూతును. (మునితో) ఆర్యా! విష్ణునికౌస్తుభ శ్రీవత్సముల
వలెనలరు నీ కట్టలిర్వురు నెవ్వరు?

విశ్వా—(నవ్వి, తనలో) బాగుగా నున్నది. యీ శతానందుఁడు
నేను వివరింపనున్నదానినె యడిగి కొంతసులభముచేసినాఁడు
(ప్రకాశముగా) వీరు కకుత్థ్సకుల కుమారులు.

శతా—(సప్రత్యభిజ్ఞ మివ)

శ్లో॥ పుత్రార్థే జగదేక జాంఘికయయాద్దామభ్రమత్కీర్తినా
చాతుర్హోత్రవితీర్ణ విశ్వవసుధాచక్రేణ చక్రే మఖః
రాజ్ఞా పఙ్క్తిరథేన యత్ర సకలస్వర్వాసిసర్వాతిథా
స స్వేనైవ ఫలప్రదః ఫల మపి స్వేనైవ నారాయణః॥ 17

తత్కిమేతావేవ దాశరథీ యౌ కిల రామలక్ష్మణా వితి తాటకామథన మంగళోద్ఘాత వితీర్ణదివ్యాస్త్రమంత్రపారాయణేన భగవతైవ వినీతౌ వైతానస్య కర్మణ శ్ఛిద్రాపిధానదక్షిణయా భగవంత ముపాసాంబభూవతుః॥

విశ్వా—అథకిం ?

(జనకస్తౌ సస్నేహబహుమానం పశ్యతి)

శత—త దనయోః కతరో రామః కతరో లక్ష్మణః

విశ్వా—(రామం నిర్దిశ్య) వత్స ! ఆంగిరస !

శ్లో॥ యే చత్వారో దినకరకులక్షత్రసంతానమల్లీ
మాలామ్లాన స్తబకమధుపా జజ్ఞిరే రాజపుత్రాః
రామ స్తేషా మచరమభవ స్తాటకాకాళరాత్రి
ప్రత్యూషోయం సుచరితకథాకందళీమూలకందః॥ 18

శతా—(జ్ఞాపకము చేసికొనునట్లు) ఏమీ! అగును, నాఁడు

ఉ॥ పూని సితాశ్వ మెల్లజగముల్ స్వయశమ్మటు సంచరించఁగా
దాన మనంత యంతయుఁగ, దానవవైరులు తృప్తినంద డెం
దాన సుతార్థియై దశరథక్షితిపాలుఁ డొనర్చె జన్న మ
ద్దాన ఫలప్రదాతయును దత్ఫలమున్ జలజేక్షణుండె గాన్॥ 17

వీర లా దశరథుని సంతానులా? వీరేకదా, తాటకామథన మంగళారంభమునకుఁ గా, దివ్యాస్త్రమంత్రముల నెల్ల పరియించి యజ్ఞరక్షణరూపమగు గురుదక్షిణ నొసఁగి యొసఁగుచుండి రను రామలక్ష్మణ నామకులు?

విశ్వా—సందేహమేమి?

జన—(వారి నిరువురను స్నేహబహుమాన పూర్వకముగాఁ జూచుచు.)

శతా—ఇందు రాముఁడెవరు? లక్ష్మణుఁ డెవరు?

విశ్వా—(రాముని జూపుచు) వత్సా! గౌతమా!

సీ॥ జలజమిత్రాన్వయ క్షత్రసంతాన వ।
ల్లీ మాలికామ్లాన సౌమగుచ్ఛ।
తుల్యులై రాజపుత్రులు నల్వు రుదయించి
వఱలుచునుండిరి వరుస నందుఁ।
బ్రథమసంభవుఁడు బల భవ్యాత్ముఁ డీతఁడు
రమ్యాకృతి నెసంగు రాముఁడనఁగ।
దాటకానామక దారుణరాక్షస
కామినీరూపంబు గాంచికాన।

(లక్ష్మణం నిర్దిశ్య) అయం చ లక్ష్మణః!

శతా—భగవన్! వశిష్ఠ! ప్రసూతం క్షత్రముద్ధ్యతే॥

జన—(విహస్య) సాధు! భగవన్నస్మాదృశీషు ప్రజాసు ప్రవిశ్య క్రీడసి॥

శ్లో॥ క్రోధాగ్నౌ పురుహూతహుంకృతిపరాభూతత్రిశంకు త్రపా
సంపాతజ్వలితే జగత్త్రయమయీం త్వయ్యాహుతిం జుహ్వతి
సంభ్రాంతోపనతస్య నాటిత జరావైక్లబ్యశీర్ణాక్షరాః
ప్రత్యూహాయబభూవు రంబుజభువో దేవస్య చాటూక్తయః॥19

తమపి నామ భగవంత మన్యే గోపాయితారః॥

శతా—రాజర్షే! ఏవమేతత్ కింతు పున ర్దీక్ష్యమాణాః నక్రు
ధ్యంతీతి రక్షితారం క్షత్రియము పాదదతే॥

జన—(సవిస్మయం రామలక్ష్మణౌ నిర్వర్ణ్య జనాంతికం) శతానంద!

శ్లో॥ భవతి నతథా భానౌ శ్శిష్యే గురౌ వసతౌ మమ
స్వయ మపి మునౌ విశ్వామిత్రే గృహే నధితిష్ఠతి
దశరథసుతా వేతౌ దృష్ట్వా యథోచ్ఛ్వసితం మన
శ్శిథిలయతి మే పరిత్యజ్యోతిః పరిబోధసుఖాసికాం। 20

తే॥ గీ॥ నయిన యల కౌశికాత్రి కహర్ముఖంబు।
నఖిలసద్గుణగణముల కాకరంబు।
సకలపాపాపహరణ దక్షప్రశస్త।
తరకథాళికి మూలకందంబు నగుచు॥ 18

(లక్ష్మణునుద్దేశించి) తక్కిన యీరెండవ యతఁడు లక్ష్మణుఁడు

శతా—మహాత్మా! అదృష్టవశమున వసిష్ఠునుపదేశముచే క్షత్రియుల మభివృద్ధి నందుచున్నది గదా!

జన—(నవ్వి) బాగు! బాగు! మహాత్మా! కౌశికా! నీవును మావంటిప్రజలతోఁ బాటు నటించుచుంటివా?

ఉ॥ వేలుపుతేఁ డదల్చెదనను వీడఁ ద్రిశంకుఁడు చోయ నాయత
జ్వాలలు జేగ నాగనిరుపాగ్నిని లోకము లీవు వేల్చుచో
వేలుపుపెద్ద తద్ధ ధృతిపీడి సదంభజరావిశీర్ణవ
ర్ణాళిగఁ జెప్పుచొప్పుగని యప్పుడె కప్పెనుపూని కౌమానవే?॥ 19

అట్టి సమర్థుఁడవగునీకును నొరులు సాహాయ్య మొనర్చవలరా!

శతా—(జనకునితో) రాజమునీ! అగును నిక్కంబె, అయినను దీక్షపూనినవారు క్రోధమూనరామిని, రక్షకుఁడగు నొక క్షత్రియకుమారుం దీసికొనుచుందురు గాదా?

జన—మహాత్మా! శతానందా!

ఉ॥ భానునిశిష్యుఁ డాత్మగురుచర్యుఁడు నైతగు యాజ్ఞవల్క్య స
న్మానిని గొల్చుచోఁ గుశికనందనుఁడింటికిఁ దాన వచ్చుచో
బూనను చిత్త మింతటిప్రమోదము బ్రహ్మసుఖానుభూతి పెం
పైన గణింప కీదశరథాత్మజులం గని పొంగెడు న్గదన్॥ 20

శతా—రాజర్షే! వైదేహ! ఈదృశమేవైతత్ మమాపి రాజపుత్రౌ వేతౌ సాక్షాత్కుర్వతో వత్సే సీతోర్మిళే నహృదయా దవతరతః॥

జన—(సఖేదస్మితం విశ్వామిత్రం ప్రతి)భగవన్!

శ్లో॥ ఇదం పయోమూర్తి రియంమనోజ్ఞా
పీఠాద్భుతోయం చరితప్రరోహః
ఇమౌ కుమారౌ తవ పశ్యతో మే
కృతార్థ మంత ర్నటతీవ చేతః॥ 21

విశ్వా—(సోత్ప్రాసస్మితం) సీరధ్వజ! హృదయమేవామంత్రయస్వ కిమర్థం కృతార్థమసీతి॥

జనక—(సఖేదస్మితం)

శ్లో॥ యద్గోత్రస్య ప్రథమపురుష స్తేజసా మిత్రోయం
యేషాం ధర్మప్రవచనగురు ర్బ్రహ్మవాదీ వసిష్ఠః
యే వర్తంతే తవ చ హృదయే స్వస్థు సంబాధయోగ్యా
స్తే రాజానో మమ పునరసౌ దారుణ శ్శుల్కసేతుః॥ 22

రామలక్ష్మ—(సవిమర్శం) కథమస్మదీయాః కథాః ప్రస్తూయంతే॥

విశ్వా—(సవిమర్శస్మితం) రాజర్షే! యదిశుల్కసంస్థైవ కేవలమంతరాయః తన్నకించిదేతత్॥

శతా—రాజమహానీ ! వైదేహా ! అగునిది యట్టిదే ! నాకును వీరిని జూచినప్పటినుండియు రాచకన్నియలగు సీతోర్మిళలు మన సునఁబట్టి విడువకున్నవారు.

జన—(విశ్వామిత్రునితో) పూజ్య ! విశ్వామిత్రా !

కం॥ చరితంబిటు వీరాద్భుత
భరితం బిడివయసు రూపు భవ్యంబుమనో
హర, మీచిఱుతలఁగనిమది
చరితార్థంబైనయట్లు సంతసపడెడున్॥ 21

(పాఠాంతరము)

చ॥ వయసన నిద్ది యెంతో యభివాంఛిత, మాకృతి యన్న నిద్ది యెం
తయును మనోహరంబు, చరితంబన నిద్ది యపారవీర వి
స్మయరసపూరితం, బన నమంద ముదంబున నిక్కుమారక
ద్వయమునుఁ జూచి యాను, మది తద్దయు సార్థకమైనయట్టె లోన్

విశ్వా—(మిషతోఁగలసిన చిరునగవుతో) ఎట్లు కృతార్థతనొందితివప్ప! నీచెందమునే యడుగుము !

జన—(ఖేదముతో)

ఉ॥ ఏరికిఁ వేవెలుంగగు దినేశుఁడు భాసిలు వంశకర్తయో,
యేరికి ధర్మబోధనిడు నెప్డు వశిష్ఠుఁడు బ్రహ్మవేత్తయై,
యేరికినీవె యాప్తునవహించితొ, వారలె బాంధవాగ్ర్యులౌ
వారును; గాని, పూనితి నవారణ దారుణ శుల్కసేతువున్॥ 22

రామలక్ష్మ—(చేచాటుగ) ఇదియేమి ! మన వృత్తాంతమును బ్రస్తుతించుచున్నారు !

విశ్వా—(నవ్వుచు) రాజర్షీ ! కేవలము శుల్కవిషయమే యంతరాయమని తలఁచెదవేని యది యెంతయోపనిగాదు.

జన—(సఖేదవిమర్శం అపవార్య) భగవన్ ! ఆంగిరస !

శ్లో॥ యద్విదన్నపి విదేహనందనీ
పాణిపీడనవిధే ర్మహార్ఘతాం
ఏవమాహ మునిరేష కౌశిక
స్తేన ముహ్యతి చిరాయ మే మనః॥ 23

శ్లో॥ తదేవ స్థాణవీయం వా
ధనుస్స్వీకురు మాదృశం
ఏత దారోపణం నామ
పణో వా మమ జర్జరః॥ 24

శతా—శాంతం ! పాపం ! శాంతం ! పాపం !

శ్లో॥ దుర్లంఘ్య మీశ్వరశరాసన మప్రమోచ్య
శుల్కగ్రహా త్త్వమపి సర్వ మిదం తథైవ
కిం త్వస్య రాఘవశిశో స్సహజానుభావ
గంభీరభీషణ మతిస్ఫుట మేవ వృత్తం॥ 25

జన—(మునింప్రతి) భగవన్ ! కౌశిక !..చిరమపి వికల్పయన్ న భవద్గిరా మభిధేయ మద్యాపినిశ్చినోమి॥

విశ్వా—(విహస్య) తదుపదర్శయ ! కార్ముకమైందుశేఖరం, రామభద్ర ఏవ వ్యాకరోతు॥

రామ—(సహర్షం స్వ) కథమలీకవికత్థై రాత్మానం వినోదయామి నన్వయం మమైవ కౌతుకం పూరయితుమైశ్వరం ధనురభ్యర్థయతే (జనకంచదృష్ట్వా సవిమర్శం) అహహ॥

జన—(ఖేదముతో) (విమర్శించుచు వెనుకకుఁదిరిగి శతానందునితో) అంగిరసుఁడా !

కం॥ సీతాపరిణయవిధి యం
దాతతమగు నాప్రతిజ్ఞ యనిహతమను నీ
లో తెలిసిఁగిన కౌశికముని
నేతయె యిటువల్కమనస నిశ్చయమయ్యెన్॥ 23

కం॥ తెలియఁగరాదెయ్యది మదిఁ
దలఁచెనో ? యిమ్మౌనియిట్లు తానిలిపిన యీ
చులకదనము నాపూనిన
బలుపందెమునందొ ? లేక భవువిలునందో ?॥ 24

శతా—పాపము శమించుఁగాక !

ఉ॥ ఈశు శరాసనంబు నొరుఁడెక్కిడ నుక్కునుదక్క నిక్కమే,
నీశపథంబు వీడమియు నిశ్చయమే, యిదియెల్లనట్లె పా
మ్మౌశలనెల్ల నల్లు సహజించదుదార గభీరభీషణం
బీశిశువైన రాముఁడొదవించిన చిత్రచరిత్రరిక్తయే ?॥ 25

జన—మహాత్మా ! మిగుల యోచించుకొనియు మీ వాక్కుల కర్థమును నిశ్చయించుకొనఁజాలకున్నాను.

విశ్వా—(నవ్వి) అట్లయిన హరశరాసనమును గనుపరుపుము ! దీని యర్థము రామభద్రుఁడే వెల్లడించును.

రామ—(సంతసముతోఁ దనలో) 'రిక్తసంకల్పములతో మనసు నానందింపఁజేసికొననేల ? యిదిగో పూజ్యుఁడు నాకోరికఁ దీర్చుటకే చాపమునుజూపఁ గోరుచున్నాఁడు. (జనకుని జూచి విమర్శింపుచు) ఆహా హా !

శ్లో॥ బాలే న సంభావ్యమిదం చ కర్మ
బ్రవీతి చ ప్రత్యయితో మహర్షిః
ఇతి ధ్రువం మంత్రయతే నృపో యం
దత్తే కిమత్రోత్తర మాకులోస్మి॥ 26

జన—(ముహూర్తమివస్థిత్వాదీర్ఘముష్ణంనిశ్వస్య) భగవన్! క్వ తాదృశం భాగధేయమస్మాకం యేనభగవతా విశ్వామిత్రేణ నాథవంతోవయ మేతస్మై రఘుకులకుమారాయ సీతాం ప్రతిపాద్య చిరాయ చరితార్థా భవామః

(రామోలజ్జతే)

జన—భగవన్!

శ్లో॥ యత్కోదండ సమర్పితత్రిభువన చ్ఛిద్రా పిధానవ్రతం
జాతం రోహితమేవ కేవలమపజ్యాబాధ మైంద్రంధనుః
తేపి ప్రేక్ష్యపురా శరాసనమిదం వ్రీడాకుణశ్యామికా
కస్తూరీ సురభీకృతా నబిభరు ర్వ్యర్థంభుజాన్ భూభుజః॥ 27

విశ్వా—సఖే! సీరధ్వజ! కథంపుణ్యరాశిమాత్మాన మవమన్యసే!

శ్లో॥ త్వ ద్భాగధేయ మపితాదృశ ముత్సవానా
మేతాదృశాం వయమపి ప్రసమీక్షితారః
సంత్యేవ విశ్వభువనాభయదానశౌండాః
క్షోణీభుజః పరమమీ న తు రామభద్రః॥ 28

లక్ష్మ—(స్వ) కథముపాధ్యాయేనైవాభిహితం యదస్మి వక్తుకామః॥

శా॥ బాలుఁడి ప్పని సేయఁ జాలునని సంభావింప రాదంచుఁ, దాఁ
జాలం దెమ్మనుచుండె నమ్మదగు నీసన్మానిరాజించు, నెం 26
తే లోనెంచుచు నుండె నీన్నృపతి యేూ నెట్లుండునో యుత్తరం
బాలోచింపఁగరాక నాదు హృదయం బాలోలమాచుండెఁ దాన్

జన—(మహూ ర్తమాత్రి మూరకుండి వేడి యూర్పుంచి) మహా
త్మా! నీవాగ్రుపునఁది మాసీత నీరఘుకుల కుమారునకిచ్చి
చిరకాలమునకుఁ జరితార్థుల మగునంతటి యదృష్టముమాకుఁ
గలుగునా! ఏలయన, ఈవిలునెక్కిడుట యెంతియు దుస్త
రముగదా!

రామ—(సిగ్గుపడును)

జన—

ఉ॥ ఏరల విల్లు ముజ్జగము నెగ్గుచేనం, దన విల్లె యల్లె లే
కూరక నిల్పు చేల్పు టొడయుం డలభూపులె, యీపురాతి వి
ల్లాఁకసి నారిచే సిహతులంచుటఁ జెందిన కఁదుపేరి క
స్తూరిని సౌరభం బెనయు దోర్యుగముల్ వృథగా భరింప రే! ॥ 27

విశ్వా—సఖా! సీరధ్వజా! మహాపుణ్యరాశివగు నిన్ను నీవట్లను
మానించు కొనెద వేమి?

ఉ॥ అంతటిదా నదృష్టమున కర్హుఁడ వీవు తలంప, నట్టి మే
లెంతయు సంతసంబలర నే మును గాంచఁగనుంటి, ముందు గా
కెంతయు దోర్బలోన్నతి రహీన్ భువనావన దానశౌండుతా
నంతటి జేంల్లు పల్కు రెనగైనను రాముఁడు గారుగా, నృపా!॥28

లక్ష్మ—(తనలో) ఏమది! నేఁజెప్పఁదలచుఁకొనునది యాచార్యుఁడే
యానతిచ్చినాఁడు!

జన—సత్య మచింత్యో హి మణిమంత్రౌషధీనా మివ రఘురాజడిం భానా మనుభావః పరమేత ద్బ్రవీమి॥

శ్లో॥ గిరీశేనారాద్ధం త్రిజగదవిజైత్రం దివిషదా
ముపాదాయజ్యోతి స్సరసిరుహజన్మా యదసృజత్
హృషీకేశో యస్మి న్నిషురజని మార్వీ ఫణిపతిః
పురస్తిస్రో లక్ష్యం ధనురితి కిమప్యద్భుత మిదం॥ 29

శతా—ఆః కిమనయాపి నాకప్రశస్తి ప్రపంచికయా తదేత త్కౌశిక మేవ ప్రమాణయంతో బహుమన్యామహే అపి కిమశక్యం రామభద్రస్య॥

శ్లో॥ ఉత్పాదయ న్కమపి రాక్షసకోటిహోమం
తేజో హుతాశనసమింధనసామిధేనీం
యస్తాటకా మకృతబాలసఖైః పృషత్కై-
రీషజ్జయః స్ఫుట మనేన దశాననోఽపి॥ 30

(నేప థ్యార్ధప్రవిష్టః పురుషః)

దేవ! దశాననపురోహిత శ్శౌష్కలో నామ మహారాజం దిదృక్షతే॥

శతా—(సోద్వేగం) ఆః ఆగచ్ఛతు (పురుషో నిష్క్రాంతః)

రామ—(సవ్యథం జనాంతికం) వత్స! లక్ష్మణ! కథమంతరితో యమ నేన మరాత్మనా రాక్షసరాజేన కామారికార్ముక పరిచర్యా మహోత్సవః॥

లక్ష్మ—న కేవలమి (త్యర్ధోక్తే హసతి)

రామ—(సప్రణయరోషస్మితం తమపాంగేన పశ్యతి)

జన—మహాత్మా! అగును; నిక్కమే. మణిమంత్రాదులయందుఁబలె రఘురాజడింభకుల యందొప్పు సామర్థ్య మూహింప శక్యముగాదు, కాని, యింకనొక్కటియున్నది.

చ॥ సురల త్రిలోకజైత్రనుగుజ్యోతి గ్రహించి సృజించె నల్వ, యా
హరుఁడు వహించి మించె, నట నమ్మగ మీరెను శౌరి, నారియై
పరఁగెను బుట్ట పుట్టుదొర, పట్టణపుం దొరయిలక్ష్య, మద్భుతా
కరమయి, యొప్పు నిప్పరమకార్ముకరాజ మెగో సుతేజమై॥ 29

శతా—ఇఁకను నీహరశరాసమును మిగులఁ బొగడనేల? ఈకౌశిక మునివాక్కులనె విశ్వసింతము. ఇంతియకాక రామచంద్రునకును నసాధ్యమగునది యేముండును?

చ॥ పలుగుగయాలి రక్కసులపాలిటి హోమ మెదోతలంచియే
వలఁతులమేటి తాటకను బాలసఖాళులపేరి యింధనం
బులను వెలుంగఁ జేయుటకుఁ బూనెను రుక్కుగఁ జేసె నట్టియీ
యలఘుఁ డొకింతలోనన దశాననజేతయు నౌట ఖ్యాతమా॥30

(తెఱనుండి సగము గనఁబడుచుఁ బురుషుఁడు).

దేవ! దశకంఠపురోహితుఁడు శౌష్కలుఁడు దేవరవారిని దర్శింపఁ గోరుచున్నాఁడు.

శతా—(కష్టముగా) సరే! రానిమ్ము! (పురుషుఁడు వెళ్లును.)

రామ—(వ్యథతో, జనాంతికముగా) లక్ష్మణా! ఏమది! యీదురాత్ముఁడైన రక్కసిచేని వలన నా శివధనుస్సేవామహోత్సవ మడ్డుపడిపోయినదె.

లక్ష్మ—అదిమాత్రమేకాదు—(ఇట్లు సగమనినవ్వుచున్నాఁడు).

రామ—(చిఱునగవుతో నతనిని గ్రిగంటఁ జూచుచున్నాఁడు).

శౌష్క—(ప్రవిశ్య ప్రత్యేకమవలోక్య స్వగతం) కథమత్రైవజనక శతానందాభ్యాం పురస్కృతో విశ్వేషా మస్మాకమప్యమిత్రో విశ్వామిత్రః (విచింత్య) తిష్ఠతు హతకోయం (దక్షిణేన దృష్ట్వా) అయే! కావేతౌ క్షత్రియ బ్రహ్మచారిణౌ॥

శ్లో॥ పుణ్యలక్ష్మ్యైకయో స్సోయ
మనయోః ప్రతిభాసతే
మాంజ్యాది వ్యంజనై శ్శాంతో
వీరోపకరణం రసః॥ 31

నిసర్గోదగ్రమిదంచ దారకద్వయం

శ్లో॥ పార్శ్వేత్రయీణా మేతేషా
మృక్సామ యజుషామివ
ఉభాభ్యాం విధిమంత్రాభ్యా
మథర్వేవ ప్రదీప్యతే॥ 32

(విమృశ్య) నూనం లక్ష్మణద్వితీయో రామహతకః కౌశిక మనుప్లవమానో మిథిలాముపస్థితః (సక్రోధ శోకం) హావత్సే! సుకేతుకులనందిని! తాటకే! కథమీదృశా న్మనుష్యడింభాత్ తాదృశో దైవదుర్విపాక స్తే సంవృత్తః కష్ట మనరణ్యవంశజన్మనః క్షత్రియవటో రనాత్మవేదితా॥

శ్లో॥ సుందాసురేంద్ర సుతశోణిత శీధుపానా
దున్మత్తమార్గణ నిరర్గళ వీరగర్వః
ద్రోహం చకార దశకంఠ కుటుంబకేపి
సోయం వటుః కుశికనందన యజ్ఞబంధుః॥ 33

శౌష్క — (ప్రవేశించి, వేఱువేఱుగఁజూచి తనలో) ఇదియేమి ? జనక
శతానందులచేఁ బురస్కరించుకొనఁబడి విశ్వములకును మా
కును గూడ నమిత్రుఁడగు దురాత్ముఁడీ విశ్వామిత్రుఁ డిక్క
డఁ బ్రవేశించి యున్నవాఁడు ! (యోచించి) ఉండనిమ్ము !
ఇదియేమిలెక్క ! (కుడివైపుగాఁజూచి)

కం॥ వీరేరొకో ! పుణ్యారమా
సారులు, క్షత్రియపుబ్రహ్మచారులు, ధీరుల్
వీరంబున కనుకరణా
బై రంజిలు శాంతరసపు వ్యంజనధారుల్ ॥ 31

ఆహా ! సహజతేజోవిభాసురంబై యీ దారకద్వయంబు,

తే॥ గీ॥ ఋగ్యజుస్సామములయట్టు లెసఁగునట్టి
వరముని త్రయమునకుఁ బార్శ్వమున నలరు
రూపుగఁనె విధిమంత్రముల్ రూఢి యనఁగఁ
దనరు నట్టి యథర్వవేదమును బోలి ॥ 32

(విమర్శించి) తప్పక వీఁడు లక్ష్మణద్వితీయుఁడగు రామహత
కుఁడు యీ కౌశికునితోఁగూడ మిథిలకు వచ్చియున్నాఁడు కావచ్చు
ను. (క్రోధముతో) అన్నా ! సుకేతసుతా ! తాటకా ! యీ మనుజ
నిసువుల వలననె నీకంతటి దైవదుర్విపాకము సంభవించెనా ! యేమి,
యీ యనరణ్యవంశ్యుఁడగు రాచపోతము పోతరము !

శా॥ ఉండెన్ పై నలరావణాసురుఁడటం చూహింప కీకుత్ర దాఁ
జెండెన్ కోరి తదీయుల, న్మఖము రక్షింపంబడెన్ మౌని కం
చుండెన్ సుందసుతాంగరక్తమధుపానోన్మత్త బాణాప్తి చే
నిండెన్ వీనికఖర్వగర్వము ! మది న్వీరుండ నంచెద్దిరే ! ॥ 33

భవతు ద్రక్ష్యామ్యస్య భుజశౌండీర్యం! (ఉపసృత్య ప్రకాశం) అపిసుఖినో యూయం జనకమిశ్రాః॥

జన—స్వాగతం పౌలస్త్యపురోహితస్య ! ఇత ఆస్యతాం !

(శౌష్కలః తథాకరోతి)

కచ్చిత్కుశలం తే రాజ్ఞో రావణస్య ? అథవా॥

శ్లో॥ విపదాం ప్రతికర్తారో
యస్యోపాయైరథర్వభిః
త్వాదృశా స్సంతికింతస్య
కల్యాణ మనుయుజ్యతే॥ 34

శౌష్క—(విహస్య) మహాశ్రోత్రియ ! సీరధ్వజ ! ప్రత్యాకరిష్యామైవ వయం ; యది స్వభుజమండలీమత్త వారణవలయితోరఃపీఠ ప్రాసాద సుస్థిత చతుర్దశభువన విజయలక్ష్మీమహాంతఃపురే లంకాపతౌ కిమపి ప్రతీకార్య మభవిష్యత్ ! పశ్య !

శ్లో॥ యచ్చేష్టా స్సమనీక సీమని పరిత్రస్తః పరాంచన్నపి
ప్రత్యక్షీకురుతే సహస్రనయనః పృష్ఠోద్భవైరక్షిభిః
చక్రే వర్త్మ చ నాగలోకజయినీం యాత్రామివ ప్రస్తువన్
యః కైలాస ముదస్య కీదృశ మపాదానం తు తస్యాపదాం॥ 35

లక్ష్మ—(సామర్షం జనాంతికం) ఆర్య ! కథమసౌ సహస్రభుజార్జున వాలిభ్యామాలీఢశౌర్యసారో దురాత్మా రావణః ప్రస్తూయతే॥

కానిమ్ము! చూత మీతని భుజశౌండీర్యము! (సమీపించి, ప్రకాశముగా) జనకనృపా! మీకందరకు క్షేమముకదా ?

జన—పౌలస్త్యపురోహితునకు స్వాగతము! ఇటురమ్ము! (శౌష్కలుఁడట్లుచేయును.) మీరాజు రావణుఁడు క్షేమముగ నున్నవాఁడా గునుండ కేమి ?

కం॥ సిలుగు లధర్వోపాయం
బులచేఁ దొలగించు మిమ్ముఁబోంట్లటనుండన్
గలిగిన దశగళు మంగళ
కలన స్మృతివేత్తయడుగఁ గడఁగఁగ నేలా ?॥ 84

శౌష్క—(నవ్వి) మహాశ్రోత్రియుఁడవగు నో సీరధ్వజా! భుజదండ మండలియను మత్తవేదండ తండములు ప్రాకారముగా నొప్ప నడుమ నలరుచుండు నరఃపీఠమను మేలి మేడయందెంతయుఁ దిరముగ నిలుపఁబడిన చతుర్దశభువన విజయలక్ష్మి కంతఃపుర మగు లంకాధినాధునకును నాపదలు సంభవించి యుండిన నివారించి యేయుందుము. దానికి సందియము లేదు కాని, చూడుము!

చ॥ అనిమొన నోడి పారునపుడైన సహస్రవిలోచనుండు కాం
చును దనవీపు మీఁది కనుచూపుల నెవ్వని చేష్టలన్ జయం
బును గొన నాగభూగతికిఁ బోలెను శూలిమల న్బెకల్చి చే
సెను పెనుతెన్నెవండశేఁషు సిల్గులపట్టగు బెట్టు పుట్టెడున్॥ 85

లక్ష్మ—(క్రోధముతో, జనాంతికముగా) అన్నయ్యగారూ! వీఁడా హాలికా ర్తవీర్యార్జునులచే నింకింపఁ బడిన శౌర్యసారముగల దురాత్ముఁడగు రావణునిగూడఁ బ్రస్తుతించు చున్నాఁడేమి ?

విశ్వా—సఖే! సీరధ్వజ! పశ్య! పినాకసందర్శనోల్లాసికా విసంస్థుల చిత్తవృత్తిరివ వర్తతే రామభద్రః॥

జన—(విహస్య)

శ్లో॥ కిమేతదేవ భగవ
న్నభిధీయే పునస్తరాం
ఇక్ష్వాకవో విదేహాశ్చ
పరవంతస్త్వయా వయం॥ 40

శౌష్క—భో! సీరధ్వజ! కిమిదమస్మాక మాకాశవచనం ఉత దుష్పరిచ్ఛేద ఏవాయమర్థః యదుత్తరమపి న ప్రతిపద్యసే। పశ్య!

శ్లో॥ దాతవ్యేయమవశ్యమేవ దుహితా కస్మైచిదేనా మసౌ
దోర్లీలామసృణీకృతత్రిభువనో లంకాపతి ర్యాచతే
తత్కిం మాధవదీక్షసే ననుకథాగోష్ఠీషు శంసంతి న
స్త్వద్వృత్తాని పరోరజాంసి మునయఃప్రాచ్యా మరీచ్యాదయః॥ 41

శతా—చిరాయదత్తమేవోత్తరమస్మాభిః॥

శౌష్క—హంత! రాజపుత్రీసమర్పణాదన్యత్కిందృశం తత్।

శతా—

శ్లో॥ శాంభవం చాపమారోప్య
యోస్మా నానందయిష్యతి
పూర్ణపాత్రమియం తస్మై
మైథిలీ కల్పయిష్యతే॥ 42

విశ్వా—సఖా! జనకా! చూచుము! చూడు మీ రాసుతుఁడు ము
క్కంటివింటిని గన్గొంట యాదెక్కువ ముక్కువతో నున్నట్టు
కన్పట్టుచున్నాఁడు.

జన—(నవ్వి)

తే॥ గీ॥ ఇది యొనర్పు మటంచు నీవింతనంత
మఱి మఱియుఁ జెప్పవలయునే, మౌనిచంద్ర!
యరయ నిక్ష్వాకులును విదేహావనిపులు
నీదు నానతి జవదాట నేర్తురెట్లు?॥ 40

శౌష్క—ఏమోయీ! జనకా! మాపలుకాకసము వినవలసిన
దేనా? లేక దీనికత్యాంతరమేమని యంగీకరించి యూరకుంటి
వా? యుత్తర మొసఁగవేమి?

ఉ॥ ఏనికి నేనియుం దనయ నీయక పాయునె? దోర్బలోన్నతిన్ 41
బూని జగత్త్రయాపు గెలుపుం గని రంజిలు సిహాళేశ్వరుం
డే నిను వేఁడ, మూఢునటు లేల వృథాకథచుందు; చెప్పుచుం
డే! నిను జ్ఞానిగాఁ గొని మరీచిముఖర్షులు మాకు నీకథల్!॥

శతా—చిరకాలము క్రిందటనే దీనికి మేముత్తర మిచ్చియుంటిమి.

శౌష్క—రాజపుత్రినర్పించుటకన్న నిఁక దీనికి వేఱుత్తరమేమి!

శతా—

తే॥ గీ॥ ఎవఁడు ముక్కంటి బలువింటి నెక్కువెట్టి
మా మనమ్ముల కెంతో సమ్మదముఁ గూర్పఁ
గలుగు నతనికిఁ గానుకగాఁగ నొసఁగఁ
బడును జానకి; యిఁకఁ బెక్కు నుడువు లేల?॥ 42

శౌష్క—శాంతం పాపం! అహహ! యుష్మాకమప్యమూన్యక్ష
రాణి॥

శ్లో॥ తేనాంగులీశతనిఘృష్ట కుబేర శైల
కంఠో త్థదోఃకులిశకందళ విక్రమేణ
మాహేశ్వరేణ మహతా దశకంధరేణ 43
కర్ణేద మీదృశ మనార్య మపి క్రియేత ॥

శతా—(విహస్య)

శ్లో॥ బ్రహ్మన్నయం క్షత్రియగోత్రజన్మా
దృఢప్రతిజ్ఞో జనకాధిరాజః
న చాప మారోపయితా దశాస్య 44
స్త్వమేవ జానాసి యదుత్తరం నః॥

శౌష్క—(సహాసం)

శ్లో॥ అంగిరాశ్చ పులస్త్యశ్చ
ప్రభవౌ పరమేష్ఠినః
పౌలస్త్యే జ్ఞాతిధర్మోఽయం 45
తత్కిమాంగిరసస్య తే ॥

(సామర్షం)

శ్లో॥ మాహేశ్వరో దశగ్రీవః
క్షుద్రాశ్చాన్యే మహీభుజః
పినాకారోపణం శుల్కం 46
హా! సీతే! కిం భవిష్యసి!॥

శతా—(సరోషవ్యథం) బ్రహ్మన్నేవమనేన ధనుషా కిమపి వినయాధి కా
రిక మధ్యాప్యతే యదద్య పరం మాహేశ్వరస్తే రావణోఽపి సంవృత్తః॥

శౌష్క—పాపము శమించుఁగాక ! పౌరార ! మీ మొగమునుండి యే ! యీ యక్కరములా ?

చ॥ ధనదు నగంబు నంగుళిశతంబున నెట్టనఁ బట్టి బిట్టు దే
ల్చిన నది కంఠపారముగఁ జెప్పెడు దోఃకులిశాంకురప్రథన్
గొని మొనఁజెంది యిందుధరు కూరిమిపట్టగుఁ నట్టి యాదశా
ననుఁడునుపూని మానక యొనర్చు నె తప్పన కిప్పు డిప్పుడిన్॥ 43

శతా—(నవ్వి) బ్రాహ్మణుఁడా !

తే॥ గీ॥ ఇతఁడు సుక్షత్రి కులజుండు దృఢతర ప్ర
తిజ్ఞుఁడగు జనకేంద్రుఁడు తెలిసెదీవ
చాప మెక్కిడ దశముఖుఁ డోపఁడేని
యస్మదుత్తర మిఁక చాల నడుగనేల ! ॥ 44

శౌష్క—(నవ్వుచు)

తే॥ గీ॥ అంగిరసుఁడుఁ బులస్త్యుండు నంబుజాత
జాత జాతత నుంట నిశ్చయము గాదె !
అంగిరసుఁడవు పౌలస్త్య నందు నీవు
జ్ఞాతి ధర్మంబు సూపఁగ సంశయింతె ? ॥ 45

(రోషముతో సీత నుద్దేశించి)

కం॥ ఈపంక్తి పక్త్రుఁ డా నగ
చాపునకు న్భక్తుఁడన్యజనపతు లలఁతుల్ ;
నీ పిత కా ఘనచాపా
రోపణము పణమ్ము; సీతరో ! యేమగుదో ! ॥ 46

శతా—(రోషముతోఁగూడిన వ్యథతో) పారుఁడా ! నిక్కముగా నిక్కార్మ్కక మేదో కొంత వినయబోధ నొనర్చు చుంటచే

శ్లో॥ శంభోరాధారమచల
ముత్క్షేప్తుం భుజకౌతుకీ
మాహేశ్వరో ధనుఃక్రిష్టు
మహో! తే దశకంధరః॥ 47

(శౌష్కలవర్జమన్యే స్మయంతే)

శతా—(సరోషావహిత్థం) రామభద్ర!
శ్లో॥ తదేతదారోపయ చాపమీశ
ప్రకోష్ఠభస్మప్రతిరూషితజ్యం
శౌర్యోష్మభాజాం భజతాం ముఖాని
స్వబాహువన్మార్ష్టి కిణకాళిమైవ॥ 48

శౌష్క—(సక్రోధం) ఆశ్శతానంద! కింభ్రాంతోఽసి! యదేవమస్మదగ్రే మహారాజం పౌలస్త్యమధిక్షిపసి! కథం తే మాణిక్యపరిహారేణ గైరికపరిగ్రహః యదేవం దశగ్రీవమవమన్యమానస్య తే మనుష్యపోతేనురాగః యదివా భగవంతం గౌతమమపహాయ దులిచక్షుషి సహస్రాక్షే భవతో మాతురపి కథమహల్యాయాః—

శతా—(సరోషహాసం) కిమాత్థ! రే! 'అస్మదగ్రే' ఇతి॥

విశ్వా—(సప్రణయరోషమివ) వత్స! గౌతమ! విరమ శుష్కకలహాత్ అతిథిరయమస్మాకముపాధ్యాయో దశకంధరస్య
(వ్యధమానౌ రామలక్ష్మణౌ దృష్ట్వా విహస్య)

నిపుడు మీరావణుఁ డెంతయు శివభక్తుఁడన్యోనేమొగాని,

కం॥ హరునకు నాధారంబగు
ధరణీధరముఁ బెల్లగించి, తబ్బిబ్బిడునాఁ
డురుభుజబలకౌతుకియా ?
మరి తద్ధను వెక్కువెట్ట మాహేశ్వరుఁడా ? ॥ 47

(శౌష్కలుఁడుగాక యుందఱు నవ్వెదురు.)

శతా—(రోషముతో హేళనగా) రామభద్రా ! రమ్మి !

తే॥ గీ॥ హరుని ముంజేతినిడు భూతి నతిశయిల్లు
నల్లెగల విల్లిదెక్కుడుమయ్య ! శౌర్య
గర్వయుతుల ముఖంబు, లఖర్వబాహు
మార్వికాకిణగణకాళిమనె భజింప ॥ 48

శౌష్క—(క్రోధముతో) ఓరీ ! శతానందా ! ఏమి ? మాయెదుటనే మహారాజగు పౌలస్త్య నాక్షేపించు చున్నట్లు ప్రేలుచున్నావు ? ఏమినీకిది ! మాణిక్యమునువిడిచి జేగురురాతిని గ్రహించినట్లాదశకంరు నవమానించి యొక నరడింభకునం దెక్కుడ నురాగముఁ జూపెదవు ? అప్పుడప్పుడు, మీతల్లి గౌతమునిఁ గాదని—(అనుచుండ)

శతా—(వినుపించుకొనక) (రోషముతో) ఏమని ప్రేలుచున్నావు ? మాయెదుటనే యనియా ?

విశ్వా—(ప్రణయరోషముతోఁ బలె) వత్స ! గౌతమ ! విరమింపు మెందుకువచ్చిన శుష్కకలహము ! ఇతఁడు మన కతిథియై వచ్చినవాఁడు. మరియు నారావణాసురునకు గురువు !

వత్స! రామ! ధనుర్గ్రహణోప సర్పణమనుజానాతి జనకా న్వయపురోధాః॥

రామ—యదాదిశంతిగురవ (ఇతి సవినయలజ్జాకౌతుకం పరిక్రమ్య లక్ష్మణేనసహ నిష్క్రాంతః)

శౌష్క—రాజర్షే! సీరధ్వజ! ధన్యోసి! పురా ఖలు పరమేశ్వర పరిచర్యాపదానేన కృత్తేషు నవసుమూర్ధసు॥

శ్లో॥ వరం తాదృక్కర్మాద్భుతసదృశ ముత్ప్రేక్ష్య కిమపి
ప్రరోహద్వైలక్ష్యం పురవిజయినో యేన దదృశే
తదున్మార్ష్టుం యేన త్రిభువనమపి ప్రార్థిత మిదం
తదేవ త్వయ్యర్థీ భవతి దశమం రావణశిరః ॥ 49

శతా— (ఉత్థాయ నేపథ్యావలోకితకేన, సహర్షాద్భుతం)
పశ్యంతు భవంతః! ॥

శ్లో॥ యస్మిన్నేకధనుష్మతో భగవతః ఖట్వాంగపాణే రసా
వాకృష్టో గుణతాంగతో ప్యహిపతిః కర్ణా వతంసాయ తే
ఉన్ముక్తశ్చ పురైవ భూషణపదం యాతి ప్రకోష్ఠాంతరే
(జనక ఔత్సుక్యంనాటయతి)
కాకుత్స్థేన తదేవ భార్గవగురోః కోదండ మాకృష్యతే॥ 50
(నేపథ్యే కలకలః)
(సర్వే సాతంకం పశ్యంతి॥)
(పునర్నేపథ్యే)

పడుచున్న రామలక్ష్మణులనుజూచి నవ్వి) వత్సా! రామభద్రా! విల్లుఁజూపుటకు శతానందుండు ధనుశ్శాలకు రమ్మనుచున్నాఁడు.

రామ—చిత్తము, గురువుల యానతిపరికారమే (వినయ లజ్జాకౌతుకములతో లక్ష్మణసహితుఁడై వెళ్లును).

శౌష్క—రాజర్షి! జనకా! ధన్యుఁడవైతివి. పూర్వమప్పరమేశ్వరు నారాధించుటకు దశాస్యునిచే శిరసులు తొమ్మిదియు నఱకంబడినపుడు

చ॥ అసదృశమై యొసంగెడు తదద్భుతకర్మకుఁ దుల్యమౌ వరం
బొసఁగఁగలేమి, సిగ్గుగొనుచుగుఱి, నేదశమంపు మస్తకం
'బొసఁగుము ముజ్జగంబు' లని యూరక, తత్త్రిపురీడవేడె, నీ
దెస నిపుడర్థియయ్యెనదె, తీఱనికోరిక నేలపెక్కెఁకన్ ॥ 49

శతా—(లేచి తెరవైపు చూచుచు సంతోషాశ్చర్యములతో) చూడుఁడు!

చ॥ జగముల కేకధన్వియగు శర్వునకెం దహిరాజు మౌర్వియై
తగియును, గూర్చిలాగునెడఁ దద్దయుఁ గర్ణవతంసమౌచు మూ
నఁగఁ గరకంకణంబయి కనంబడు, చెప్పటిచొప్పు చెప్పు నా 50

(జనకుఁడుత్సుకత సభినయించును.)

భృగుతనయోపదిష్టబలు విల్లదెగా! యదె! రాముఁడెక్కిడున్!

(తెఱలో కలకలము.)

(అందఱు డిల్లవడి చూచుచున్నారు.)

(మరలఁ దెఱలో).

శ్లో॥ రుంధన్నష్టవిధే శ్శ్రుతీ ర్ముఖరయన్నష్టౌ దిశః క్రోడయ
న్మూర్తీ రష్ట మహేశ్వరస్య దళయ న్నష్టౌ కులక్ష్మాభృతః
తాన్యక్ష్ణా బధిరాణి పన్నగకులా న్యష్టౌ చ సంపాదయ
న్నున్మీల త్యయ మార్యదోర్బలదళత్కోదండకోలాహలః॥ 51

జన—(సహర్షవిషాదాద్భుతం) కథం! భగ్నమపి ?

శతా—

శ్లో॥ వైదేహీ కరబాధ మంగళ యజుస్సూక్తం ద్విజానాం ముఖే
నారీణాం చ కపోలకందళతలే శ్రేయానులూలుధ్వనిః
పేష్టం చ ద్విషతా ముహుశ్శ్రితశతం మధ్యే నభో జృంభతే
రామక్షుణ్ణ మహోక్షలాంఛన ధనుర్దంభోళి జన్మారవః ॥ 52

శౌష్క—(సవిషాదాద్భుతమాత్మగతం) అహో! క్షత్రియస్ఫులింగ
స్యదురాత్మనః సర్వకర్మీణమూషాస్మాయితం॥

జన—(సహర్షం పాదయోర్నిపత్య) భగవన్! గాధినందన!

సీ॥ ఏ గురుధ్వనిరేగి నాగేశ్వరుని యష్ట
కర్ణములు బ్రద్దలౌ గనఁగఁజేయు
నే యున్నతస్వనం బాయతంబై యష్ట
హరిదాళి మార్తాండ నందఁజేయు
నేలసద్ధ్వానంబు ఫాలేక్షణుని యష్ట
తనువులఁ జాంచల్య మొనయఁజేయు
నే భూరి సంభావమేపారి యల యష్ట
కులనగంబుల బీటలొలయఁజేయు
తే॥ గీ॥ నే రవమపారమై కడువీాటి యష్ట
హరికులములఁ గనుచెవుడందఁజేయు
నట్టి కోలాహలమొనర్చు నార్యబాహు
బలిమి కలిమిని భంగంబుఁ బడయువిల్లు ! ॥ 51

జన—(సంతోషాశ్చర్యములతో) ఏమది ? విరిగిపోయినదిగూడనా ?

శతా—

ఉ॥ ఆకసమం దనూన రిపుహానికుపశ్రుతి, విప్రనోట సీ
తాకరబంధ మంగళహితశ్రుతి, పుణ్యసతీమతల్లికా
లోక కపోలపాళుల నలూలుశుభశ్రుతి యై వెసన్దెసల్
ప్రాకె రవంబు, రామకరభగ్న గిరీశశరాస నాశనిన్ ॥ 52

శౌష్క—(వగపు వెరపులతోఁ దనలో) అన్నా ! ఏమి ! యీదుర్భ
రమగు రాచబిడ్డడను నగ్గికణము ప్రతి క్రియయంపును నమి
తమగు నాశిరిఁ జూపుచున్నది !

జన—(సంతోషముతో, విశ్వామిత్రుని పదములయందొరగి)
పూజ్యుఁడవగు నో గాధినందనా !

శ్లో॥ ఇయ మాత్మగుణేనైవ
క్రీతా రామేణ మైథిలీ
స్వగృహావ్యవహారేణ
లక్ష్మణా యోర్మిళాస్తు నః॥ 53

విశ్వా—(సస్మితం) సఖే! సీరధ్వజ! యదభిరుచితం భవతే॥

శతా—(జనకస్య కర్ణ ఏవమితి కథయిత్వా) భగవన్! కౌశిక! మమాపి చంద్రశేఖర శరాసనారోపణ ప్రథమ ప్రియవాది నోఽద్య పారితోషికం ధారయసి॥

విశ్వా—(విహస్య) వత్స! దీయతే కిమభిప్రైషి॥

శతా—భగవన్! కుశధ్వజ! దుహితృభ్యాం మాండవీ శ్రుతకీర్తిభ్యాం భరతశత్రుఘ్నా వభ్యర్థయే॥

విశ్వా—(శతానందంహస్తే గృహీత్వాసస్మితం) సర్వ మస్మాభిరేవ నిధాతవ్య మాగమయస్వ తావద్దశరథం॥

జనక—తర్హి ప్రహీయతాం భగవానాంగిరసః ప్రియసుహృద ము త్తరకోసలేశ్వర మానేతుం॥

విశ్వా—ఏవమస్తు!

శతా—(ఉత్థాయ) కిమన్యద స్తివాదికం భగవన్!॥

విశ్వా—వత్స! విసృష్టార్థోఽసిగమ్యతాం॥

(శతానందో నిష్క్రాంతః)

విశ్వా—(హర్షంనాటయన్నాత్మగతమ్)

తే॥ గీ॥ తనదు శౌర్యాతిశయముచేత నె జయించె
నిలసుతను సీత నీరాముడిఁకను నేన
యగుచు నాసుత నూర్మిళ నతనితమ్ము
డైన యీలక్ష్మణున కీయ నభిలషింతు ॥

విశ్వా—(చిరునవ్వుతో) సీరధ్వజుఁడా! నీ యిచ్ఛవచ్చినట్లొనర్పుము. అందులకు సందియమేమి!

శతా—(జనకుని చెవిలో నిట్టిట్లని చెప్పి) ఆర్య! కుశికనందనా! శివుని విల్లెక్కిడు శుభవార్తను ముందుగఁ జెప్పిన నాకు బహుమాన మీావలసి యుందువుగాదా?

విశ్వా—వత్సా! ఈయ కేమి? యేమికావలయునో చెప్పుము.

శతా—ఆర్య! కుశధ్వజుని పుత్రికలగు మాండవీ శ్రుతకీర్తులను భరత శత్రుఘ్నులకిచ్చి పరిణయ మొనర్పింపుమని కోరుచున్నాను.

విశ్వా—(శతానందుని చేయిపట్టుకొని నవ్వుచు) అంతయు మనమే చేయవలయును. గాన దశరథుని రప్పింపుము!

జన—అట్లయిన నీయాంగిరసుఁడే వెళ్లి ప్రియమిత్రుఁడగు దశరథుం గొని రావలయును.

విశ్వా—అట్లే కానిమ్ము!

శతా—(లేచి) ఆర్యా! ఇంక నేమియైనఁ జెప్పవలసిన దున్నదియా?

విశ్వా—వత్సా! అంతయు నీవెఱిగినదే, వెళ్లిరమ్ము!

(శతానందుఁడు వెళ్లును)

విశ్వా—(సంతసమభినయించుచుఁ దనలో)

శ్లో॥ దోర్లీలా దళితేందుశేఖర ధనుర్వ్యాఖ్యాత విశ్రాంతినా
కాకుత్స్థేన కృతో విదేహనృపతి స్తీర్ణప్రతిజ్ఞాభరః
పశ్యామశ్చ సుహృద్గృహాన్నవనవోన్మీలద్వివాహోత్సవా
నైక్ష్వాకేషు చ మైథిలేషు చ ఫలం త్వస్మాక మద్యాశిషః॥54

శౌష్క—(వైలక్ష్యరోషాభ్యాం స్మయమానః) భో! సీరధ్వజ! పురుషప్రకర్షాధానే విద్యావృద్ధసంయోగా ద్బహిరంగాని వయాంసి యదనయా ప్రహీణలబ్ధకన్యయా యౌవనసంబంధోపస్థితం పులస్త్యకుల ముపేక్షమాణో వర్షీయా నపి కోమలప్రజ్ఞోసి (మునిం ప్రతి) ఋషే! కౌశిక! నాద్యాపి కించి దతిక్రామతి తవాపి లంకాపతౌ తాటకావధాపరాధ మపమార్ష్టు మయమేవ శ్రేయానవసరః॥

జన—(తత్రావజ్ఞాం నాటయన్) భగవన్! ఏహి! స్వయముపేత్య రామభద్రవదనచంద్రచంద్రికాప్రవాహే నిర్వాపయామి తావదలీక ధనుర్ధరప్రార్థ్యమాన మైథిలీ కదర్థిత మాత్మానం సహిమమిహిరమరీచిపరిచయ పచేళిమస్య హిమకరబింబసంపాతాదపరోఽపి కశ్చిదగదంకారః కైరవాకరస్య (ఇత్యుత్థాయ పరిక్రామతః)

శౌష్క—(సఖేదమాకాశే) హా! తపస్విని! సీతే! హతాసి! పౌలస్త్య ప్రార్థితాఽపి విచార్యసే!

శా॥ బాహావ్రీడిమనించె రాముఁడు ధనుర్భంగంబు గావించె నా
త్మేహాపూర్తివహించె మైథిలుఁడీఁకెంతేఁ గాంచనాఁ గాదె! వై
దేహైక్ష్వాక వరుల్పరస్పరము రక్తింగూర్చు కల్యాణ సం
దోహంబుల్బళిరా! ఫలంబుగ నెడుం దోడ్తోనె మాదీవనల్ !॥ 54

శౌష్క—(సిగ్గును గినుకనుంబూనిన వెడనవ్వుతో) ఓయీ! సీర ధ్వజుఁడా! ఆలకింపుము! పురుషుల గుణదోషముల నరయు నెడ నెంతయు మావంటి విద్యావృద్ధులతోనగు యోచనకన్న, వయోవృద్ధులతో నెక్కువదిగాదు. కాఁబట్టియే కదా! కుల గోత్రములెట్టివో యెఱుకపడక, మట్టినబుట్టిన నీపట్టిని, జెట్టఁ బట్టఁ, గోరివచ్చినను, పౌఁలస్త్యకులము నున్నతిని నీవెన్నఁజా లక వయసునఁ బెద్దవయ్యుఁ బ్రిజ్ఞను గుఱ్ఱతనముఁ జూపు చున్నావు (మునితో) ఋషీ! కౌశికా! ఇంక నిపుడైన మి గిలిపోయిన దేమియు లేదు. నీకుఁ గూడ గావణునకుఁ, దాట కను వధించిచేసిన మహాపరాధమును బాపికొన నిదియే చక్కని శ్రేయస్కరమైన సమయము.

జన—(ఆమాటలను లక్ష్యముసేయక) పూజ్యా! కుశికనందనా! రమ్మా! కల్లవిలుకాండ్రెల్లరు జానకినిమ్మని చేయు నిరర్థక ప్రిసంగమువలన మిక్కిలి యుడికియున్న నామనమును నా రాముని మోముజాబిల్లి వెన్నెల వెల్లువలం జల్లఁబరచుకొం దును. తీక్ష్ణమగు సూర్యకిరణములచే వాడుజెందిన కలువకు చంద్రిసందర్శనముకన్న వేఱుమందు లేదుగదా!

శౌష్క—(దుఃఖముతో ఆకసమున) అయ్యో! తపశ్శాలిని! సీతా!

శ్లో॥ త్రిభువనవిజయ శ్రియస్సపత్నీం
జనయతి కో భవతీమనాత్మ తంత్రాం
స్వజనమపి న తేనురూపయామః
కిముపివిపాట్యభువం వినిర్గతాయాః॥ 55

(సరోషం జనకం ప్రతి)

శ్లో॥ పౌరాణీభి రనేకవిక్రమకథాగాధాభి రర్థాపితా
స్తే వీరస్య జయంతి రాక్షసపతే ర్ధో స్తంభదంభోళయః
యానుత్ప్రేక్ష్య విశోషయ న్మదమయం మై రేయ మై రావణో
భూపాసగ్ధి రభూదమర్త్యమధుప శ్రేణీషు సాధారణః॥ 56

తేషుసత్సు

శ్లో॥ వృథా సజ్జనసంబంధ
సత్కారేణాసివంచితః
పౌలస్త్యహస్తవర్తిన్యా
సీతయా హి భవిష్యతే॥ 57

(సాక్షేపం నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య)

పౌలస్త్యుఁడే ప్రార్థించినను నింకను సంకోచింపుచు మీరు నీ
కెంతేఁ హానిఁ జేయుచున్నారు!

కం॥ భువనత్రియ జయలక్ష్మికి
సవతిగ నిన్నెవఁడుసేయఁ జాలెడును? స్వతం
త్రివుగావు, నీకుఁబంధుగు
లెవరో తెలియ మవనిఁబొల్చి యెట్లొ వచ్చితినాన్॥ 55

(కోపముతో జనకునితో)

ఉ॥ పెక్కు పురాణరాజములు పేర్కొను నిక్కపుటుక్కుగల్గి పెం
పెక్కు దశాస్యదోరశనులింత స్మరించినయంత నాసుధా
భుక్కరి నిత్యదాన మధుపూరములాఱుటఁజేసి భూషణ
స్రిక్కులతోనె దాను సదృశంబగు స్వర్గఘుపాళి పట్టునన్॥

(పాఠాంతరము)

ఉ॥ పెక్కు పురాణరాజములు పేర్కొను నిక్కపుటుక్కుమీఱి పెం
పెక్కుదశాస్యకోరశనులింత దలంచినయంత భూషణ
స్రిక్కులతోనె దాన మధుసారము శుష్కతనొంద నాసుధా
భుక్కరి నాశ్రితభ్రమరపు జముపీడి తొలంగెనువ్వడిన్॥ 56

అవియుండఁగా,

కం॥ ఈసముచిత సంబంధపు
వాసి యెఱుఁగకీవు మోసపడితివి, యెటులే
నీ సీత యాదశగ్రీ
వాసురకరగతయు; నిక్కమగు పెక్కేలా?॥ 57

(తెలవైపుఁజూచి సాక్షేపముగా)

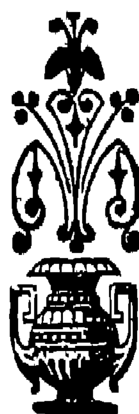
శ్లో॥ సమంతా దుత్తాళై స్స్మరసహచరీ చామరమరు
త్తరంగై రున్మీల ద్భుజపరిఘ సౌరభ్య శుచినా
స్వయం పౌలస్త్యేన త్రిభువన భుజా చేతసికృతా
మరే! రామ త్వం మా జనకనృపపుత్రీ ముపయథాః॥ 58

(సవిమర్శమాత్మగతం) అహో ! గంభీర మిదముపస్థితం వస్తు
తన్మంత్రిణా మాల్యవంతం పురస్కృత్య లంకేశ్వరస్య నివేదయామి॥

(ఇతి నిష్క్రాంతా స్సర్వే)

ఇత్యనర్ఘరాఘవే - తృతీయోంకః.

సంపూర్ణః.

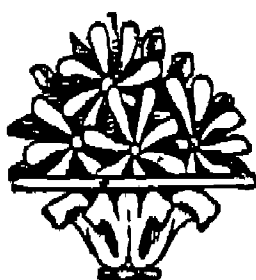
శా॥ సారోదార కచాసుచామర మరుత్సంవ్యాప్త దోర్మద్గరో
త్సౌరభ్యుండు జగత్త్రియీభుజుఁడు సాక్షాదాత్రికసాధీశుఁడే
దా రక్తి న్వరియించె నీయవనిజాతక్ సీత నోకుట్ట ! యో
రోరి ! రాఘవ ! చెట్టఁబట్టెదవు సుమ్మూహింపకీహోద్ధతిక్ ॥ 58

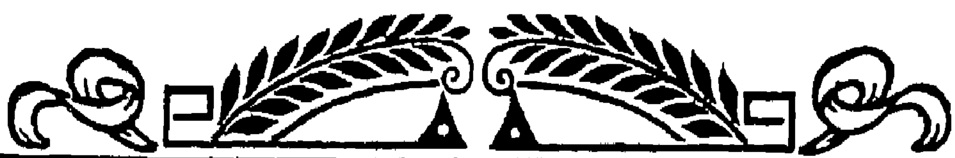
(విమర్శించుకొనుచుఁ దనలో) అన్నా ! యిది చాల గొప్ప విషయము ! గాననిది యామంత్రియగు మాల్యవంతునితోఁగూడ నా లంకేశ్వరుని కెఱిఁగింతును.

(ఇట్లందఱును వెళ్లుదురు.)

(ఇది తృతీయాంకము).

సంపూర్ణము.

భట్టమురారిప్రణీతే-అనర్ఘరాఘవే

చతుర్థోంకః

తతః ప్రవిశతి మాల్యవాన్ (జృంభమాణశ్చక్షుషీ పరిమృజ్య) అయే! విభాతప్రాయైవ విభావరీ తథాహి॥

శ్లో॥ స్తోకోన్నిద్రనిదాఘదీధితిమహ స్తంద్రాళుచంద్రాతపా
స్త్యాయంతే కకుభో రథాంగగృహిణీ గార్హస్థ్య గర్హాభిదః
అద్యాపి స్వకులాయ శాఖిశిరసి స్థిత్వా రువంతో ముహు
స్తూష్ణీం ప్రత్యభిజానతేబలిభుజో భీతా స్స్వయూథ్య స్వరాన్॥ 1

అపిచ॥

శ్లో॥ ప్రాచీం వాసకసజ్జికా మపగతే భానౌ దిశాంవల్లభే
పశ్చైతా రుచయః పతంగదృషదా మాగ్నేయనాడింధమాః
లోకస్యక్షణదానిరంకుశరసా సంభోగనిద్రాగమా
కోకస్తోమకుముద్వతీవిపినయో ర్నిక్షేప మాతన్వతే॥ 2

(సర్వతోనిరూప్యసహర్షం) హంత! సమంతాదామోదమాన సారసంభోగమయీ ఖల్వియం దశగ్రీవస్య భుజార్గళ పరిపాలితా రాజధానీ (ముహూర్త మనుధ్యాయ) అహో! యతఃప్రభృతి వైదేహీ వరణాయ ప్రహితేన పురోధసా కథ్యమానం కకుత్స్థకుల కుమారస్య

అనర్ఘరాఘవము.

చతుర్థాంకము.

(తరువాత మాల్యవంతుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు).

మాల్య—(ఆవులించుచుఁ గన్నులు నులిపికొని) ఏమీ! రాతిరి తెల్ల వాఱవచ్చినదే! అదిగో!

శా॥ స్తోకంబౌరవిలీల రేవెలుఁగు తేజున్ దోల, వీడ్పాటునన్
గోకద్వంద్వములొందుకుందువిడ దిక్కుల్నెక్కొనుఁ దృక్కుల౯
గాకాళుల్ తమగూళ్ల జెట్లకొనఁ గాకాయంచుఁ బెల్లార్చుచు
న్నాస్త్రకంబై వినుచున్ సయూధ్యరుతముం౯ గుర్తించెడున్ భీతిచేన్ 1

మఱియును,

శా॥ ప్రాచీవాసకసజ్జికం గదియ దిగ్గ్రామాప్తుఁడౌ ప్రొద్దు రా
శోచిర్భర్త్రుశిలోజ్జ్వలానల మహార్చుల్గూర్చు క్రొవ్వులు ప్రచు
ల్యాభచక్రి ప్రజరేయి హాయిగను బంభోగముల్మలన్నిద్రలన్
గాచుంజూచితె! చేక్కజేక్కపకవ ల్క్వ్హారిఃఖల్పోచుగా౯॥ 2

(అంతటం గలయఁజూచి సంతోషముతో) ఆహా! దశగ్రీవ భుజపరిపాలితమగు నీరాజధాని యెక్కడఁజూచినను సంతోష సమాక్రాంత పురజన మయంబై కన్పట్టుచుండునుగదా, (కొంతసేపు ధ్యానించి) అన్నా! వైదేహీనడుగ నగిపిన పురోహితునివలన నా రాఘవ

తాదృశం మానుష్యకాతిశయ మశృణవం తతఃప్రభృతి కష్టాం దశా మనుభవామి॥

తథాహి॥

శ్లో॥ తత్తాదృశం కథముదేతి మనుష్యలోకే
తేజోద్భుతం నిరభిసంధి నతావదేతత్
తాన్యేవ చాస్య చరితాని దశాననస్య
ధిక్ చింతయా రజనిరక్షిషు నః ప్రభాతి॥ 3

కించ॥

శ్లో॥ శ్రుత్వా దుఃశ్రవ మద్భుతం చ మిథిలావృత్తాంత మంతః పత
చ్చింతాపహ్నవ సావహిత్థవదన స్తద్దిగ్వితీర్ణస్మితః
హేలాకృష్టసురావరోధరమణీ సీమంతసంతానక
స్రగ్వాసోజ్జ్వలపాణిర ప్యవతి మాం వత్సేన లంకేశ్వరః॥ 4

(విమృశ్య ఆకాశే విహాస్య) హంత! వారుణేయమస్మాకం చిరంజీవితా॥

కుమారు నమానుష చారిత్రము వినినయది మొదలు నామనసునకుఁ గుమరుఁబాటు లేకున్నది. ఔఁగదా !

చ॥ నరునెడనింత తేజమగునా యనుచు, న్మతియద్ది యూరకే
జెరుగునె యంచుఁ గాకితనిచర్యలిటుండె నటంచు, నీనిశా
చరవరుఁగూర్చి చింతిల, వెసన్మది నిల్కడవాసి సుంతయున్
దెలుపియుఁదెన్ను లేక నిసి దీర్ఘతమంబయి తోఁచెడున్నదున్ ॥ 3

మఱియును

సీ॥ ఆలించిన సహింప నలవిగానిదియును
గరము మహాశ్చర్య కరమునొచు
మిథిలాపురిని మీఱ ప్రథితమావార్తచే
మదిలోనొదవ్వుఁ జింతప్తమాటుపఱుప
మొగమునఁదవ్వెపు మొలకనవ్వ వహించి
రహినించు నీవత్స రావణుఁడు
హేలగాఁ గడునవలీలఁగా నిర్జర
బాలాకచాకృష్టి నోలిఁగూర్చి

తే॥ గీ॥ యచటఁ జెలువారు చారుతరామరావ
నీజసుమదామవాసనల్ నిండుకొనెను
చేతులలరారు త్రిజగద్విజేతయయ్యు
హర్ష మొదవింపఁడిపుఁడు ! నాకక్కటకట ! ॥ 4

(విమర్శించి) కట్టా ! యీ చిరజీవిత మొతదారుణముగా నున్నది !
వత్సా ! రావణా !

శ్లో॥ ప్రీతే విధాతరి పురా పరిభూయ మర్త్యాన్
వవ్రేఽన్యతో యదభయం సభవా న్మహాయుః
తన్మర్మణి స్పృశతి మాం మతిమాత్ర మద్య
హా ! వత్స ! శాంత మధవా దశకంధరోసి॥ 5

(సవిమర్శం) అహో ! మైథిలస్య నృపతే రకార్యజ్ఞతా !

శ్లో॥ విశ్వామిత్రవశీకృతే హృది వయం మాభూమ సంబంధిన
స్తే దృష్టాని కథం పురాణమునయో మాన్యాః పులస్త్యాదయః
జామాతాపి మహేంద్రమౌళివలభీపర్యంక రత్నాంకుర
జ్యోత్స్నామృష్టనఖేందుదీధితి గయం నాపేక్షితో రావణః॥ 6

(పురోవలోక్య) కథం మిథిలావృత్తాంతముపలబ్ధుం ప్రహితా చిరయతి వత్సా శూర్పణఖా॥

శూర్ప—(ప్రవిశ్య) అహో ! సౌమ్యసుందరీవివాహనేపథ్యలక్ష్మీ విచ్ఛురితకాంతి ప్రాగ్భారాణి రఘుకులకుమారాణాం ముఖ పుండరీకాణి పశ్యంతీ జుగుప్సితేనాపి మాయామానుషభావేన కృతార్థీ కృతాస్మి ! అహో ! తాదృశీ గుణానాంప్రకృతిః య ద్విపక్షహ స్తపతితాపి సుఖయతి॥

మాల్య—(దృష్ట్వాసస్నేహం) కథం వత్సా శూర్పణఖా ! వత్సే ! ఆయ మహం ! ఇతఇతో భవతి !

శూర్ప—కథమత్ర వాట్టాలశిఖరవర్తి ప్రగ్రీవే మే కనిష్ఠమాతా మహః! అహో! దుశ్శిష్టతా దుష్టకార్యాణాం! యదిదానీం ప్రజాగరక్లాంతాలోచనః ప్రతిక్షణజృంభికా ప్రసారిత ముఖ

కం॥ హరుఁడు వరమిడెను నెడఁగడు
గురువగు గరువమున సతనిఁగోరితివి నరే
తరజయమె, యైనఁగానీ !
పరికింపగ నీవు పంక్తివదనుఁడవు గదా ! ॥ 5

(విమర్శించి) ఏమి! యామైథిలుని యకారజ్ఞత !

శా॥ తానాకాశికు నఁదధీనమగు చిత్తంబాను, బంధుత్వమున్
బూనన్మెచ్చఁడు మమ్ముఁ దులె మునుల్పూర్వుల్పులస్త్యాదులా
హా! నాకాధిపమౌళిసంఘటిత రత్నాంకూర చూడాత్రిప
స్థానీభూతపదుండు రావణుఁడనన్ జామాతగానొప్పడే ! ॥ 6

(ఎదుటఁజూచి) ఏమి! మిథిలాపురవార్తనరయఁబంచిన వత్స శూర్పణఖ యింతయాలస్యము చేసినది?

శూర్ప—(ప్రవేశించి) ఆహా! యీ సౌమ్యసుందరీవివాహ మంగళమునందగు నలంకార శోభచే నతిశయించిన చెలువంబున నలరారు రాఘవుల మోములఁదమ్ముల, మిగుల నసహ్యమగు మాయామానుషీవేషము నందయ్యెనఁ, గన్నులారఁజూచి కృతార్థురాలనైతింగదా! ఔరౌర! ఇట్లు పగఱకేఁ బడియును మిగుల సుఖమొనరించినదియకదా! గుణసంపత్తియన!

మాల్య—(చూచి స్నేహముతో) ఏమీ? శూర్పణఖయా? వత్సా! ఇఁగో నేఁక్కడ నుఁటిని యిటురమ్ము!

శూర్ప—ఏమీ! ఇదిగో! తాతగారికోటకొత్తళము నందున్నవారా? అన్నా! అకార్యమస్వభావ మిట్టిదేకదా! రేయింబవళ్లు బొత్తిగా నిద్రలేక యెంతయునాసి యెఱ్ఱఁబడిన కన్నుల

కుహార దృష్టహ్రానయస్థితి కఠినకార్య పారిగ్భారః కోప్యస్య ఇవ దృశ్యతే కనిష్ఠసూతామహః అథవా సామాన్యోపి గురుఃఖలు మాత్రిత్వాం విశేషణ సాహసైక వ్యవసాయస్య చండచరితస్యాస్మాకం రాజ్ఞో రావణస్య జానామి మామేవ ప్రతిపాలయం స్తిష్ఠతి యావదేవ ముపసర్పామి॥ (సవిషాద ముపసృత్య) ఆర్య! వందే!

మాల్య—కల్యాణీభూమాః ఇశఆస్యతాం అపి భరతశత్రుఘ్నాభ్యాం సహైవ వైదేహ ముపస్థితో దశరథః?

శూర్ప—ఆర్య! దశరథే ఆగతే కుమారాణాం గోదానమంగళే సంవృత్తే మయాప్రవిష్టం మిథిలానగరం॥

మాల్య—(నిశ్వస్య) అతిప్రకాశోయమర్థః యథా నిర్వృత్త స్వీకరణా జానకీ।

శూర్ప—అథకిం?

మాల్య—(విమృశ్య) అహో! దురాత్మనః క్షత్రియబ్రాహ్మణస్య కుశికవంశజన్మనో దుర్నాటకం!॥

శ్లో॥ యజ్ఞోపప్లవశాంతయే దశరథో రాజా సుతం యాచిత స్తం చానీయవినీయ చాయుధవిధౌ తే జఘ్నిరే రాక్షసాః

తో నిమునమైన నెడములేక వెడలుచున్న యూర్పులింతలతో గూడిన తననోటం జెప్పకయె చెప్పఁబడిన కొండొక కఠిన కార్యభారము గలిగి మిగుల నొగిలియుంటవే. పేలోకనింబలె గప్పట్టుచు నానబాలు పట్టుటకు వీలు లేకున్నవాఁడు. అన్నా! ఎట్టులైనను మంత్రిత్వ మతి దుష్కరమైనదిగదా! అందును మిగుల సాహసియై చరియింపుచుండు చండచరితుఁడగు మన రావణునియొద్ద నెవప్పుడేఁ జెప్ప నేమున్నది? ఇతఁడిప్పుడు నారాకకె యెదురుమాచు చున్నట్టున్నడి. కావున వేగముగా సమీపింతును. (విషాదముతో సమీపించి) ఆర్యా! మాతా మహా! నమస్కారము!

మాల్య—పుత్రీ! మేలుగనము. రమ్మిటఁ గూర్చుండుము! భరత శత్రుఘ్నులతోఁగూడ దశరధుఁడు మిథిలాపురమున కరు దెంచెనా?

శూర్ప—(కూర్చుండి) ఆర్యా! దశరథుఁడు వచ్చుటయే కాదు. నేను మిథిలాపురిం జేరునప్పటికే కుమారుల వివాహముల కంకు రార్పణముకూడ నైనది.

మాల్య—(నిట్టూర్పువుచ్చి) అట్లయిన సీతా కరగ్రహణ మయినట్లే.

శూర్ప—ఔనందుకు స దియు మేమి?

మాల్య—(విమర్శించి) ఏమి! ఆక్షత్రియ బ్రాహ్మణుఁడగు దుష్ట కౌశికు దుర్నాటకము!

చ॥ తనమఖరక్షకై దశరథక్షితనాధుని పుత్రుఁ దెచ్చి యా
తనికి ఘనాస్త్రవిద్యనిడి దానవులన్ వధియింపఁజేసి శ

త్రైయక్షం విదళయ్య కార్ముకమథస్వీకృత్య సీతామితో
నో విద్మః కుహనావిటేన వటునా కిం తేన కారిష్యతే॥ 7

శూర్ప—ఆర్య! ఏవమేతత్ స తత్ర మయా బ్రాహ్మణో వసిష్ఠ
మహర్షేస్సమీపే విస్ఫురద్దృష్టః॥

మాల్య—(విహస్య) వత్సే! తపోభిరస్య బ్రాహ్మణ్యాదేశోపి స్థాని
వద్భావేన క్షత్రధర్మం నజహాతి కించ స్వభావమధురోపి
కాకుత్స్థవటు రాత్మప్రవృత్తికేన క్షాత్రేణ బ్రాహ్మేన బ్రాహ్మ
ణ్యేన చ జన్మనా త్రిజాతకాన్మనే రధీయ న్నధరీణశీలః పరి
ణంస్యతే తథాహి॥

శ్లో॥ అవినయభువా మజ్ఞానానాం శమాయ భవన్నపి
ప్రకృతికుటిలా ద్విద్యాభ్యాసః ఖలత్వవివృద్ధయే
ఫణిభయభృతా మాశుచ్ఛేదక్షమ స్తమసా మసౌ
విషధరఫణా రత్నాలోకో భయం తు భృశాయతే॥ 8

భవతు! కిమతిక్రాంతోపవర్ణనేన? కథమిదానీం - స్వయంగృహీతు
ముత్తిష్ఠమానో రాక్షసపతిః ప్రతికర్తవ్యః స్యాత్?

శూర్ప—ఆర్య! నఖలుబలాత్కారం పరిహృత్య తస్యాన్య ఉపాయ
స్తర్క్యతే॥

మాల్య—వత్సే! మామైవం మహాప్రమాదోహి తాదృశేన ధర్మవిజ
యినా వీరపరివాళేన పరిగృహీతా యామైదేహ్యాః ప్రసహ్యా
పహారః॥ పశ్య॥

ర్వని బలువిల్లొకింతటనె త్రుంచ ఘటించి, గ్రహింపఁజేసె భూ
తనయ, నిఁకే సదంభుఁడటుఁ దానెదిసేయఁగఁ జేయునోకదా! ॥ 7

శూర్ప — ఆర్యా! అగునట్లే. అతఁడచ్చటనేయుండి యావసిష్ఠముని కన్నను నెక్కుడుశ్రద్ధతో నున్నట్లు గన్పట్టెను.

మాల్య — (నవ్వి) తపోవిశేషమున నితఁడు బ్రాహ్మణుఁడనిపించుకొనినను సహజమగు క్షత్రభావమును విడువకున్నవాఁడు. మఱియు మిక్కిలి సుస్వభావుఁడయ్యు నీ రాఘవవటుఁడు జన్మముచేతను, బ్రహ్మముచేతను, బ్రాహ్మణ్యముచేతను త్రిజాతకుఁడగు నమ్మునికడ నధ్యయన మొనర్చుటచే నింద్యుఁడగుట నిశ్చయము. అట్లేకదా,

చ॥ అవినయపుం దమంబడఁచునైన సదా కుటిలస్వభావుచే
నవుఘనవిద్య ధృష్టకె యాట ధృవంబు; తమంబణంపఁగా
నవు నహిరత్న దీపములనొ పెనువెల్గు మఱింత భీతికే
యవుఁగదా, మదిన్ ఫణిగణాతిభయాన్వితులైన వారికిన్ ॥ 8

కానిమ్ము; ఇఁకజరిగినదాని నెక్కుడుగా వర్ణించుటతోఁ బని యేమున్నది, యిప్పుడు సీతను దాఁగ్రహింపఁబూనిన రాక్షసరాజుచే జేయఁగగు ప్రయత్న మేమిదై యుండును?

శూర్ప — ఆర్య! బలాత్కరించుటకన్న వేరు ప్రతీకారమేమున్నది?

మాల్య — వత్సా! అట్లుకాదు. ఆట్టి ధర్మవిజయమున బాలవీరుఁడు ప్రతిగ్రహించిన వైదేహిని బలాత్కరమునఁ గొనితెచ్చుట మహాదోషము. కాక యితఁడు అసాధారణుఁడనికూడఁ గన్పట్టుచున్నది. యిట్లేకాకున్న నొక సామాన్యమానవజాతిలో

శ్లో॥ దోః స్తంభ ద్వయదర్ప డంబరమితిస్పృష్టం న విస్పృష్టతే
వైదేహీ కరబంధ సూచనమితి ప్రీత్యాతి న వ్రీళయా
ఇత్యాలోచ్య కృతస్మితై ర్మునిభి రాదిష్టేన యేనక్షణా
దాత్తం సజ్జిత మాంచితం చ సహసా భగ్నం చ తాదృగ్ధనుః॥ 9

కథ మస్మదీయం నిశాచరనాథ మాతతాయిన మనుజానీమః॥

శూర్ప—యథానిరూపితం కనిష్ఠమాతామహేన అహో! కాలస్య మాహాత్మ్యం! యదిదానీం త్రిభువన లక్ష్మీలీలాబందీకారే మహారాజరావణేపి ఏవంమంత్ర్యతే॥

మాల్య—వత్సే!

శ్లో॥ మునిరపి గురుర్దివ్యాస్త్రాణాం బభూవ దివౌకసా
మజగవధనుర్భంగేతావానహో సమహోత్సవః
రఘుపతి గుణకీర్తితా మేతామవేహి జగత్త్రయీం
వివరిణమతే దౌర్జన్యం తు ప్రభుత్వపదేన నః॥ 10

సీ॥ నిజభుజాబలగర్వ నిర్వహణాహంకృ
తాటోపమని యుబలాటపడదు
వసుధా తనూజావివాహ సూచకమను
నురుబజ్జచే దాని యబుసుదేదు
అఖిలవీరాగ్రేసరా సాధ్యమిదియని
యొక్కింతయును మది లెక్కగొనదు
మాననీయాత్యంత మహిమాన్వితాచార్య
సమితిచోదనదు లక్ష్యంబు విడదు
తే॥ గీ॥ తానని మెఱంగి మునిజనులానతీయ
నతిముదంబున నితడ ప్పురారిధనువు
నిట్టె గ్రహియించె గడువడి నెక్కువెట్టె
కర్షణమొనర్చె మఱియు భగ్నతఘటించె! ॥ 9

అట్టివానిమెడ నిట్టితుంటరితనమునకు మనచేనిని మనమే యెట్లు పురికొల్పుదుము?

శూర్ప—(నిట్టూర్పుపుచ్చి) అగు నార్యా! మీరు చెప్పినది నిక్కమే అన్నా! యేమి! కాలమహిమ! త్రిభువన విజయ లక్ష్మిని సవిలాసముగాఁదెచ్చి బందీకరించిన మహారాజగు రావణు నేఁడ గూడ నిట్టుతలఁచవలసి వచ్చెనట?

మాల్య—వత్సా! ఇంతియకా దాలకింపుము!

మ॥ మునియయ్యింగువిశాత్మజుండు గురువై బోధించె దివ్యాస్త్రవి
ద్యను, జేజేలటుపొంగి రీసుధను వాతెందెక్కెడన్, గాన గె
ల్చెనతండొప్పుగ విశ్వముల్మసమిఁక స్సిగ్గేశి మెగ్గేది యా
తనిచోఁ జేసిన నస్మదీయవిభుతాదాష్ట్యంబె తెల్లంబగున్॥ 10

శూర్ప—కస్సం దేహః తస్మిన్ వివాహమహోత్సవే సర్వంమయా పరిత్యక్షీకృతం॥

మాల్య—తదేవ మేకలోత్సవఘనస్యాత్ తథాహి మిధిలాంపరివిశ్య బలాదాకృష్యమాణే కళత్రే కధం తితిక్షతే రాజపుత్రః తం చోత్తిష్ఠమానం పౌరజానపదాః ప్రకృతయోప్యనూత్తిష్ఠేరన్ కింపున రంగ సంబంధినో బాంధవాః యథోక్తం ఆరణ్యోగ్నిరివ దుస్సహ దుఃఖామర్షజం తేజోవికరిను ఇతి మండలస్య చానుగాహ్యో భవతీతి॥

శూర్ప—(దీర్ఘముష్ణంనిశ్వస్య) ఆర్య! కిమిద నీం యుక్తం॥

మాల్య—శృణు! పత్సే! కార్యజ్ఞాసి! అస్తి వనౌకసాం మంత్రీ జాంబవన్నామ స మతంగాశ్రమ వాస్తవ్యా ముపసృత్య శ్రమణాం నామ సిద్ధశబరీ మభ్యర్థితవాన్ యథాస్య వాలినో వైరాగ్యేణ క్షీణబుద్ధాపసారితాః ప్రకృతయః కిష్కింధాయాం కుమారం సుగ్రీవ మభిషేక్ష్యమాణా స్సానువాయుక మైక్ష్వాకం రామభద్రి మపేక్షంతే॥

శూర్ప—కధంకుతీ్రయపోతో వాలినిగ్రహే సహాయస్సమీహ్యతే॥ తత స్తతః॥

శూర్ప—అగు ననిజమే. నేనదంతయు వివాహసమయమందుఁ గన్నులారఁ జూచియున్నదానను.

మాల్య—కాఁబట్టి పలువురు తాలురువ్విన నొక్కఁడేమి సేయును? అట్లేకదా, మిథిలకుఁబోయి బలిమిని భార్య నపహరించునన రాముఁడు సహించునా? అతఁడు యత్నింప, పౌర జానపద ప్రకృతు లాబాలగోపాలము నతనినే యనుసరింతురు. ఇఁకఁ దనముఖ్య బాంధవులమాట చెప్పనేల? అడవింబుట్టిన యగ్గివలె దుస్సహమగుదుఃఖమునజనించిన తేజము పురుషు నతివిక్రమవంతుని జేయుననియు, నతఁడు మండలమంతకును ననుగ్రహపాత్రుఁడగుననియుఁ జెప్పియుండిరి కాదా?

శూర్ప—(దీర్ఘమగు వేడియూర్పు పుచ్చి) ఆర్యా! అట్లైన నిపుడేమి చేయనగును?

మాల్య—ఓసీ! విను. నీవు గార్యజ్ఞవేకదా! జాంబవంతుడను వానరమంత్రి యొకఁడు గలఁడు. ఆతఁడు మతంగాశ్రమయు యోగినియు నగు శ్రమణయను నొక శబరాంగన నాశ్రయించి యామె నిట్లు మిక్కిలిప్రార్థించెను. "ఓయోగినీ! వాలి తమ్ముని పేక్షించుటచే దరిద్రులై యాకిష్కింధలోని ప్రజలెల్ల రాజ్యమునందఱిని దప్పించి కుమారసుగ్రీవు నభిషేకింపఁదలఁచి యందుల కల దశరథరాజు కొమరుఁడగు రామభద్రుని సహాయము నపేక్షించుచున్నారు."

శూర్ప—(సాతంకముగా) ఏమేమి? యీరాచకుఱ్ఱడు వాలినిగ్రహమునకుఁ గూడ సహాయుఁడుగాఁ గోరఁబడుచున్నాఁడా? తరువాత, తరువాత,

మాల్య — తతశ్చాయోధ్యాతః కైకేయ్యా భరతవార్తాహరణాయ ప్రేషితా మంథరానామ వృద్ధదాసీ కఠోరతర తరణితాప జ్వాలావలీఢజీవితా మిథిలాప్రాంతే తిష్ఠతీతి నిదాఘకిరణాంతేవాసీ సతీర్థ్యమృషిం యాజ్ఞవల్క్య ముపస్థాయ సంప్రత్యేవ నిమేషమాత్రాన్నివృత్తోహనుమాన్ కథయతి అతస్త్వ మస్మదనురోధేన హనూమదవేక్షిత స్వశరీరా పరపురప్రవేశవిద్యయా మంథరాశరీర మధితిష్ఠంతీ మిథిలాముపేత్య ప్రత్యాయితా సంవిధానమిదం దశరథగోచరీకరోషి ఇత్థంభావినా గురునిదేశ చర్యాప్రసంగేన పంకపాషాణవిషమకంటకవ్యాళబహుళాం దండకారణ్యానీమనుప్రవిష్ట స్సర్వథా వైదేశికో రాజపుత్రః స్వకార్యగౌరవా న్నియత మేవ వాలి వధపూర్వకేణ ప్రతీకారాభిసంధినా సుగ్రీవ ముపగృహ్ణీయాదితి॥

శూర్ప — (సకౌతుకం) కింపునస్తత్సన్నిధానం?

మాల్య — (కర్ణ ఏవ మివేతి కథయతి)

శూర్ప — అహో! వృద్ధబుకస్య కుటిలతా కార్యకుశలతా చ తతస్తే॥

మాల్య—తరువాత "అయోధ్యనుండి కైకేయిచే భరతుని క్షేమమరయుటకుఁగా మిథిలకుఁ బంపఁబడుచున్న మంధరయను నొక ముదుసలిదాసి దారియందెంతయుఁ దీక్ష్ణతరమగు నెండవేడిమిచే వడఁజెంది యొడలు తెలియకుండ నమ్మిథిలా ప్రాంత ఘోర నిర్జనారణ్యమునం బడియుండఁగా, సూర్యశిష్యుఁడగు హనుమంతుఁడు తన సహపాఠియగు యాజ్ఞవల్క్యమహర్షిని జూచి తిరిగివచ్చుచు, నమ్మార్గమునఁ బడియున్న యామెను జూచితినని యిప్పుడొక నిమేషము మాత్రము క్రిందటనే చెప్పియున్నాఁడు. నీశరీర మీహనుమంతుఁడు గాపాడుచుండునట్లు చేయుదుము. నీవు మామేలుగోరి నీపరకాయప్రవేశ విద్యాబలమున నామంధరా శరీరమునం బ్రవేశించి మిథిల కరిగి నమ్మకము కలుగునట్లుగా నీసంవిధానమును నాదశరథునకు శ్రుతపరచవలయును. అందువలనఁ దప్పక జరిగితీరు తండ్రిగారి యాజ్ఞననుసరించి యారాముఁడీ పంకపాషాణ తరుగుల్మలతాకంటక సర్పాదిబాధలచే నిండియుండు నీదండకారణ్యమునం బ్రవేశించి యన్యదేశస్థుఁడగుటవే నన్నిఁటికి నొరులసాహాయ్యమును గోరవలసిన వాఁడగును. అప్పుడు వాలి వధాపూర్వకమగు ప్రతీకారసంధిచే సుగ్రీవుని చేపట్టును. కావున నీవట్లనుగ్రహింపక తప్పదు."

శూర్ప—(సంతోషముతో) ఆర్యా! ఆవిధానమెట్టిది?

మాల్య—(చెవిలో ఇట్టిట్లని చెప్పును).

శూర్ప—ఆహా! యేమి! యామహాదిభల్లూకము కుటిలతయుఁ గార్యకౌశలమును! తరువాత, తరువాత,

మాల్య—తతశ్చ సా శబరయోగినీ సుగ్రీవ గుణానురాగేణ సర్వం తథేత్యురరీకృత్య తదైవ విదేహాభిముఖీ ప్రస్థితేతి మేజనస్థాన నివాసిభి ర్నిశాచరై రాగత్య నివేదితం అమునాజాంబవత్ప్ర యోగేన బలవతా విరాధప్రభృతిభి రధిష్ఠితేషు వింధ్యగిరి గహ్వరేషు విహరత స్సుకరం కళత్రాపహరణం అస్మదీయా స్తు మాయా స్సురాసురప్రధన ప్రథమరేఖాయోధస్య వి బుధపతివితీర్ణ మాయామహామంత్రధారిణో దశరథస్య సన్ని ధౌ న ప్రభవంతిహి॥

శూర్ప—ఆర్య ఉపనతస్యకథమేవంక్రియతే।

మాల్య—సాధు వత్సే వృద్ధసంవాదినీ తేదృష్టిః యదాహుః యో భ్యుపనతస్య పుత్రదారా నవమన్యతే తస్యోద్విగ్నం మండల మభావాయోత్తిష్ఠత ఇతి కింపున రస్మాసు నైష నిసర్గతేజస్వీ సుశ్రియమన్నత్తిమాతిష్ఠతే।

శూర్ప—హుం అన్యత్పృణామి అప్యేవం కరిష్యతి రామభద్రః॥

మాల్య—తరువాత నాశబరయోగిని, యాసుగ్రీవుని మంచితనమునం దెక్కు డాదరముగలది గావున నక్లేయని యదియంతయు నొనరించుట కంగీకరించి తత్క్షణమే విదేహా దేశముకడకు వెడలెనని జనస్థానవాసులగు రక్కసులు వచ్చి చెప్పినారు. కాఁబట్టి యాజాంబవంతునిచే నడుపఁబడిన యీవిధానము ఫలియించి యారాముఁడు విరాధ ప్రిభృతులచే నధిష్ఠింపఁ బడిన వింధ్యపర్వత గుహాలయందు నసించియున్న పుడైన చో నీచెప్పినచొప్పునఁ దత్కళత్రిము నపహరించు కార్య మతి సులభమైయుండును. కాకున్నచో మన మాయోపాయము లాసురాసుర యుద్ధములందలి యోధాగ్రేశరుండును, నిందునిచేఁ దెలుపఁబడిన మహామాయా మంత్రిపరిహారము లుగల దిట్టయునగు నాదశరథునికడఁ బొసఁగునవి కావు.

శూర్ప—(సందియముతో) ఆర్యా! చెంతఁ జేరినవాని నట్లుచేయుట మాత్రిము సముచితమా?

మాల్య—ఓసీ! నీవు పెద్దవాండ్రివలె దూరదృష్టిని బూనియుంద వే! అగును. ఆశ్రియించినవాని దారాపుత్రాిదుల నపహరించి యవమానించినవాని సేవగించి మండలమంతయుఁ దిరుగఁబడునని పెద్దలు చెప్పినమాట వాస్తమే కాని నిసర్గపరాక్రిమశాలియగు సీతఁడట్లు మనయందధీనుఁడై యుండువాఁడు కాడు.

శూర్ప—ఆలాగుననా! సరియేకాని యార్యా! యింక నొక్కటి యడుగుదును. రామభద్రుఁడట్లు వచ్చునా?

మాల్య—కస్సంశయః లోకోత్తరం కిమపి రూప మున్మీలయంతో జగతి రాజ్యోపభోగేభ్యోపి జుగుప్సంతే మహానుభావాః॥

శూర్ప—అన్యత్కిమ ప్యనర్థాంతరం తత్రాపతిత మితి తర్కయామి

మాల్య—కీదృశం తత్॥

శూర్ప—మయా జనకనగరాన్నిర్గతయా శ్రుతం యథా ఖండిత శ్రీకంఠశరాసనస్య దాశరథే ర్మత్సరేణ సకలక్షత్రియ కృతాంతః పరశురామ ఆగతఇతి॥

మాల్య—సర్వ ముపపద్యతే॥

శ్లో॥ భుజార్గళితసర్వ్మసామకరచక్రదంష్ట్రాంకుర
వ్రణప్రకరకర్కశం కిమపి బిభ్రదుగ్రం వపుః
స యేన పరశౌహుతో నృపతి రజ్జునః కౌతుకా
దసౌ కథ ముపేక్షతే గురుధనుర్వ్యలీకం మునిః॥ 11

పరమనేనాపి సకలమూర్ధాభిషిక్తకంధరారుధిరావసేక పంకిల కుఠారేణ దురభిభవో దాశరథిః॥

శూర్ప—(సాభ్యసూయం) అహో దుగ్ధముఖే తస్మిన్ క్షత్రియవటౌ ఏవం సంభావయతి కనిష్ఠమాతామహః

మాల్య—(విహస్య) వత్సే! నైతావజ్జానాసి!

శ్లో॥ సర్వరాజకమురక్షం
సర్వదేవమయం ధనుః
భంజతా రామభద్రేణ
విజిగ్యే భువనత్రయం॥ 12

మాల్య—ఔ, సందియమేమి ! మహానుభావులగువారు లోకోత్తరమైన కోండ్రోకరూపమును బ్రకటింపుచు రాజ్యోపభోగాదుల కాశింపకఁ గీర్తికాములయి సంచరించుచుందురు.

శూర్ప—ఆర్యా ! అక్కడనిఁక నొక యనర్థమేదియైన సంభవింపఁ గలదేమోయని యూహించుచున్నాను.

మాల్య—అదెట్లు?

శూర్ప—అట్లాదాశరధి యీశ్వరుని శరాసనము విఱిచెనను మత్సరమున సకల క్షత్రియమండల దండధరుఁడగు నాపరశురాముఁడు వచ్చెనని నేను మిథిలనుండి వచ్చుచు వినియున్నాను.

మాల్య—అగును. అదంతయుఁ దగియేయున్నది. కాకున్న,

చ॥ అలఘుతరాత్మ బాహుపరిఘాళుల నర్మదనాపివైచి త
జ్జలగత నక్రచక్రసునిశాత ఘనాతతదంష్ట్రలన్ వ్రణం
బులువడు కర్కశంపు దనువుంగొను నర్జునుజీల్చి గొడ్డటన్
జెలమున నట్టిజెట్టి; గురుచాపము లోపము సైపనోపునే ? ॥ 11

కాని సకలరాజన్య కంఠనాళ రుధిరావసేకపంకిల కుఠారుఁడగు నీతనికి దాశరధి లొంగువాఁడుకాఁడు.

శూర్ప—(అసూయతో) చిటికెనవ్రేఁడగు నీరాచబిడ్డయెడలను మా పినతాతగారిట్లు తలఁచుచున్నారేమొకో !

మాల్య—(నవ్వి) వత్సా ! ఇంతమాత్రమైన నీవెటుంగుదువుగదా !

కం॥ సకలనృపతి దుర్ధర్షము
సకలామరమహిమ కనువు శర్వునిధను వే
ప్రకటధృతి దుంచు రాఘవు
నకు లోకత్రయము జయమునా నిదిగాదే ! ॥ 12

ఇదానీంతు॥

శ్లో॥ రాజన్యరుధిరాంభోధి
కృతత్రిషవణో మునిః
ప్రాప్తః పరశురామోఽసౌ
నవిద్మః కింభవిష్యతి॥ 13

తదేహి రాజకులమేవ గచ్ఛావః

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ)

(మిశ్రవిష్కంభః)

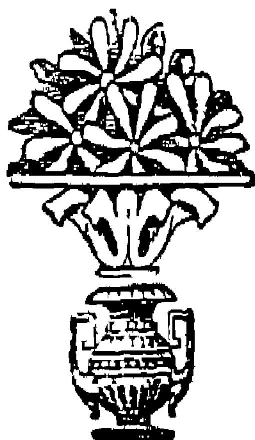
అయిన నిపుడు,

కం॥ రాజన్యరుధిర సరిదధి
రాజమహోగ్రాత్యుదగ్ర రంగద్భంగ
భ్రాజత్త్రిషవణుఁ డమ్ముని-
రాజు పరశురాముఁ; డెఱుఁగరాదెట్లగునో! ॥ 13

కనుక, రమ్ము! కొల్వుకూటమునకుం బోవుదము.

(ఇట్లిద్దరును వెళ్లుదురు.)

ఇది మిశ్రవిష్కంభము.

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ ఆజన్మబ్రహ్మచారీ విపులభుజశిలా స్తంభ విభ్రాజమాన
జ్యాఘాతశ్రేణి సంజ్ఞాంతరిత వసుమతీచక్ర జైత్రపత్ర స్త్రీః
వక్షః పీఠే ఘనాస్త్రవ్రణకిణకఠినే సంక్షువానః పృషత్కాన్
ప్రాప్తో రాజన్యగోష్ఠీవనగజమృగయా కౌతుకీ జామదగ్న్యః॥14

అపిచ॥

శ్లో॥ ఏష స్త్రైణకపోలకుంకుమలిపి స్త్రేయాతిభీరా భుజే
బిభ్రాణ శ్చతురంతరాజవిజయజ్యానాదరౌద్రంధనుః
తూణావేవ పునస్తరాం దధిషయుక్ స్వా దుత్తరస్మా త్పటా
దాకృష్టైః కుశచీరతంతుభి రపి క్రుద్ధో ముని ర్భార్గవః॥ 15

(తతః ప్రవిశతి శరచాపహస్తః క్రుద్ధోద్ధతో జామదగ్న్యః)

పరశు—(సఖేదం) యథామృష్టభోజనా కృతాంతేన పరిత్యవసితం
స్తాదృశాస్సాయంయుగీనాః వర్తమానే తు॥

(తెఱలో)

సీ॥ ఆజని బ్రహ్మచర్యంబును వహియించి
ఘనతర మహిమంబు గాంచువాఁడు
శుంభద్భుజాశిలాస్తంభ మహోర్వీఘాత
సంజ్ఞ జగము గెల్వఁ జాలువాఁడు
గురుతరాస్త్రవ్రణోత్కరకిణ కఠినమౌ
నెదను తూపులు పదునిడెడువాఁడు
సంతతాగణ్య రాజన్యగోష్ఠీవన
సామజంబుల వేట సల్పువాఁడు

తే॥ గీ॥ నిఖిల మునిగణ సన్మాన నీయుఁడితఁడొ!
జామదగ్న్యుండు సనుదెంచె! సరగ జనక
ధారుణీశాగ్ని పరిచారులార! పాద్య
మర్ఘ్యమును దెండు! పాద్యమర్ఘ్యమును దెండు! ॥ 14

ఆహా! అదిగో! యీతఁడు గడుఁ గ్రోధముతో,

ఉ॥ స్త్రీలకపోలపాలికల చెందిరముల్ చెదరించు భంగికిన్
జాలని పెన్భుజంబుపయి క్షత్రియరాధ్వము జ్యారవాగ్రమై
మేలిడు విల్లుఁదాల్చి తనమేపటివా కుశతంతులూన్చుచున్
వ్రేలెడి తూణయుగ్మమును వీపునఁగట్టుచు వచ్చెనిచ్చటిన్ ॥ 15

(తరువాత ధనుర్బాణధరుఁడయి క్రుద్ధుఁడగు
పరశురాముఁడు ప్రవేశించును.)

పరశు—(ఖేదముతో) అక్కటా! అసదృశులగు మహాయోధులెల్ల
రు మనురభోజియగు నయ్యముని నోటం బడిపోయిరిగదా!

శ్లో॥ శస్త్రీశస్త్రిక థైవ కా నవభవద్గీర్వాణపాణింధమాః
పంథానో దివి సంకుచంతి వసుధా వంధ్యా న సూతే భటాన్
లక్ష్మీ రప్యరవిందసౌధవలభీ నిర్యూహపర్యంకికా
విశ్రాంతై వళిభి ర్న కుంజరఘటాగండోద్భవై ర్మోదతే 16

(సవిమర్శాశ్చర్యం)

శ్లో॥ శంభో యద్గుణవల్లరీ ముపనయ త్యాకృష్య కర్ణాంతికం
భ్రశ్యంతి త్రిపురావరోధసుదృశాం కర్ణోత్పలశ్రేణయః
స్వం చా స్ఫాలయతి ప్రకోష్ఠకమిమా మున్ముచ్య తాసా మహో!
భిద్యంతే వలయాని దాశరథినా తద్భగ్న మైశం ధనుః ॥ 17

(సరోషవికటంపరిక్రామన్) భో భో విదేహాః! క్వ రామో దాశరథిః ?

శ్లో॥ యస్మి న్నర్జునకోస్సహస్రనిశకప్రోద్గచ్ఛ దస్రచ్ఛటా
జిహ్వాలేజుహవాం బభూవిమ రుషా రాజన్యసత్త్రామపి
అద్య ప్రాక్కబళగ్రహస్య విఘసీభూతేష్వపి క్షత్రియ
క్షుద్రేషు క్షుధిత శ్చిరేణ పరశు స్స్వేనాయ మన్విష్యతే॥ 18

(తతః ప్రవిశతి సధైర్యసంభ్రమో దాశరథిః)

రామ—

శ్లో॥ సాకంశక్తిఘరేణ తత్రభవతో దేవా ద్భవానీపతే
ర్యస్సమ్యం చ మవాప చాపనిగమం సమ్యంచసామాని చ
శూరాణాం చ తపస్వినాం చ పరమాం కాష్ఠామధిష్ఠాస్నుభి
స్తేజోభి ర్భగవా నసౌ భృగుపతి ర్దిష్ట్యా ద్య దర్శిష్యతే ॥ 19

పర—(సఖేదోపాలంభం ఆత్మానంప్రతి)

ఇఁక నిపుడన——

చ॥ అనియని చెప్పుచొప్పె కఱవఱ్యోను నయ్యెడనా సురల్ కర
ధ్వనులెనయన్ దివింబడయు దారులె తారెను ధాత్రి వంధ్యమై
కనదు కనద్ఘటాళులను గంజపుమేడల పంచఁబొంచు తేం
ట్లనె యనుమోద మిద్ధిభఘటాకటగాళులఁ గాదు లచ్చికిన్॥ 16

(లెస్సగా విమర్శించి యాశ్చర్యముతో)

శా॥ వీకన్జక్కొని శంకరుండహిప మౌర్వీన్జేర్చి బల్పాన్కిమై
నాకర్ణాంతముగాఁగ లాగఁ బురకాంతాళిశ్రీవోభూషణా
నీకంబుల్వడు; వీడి ముఁగయికడన్నిల్పాన్పఁ దత్కంకణా
నీకంబుల్వడు; నట్టిజెట్టివిలు దున్మన్ రాఘవుం డద్దిరే! ॥ 17

(అతిరోష వికటముగాఁ దిరుగుచు) ఓరోరీ! విదేహులారా!
ఏడేడీ! యారాఘవుఁ డెక్కడ!

శా॥ మనుపయ్యర్జునదోః సహస్రనళకమ్ముల్ చిమ్మ రక్తచ్ఛటల్
ఘన జిహ్వాళిగఁబూని యేను బలుకిన్కన్ రాట్త్తిన్ వ్రేల్మఁగాఁ
జెను వేడ్కఁగొనె నెద్ది యప్పరశు వన్వేషించెదిన్ గ్రిమ్మలన్
మును శేషించిన క్షుద్రరాజకళమ్ముమ్మన్ దీర్ఘకాలక్షుధన్॥ 18

(తరువాత ధైర్యసంభ్రమములతో రాముఁడు ప్రవేశించును.)

రాము——

ఉ॥ తారకవైరితోఁగలసి తా రజతాద్రినివాసుసన్నిధిన్
గోరికమీఱఁగా నొగి సకుంరశరాసనసామవేదముల్
నేరిచి శూరులందును మునివ్రజమందునుగూడఁ బ్రోడయౌ
ధీరు నుదారు నా భృగుపతిన్ గననుంటిని బొంటిమేలిమిన్ 19

పర——(ఖేదముతో, తన్ను నిందించుకొనుచు)

శ్లో॥ భస్మాంకురేతి ఖురలీకలహేకుమార
మస్యాక్షిప న్పరుషరోష మదాంధచేతాః
దృష్టోస్మి యః కృతమిథోహసితం శివాభ్యాం
తచ్చాపభంగ మపి హా మసృణః శృణోమి ॥ 20

(విమృశ్య) అహహో! మా మరణ్యవాసిన ముపశ్రిత్య దురాత్మనా రవికులకుటుంబకేన దూరముచ్ఛ్వసితం

(కించిదుచ్చైః)

శ్లో॥ రే! కాకుత్థాః కథం వశ్శ్రుతివిషయ మయం నాగమద్భార్గవీయో
దుస్సామంతాపచారప్రచితపితృవధా మర్ష నిస్తారబంధుః
వారా నాసన్నవింశాన్విశసిత విషమక్షత్రజాతిప్రరోహః
క్రోధా దుత్కృత్తగర్భామిష రుధిరవసావిస్రగంధీ కుఠారః॥ 21

రాము—(దృష్ట్వాసహర్ష బహుమానం)

శ్లో॥ జేతారం దశకంధరస్య రభసా ద్దోశ్శ్రేణిని శ్శ్రేణికా
తుల్యారూఢ సమస్తలోక విజయశ్రీపూర్వమాహోరసం
య స్సంఖ్యే నిజఘాన హైహయపతిం శతోర్ముఖం దృష్టవాన్
యః పృష్టం దదతోపి షణ్ముఖజయే సోయం కృతీ భార్గవః॥ 22

ఉ॥ పౌంకపుటంధతన్ ఖురళిఁబోరఁ గుమారునె, ఘోర ! యోరి ! భ
స్మాంకుర ! యంచేదల్చుచుఁ దదంబను సాంబుఁ బరస్పరంబు స్మే
రాంకముఖాలఁ జూచికొనునట్లొనరించిన యట్టిజెట్టి యా
శంకరచాప భంజకుని సారమెదో గని తీరకుండునే ? ॥ 20

నేనెక్కడనో యరణ్యవాసినై యుంటినని యిద్దురాత్ముఁడగు రాఘవడింభకుం డెంతపని చేసినాఁడు ! (బిగ్గరగా)

శా॥ ఓరీ ! రాఘవులార ! మీరు వినలేదో ! యీకుఠారంపు పెం
పౌరా ! తాతవధాపకారికృత వీర్యాత్స్మద్భవోద్భూతమా
ఘోరాహంకృతిఁ దీర్చుకొంట కట నాకున్బంధువై క్షత్రియ
క్ష్మారాడ్వారము, నిర్వదొక్కపరిఁ దున్మన్విప్రమై యొప్పినన్ 21

రాము—(చూచి హర్ష బహుమానములతో)

సీ॥ అలఘు బలాన్వితుండౌ రావణాసురు
నవలీల గెల్చిన యలఘుధృతియు
సరభసాత్మీయ దోస్సందోహ నిశ్శ్రేణి
కా సమారూఢ జగజ్జయాబ్ధి-
జాతాసమేతవిఖ్యాతవక్షుండును
నగు నల కార్తవీర్యార్జునాఖ్యుఁ
జేలము బలంబూని సమరానఁ బరిమార్చి
జయము చాటిన మహాశౌర్యరాశి !

తే॥ గీ॥ బవరమున నోడిచెచ్చెరఁ బాఱిపోవు
షణ్ముఖుఁడు వెన్నుఁజూపిన సరిగ నతని
యాననంబునె గన్న యోధాగ్రియాఁడు !
భవ్యచరితుండు ! భళిర ! యీ భార్గవుండు ! ॥ 22

(క్షణంచనిర్వర్ణ్యసస్మితం) అహో ! సంకీర్యమాణానేక రసాను భావ గంభీరమధురోయ మస్యాభోగః ! తథాహి॥

శ్లో॥ జటాం ధత్తేమూర్ధా పరశు ధనుషీ బాహుశిఖరం
పరిక్రోష్ఠో రౌద్రాక్షం వలయ మిషుదండా నపి కరః
పరిమాథపౌరిడా(స్త్ర) వరిణవికట రౌద్రాద్భుత మిదం
పరిశాంతా మైణేయీం త్వచ మపి చ వక్షః కలయతి॥ 23

(ఇత్యుపసర్పతి)

పర—(విలోక్య) కథమసౌశూరియమాణ గుణానురూప కల్పితా
కార సంవాదీ దాశరథిః ? సాధు ! రే ! రాజన్యపోత !
సాధు !

శ్లో॥ సవిధముపసరణ్ సమూలకాషం
కషితనృపాన్వయ మద్య మాం ధనోషి
హరిమివ కరికుంభ కూటకోటి
పరికటకఠోర నఖాంకురం కురంగః॥ 24

(క్షణమాత్రము నిర్వర్ణించి చిరునగవుతో) ఆహా! యీతఁ డెంతయు భావగంభీరమధురమైన యున్కిచే నొప్పుచున్నవాఁడు.

సీ॥ తలయందు బలుజటావలులందముగఁ జొద
భుజమందుఁ బరశుకార్ముకములొరయ
ముంగేల రౌద్రాక్షపుం గంకణముమీఱఁ
గరమందు శరకాండ కాండపుమర
సెదనునింపొదవు కృష్ణైణాజిన మెసంగ
గాత్రి మస్త్రవ్రణాకలనఁ దెలుప
వదనంబునం దపోవ్యాజతేజముఁదోప
నంగము ల్బహుబలావ్యాప్తిఁజూప

తే॥ గీ॥ నద్దిరే! యిమ్మహామహు నలఘుశాంత
మధికరౌద్ర రసావేశమమిత విస్మ
యావహంబునునైన వేషాతిశయము
చూడఁజూడఁగ వేడుకల్ జూరలిడెడు! ॥ 23

(ఇట్లు సవిూపించుచు)

పర—(చూచి తనలో) ఏమీ! యీదాశరథి విన్నదానికి సరియైన యాకారాదులతో నున్నవాఁడు! (ప్రకాశముగా) బాగు! బాగు! రాచకుఱ్ఱా!

తే॥ గీ॥ భూపకులముల నామూలముగ వధించి
మించు ననుజేరి వేడ్కఁగామించెదార!
కుంభికుంభాళిఁ జీల్చిన గోళ్లసంగు
సింగమును జేరవచ్చు కురంగమట్లు! ॥ 24

రామః—సస్మితం భగవన్! భార్గవ! గురుగర్భరూపయో శ్శేతా
వదేవాంతరం॥

శ్లో॥ ఆదేష్టా భగవాన్ భృగుర్జనయో రాత్పత్తిక బ్రాహ్మయో
ర్దేవో ధూర్జటి రస్త్రకర్మణి గురుర్వీర్యాం తు దూరే గిరాం
సప్తద్వీపవతీం దదద్భున మభిప్రైషి ద్విజాన్ కశ్యప
ప్రియా నప్రతిమప్రభావభవతే కస్మైచిదస్మై నమః ॥25

పర—అరే! క్షత్రియడింభ తవానేన సత్యసౌజన్యయో రుత్కర్షేణ
కిమప్యంతరా ప్యాయితోస్మి? కింతు॥

శ్లో॥ నారాచైః కృతవీర్యనందన వధూబాష్ప ప్రియంభావుకై
రుత్పాద్య క్షతజోదమర్ణవమధస్యష్ట పితృభ్యః పయః
సంప్రత్యస్య సమస్తబాహుజ భుజక్రోధస్య నిర్వాస్యతః
క్షున్నానో ధను రైందుశేఖర మహో! జాతో భవా నింధనం॥26

రామః—(స్మిత్వా) భగవన్!

శ్లో॥ బాలస్వభావసులభేన కుతూహలేన
కృష్టం ధను ర్భగవతో వృషభధ్వజస్య
తత్రానుషంగిక మమంగళ మీదృశం తు
సంవృత్త మత్ర న మయా గణిత స్త్వమాసీః! ॥ 27

పర—ఆః! క్షత్రియడింభ! ప్రమథనాథ ప్రథమాంతేవాసినం పర
శురామ మపి భగవాన్నజీగణత్?

శ్లో॥ మహాసేనోయస్య ప్రమద యమదంష్ట్రాసహచరై
శ్శరై ర్మర్మోత్క్రోంచిన్ ద్విరివ శరజన్మా సమభవత్
ఇమాం చ క్షాత్రాణాం భుజవనమహోదుర్గ విషమా
మయం వీరో వారా నజయదుపవింశా న్వసుమతీం॥ 28

రాము—(చిరునగవుతో) మహాత్మా! పెద్దలకును జిరుతలకును నంతరం మిట్టిదియేకదా!

ఉ॥ నిన్నుఁగనంగ, బ్రాహ్మణుఁడ నీవు గనంగ, భృగుండెపో గురుం
డన్నెలతాల్పు సన్నుతశరాసన వేదగురుండు, సుంతయే
నెన్నఁగరాదు శౌర్యమన, నెల్లమహీస్థలి కశ్యపాను లి
మ్మన్ననొసంగి, తట్టిమహితా ప్రతిమప్రతిభా! నమస్కృతుల్!25

పర—ఓరీ! రాచకుఱ్ఱా! నీ యీ సత్యసౌజన్యముల కల్మికి నంత రంగమునఁ గరుణ వొడముచున్నది కాని,

చ॥ అల కృతవీర్యనందనుని యన్నులకన్నుల నీరువొంచు న
ల్లుల రుధిరాంబువారిధినిఁగూర్చి పితృప్రియమాచరించితి
న్గలిగె రుషాగ్ని శాంతి, గురుకార్ముక భగ్నతఁగ్రమ్మఱన్ రగు
ల్కొలిపితి వింధనంబయి, క్రోధమికెట్లు సహింపఁ గానగున్॥ 26

రాము—(నవ్వి) మహాత్మా!

ఉ॥ చిన్నతనంపు మొప్పునయిఁజెందిన క్రొంగమిరాకనోప కా
క్రొన్ననవిల్లు బల్పుగఁతుకూరిమి వింటను నారిఁ గూర్చఁబో
గ్రిన్నన నంతమాత్రనె గట్లైను గీడిబు లంతకన్న వే
అన్నని కేది లేదరయ; నయ్యెడ నీకెగణియింపలే దెదన్॥ 27

పర—(రోషముతో) ఏమి! క్షత్రియడింభా! యీశ్వరునకు మొదటి శిష్యుఁడగు పరశురాముఁడుఁగూడ లెక్కకు రాడయ్యెనా!

చ॥ ఖరయమదంష్ట్రికా నితని గాఢతరంపు శరాలనుండి బల్
దురమునఁ నెట్లొ ప్రాణములతో విడువంబడి తారకారి యి
న్నలు శరజన్మయయ్యె నరనాథు భుజావనదుర్గధాత్రినే
యిరువదియొక్కమాఱులు జయించె నితండతిశౌర్యధుర్యుఁడై॥28

రామః—శాంతం! ప్రసీదభగవన్ అవిమృశ్యకారితయా నగణితోసి నపున రవలేపాత్॥

శ్లో॥ క్షత్రేషు ప్రవీరజననీ జననీ తవైవ
దేవీ స్వయంభగవతీ గిరిజాపియస్యై
త్వద్దోర్వశీకృత విశాఖముఖావలోక
వ్రీళావిదీర్ణ హృదయా స్పృహయాం చకార॥ 29

పర—(విహస్య) రే రాజన్యపోత!

శ్లో॥ అనుభవపునరుక్తాం ముంచ నః స్తోత్రచర్యా
ముపనమయత దేతత్కౌశికోపజ్ఞ మస్త్రం
క్షిపతినఖలుకాలం వీరగోష్ఠీవినోద
ప్రియపరశురయం మే బాహురుద్యచ్ఛమానః ॥ 30

రామః—(స్వగతం) అయే! భగవంతం విశ్వామిత్రమపి స్పృశతి భవత్వేవం తావత్॥ (ప్రకాశం సధైర్యస్మితం)

శ్లో॥ భూమాత్రంకియ దేతదర్ణవమితం తత్సాధితంహార్య తే
యద్వీరేణభవాదృశేన వదతాత్రిస్సప్త కృత్వోజయః
డింభోయం నవబాహు రీదృశమిదం ఘోరంచవీరవ్రతం
తత్క్రోధాద్విరమ! ప్రసీద! భగవన్! జాత్యైవపూజ్యోసినః! 31

రాము—శాంతము, శాంతము ! మహాత్మా ! ప్రసన్నుఁడవుగమ్ము ! విమర్శింపక పొరఁబాటున గణియింపకుంటింగాని గరువమునఁ గాదు.

ఉ॥ ఎల్ల వెలందులందుఁ బరికింప సముంచిత వీరమాత నీ
తల్లియెయన్నఁ జెల్లదెటు ! తావకదోఃపరిఘాళిఁజిక్కి బ
ల్లల్లడమందు స్కందుఁగని తద్దయుసిగ్గున మోము వెల్లనై 29
యుల్లముఝల్లన న్నగజయు న్గనె బల్ స్పృహ నామెచోననన్॥

పర—(నవ్వి) ఓరీ ! రాచకుఱ్ఱా !

చ॥ ఎఱిఁగిచవే యవే మరల నేటికిమాటికి మెచ్చ, నిచ్చమై
గురువగు గాధిపట్టి కడుఁగూర్మి నొసంగినయట్టియస్త్రముల్
సరగున నాయెడన్ విడుము సంగరరంగసుసంగభంగికా
పరశువెసంగు నాభుజము బల్మొరఁ బొంగఁ గడంగెదన్ గదన్॥ 30

రాము—(తనలో) అన్నా ! పూజ్యుఁడగు విశ్వామిత్రునివరకుఁ బోవుచున్నాఁడే ? కానిమ్ము ! దీన నేమయ్యెను ! (ప్రకాశముగా, ధైర్యస్మితములతో)

సీ॥ మొనసి రాజ జయంబు మఱి య్యెడఁ దడవలు
విడువక పడయుట నుడువునట్టి
మీయట్టిఁడగునట్టి మేజెట్టి తమిఁబట్టి
పట్టి సాధించి చేఁబట్టినట్టి
దంభోధి పర్యంతమైన ధాత్రిమాత్ర
మేయన్నదది దాన మిడితివన్న
నదియొక్క లెక్కలోనిదియె నీకుఁదలంపఁ
జెలమేల నియ్యెడ వలవదితేఁడు

పర—(సక్రోధం స్వగతం) అహో ! దురాత్మ నో రాజన్యాపోతస్య మహావీర ప్రహతాయాః పద్ధతే రస్ఖలిత ముక్తి ప్రత్యుక్తివైదగ్ధ్యం (ప్రకాశం) ఆః ! పాప, జాత్యైవ కేవల మహాం ప్రూజనీయః పరశురామః ! కథ మద్యాపి నిరాయుధోసి ?

శ్లో॥ వినయనిచుళితై ర్భవద్వచోభిః
కిమపి నవం వివృణద్భి రక్రమం నః
అయ మజని కరః కృతాంతదంష్ట్రా
క్రకచకఠోరకుఠారదుర్నిరీక్ష్యః॥ ౩2

(ఉచ్చైశ్చ) అహో నుఖలుభోః

శ్లో॥ త్రైలోక్యత్రాణశౌండ స్సరసిజవసతే ర్యః ప్రభూతో భుజాభ్యాం
స క్షత్రంనామవర్ణః కులిశకఠినయో ర్యస్య దోష్ణో ర్విలీనః
జ్వాలాజిహ్వాలకాలానలకబళ భయభ్రాంత దేవాసురాణి
వ్యాతన్వానో జగంతి జ్వలతి ముని రయం పార్వతీభర్తృపుత్రః॥ ౩౩

(నేపథ్యే)

భోభో భార్గవ !

తే॥ గీ॥ బాలుఁ డభినవబాహుఁడు బవర మనిన
నీవిధంబు కరంబు భయావహంబు
కినుక విడుము ప్రిసన్నత నెనయు మార్య!
జాతిచేతనె పూజ్యుండవైతిమాకు!॥ 31

పర—(క్రోధముతో) అహా! యేమీ! యీరాచకుఱ్ఱి పెంకె తనము! తానును నొక పోటుబంటువలె మాటకు మాట బదులు చెప్పుచున్నాఁడు? (ప్రకాశముగ) ఓరీ! దురాత్మ! నీకీపరశు రాముఁడు కేవలము జాతిమాత్రముననే పూజ్యుఁడా? ఏదీ! పట్టుము! ఆయుధమును బట్టుము! ఇంకను బట్ట వేమి?

తే॥ గీ॥ పైకి వినయాకరమును, లో వక్రవృత్తి
కరము నగు నీదు వాక్యప్రకరము కరము
కరమునను గాలదంష్ట్రాక్రకచ కఠోర
తరకుఠారంబు మఱల నన్ దాల్పఁజేయు॥ 32

(బిగ్గరగానవ్వి) అహాహా! ఎఱుగఁజాలకుంటివి గాని,

శా॥ లోకత్రయ్యవహాతి దక్షతముఁడై లోకేశబాహూద్భవా
స్తోకక్షత్రకులంబు నాత్మబలవద్దోర్దీనముంజేసె, నే
డా కల్పాంతకృతాంతఘోరతర చర్యాభీతచేతస్క నా
కౌక స్త్రీజుఁడు, దుర్ధధర్మతనయుండా మాని వీఁడేసుమీ!॥ 33

(తెఱలో)

భగవంతుడవగు నోభార్గవా! భార్గవా!

శ్లో॥ అప్రివృత్తివిషయం వితన్వతః
క్షత్రిశబ్ద మియ మేవ మేదినీ
దక్షిణా తవ బభూవ యజ్వనో ముంచ
సంప్రతి విశుష్కమాయుధం॥ 34

పర—అయే! ప్రశాంతగంభీరస్వరః క ఏషః జనకేనభవితవ్యం (తదభిముఖమవలోక్య) రాజర్షే! సీరధ్వజ! భగవత స్సూర్యశిష్యాత్పురాణవాజసనేయినో యాజ్ఞవల్క్యా దధీతబ్రహ్మసిద్ధాంతో గృహీతవాక్య ఏవాసి కిం తు నాయ మవసర శ్శిష్టానురోధస్య॥

శ్లో॥ అవని మధికవింశా నభ్యవస్కంద్య వారా
నవభృథభృతకేభ్య స్సంప్రదాయ ద్విజేభ్యః
విగమతి రమణీయ ద్వంద్వయుద్ధా త్కథం మే
నిఖిలనృపతి హత్యా దృష్టసారః కుఠారః॥ 35

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ భృగుతిలక నమస్తే ముంచ వైమత్య మేత
త్కురు కరుణ మిదానీం మానసం మానశౌండ!
వహతి బత కిమస్త్రం పుత్రిభాండేపి రామే
త్రిజగదభయదానస్థూలలక్ష్యే భుజస్తే॥ 36

పర—(రామంప్రతి) అరే! ధీరకర్కశస్వరః కఏషః

రామ—(సప్రశ్రయం) భగవ న్నయం తాతో రఘుపతిః॥

పర—(సవ్యథం) ధిక్! సర్వతః క్షత్రకంటకో ద్భేదః! (నేపథ్యాభిముఖం) భోభో రాజన్! దశరథ! అస్మన్నామధేయమాత్రమి తేణ

తే॥ గీ॥ క్షత్త్రమాత్త్రపత్త్రవృత్తిని సడలఁజేయఁ
గాఁగలిగినట్టి యధ్వరకర్తవైన
యట్టి నీకిప్డె దక్షిణయయ్యెఁగాదె!
పుడమి శుష్కాస్త్రమిపుడేల? విడువుమయ్య!॥ 34

పర—ఔరా! ప్రశాంతగంభీర స్వరుఁడగు నీతఁడెవ్వఁడో! జనకుఁడు గావచ్చును (అతనివైపుగాఁజూచి) రాచతపసీ! సీరధ్వజా! మహాత్ముఁడగు సూర్యునకు శిష్యుఁడై పురాణవాజసనేయాధ్యయనమొనర్చిన యాజ్ఞవల్క్య మహర్షివలన వేదాంతసిద్ధాంతమంతయుఁ గ్రహించి మించిన నీమాటలాలించితిమిగాని శిష్టుల నడ్డుపెట్టుటకు నీకిది యదనుకాదు.

చ॥ ఇరువదియొక్కమారు లనినెల్ల నృపాలురపాలినోర్చి యీ
ధరణి సమస్తముఁ గెలిచి దానముఁదానిడె పూనికం దద
ధ్వరవిహిత ద్విజావళికి, ద్వంద్వపుయుద్ధము మానుమెట్లు! నా
యురుతరరాజరాజి హననోగ్రకఠోరకుఠారధార దాన్॥ 35

(తెలిసో)

తే॥ గీ॥ అలుక విడువుము భృగుకులతిలక! యిపుడు
మదిని గనికరమూనుము మానశౌండ!
త్రిజగదభయదమైన నీభుజముగోను నె!
యస్త్రమర్భకుఁడగు రాముసందు నకట!॥ 36

పర—(రామునితో) అతిధీరకర్కశస్వరుఁడు వీఁడెవ్వఁడురా?

రాము—(వినయముతో) ఈయన మాతండ్రిగారగు దశరథుఁడు.

పర—(మిక్కిలి వ్యథతో) అన్నా! యెక్కడఁజూచిన నీదిక్కుమాలిన క్షత్త్రకంటకములే (తెలవంకఁజూచి) ఓయీ! రాజా!

సూనునా మానార్హోపి, కింపునరనభిజ్ఞ ఏవాసి వీరవ్యవహారస్య॥

శ్లో॥ పురమథనధనుః ప్రమర్దనోత్థం
పృదహదహార్నిశమస్తి తీవ్రమర్చిః
రఘుజనకుటుంబ బాష్పపూరైః
పరమిహశాంతి ముశంతిశస్త్రభాజః ॥ 37

(పునర్నేపథ్యే)

ఆః జామదగ్న్య కిమేవమతిప్రసక్తః సన్యస్తశస్త్రానపిబలాద్ధ
నుర్గ్రాహయసి !

పర—(సరోషం) అరే! విదేహాపసదపాంసన!

శ్లో॥ అయమధిపతిర్వాచా మేకాంతరోభవతో గురుః
త్వమసితపసిత్వం వర్షీయానితిస్మ తితిక్ష్యసే
కథమసిధనుర్వ్యామగ్రాహిత దేవ సమాప్యతే
మమహి సకలక్షత్రాలంభ క్రతోరమృతంభవాన్ ॥ 38

(నేపథ్యే)

భార్గవ! చ్యవనాదివృద్ధవాక్య నిగృహీతసంప్రహార క్రియా
సమభిహారస్యభగవతః పరేబ్రహ్మణి వర్తమానస్య పునరుపప్లవతే
బుద్ధయః తద్విరమ! కియచ్చిరమపరమివ భవాతు నటయిష్యత్యాయు
ధపిశాచికా ॥

పర—(విహస్య) అహో! యాజ్యకులస్నేహ శ్నతానంద మాకుల
యతీ భవతు, సాంత్వయామి తావదేనం తదభిముఖం ఆంగిరస!

దశరథా! మానామధేయవహనమాత్రమున మాకు మి
త్రుఁడగు నీకొమరునిచే నీవు మాననీయుఁడవకాని వీర వ్యవ
హారము మాత్రము నించుకయు నెఱుఁగవైతివి.

కం॥ హరచాప మథనమునఁ గడు
నురువగు క్రోధాగ్నివుట్టె; నూరక శాంతిం
బొరయ దటి రఘుజనక భూ
ధరులకుటుంబముల బాష్పధారలఁ దక్కన్ ॥ 37

(మఱలఁ దెఱలో)

ఏమి! జామదగ్న్య! ఇట్లతిమాత్రముగఁ బ్రసంగింపుచు
సన్యస్త శస్త్రులమైనను మమ్ము మఱలవింటిని గ్రహింపఁజేయుచుంటివి!

పర—(రోషముతో) ఓరీ! విదేహకులకలంకా!

చ॥ ఎడమదియెంతొ లేను పరికింప దినేశుఁడె నీకునొక్క వే
ల్పిడిచినయొజ్జ, తాపసివి, వృద్ధతరుండవునంచు నైచితిక
విడువక వింటివేఁనాడివి వీరనృపాలకపాలినోలి వే
ల్చెడి భయదాధ్వరంబునకు శేషమవైతిఁక నైతునే? నినున్ ॥38

(తెఱలో)

భార్గవా! భార్గవా! చ్యవనుఁడు మున్నగు పెద్దలపలుకులం
దలి గౌరవమున నాయుద్ధప్రసంగమును గట్టిపెట్టి యెంతయుఁ బార
మార్దికవృత్తితోఁ జరించుచున్న నీకు మరల బుద్ధి పెడఁబడునేమి?
వలదు, వలదుడుగుము! అక్కటకటా! పామరునింబలె నిన్నీ యా
యుధపుదయ్యి మింకెంతకాలమీలాగున నాడించుచుండును?

పర—(నవ్వి) అన్నా! యాజ్యకులమందలి ప్రేమ యాశతానంద
నెంతయు నాకులపెట్టుచున్నది. కానిమ్ము ఈతనిని గొంచె

శ్లో॥ నృపస్తే పాలోయం మమ పశు పురోడాశరసికః
పృథివ్యా మవ్యాజోద్భటభుజభృత స్సంతి రఘవః
అమీషా ముత్సిక్తం కిమపి కులముత్కృత్య లవశో
విధాతా తత్సర్వం యదభిరుచితం తే భృగుపతిః॥ 39

(నేపథ్యే) ఆః పాప! క్షత్రియపుత్ర! క్షత్రియభ్రూణహ
త్యా మహాపాతకిన్! నిసర్గనిష్పాపిణాంహి పరిహారణమిక్ష్వాకూణాం
బ్రాహ్మణేషు త్రైర్యాదృశస్తాదృశో వా సోఽపవ్యోసి కథమేవమతిక్రా
మ న్నస్మాకమపి బ్రహ్మవర్చసాన్న బిభేషి.॥

పర—(సరోషహాసం) అరే! బ్రహ్మబంధో! బాంధకినేయ! గౌత
మగోత్రపాంసన!

శ్లో॥ కుర్యాశ్శస్త్రకథా మమీ యది మనోర్వంశే మనుష్యాంకురాః
స్యాచ్చే ద్బ్రహ్మగణోయ మాకృతిగణ స్తత్రేష్యతే చే ద్భవాన్
సమార్జాం సమిధాం చ సాధకతమం ధత్తే భిదాకారణం
ధిజ్మౌర్వీ కుశకర్షణోల్బణ కిణగ్రంథి ర్మమాయం కరః॥ 40

మోదార్చి చూతును. (అతనివైపుగా) ఆంగిరసా!

చ॥ అగుచు సహింప నీనృపతి నధ్వరలోలతఁబూని యున్నవాఁ
డగుటను, ధాత్రి వ్యాజరహితాతి విసిర్గళదోర్బలాఢ్యులై
తగు రఘువుల్లలారెకద! తద్భుజగర్వము సర్వమూడ్చి యీ
భృగుపతి నీవుకోరినటులే ఘటియించును లెమ్ము పిమ్మటన్॥ 39

ఓరీ! పాపాత్ముఁడా! జాతిసంకరా! క్షత్రియభ్రూణహత్యా మహాదోషకారీ! యిక్ష్వాకువంశ్యులగు నీవీరులు బ్రాహ్మణులయం దు శరమును విడుచు స్వభావముకలవారుకారు. గావున నీవెట్టివాఁడ వైనను వారికి సహింప నర్హుఁడవె పొమ్ము! మాబ్రహ్మవర్చసము నుండికూడఁ జెడియక యడిసిపడెదవేమి?

పర—(రోష హాసములతో) ఓరీ! బ్రహ్మబంధూ! బాంధకినేయ! గౌతమకులకలంకా!

సీ॥ మనుజన్ములైన యీమానిసినిసువులే
శస్త్రప్రశంసఁ దేఁజాలిరేని
యీబ్రహ్మవర్గ మాకృతిగణంబగునేని
యదియు నీమది కిష్టమగునయేని
యనయమహా మార్గీసమాకర్షణముఁను
దర్భసందళన సందర్భములను
గడు వ్రణంబులు వడికాయలఁబల్గాచి
కఱకైన యీ నాదుకరమునందు

తే॥ గీ॥ ననయ మొనరుచు ననయమత్త్రారిరాడ్గ
ణముతలలఁ ద్రెంచ, హోమేంధనములు ద్రుంచ
నేకసాధనతమమయి యేపుసూపు
గండ్రగొడ్డలి యిదియేల? కాల్పనోక్కొ!॥ 40

(నేపథ్యే) భార్గవ !

శ్లో॥ త్వం వేదవానసి వసిష్ఠగురో స్సనాభి
స్స్వాయంభువ స్స భగవా౯ పరిభవో గురుస్తే
తేనాత్మమాత్రి మసృణాం హృదయం మదీయ
మద్యాపి న త్రుటతి శామ్యతు తే కుదృష్టిః ॥ 41

పర—(ఉచ్ఛ్వ్రాసం) కిమాత్థ! రే! దశరథ! నాద్యాపి హృద యం త్రుటతీతి! కథం వా త్రుట్యతు యదేష నవ్యా ప్రియతే పరశుః ॥

(నేపథ్యే)

ఆః! జామదగ్న్య! గురూనధిక్షిపసి!

శ్లో॥ పురో జన్మా నాద్యప్రభృతి మమ రామస్స్వయ మహం
న పుత్రః పౌత్రో వా రఘుకులభువాం చ క్షితిభుజాం
అధీరం ధీరం వా కలయతు జనో మా మయ మయం
మయా బద్ధో దుష్టద్విజదమనదీక్షాపరికరః ॥ 42

(తెఱలో) భార్గవా!

సీ॥ ఆలింపుమిట్లు నీ వఖిలవేదంబులు
నంచితంబుగఁ బఠియించితనియు
నీతండ్రియగు భృగు నియమిపుంగవుఁడును
మఱియు వసిష్ఠసన్మౌనివరుఁడు
నిరువురునుం గూడ నరయనప్పరమేష్టి
మానసపుత్త్రులే గాన నందు
మా కులగురువయి మాకు మాన్యుండైన
యల వశిష్ఠుని జ్ఞాతివైతివనియు
తే॥ గీ॥ నెంచి దానింతదనుక సహించి, నాదు
మృదులతమమగు హృదయంబు విరిదలకుండెఁ
గాని వేఱొండుగాదేల! మానుమాను!
యింకనైనను నీదు దుర్వృత్తిచాలు! ॥ 41

పవ—(పకపక నవ్వి) ఏమంటివోరీ! దశరథా! "యింకను నాదు హృదయంబు విరిదలకున్న" దనియా? అపునవునవు నాదొడ్డదియగు గొడ్డటిదెబ్బ యబ్బకరము యెట్లు విరియకుండు ?

(తెఱలో)

ఏమీ! ఓరీ! దురాత్మా! జామదగ్న్య! మాతండ్రిగారినే యట్లధిక్షేపించుచుంటివా?

సీ॥ ఇదె యాదిగా చూడుఁడేను శ్రీరాముని
కనుజన్ముఁడనుగాను విమఁడు మనుని
ఘనవంశ్యులైన రాఘవరాజవరుల కేఁ
బుత్త్రకుఁడనుగాను, పౌత్రకుఁడను

పర—(సావజ్ఞం రామంప్రతి) అరే! కిమయం లక్ష్మణో భవంతం పురోజన్మానం అపదిశతి॥

రామ—(సవైలక్ష్యస్మితం) ప్రసీద! భగవన్! సపవాయం యావ నాదర్వాచీనె నిరపరాధ మధురవయసి వర్తమానో యాని కానిచిదక్షరాణి ప్రలపతి॥

పర—(సస్మితం) కథ మేతావత్యపి మా మమృష్యమాణం శంకసే తదనువర్తి ఖల్వయం త్వా మేవాస్తమయ మాన మన్వస్త మయిష్యతె నిర్వాంతం హి సవితారం తరణిమణిరప్యను నిర్వాతి (నేపథ్యం ప్రతి)

సాధు! రే! లక్ష్మణ సాధు! కనిష్ఠతరోపి వరం భవాన్ నపునరయం వృథాజ్యేష్ఠస్తే!

శ్లో॥ ప్రగుచ్ఛచ్ఛిరసంక్షురప్రనఖరైః క్రౌంచాద్రి దంతావళం భిత్వా హంసమయాని మౌక్తికఫలా న్యాకీర్య పర్యాపితాం

గాను పరిహాతుండఁ గానింక నెవ్వండఁ
గాను నన్నిపెద్దలైనజనులు
ధీరుండనననిమ్ము ధీరుండనననిమ్ము
దానికిసందియం బూననిట్లు
తే॥ గీ॥ మామగంటిమి యెఱిఁగియు మాననీయు
మజ్జనకు హద్దుదప్పిన మాటలాడి
ఘోతరముఁజూపు నధమద్విజాతరూపు
పొగరుడుపనోపు తూపిదె! పూనినాఁడ! ॥ 42

పర—(సహేళనముగా రామునితో) యేమిరా! ఓరీ! రామా! నీతమ్ముఁడీ లక్ష్మణుఁ డన్నవాఁడు నిన్నును మన్ననసేయకున్నవాఁడు?

రామ—(చిరునగవుతో) ఆర్యా! అనుగ్రహింపుము! యీకుఱ్ఱ యెన్నఁడును నపరాధమెన్నఁ బడని పిన్నవయసున నున్నకతన నోటులేక నోటికివచ్చినట్లు వదరుచున్నాఁడు.

పర—(నవ్వుచు) ఏమి! యింతవఱకువచ్చినను నింకను వీని ననుగ్రహింతునని యెట్లనుకొంటివి? కానిమ్ము! వీఁడు నిన్ననుసరించువాఁడే కావున నీతోడన యస్తమింపఁగలఁడు. సూర్యాస్తమయముతోడనెకదా! సూర్యకాంతమున స్తమించును! (తేఱువైపుఁజూచి) బాగురా! లక్ష్మణ! బాగురా! పిన్నవయ్యు నీవృథాజ్యేష్ఠునికన్న నీవే మిన్నవైతివి!

చ॥ ఉరుశిరమొప్పు క్రౌంచకరి నుగ్రమయూఖనఖాళిఁజల్చి యబ్బురముగ రాజహంసలనుమత్తములన్ వెడలించినట్టి కే

సైంహీంవృత్తి మధిషి తేపి హి మయి క్షాత్రేణ కల్పేన తే
దిష్ట్యా కౌతుకమాభిగామికమసి త్వం కోపి వీరాఙ్కురః ॥ 43

(నేపథ్యే)

భార్గవ ! దుర్విజ్ఞాన మిదమర్వాక్ఫలవిప్రతిపత్తేరాభిగామికం సాంగ్రామికం వేతి ॥

రామ—(సరోషం నేపథ్యాభిముఖం) ఆః ! కోయం వత్స ! అద్యతనస్తే దుర్వినయ ప్రరోహః యద్గురూనపిక్షేత్రీకరోషి !

(నేపథ్యే)

ఆర్య ! తూష్ణీమస్మి ! క్షమస్వ ! జామదగ్న్య ! నియన్త్రితోహమార్యేణ ॥

జామ—(విహస్య) అరే ! రామ ! కథం వాచమేవ సూనృతామస్మదభియోగ ప్రశమనీం సమర్థయసే ! కవచధరః ఖల్వసి ! శస్త్రైరేవ ప్రతిక్రియన్తాం శస్త్రాణి కించ తే !

శ్లో॥ రాజన్యేభ్యోజన్మ వైవస్వతేభ్య
శ్చక్రే చాపాచార్యకం కౌశికశ్చ
క్షాత్రీంచర్యామేవ ముఞ్చంతతస్తే
గోత్రాక్షేపీ వజ్రలేపః కళంకః ॥ 44

రామ—(సగర్వస్మితం) భగవన్ ! సత్యమేతత్ ॥

శ్లో॥ జాత స్సోహం దినకరకుల క్షత్రియశ్రోత్రియేభ్యో
విశ్వామిత్రా దపి భగవతో దృష్టదివ్యాస్త్రపారః
అస్మి న్వంశే కథయతు జనో దుర్యశో వా యశో వా
విప్రేశస్త్రగ్రహణగురుణా స్సాహసిక్యా ద్బిభేమి ॥ 45

సరి నను క్షాత్రవంతమున జెంక కెదిర్పఁగనైనఁ జాలితౌ
గురుతరమౌ ప్రమోదమునగూడె శబాసుర ! వీరడింభకా !॥43

(తెరలో)

భార్గవా ! భార్గవా ! క్రియ తేలెడువఱకును నిది యెదిర్చునం తటిదో, యుద్ధముఁగూడ నోసర్చునంతటిదో నిశ్చయింపరాదుగదా !

రామ—(తెరవైపు కోపముతోఁజూచి) ఓరీ ! కుఱ్ఱా ! యేమి !
మెన్నఁడును లేని క్రొత్త యడిసిపాటుచేఁ బెద్దలనుగూడ నిట్ల ధిక్షేపింపఁజొచ్చితివి ?

(తెరలో)

ఆర్య ! ఇదె యూరకున్నాను. భార్గవా ! క్షమింపుము ! అన్న గారు వారించుచున్నారు.

పర—ఔరా ! రామా ! యీనక్క వినయములు నేనెఱుంగనివి కావు.
ఇది యీ వట్టి పయిపయి మాటలవలనఁ దీఱునట్టిదికాదు; యువకుఁడవుగదా ! కానిమ్ము. శస్త్రములను శస్త్రములచే తనే పనులు గావలయును. ఇంతియగాక

తే॥ గీ॥ భానువంశపురాజులవలనఁ బుట్టి
కౌశికునికడ విలువట్టి క్షాత్రమిట్టు
గోల్పడితివన్న నిందనీకులము నిట్టె
తారుఁబలెఁబట్టు; వదలింపఁ దరముగాక ॥ 44

రామ—(సగర్వమగు మందహాసముతో) అయ్యా !

చ॥ అవును, జనించియుంటి మిహిరాన్వయమందలి రాజవిప్రిలం,
దవును గ్రహించికంటి కుశికాత్మజునొద్దనె యస్త్రసార, మౌ
నవు, యశమో కళంకమొ మదన్వయముం, దయినం గడుఁన్భయుం
బవు మటియందు, విప్రునెడనస్త్రముఁబట్టఁగ సాహసింపఁగా॥45

పర—(సక్రోధమ్) ఆః! పాప! దుర్ముఖ! వసిష్ఠఇవ విశ్వామిత్ర ఇవ స్వస్తివాచనికో బ్రాహ్మణస్తే పరశురామః! ధిక్ కష్టం ఏవముచ్చావచావాచః క్షత్రియామ్రేడ్యంతే ॥
(క్రోధాతిశయంనాటయన్) అయమహంభోః ॥

శ్లో॥ సహదశరథమద్యోత్కృత్య పుత్త్రైశ్చతుర్భి
ర్జనకకులకబంధస్కంధనిర్గత్వరీభిః
నవ రుధిర సటాభిః క్లృప్తలీలాప తాకాం
రణభువమతిరౌద్రీం రుద్రశిష్యః కరోమి ॥ 46

రామ—(సరోషం) ఆః! జామదగ్న్య! కేయంవాగ్విభీషికా? దూర మతిక్రామతి ప్రసంగే కదాచిదితోప్యేకవోపి దుర్మనాయంతే॥

పర—(సభ్రుకుటిభంగం) తతః కిం?
రామ—(సావష్టంభం) తతశ్చ ॥

శ్లో॥ త్రైస్త్రిస్సప్తభిరేవ రాజవిజయైర్యత్తే భుజస్తంభయోః
కృత్వాతోరణమాలికాం పునరముం ద్వావింశమారిప్సతే
దర్శిష్యామి త్వయి వర్తమానమధునా తచ్చాపవిద్యాద్భుతాం
శంభోస్తస్య హి కేవలేన ధనుషా కృష్టేన తుష్టిర్న మే॥ 47

పర—(ససంరంభం) కిమాత్థ! రే! దర్శయిష్యామి త్వయి వర్తమాన (మితి త్రిఃపఠిత్వా సవ్యథం) అహో! సర్వత స్సమిధ్యమాన దారుణ రోషజాతవేదసో ర్విదేహ దిలీపయోః కులం నామ కతిభవిష్యం త్యాహుతయః (ఉచ్చైః) భోభో సప్తద్వీపకుల

పర—ఓరీ! వదరుఁబోతా! వసిష్ఠునిబలెను విశ్వామిత్రునిబలెను నీకీపరశురాముఁడుఁగూడ నొక స్వస్తివాచనిక బ్రాహ్మణుఁడే నా? అన్నా! యెంతకష్టము! యిట్టి రాచవాండ్రచే నెట్టెట్టి తప్పుడుమాటలు వినఁబడుచున్నవి? (పట్టరాని క్రోధముతో) ఇదిగో! ఇతఁడే! యోరీ! రాఘవా!

చ॥ తనయచతుష్కబంధుసహితంబుగఁ బంక్తిరథుం దివిం గనం
బనిచి, విదేహరాట్కులకబంధగణాంసనవోర్ధ్వనిష్పత
ద్ఘనరుధిరచ్ఛటాపటుపతాక యుతంబుగఁజేసి, యుద్ధధా
త్రిని నవరుద్రధాత్రి నొనరించు! నెఱుంగవు! రుద్రశిష్యునిన్॥46

రామ—(అతి రోషముతో) ఏమి! జామదగ్న్య! చూడ జూడ నతిమాత్ర ప్రసంగముచే, వాగ్బిభీషదూరమునకు బోవుచున్నది! దీనివలన నిక్ష్వాకులకుగూడ మనసు నొవ్వగలదు.

పర—(కోపముతో, గనుబొమలు ముళ్లువడ) నొచ్చిన?

నాము—(సగర్వముగా) నొచ్చినవా!

చ॥ ఇరువదియొక్కమాఱులనెల్ల జయించి యశమ్మునించి క్ర
మ్మఱ నొకమాఱుఁగోరు గరిమం దగి నీయెడనిప్పుడొప్పు నా
హారువిలువిద్య చొప్పెసఁగు నప్పెనుసారముఁగాంతు; గాంచితిన్
సరగున నెక్కువెట్టి విలుసారము; కూరిమి దీఱ దంతతోన్॥ 47

పర—(సంరంభముతో) ఓరీ! యేమని పేలుచున్నావు? అప్పెను సారము గాంతువా? (ముమ్మాఱిట్లని వ్యథతో) హంత! యెంతయు బ్రజ్వరిల్లుచు ఎల్లవైపులకుం బ్రాకుచున్నరోషానలమున కీదిలీప విదేహకులద్వయము మాత్రమున నగు

పర్వతవర్తినో ! రాజానః ! చేతయధ్వం ! చేతయధ్వం !

శ్లో॥ యేన స్వాం వినిహత్య మాతర మపి క్షత్రి సమిద్ధాసన
స్వాదాబిజ్ఞ పర్శ్వధేన విదధే నిఃక్షత్రియా మేదినీ
యద్బాణవ్రణవర్త్మనా శిఖరిణః క్రౌంచస్య హంసచ్ఛలా
దద్యాప్యస్థికణాః పతంతి సపునః క్రుద్ధో ముని ర్భార్గవః ॥ 48

రామ—(సహాసం)

శ్లో॥ నృపానపత్యేత్యుక్త్వా న్క్రమపవదసే నన్వయమహం
శిశుక్రీడాభగ్నత్రిపురహరధన్వా తవపునః
అహంకారక్రూరార్జునభుజవనీవ్రశ్చనకలా
నిసృష్టార్థో బాహుః కథయ కతరస్తే పరిహరతు ॥ 49

పర—ఆః ! పాపవికర్తనకులకళంక ! పునస్తరాం తదేవ పార్వతీ ద
యితకోదండదళన ముద్భావయసి ! అహాహా ! క్షత్రియోపి
భార్గవస్య కార్తవీర్యవిజయినం భుజదండమన్విష్యతి అహో !
గరీయాన్కాలః ! యదశ్రుతచరమపి శ్రావయతి ! యదదృష్ట
చరమపి దర్శయతి ! అపిచ రే ! రే ! రాజన్యకీట !

శ్లో॥ జానాస్యేవ యథా పితుః పరిభవక్రోధోహమార్జునీ మర్జునో
మత్కోదండ మనేక రాజక వధస్వాధ్యాయమధ్యాపి తత్
తేనైవాస్తు భవత్సు యద్యపి మమ క్రోధోయమాత్మన్నర్గిక
స్తత్సంప్రత్యుపసర్జనం గురుధనుర్భంగాదయం హేతుమాన్ ॥ 50

నాహూతులేమి చాలును ? ఓ యోయి ! సప్తద్వీపకుల పర్వ
తనర్తులరగు రాజులారా ! లెండు ! సంసిద్ధులరుగండు !

మ॥ క్షితి నేశూరుఁడు క్షత్రహీనగనొనర్చెన్ ఘోరమాగోడ్డఁటల్,
పితృనాజ్ఞన్ దనతల్లినే దునుమనోపెఁ వే యెవం, డేని బా
ణతతింగల్గిన తూంట్లనుండి యిపుడున్ హంసమ్ములన్వేర న 48
స్థితతిన్ రాల్చునొ క్రౌంచ; మాభృంగుజుఁడెం తేనల్గెఁదాఁ గ్రమ్మఱన్

రాము.—(నవ్వుచు)

ఉ॥ ఇచ్చటలేనిభూపతుల నేటికిదూఱెదు, బాలకేళికా
నిచ్చ బురారివిల్దునిమి యే నిదె మోలినెయుంటి నేది ? నీ
వచ్చటులాయతార్జునభుజాటవిఁ కున్మిన దే కరానఁ ? జే
రెచ్చుముదాన దాననగు నేపెదొ నాపయిఁజూపు మోపికన్! 49

పర.—(కోపోద్రేకముతో) ఔరా! ఓరీ పాపాత్ముఁడా! రవికుల
కళంకా! యింకను మరల మరల సప్తార్వతీరమణ కోదండ
ఖండనంబుననె పరిచుచుంటివి! అన్నా! క్షత్రియడింభకుం
డియ్యెను కార్తవీర్యార్జున విజేతయగు భార్గవుని కరదండము
నె వెదకుచున్నాడు! యేమి! కాలవైపరీత్యము? ఎన్నఁడు
ను వినవిదానిని వినిపించుచు, కననిదానినైనఁ గనఁజేయు
చున్నది! ఓరోరీ! రాజకీటమా!

చ॥ ఎఱుగుదువీవు, మత్పితకునెగ్గుగ నర్జునుఁడధ్వరార్జునీ
హరణమొనర్చి క్షత్రియవధాగమ మీవిలునేర్వఁజేసె, న
య్యరురుష మీయెడఁ గలిగియుండె, నదే గొనరయ్యెనిప్డునీ
గురుగురుచాప ఖండనము గూర్చు నఖండనవాగ్రిహాప్తికిఁ॥ 50

రామ—జామదగ్న్య! పటచ్చరీభూతా ఖల్వియం పురాతనీ క్రీడాపతాకా నన్విదానీమేవ ద్రష్టవ్యం (నేపథ్యాభిముఖం) వత్స! లక్ష్మణ! ధనుర్ధనుః॥

పర—అరే! అనాత్మజ్ఞ క్షత్రియవటో!

శ్లో॥ తచ్చాపమీశకరపీడనపీతసారం
ప్రాగప్యభజ్యత భవాంస్తు నిమిత్తమాత్రం
రాజన్యకప్రధనసాధన మస్మదీయ
మాకర్ష కార్ముకమిదం గరుడధ్వజస్య॥ 51

ఆకృష్టేన పునరమునైవ ధనుషా కిలాస్మానభియోక్ష్యసే క్షత్రవధసత్రదీక్షితానాం చిరస్య హా తా పరశు రస్మాకమస్త్యేవ
(ఇతిరామస్యహస్తే ధనురర్పయతి)

రామ—(గృహీత్వా) భార్గవ! సమంతాదుత్థాతినీ భూమి రియం తదేహి! విమర్దక్షముపదేశమనుసరావః॥

పర—(సరోషంపరిక్రామన్) భో! భో క్షాత్రేణ బ్రాహ్మేణ చ తేజసా వికత్థమానాః॥

శ్లో॥ భవతు శరణదోవా శస్త్రసర్వాభిసారః
ప్రతివిదధతు వాస్మి న్నాశిషో వైజయిక్యః
అదశరథ మరామం నిర్విదేహేంద్ర ముర్వీ
వలయ మిహా విధత్తే రోషణో రైణుకేయః॥ 52

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ).

రాము—భార్గవా! యిప్పుడు నీచెప్పిన యాకీర్తిపతాక శిథిలీభూత మైనదికదా! ఇదిగో, ఇప్పుడు చూడనగుట (తెఱపంకఁజూచి) లక్ష్మణా! ధనువు! ధనువు!

పర—(తిరస్కరింపుచు) నిజసత్త్వమెంచుకయు నెఱుంగని యో రాజకుఱ్ఱా!

చ॥ హరకరపీడనంబునను యవ్విలు సారమువాసి, సుత ము
న్నెఱిగిమెయుండనోపునట నీవు నిమిత్తమవై తిపొమ్ము, దు
ష్కరతరగరాజక ప్రధనసాధనమై యిదె నాకరంబునన్
దరుదుగనొప్పు నీహరిశరాసనమెక్కిడి చూపు మప్పనన్। 51

అట్టులెక్కిడఁజాలుదు వేని నుమ్మాలవింటితోడనె యెదుర్కొనఁగలవు క్షత్త్రియసంహారాధ్వరమందు దీక్షఁబూనియున్న మాకీ చిరకాల హోతయగు గండ్రగొడ్డలి చాలును (విల్లు రామున కిచ్చును).

రాము—(సంతోషముతో నందికొని) సరియే. యుక్తమైన నిచ్చోటు మెరకపల్లములతోఁ గూడియున్నది. కావున యుద్ధమున కనుకూలమగు ప్రదేశమునకుఁ బోవుదము! రమ్ము!

పర—(రోషముతో, వికటముగా నవ్వి) క్షాత్త్రతేజముల నెంచుకొని విఱ్ఱవీగుచుండు నో యో గర్వితులారా!

చ॥ ఘనమగు శస్త్రసార మధికంబగు రక్షణ మిూఁగడంగఁ గా
కనయము మీకికిన్విజయమానను దీవనలద్దువచ్చుఁ గా
కనుపమరోషభీషత నందిఘటించియెతీరు రేణుకా
తనయుఁ డరామ నిర్దశరథప్రభు నిర్మిధిలేంద్రఁగా భువిన్ 52

(అని వెళ్లుదురు).

(నేపథ్యే)

భోభో పౌరజానపదాః! పరివర్త్యతాం మాంగళిక మాతోద్యం! పరిసజ్యతాం మయం వైదేహీ వివాహోత్సవో జామదగ్న్య విజయోత్సవేన!

శ్లో॥ కన్యా కాచిదిహాపి కర్మణి పణస్స్యాదితి త్యసూయావల
త్రీనతా పాంగమయూఖమాంసళముఖజ్యోత్స్నావలిప్తాం దివం
కుర్వాణేన రఘూద్వహేన చక్రుషే నారాయణీయం ధను
స్సంధాయాథ శరశ్చ భార్గవగతిచ్ఛేదా దమోఘీ కృతః॥ 53

(తతః ప్రవిశతః రామజామదగ్న్యౌ)

రామ—భగవన్! భార్గవ!

శ్లో॥ పరై రాహూతానాం విహితమపి శస్త్రం భవతు నః
పరిక్రుత్యా విప్రైర్భయః పున రకృతశిల్పా రఘుభువః
చిరాచాండీ రేణ త్వయి తదపి రామేణ గుణితం
తపోవిద్యావీరవ్రతమయ! మయిక్షామ్యతు భవాన్॥ 54

పర—కథ మపరాద్ధ మస్మా సువర్తేన?

శ్లో॥ యదర్థ మస్మాభి రపి పరిక్లోపిత
స్తదద్య దృష్ట్వా తవ ధామవైష్ణవం
విశీర్ణ సర్వో మయ మస్మదంతరం
చిరస్య కించి ల్లఘిమాన మశ్నుతే॥ 55

రామ—ఇతో! ఇతో! భగవన్!

పర—(చుబుకమున్నమయ్య) అపరిశ్రస్తః ఖల్వారణ్యకానాం జనపదేషు చిరపరిచారః తత్క్వాపున రస్మాన్నేష్యసి!

(తెఱలో)

ఓ పౌరజానపదులారా! వేణువీణాది తూర్యారావములను గావింపుఁడు! ఈ సీతాకల్యాణ మహోత్సవంబుతో భార్గవవిజయ మంగళోత్సవమునుగూడ జేతపఱపుఁడు!

ఉ॥ ఇందును గన్యయోర్పణమే యనునీసున సీత, పైకిఁ జూ
డం దివినెల్లఁ దర్ఘనకటాక్ష రుచిస్ఫుట వక్త్రి చంద్రిక
ల్చిందఁగ శౌరి విల్ రఘుకులీనుఁడు సజ్యముఁజేసి సార్థత
న్డెందగఁజేసె నమ్మ భృగుసేతకు గర్వవరోధకమ్ముగాన్ ॥ 53
(తరువాత శ్రీరామ పరశురాములు ప్రవేశించుచున్నారు.)

రాము—మహాత్మా! భార్గవా!

చ॥ అనికనుచున్నరుల్ పిలువ నస్త్రమువట్టుట నైజమైన మా
యినకులజుల్ ద్విజాళియెడ నెన్నఁడునున్గురిసేయ రస్త్రమై
నను శిశువోట రాఘవుఁడొనర్చెను దానదిచూచి చూచి,యో
వినుతతపోవిహార! భృగువీర! ప్రశాంతిరహి న్సహింపుమా! 54

పర—(నవ్వి) వత్సా! నీవిప్పుడు మాకొడలఁజేసిన యపరాధ మే మున్నది?

ఉ॥ దేని నెఱుంగఁగోరి నిను దీవ్రరుషన్గనఁ జేసినాఁడ న
మ్మానిత విష్ణుతేజమను మానము మానగ్రహింప నయ్యెనా
మానస మిష్ట లోఁగల సమ స్తవిధామయబాధలెంతయున్
మానుటఁజేసి కొంతలఘిమన్గనె నిక్కము పెక్కునాళ్లకున్ ॥ 55

రాము—ఆర్యా! యిటు! యిటు!

పర—(చిరునవ్వుతో నతనిగెడ్డము మీఁదికెత్తి(వానప్రస్థులకు జనపదములందుఁ దడవుగానుంట యంత ప్రశస్తము గాదుగదా! యింకను నన్నెక్కడికి రమ్మనెదవు?

పర—భగవన్ ! యాజ్ఞవల్క్య ముపేత్యా వలోకయితుం తస్యావస థేకృతాతిథేయ సంవిధానా తాత జనకా భవంతమనుపాల యతః ॥

శ్లో॥ ఏహి విష్టరపాద్యార్ఘ్య
మధుపర్కై రుపస్థితాన్
ఇక్ష్వాకూంశ్చ విదేహాంశ్చ
పునీహి భగవ న్నమూన్ ॥ 56

పర—వత్స ! అపరిహార్య మాతిథ్యం రాజన్యశ్రోత్రియాణాం కింతు పునరేవం విధవైఖానసోచితాచార స్ఖలిత విలక్షో నశక్నోమి ధర్మాచార్యం యాజ్ఞవల్క్య ముపేత్యావలోకయితుం ఆచా రస్తు దూరాదేవ కృతోపి కృత స్స్యాత్ ॥

(కించిదుచ్చైః నేపథ్యాభిముఖం)

శ్లో॥ యస్య స్మృతిం ప్రతీక్షంతే
చతుర్వర్గే మనీషిణః
నమో భగవతే తస్మై
యాజ్ఞవల్క్యాయ యోగినే ॥ 57

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ గాయత్రీ త్రిపదా దేవీ
పాప్మాన మపహంతు తే
పునంతు పావమాన్య స్త్వా
మృధోక్షతు బ్రహ్మతేపరం ॥ 58

పర—అపత్రపమాణో న భగవంతం ద్రష్టుముత్సహే తదనుమన్యస్వ మా మరణ్య గమనాయ ॥

రాము—పూజ్యులైన యాజ్ఞవల్క్యునింట దమ్ము సత్కరించుటకై నా జనకుడును, నాజనకుండును భవదాగమనమున కెదురు జూచుచున్నారు.

తే॥ గీ॥ ఆసనాసనపాద్యాదికార్హవస్తు
వితతితోఁగూడి మిమ్ము సేవింపనుండి
రార్య! యిక్ష్వాకులును విదేహప్రజేలును,
రమ్ము! చేని వారి జని సార్థకమ్మొనర్పు॥ 56

పర—రాజన్యశ్రోత్రియుల యాతిథ్యము పరిహార్యమె. ఐన నిప్పుడు నే నీవిధముగ వైఖానసాచార్య విరహితుడనై యుండి సర్వ ధర్మజ్ఞడగు నా యాజ్ఞవల్క్యుని యెదుటకు వచ్చుటకు సందేహించుచున్నాడను. వారియెడల జేయదగినది దూరము నుండి చేసినను చేసినదియేకదా!

(తెలివంకజూచి యుచ్చైస్స్వరంబుతోఁ)

తే॥ గీ॥ సతతమేమునిపతికృత స్మృతిని విబుధ
జనులు ధర్మార్థకామమోక్షముల యెడల
నెంతొ గురిమీఱ శిరసావహింతు రట్టి
యాజ్ఞవల్క్యునికిదె! నతు లాచరింతు!॥ 57

(తెలిరో)

తే॥ గీ॥ త్రిపద గాయత్రి యడచుఁతవృజినవృద్ధి
యవలనల పావమానులైనట్టి ఋక్కు-
లలరఁ జేయుత నీయంతరాత్మశుద్ధి!
పగగుఁ గావుతనటఁ బరబ్రహ్మసిద్ధి!॥ 58

పర—మహాత్మా! సిగ్గువేఁ దమ్ము దర్శింప నుద్యమింపకుంటిఁ గాన నన్నరణ్యమునకు బోఁ ననుమతింపుము.

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ శివా స్తే పంథానో వ్రజనిజగృహేభ్యో నిజగృహా౯
కి మన్య త్సర్వేషాం గుణమయశిరోమూల్యమసి నః
త్రిలోకీనిర్మాణస్థితివిలయబంధో ర్మధుభిదో
భవా న్మూర్తి ష్షష్ఠీ భృగుకుల మధిష్ఠాయ రమతే ॥ 59

పర—వత్స ! రామభద్ర ! ·

రామః—ఆజ్ఞాపయ ! భార్గవ !

పర—నివర్త స్వ ! నూన మిదానీం కృతకౌతుక మంగళోపహారః శ్వ
శురలోక స్త్వాం ప్రతీక్షతే (ఇతిపరిక్రమ్య నిష్క్రాంతః)

రామ—(సోద్వేగం) కథంగతో భగవా౯ తదహమపి తాతసమీప
మేవగచ్ఛామి (ఇతిపరిక్రామ౯ పురోవలోక్య) కథం తాతశ్చ
జనకశ్చ ఇత ఏవాభివర్తేతే (ఇత్యుపసర్పతి)

(తతః ప్రవిశతో జనకదశరథౌ)
(రాజానావన్యోన్యం పరిష్వజ్య)

జన—

శ్లో॥ సుచరితమిద మైతిహాసికానాం
న హృది విరంస్యతియ త్తవైష వత్సః
భృగుసుతపరశూదరాద్విరాజ
త్సహజవిజిత్వర మాచకర్ష తేజః ॥ 60

దశ—(పురోవలోక్య) కథమాగతఏవ వత్సో రామభద్రః ॥

జన—సఖే ! దశరథ ! పశ్య ! పశ్య !

(తెఱలో)

మ॥ చనునీవే శ్మమునుండి నీసదనమే సంధించు మేల్మిన్ ఘధం
బున మా మస్తకపాళికిన్ గుణమయమూల్యంపు మాల్యాంబవై
తనఘా ! పెక్కులికేల ! లోకజననాద్యాపాదియా విష్ణుదే
వునిదా నారవమూర్తివై భృగుకులంబుంబొంది దీపింతువాన్॥59

పర—బాలక ! రామభద్ర !

రాము—ఆర్య ! ఏమి జెలవు !

పర—నీవు వెళ్లుము ! నీకై శ్వశురలోకము కల్యాణమంటపమున మంగళోపచార పరికరములతో నెదురు జూచుచుందురు.

(అని మఱలి వెళ్లుచున్నారు.)

రాము—(ఉద్వేగముతో) అయ్యో ! పూజ్యుడగు భార్గవుడు వెళ్లినాడా ? ఇక నేనును తండ్రిగారికడకు బోవుదును. (ఈలాగున మఱలి యెదుటజూచి) ఏమి ! జనకజనకు లిర్వురును నిక్కడనే యున్నవారు ! (అని సమీపించును).

(తఱువాత జనక దశరథులు ప్రవేశింతురు.)

(రాజు లిర్వురును యొండొరులను గౌగలించుకొందురు.)

జన—

చ॥ సహజ విజిత్వరంబయి యొసంగుచు భార్గవుగండ్రగొడ్డటన్
విహరణమొందు తేజమును నీతనయుండు హరించె ! నింకిదే
యహరహమున్ స్మరించుకొను చాత్మల బొంగుదురై తిహాసముల్ ;
బహుతరపూర్వపుణ్య పరిపాకము మాకిదియంచు నెంచుచున్॥60

దశ—(ఎదుటజూచి) ఏమి ! వత్సా ! రామభద్రుడు వచ్చినాడా !

జన—మిత్రమా ! దశరథా ! చూడుము !

శ్లో॥ చిరాత్త్రాతప్రిం తేజస్త్రిజగదుపజీవ్యం జనయితా
విధాతా సర్వేషా ముపరి సవితారం కులభృతాం
వినేతా వర్ణానాం భృగుపతిభుజాదర్పనికషో
మహావీర శ్శ్రీమా నయ మమృతమక్ష్ణో ర్వికిరతి॥ (1

దశ—(నిర్వర్ణ్యసస్నేహం) సఖే! రఘురాజధర్మాధికార సర్వధురీణ శ్శిరసిసర్వేషాంవత్సేయం తదస్మిన్ జరసా దుర్వహం వర్ణాశ్రమభార మారోప్య క్వాపి తపోవనే దిలీపకులోచితేనవిధినా శేషమాయు రుపభోక్తుమ్యాముహే॥

జన—సఖే! దశరథ! సాధు తేహృదయు క్రమా దేవమనుష్ఠాతవ్యా

రామ—(ఉపసృత్యాభివాదయతె)

జన—ఏహ్యేహి! వత్సే! (ఇతిసహర్ష మాలింగతి)

దశ—(రామమాలింగ్య) సఖే! జనక! రామభద్రమభిషేక్తుం జామదగ్న్య విజయప్రీతిరేవ శ్రేయానవసరః కాలక్షేపేపునః కో హేతుః॥

లక్ష్మ—(ప్రవిశ్య) ఇయమార్యాయా మంథరోపనీతా మధ్యమాంబాయాః పత్రికా॥

(రాజానావన్యోన్యం సవితర్కంపశ్యతః)

మ॥ స్థిరమైనేటికిఁ జైత్రధామ త్రిజగచ్ఛ్రీయంబిడన్ వంశ భృ
ద్వరులన్ దద్దయుఁబెద్ద పౌర్ద్రయితగన్ వర్ణంబులర్థాస్థితిన్
బరగన్ భార్గవదర్పసన్నికషమై భాసిల్లు శ్రీమంతు డీ
పరవీరుండు సుధారసంబు కనులన్వర్షించు చుండెంగడున్ ॥ 61

దశ—(స్నేహపూర్వకముగా నిర్వర్ణించి) మిత్రా! జనకా! మన రామభద్రుఁడు పిన్నయయ్యును, ధర్మాధికారమున రఘురాజులనెల్లర నతిశయించి యలరుచున్నవాఁడు. గావున, ముదిమిచే నాకు నిర్వహింప గష్టముగానున్న యీ వర్ణాశ్రమ భారము నీతని యందుంచి యెందేని వనంబున దిలీపకులోచితమగు విధానమున శేషకాలము గడుపుదును

జన—నెచ్చెలీ! పంక్తిరథా! బాగుగా దలంచితివి! క్రమమున నట్లు చేయదగినదియే.

రాము—(సమీపించి నమస్కరించుచున్నాఁడు.)

జన—వత్సా! రమ్ము! రమ్ము! (అనుచు సంతసముతోఁ గౌఁగలించుకొనును.)

దశ—నాయనా! రమ్ము! (అని ప్రేమపూర్వకముగా రాముని కౌగలించుకొనును. జనకునితో) సఖా! సీరధ్వజా! ఈపరశురామ విజయోత్సవ సందర్భమున నిప్పుడే మన రామభద్రు నభిషేకించుట యుక్తమని తలచెదను. యిఁకఁజాలమేల.

లక్ష్మ—(ప్రవేశించి) మాపినతల్లి కైకేయి మంధరచేత బంపిన లేఖ యిదిగో!

దశ—జన—(వితర్కించుకొనుచు నొండొరుల మోములను జూచుకొనుచున్నారు).

రామ—(సహర్షం) వత్స ! లక్ష్మణ ! అపి సపరివారాయాః కుశల
మంబాయాః కథయత్యార్యా మంథరా ?

లక్ష్మ—అథకిం ?

రామ—నూన మస్మత్ప్రవాస దార్శనస్యమంబాం పీడయిష్యతి ॥

జన—(లక్ష్మణహస్తాత్పత్రికాం గృహీత్వా వాచయతి)
“ స్వస్తిమహారాజ ! దశరథం కైకేయీ విజ్ఞాపయతి ”

శ్లో॥ “ తన్మే వరద్వితయ మాశ్రుతపూర్వమేవ
యాచే బిభర్తుభరత స్తవ రాజ్యలక్ష్మీం
వర్షాణి తిష్ఠతు చతుర్దశ దండకాయాం
సౌమిత్రిమైథిలసుతాసహితశ్చ రామః ॥ ” 62

(ఇతిరాజా సౌ మూర్ఛితః)

రామ—(పటాంతేన వీజయతి శిరసి పత్రికాం గృహీత్వా) వత్స !
లక్ష్మణ ! అయోనిజా మస్మదారాధన సహాధ్యాయినీం ప్ర
జావతీ మాదాయ పురస్తాద్గచ్ఛ ! ॥

(లక్ష్మణో నిష్క్రాంతః)

రామ—తాతౌ ! సమాశ్వసితం ! సమాశ్వసితం !

జన—(సమాశ్వస్య) అహహ !

శ్లో॥ పాణిర్గృహీతో రఘుపుంగవేన
దేవః పురాణ శ్శ్వశురో వివస్వాన్
పితాస్వయం కేకయచక్రవర్తీ
కర్మేదమేతాదృశ మాః కి మేతత్ ! ॥ 63

(ఇతిమూర్ఛతి)

రాము—తమ్ముడా ! లక్ష్మణా ! అమ్మగారు సపరివారముగ సేమముగ నున్నారమని మంథర చెప్పుచున్నదా ?

లక్ష్మ—అవును.

రాము—ఎట్లయిన మనయెడబాటు తల్లిగారికెంతయు సంతాపకరముగా నుండకమానదు.

జన—(లక్ష్మణునిచేతిపత్రికనందుకొని చదువుచున్నాడు,) "క్షేమము దశరధ మహారాజునకు కైకేయిచేయు విన్నపము"

చ॥ "వరయుగమిచ్చి యుండిరి కృపామతి నలనాడు మీరు; త
ద్వరముల నిప్డు కోరుదును; దాన యయోధ్యకు రాజుగావలె
న్భరతుడు; రాఘవుండు పదునాలుగు వత్సరముల్ స్థిరంబుగా
ధరణిజతోడ లక్ష్మణయుతంబుగ దండక నుండ గావలెన్!॥" 62

(రాజులిర్వురును మూర్ఛిల్లుదురు.)

రాము—బట్టకొంగుతో విసరుచున్నాడు. (పత్రికను శిరసునందిడుకొని) వత్స! లక్ష్మణ! నీవువెళ్లి మీవదినె జానకిని వెంటబెట్టుకొని యరుగుటకు సిద్ధముగనుండుము !

(లక్ష్మణుడు వెళ్లును)

రాము—జనకులారా ! ఊఱడిల్లుడు ఊఱడిల్లుడు !

జన—(ఊఱడిల్లి) అకటా !

ఉ॥ కేకయసార్వభౌమునకు గేవలపుత్రికయై విశుద్ధకీ
ర్త్యాకరుడైన యాదశరథావనినాథుని కూర్మిరాణియై
యాకలుషాపహారి రవి యాదిముడౌ కులమందె కోడలౌ 63
కైకయి దా నొనర్చెనిటు ! కర్మముదాటవశంబె ! యింతకున్॥

(అని మూర్ఛిల్లును)

రామః—(తద్దైవపటాం తేనవిజయతి)

దశ—(ఆశ్వస్య)

శ్లో॥ కోప్యేష వాఙ్మనసయోరతివృత్తవర్త్మా
భావో హుతాశనమయ శ్చ తమోమయ శ్చ
భోక్తృత్వ మాత్ర మిహా మే పునరీదృశం మాం
హా! వత్స! రామ! కథముత్సహసే! విధాతుం॥ 64

(విమృశ్య) హా! వత్సే! జానకి! నిశాచరాణామాతిథేయా భవితుం దశరథగృహం ప్రవిష్టాసి!

(ఇతిమూర్ఛతి)

రామః—తాతౌ సమాశ్వసితం! సమాశ్వసితం!

జన—(ఆశ్వస్య) ఆకాశే లక్ష్యంబధ్వా) సాధు! సఖి! కైకేయి!
సాధుయదస్యా విశ్వభరాభుహితుర్మే వత్సాయాః పత్యు
రనువృత్తిరేవ ప్రసాదీకృతా (విమృశ్య సవ్యథం).

శ్లో॥ ధనుష్మంతౌ వత్సౌ దశముఖభుజై రూష్మళతమాః
ప్రదేశా స్తే వత్సా శిశురశివవృత్తా వనభువః
ప్రియై రాజా ముక్తై రసుభి రపమార్షి స్త్వమయశ
శ్చరిత్ర వ్యత్యాస స్సఖి కథ మయం కేకయకులే॥ 65

రాము—(చేలచెఱఁగుతో వీచును)

దశ—(ఉపశమించి)

ఉ॥ వాక్కునకున్ మనంబునకుఁ బల్కఁ గ్రహింప నతీతవృత్తియై 64
యక్కట! యుజ్జ్వలానల మయంబును గాఢతమోమయంబునై
నెక్కొను యాతనన్ సయిపనేరక మిక్కిలి పొక్కుచుండఁగా
నిక్కరణిన్ ననున్ విడచి యేఁగఁగడంగెదె! రామభద్రుఁడా!॥

(అరసి) అయ్యయ్యో! బాలా! జానకీ! ఘోరరాక్షసాతిథి సత్కారమునకా! దశరథునిల్లు సొచ్చితివి?

(అని మఱల మూర్ఛిల్లును).

రాము—అయ్యలారా! ఉపశమింపుఁ డుపశమింపుఁడు!

జన—(విమర్శించుకొని ఆకసమువంకఁజూచి) పోనిమ్ము! తల్లీ! కైకేయీ! నాపుత్రికకు భర్తననుసరించియుంటయే విధించితివి. యింతే చాలును. (వితర్కించి, విషాదముతో)

సీ॥ కోదండధారులా కుఱ్ఱలు, దశముఖు
నలఘుబాహాబలోష్మలతమమ్ము
లాపద్దేశమ్ము, లీయవనీతనూజాత
సీత నోరెఱుఁగని శిశువు మఱియు
నెల్లకాలమును శివేతరవృత్తమ్ము
లై యుండునీయరణ్యాను లెల్ల
బహుదుస్సహం బీయపఖ్యాతి దానెట్టి
దశకుఁదెచ్చెడి నో యీ దశరథేశు

కష్టంచ వయమపి కథమనేనజనపదేషు బహుళీభవిష్యతా భరతయౌవరాజ్య లక్ష్మీకర్ణపూరతమాలపల్లవేన కైకేయీదుర్యశసా మూర్ధాన మున్నమయ్యలోకస్య ముఖందర్శిష్యామః ?

రామః—(ఉత్థాయ) తాత ! జనక ! యథాస్వస్థం తాతంశృణోమి।

(ఇతి నిష్క్రాంతః)

దశ—(ఆశ్వస్యోత్థాయచ) వత్స ! రామభద్ర ! ప్రతిపాలయ ! మాం

(ఇతి జనకేన ధార్యమాణో నిష్క్రాంతః)

(ఇతి నిష్క్రాంతా స్సర్వే)

ఇత్యనర్ఘరాఘవే - చతుర్థోంకః.

—: సంపూర్ణః :—

గీ॥ నయ్యయో ! తల్లి ! కైకేయి ! యగ్రగణ్య
మైన కేకయ సద్వంశమందు నిట్టి
కట్టడిచరిత్రమెట్టులు పుట్టెనమ్మ !
తెలుపఁగదవమ్మ ! యేయమ్మ దెల్పెనమ్మ ! ॥ 65

అక్కటా ! నీవు తెచ్చిపెట్టిన యీయపశయము భరతుని యువరాజ్యలక్ష్మియొక్క చెవికిఁ దమాలపుఁ జివురయి మెల్లెడల నల్లనిదగుఁ దలయెత్తికొని ప్రజల మొగము లెట్లుచూతుము ?

రాము—(లేచిజనకనృపునితో) ఆర్య ! తండ్రిగారి స్వస్థతను వినఁదలఁతురు. (అని వెళ్లును.)

దశ—(ఊఁటాడిల్లి లేచి) వత్స ! రామభద్ర ! నన్నుబ్రతిపాలింపుము.

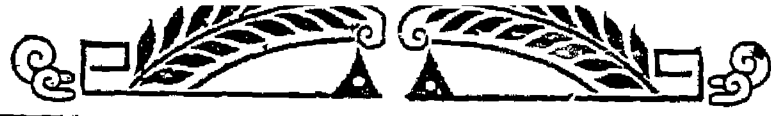
(ఇట్లు జనకునిచే వహింపఁబడి వెళ్ళును)

(ఇట్లందఱును వెళ్ళుదురు.)

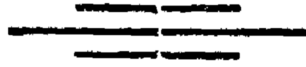
ఇది చతుర్థాంకము.

—♦ సంపూర్ణము. ♦—

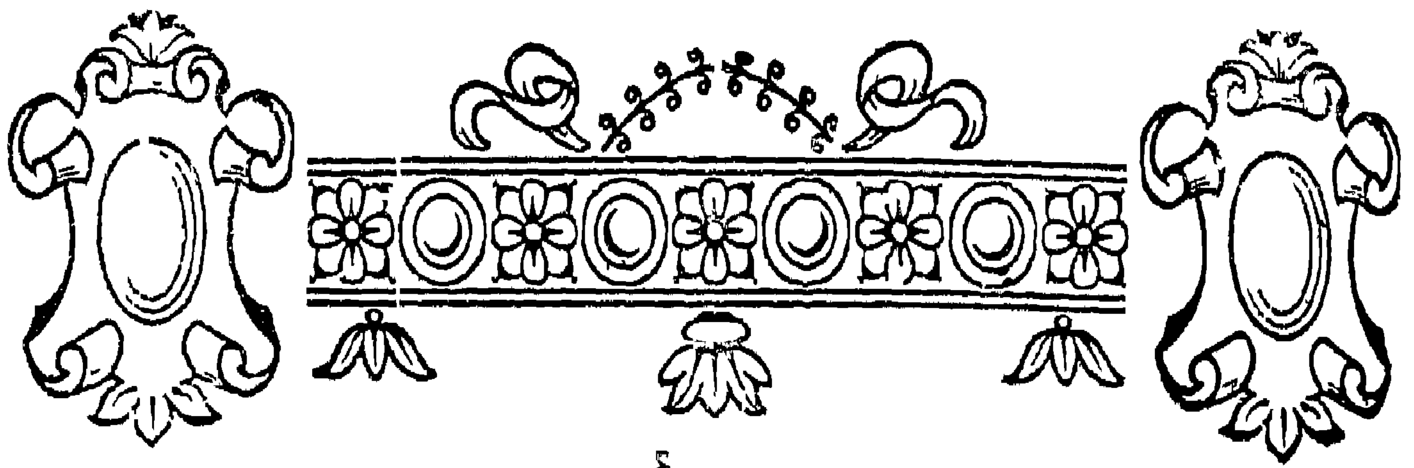

అనర్ఘరాఘవము.

పంచమా

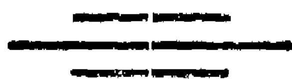

శ్రీరస్తు.

భట్టమురారిప్రణీతే-అనర్ఘరాఘవే.

పంచమోఙ్కః.

(తతః ప్రవిశతః శ్రమణా జాంబవంతౌ.)

జా—తత స్తతః.

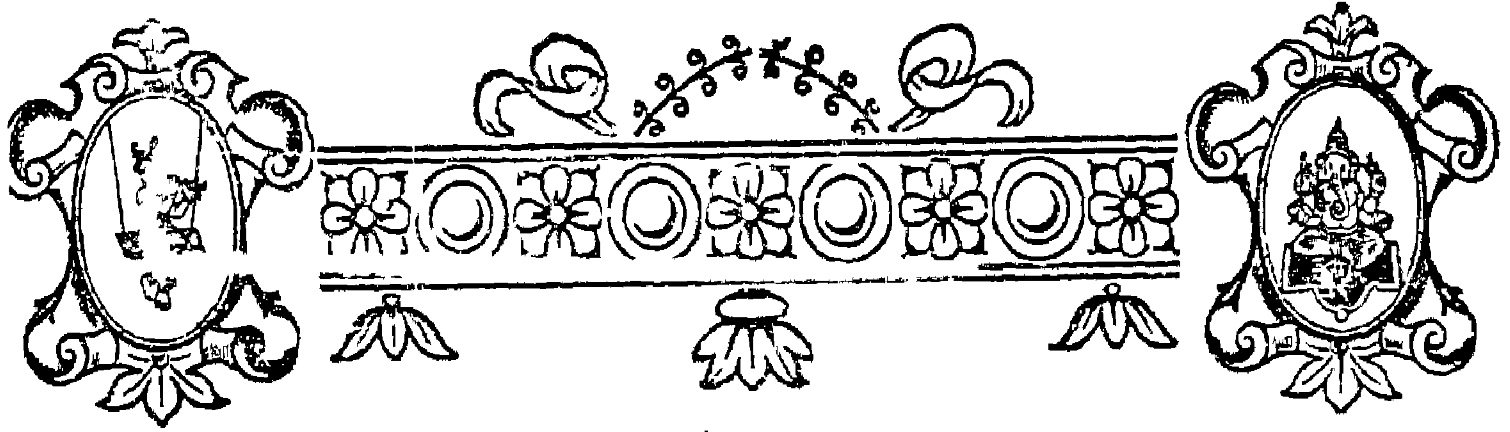
శ్ర—తతో మిథిలాయా నిష్క్రమ్య మంథరాశరీరమవకీర్య మారుతి ప్రత్యవేక్షితం స్వశరీర మధిష్ఠాయ గంగాయాం శృఙ్గబేరం నామ పురమాగత్యా ప్రాప్తాస్మి.

జా—తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చానుపదమేవ తస్మిన్నిమౌ రామలక్ష్మణౌ ఇయం సీతేతి సర్వతః శబ్దో మహానభూత్.

జా—(సహర్షం) తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ కావేతౌ రామలక్ష్మణావితి కర్ణధారాధిపతినా గుహే నాహమనుయుక్తా నివేదితవత్యస్మి.

శ్రీరస్తు.

అనర్ఘరాఘవము.

పంచమాంకము.

(తరువాత శ్రమణయు జాంబవంతుఁడుఁ బ్రవేశింతురు.)

జా—తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తరువాత మిథిలనుండి వచ్చి మంథరకళేబరమును విడచి, హనుమంతుఁడు కాపాడుచున్న నాశరీరమునఁ జొచ్చి గంగానదియొడ్డున నున్న 'శృంగిబేర' మను నిషాదపురమును జేరి పవిత్రనై యున్నదానను.

జా—తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—పిమ్మట నేనట్టు వచ్చినతోడనె యాశబరాలయమునఁ దంతటను 'వీరు రామలక్ష్మణులు, ఈమె సీత' యను శబ్దమెక్కుడుగ వినవచ్చెను.

జా—(సంతసముతో) తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తరువాత 'నీ రామలక్ష్మణులన నెవ్వర'ని నావికాధిపతి యగు గుహుఁడడిగిన నేనిట్లు తెలిపితిని.

శ్లో. పుత్రీయతా దశరథేన మునిప్రసాదా
త్ప్రాప్తాః పురాణపురుషస్య కలా స్చతస్రః
తాసామయం గుణమయః ప్రథమః కుమారో
ధీరోద్ధతః పునరనాగపరస్తృతీయః. 1

జా—శ్రమణే! సాధూక్తం. తత స్తతః.

శ్ర— తతశ్చోదకాస్తనివర్తితానుయాత్రికబన్ధువర్గః ససంభ్ర
మోపనతేన గుహేనోపనీతాం నావ మధిరుహ్య

శ్లో. తీర్త్వా భూతేశమౌళిస్రజ మమరధునీ మాత్మనాసౌ తృతీయ
స్తస్మై సౌమిత్రిమైత్రీమయ ముపకృతవా నాతర న్నావికాయ
వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభి శ్శబరయువతిభిః కౌతుకోదంచ దక్ష
కృచ్ఛ్రాద న్వీయమానః క్షణ మచల మసౌ చిత్రకూటం ప్రతస్థే.

జా—హంత సకరుణం!

శ్ర—ఆర్య! కరుణభయాదేవ తస్మి న్నింగుదీతరుమూలదేశే కుమార
యో ర్జటాగ్రగహనస్తన్త్రాంత మంతరితవత్యస్మి.

జా—శ్రమణే! సర్వమేతత్కల్యాణోదర్కం భవిష్యతి. తత స్తతః.

శ్ర—అహంతు నిషాదపతిప్రీతయే తత్రైవాతిష్ఠమ్ అతీతేచ గణ
రాత్రే సప్రకృతిజానపదః పితృస్వర్గాధిరోహణానాభ్యాభి
ధాయీ దాశరథిద్వితీయో రామభద్రమయోధ్యా మానేతుం
తేనైవ పథా చిత్రకూట ముపాగతః.

మ॥ ఇనవంశోద్భవుఁ డైన యాదశరథాధీశుండు పుత్రార్థియై
మునివర్యుండగు ఋష్యశృంగుకృప సంభోజాక్షు నంశంబులన్
గనియెం బుత్రచతుష్క మందు సుగుణాకారుండు ధీరోద్ధతుం
డును శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుం, డితఁ డితండున్ బ్రాక్తృతీయాం
శజుల్॥ 1

జా—శ్రమణా! చక్కఁగాఁ జెప్పితివి. తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—పిదప నుదకాంతమువఱకె కూడ వచ్చిన బంధువర్గము నట నిడిచి, గుహుఁ డెంతయు సంభ్రమమునఁ గొనివచ్చిన నావ నెక్కి

మ. అనుజోర్వీజలఁ గూడి లక్ష్మణుని పొందా నావ కేవై గుహు
న్దనియింపన్ హరమౌళిసంగయగు గఙ్గన్దాటి, వ్యాధాంగనల్
ఘనవక్షోజభరాలసల్ వెఱగుతోఁ గన్బ్ట్లా తోఁ గొంత రా
జేవిమెన్ రాముఁడు చిత్రకూటమునకున్ సఃతోష మొప్పన్ ధృటిన్

జా—అన్నా! యెంతయు జాలిగా నున్నది

శ్ర—అట్టి జాలిచేఁ జూడలేకే కాదా నేనా రాకుమారులొకఇంగువ చెట్టుమొదల జటవల్కలములు వహించుకొనుచుండఁ జాటుగా నేగియుంటిని.

జా—శ్రమణా! యెట్లయిన నిదియంతయు నెంతయుశుభోదర్కమే కాఁగలదు. తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తరువాత నే నాశబరనాథుని కోరికచే నక్కడనే యుండఁ గొన్ని రాత్రులు కడచినపిమ్మట నొక్కనాఁడు తండ్రిగారి స్వర్గగమన వృత్తాంతమును దెల్పి రామభద్రు నయోధ్యకుఁ

జా—(సాశంకం) తత స్తతః.

శ్ర —తతశ్చ తస్మిన్నార్యలోకేషు కేకయానా మకీర్తి స్తంభమాకల్ప న్నిఖనతా కేనాపిఛలితః తాతః. ప్రతిగృహాణ రఘూణాం ధుర' మితి పునఃపునరనుబంధీ రామేణ స్వశరీరస్పృష్టికయా ప్రత్యాదిష్టః కృతజటాపరిగ్రహో భరత శ్శరభంగముని ప్రేషితా మస్య పాదుకాం భద్రాసనమారోప్య ప్రజానా మాభ్యుదయికీం ధురమవేక్ష్యమాణ స్తదైవ నన్దిగ్రామం గతః.

జా—(సహర్షం) హంత ఫలిత మస్మ ద్వ్యవసాయశ్రవణా పరిశ్రమాభ్యాం తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ శావమాశౌచ మాస్థితస్య క్షత్రియస్య ప్రతిషిద్ధ మస్త్రగ్రహణమితి ఛిద్రాన్వేషిభి ర్జనస్థానవా స్తవ్యైః ఖర దూషణప్రభృతిభి స్తత్ర విరాధో నామ రాక్షస స్తీక్ష్ణః ప్రహితః.

జా—(విహస్య) ధిఙ్మూర్ఖాః, అతిపాతికే కార్యే రాజ్ఞాంసద్యోవిశుద్ధిః తతస్తతః.

దోడ్కొని పోవుటకుంగా నద్దశరథుని రెండవకుమారుఁడగు భరతుఁడు మంత్రిపురోహితాది సర్వజానపదానుగతుఁడై యామార్గముననే చిత్రకూటమునకు వచ్చినాఁడు.

జా—(సందియముతో) తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—పిమ్మట నాభరతుఁడు మిగుల వినయముతో 'నార్యా! కేకయ కుటుంబములకెల్ల నెల్లకాలమును సుస్థిరమైయుండు నపయశస్తంభమును నాటిన కొండొక విధివశమునఁ దండ్రిగారు వంచితులైనారు. కావునఁ దద్రాజ్యభారమును వహింపుఁడ'ని కడుంగడుఁ బ్రార్థించిన నన్నగా రందులకంగీకరింపకయతని మేనమామ యొట్టుపెట్టి యనునయింపఁ దానును జటావల్కలములనె పూని, పూజ్యుఁడగు శరభంగముని యిప్పించిన యన్నగారి పాదుకయం దాధారము నుంచి ప్రజలసేమ మరయుచుంట కొప్పుకొనియప్పుడె యప్పాదుకంగొని నందిగ్రామమునకు వెళ్లినాఁడు.

జా—(సంతోషముతో) ఆహా! మా చేయుయత్నమును శ్రమణ చేయు పరిశ్రమమును కూడ ఫలించినవి. తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—పిదప నట్టు లాశౌచమునందియుండు త్రియునకు నస్త్రమును బట్టరా దనునందును గనిపెట్టి జనస్థానవాసులగు ఖరదూషణప్రముఖులు విరాధుఁడను నొక్క మొఱకురక్కసు నక్కడకుఁ బంపినారు.

జా—(నవ్వి) అయ్యో! ఎంత మూఢులు! అత్యవసరమగు కార్యమునందు రాజులకు వెంటనే శుద్ధియగుఁగదా! తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తతశ్చ విరాధవధాత్కుణాక్షిప్త హృదయో దుస్సహశోకదీర్ఘా హ్నా మార్ధ్వదైహికీం పితుః క్రియా మతివాహ్య భగవతా చతుస్సముద్ర ముష్టింధయేన వింధ్యాచల చాపలారంభ విస్రంభఘాతినా వాతాపిదానవదీర్ఘనిద్రామంగళకలశేన కలశయోనినా సనాథీకృతా మరణ్యవీథీం ప్రవిష్టమాత్రే దాశరథా పథి ధారాధరోనామ వాయస స్సహ సైవ వైదేహీ ముపాద్రవత్.

జా—(స్వ) ఇదం తావ దపశకునం నామ (ప్ర) తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ.

శ్లో. రక్షోభిచారచరుభాండ మివ స్తనం యో
దేవ్యా విదేహదుహితు ర్వ్యదదార కాకః
ఐషీకమస్త్ర మభిమంత్ర్య తదాతమక్ష్ణా
కాణీచకార చతురో రఘురాజసూనుః. 3

శ్ర—తతః.

జా—తతస్తతః.

శ్లో. క్రమేణైవ సుతీక్ష్ణాదీ
నుపస్థాయ మహామునీన్
అగస్త్యశాసనా దాస్తే
పంచవట్యాం రఘూద్వహః. 4

శ్రీ—పిమ్మట విరాధవధచే నగు నుత్సవమున నలరుచున్న యమ్మహా రాజపుత్రుఁడు సహింపరాని దుఃఖముచే నతిదీర్ఘములగు పితృకర్మదినములను యథావిధిగఁ గడపి, నలుసంద్రముల నీళులు నొక్క గుక్కగఁ బుడిసిటం బట్టి పీల్చి, యుద్ధతుఁ డగు వింధ్యభూధరము గరువ మడంచి, పోతరమునందిన వాతాపిదైత్యుని రూపుమాపి పూజ్యుఁడగు నగస్త్యముని యాశ్రమపుఁ దెరువున నరుగుచుండ నందు ధారాధరుఁ డను నొక్క రక్కసుఁడు కాకరూపమునఁ జేరి సీతను ముక్కుతో గీరి పాఱిపోయెను.

జా—(తనలో) ఇది యుపోద్ఘాతము గదా! (ప్రకాశముగా) తరువాతఁ దరువాత

శ్రీ—అటుపిమ్మట.

తే. గీ. అసురసంహారకంబగు నధ్వరమునఁ
జరుకలశఁబోలు సితరాకుపచంబు గీరు
కాకిరక్కసు నొకకంటఁ గాణుఁజేసె
రవికులాగ్రణి దర్భ నస్త్రముగఁ బఱపి. 3.

జా—తరువాతఁ దరువాత.

శ్రీ—పిమ్మట.

తే. గీ. వరుసతోడ సుతీక్ష్ణాది పరమమౌని
చంద్రములను భక్తి సేవించి సంయమీంద్రుఁ
డగు నగస్త్యుని దాపని నంది వేడ్క
భానువంశాగ్రణి వసించెఁ బంచవటిని. 4.

జా—(సహర్షం) తర్హి మహాన్సన ఏవాస్మాకం. కియదన్తర మృష్య మూకజనస్థానయోః.

శ్ర—ఆర్య! నఖల్వద్యాపి శ్రోతవ్యం శృణోషి.

జా—అవహితోస్మి.

శ్ర—తత్ర చ కాముకీ ం ...ప్రవిశ్య "రసంధాస్యే" మితి సంకల్పితవతీ ద్రోహపాతకినీ శూర్పణఖా లక్ష్మ...రోష మాతభుజి కర్ణనాసోష్ఠమయీ భిస్త్రిస్సృభి రాహుతిభిః ప్రాయశ్చిత్తయాం చక్రే.

జా—(సాతంకం) అహహ! మహానన్ఘకందస్సంవృత్తః అ...న్యా స్తాదృశం విడంబన మాలోక్య ఖరాదిబిః కిం ప్రతిప...?

శ్ర—(విహస్య) తత్ప్రతిపన్నం య ద్రామభద్రే ధృతధనుషి ప్రతిపద్యతే.

జా—(సహాసం) తత్కిం తేపి వాలిసాహాయకోపస్థాయినో విరాధయాత్రాప్రహతమధ్వాన మనుప్రపన్నాః.

శ్ర—అథకిం.

జా—శ్రమణే ప్రమాథ మిదానీం రామరా...యో ర్వైరం.

శ్ర—(హసంతీ) ఆర్య! మన్యే ఖరప్రభృతీనా మభిభయాభిధానే కేవలం క్లేశయిష్యతి వాచం, ఆత్మనఃపున ర...మపి శూర్పణఖాముఖం సుఖమావేదయిష్యతి దశకంఠ...

జా—(సస్మితం) శ్రమణే! లఘూద్ధాన మనర్థ ముత్ప్రేక్ష్య ...స్మి.

జా—(సంతోషముతో) అట్లయిన మనకందుఁబాటుగ నున్నట్టే. ఈ జనస్థానమునకును మన ఋష్యమూకమునకు నెంతయో దవ్వులేదు.

శ్రీ—ఆర్యా! ఇంకను వినవలసినది తాము విననేలేదు.

జా—ఇదే సానముగ నున్నాఁడను.

శ్రీ—అక్కడ 'రస మొలఁకుచున్నది గాక' యని సంకల్పించి పతిద్రోహపాతకిని యగు శూర్పణఖ యను నిశాచరి కాముకియై యారామభద్రుం జేకవచ్చిన లక్ష్మణుఁడు మిగులఁ గోపించి యామెను ముక్కుచెవులుఁ బెదవియుఁ గోసి విరూపిణిం జేసి పంపెను.

జా—(సాతంకముగ) ఆర్యా! యెంత యనర్థమూలము సంభవించెను! అప్పుడట్లు రావణు చెల్లెలికిఁ గల్గిన యా యపకృతిని జూచిన ఖరాదిదానవుల వలన నేమి జరిగినది?

శ్రీ—(నవ్వి) రామభద్రుఁడు పిల్లవాఁడు సేమిఁజేయుననో యదియే.

జాం—(సంతసముతో నవ్వుచు) అట్లయిన వారును వాలి సాహాయ్యమునకుఁ బంపఁబడిన ఖరాదులుఁ బట్టిన దారినే పట్టిరా!

శ్రీ—కాకేమి?

జా—అట్లయిన సీతారామరావణులకు వైరము మఱింత గాఁ బెఱిగిన దనుటకు సందియములేదు.

శ్రీ—(నవ్వుచు) [illegible]! యా శూర్పణఖ తనయన్నగారికి ఖరదూషణాదుల యభిభవమును దెల్పు నెడమాత్రమే మిగులశ్రమపడును గాని మోమును జూచినంతనే బోధపడు తనపరిభవమును దెల్పుటకంత శ్రమఁ జెందదనుకొందును.

శ్లో. ఐక్ష్వాకేణ పురాపి కౌశికముఖా దారభ్య లంకేశ్వరో
ధత్తే శాశ్వతికం విరోధమధునా త్వేతే హతా బాంధవాః
ఉత్సాహప్రభుమంత్రశక్తిభి రలం భూష్ణు శ్ఛలజ్ఞో బలీ
దృప్తః శూర్పణఖా వికారమపరం దృష్ట్వా కథం మృష్యతే॥ 5.

శనై శ్శనై రనయో ర్విరోధసంధుక్షణేన తుల్యవ్యసనస్థో దశరథి రసహాయ స్సూర్యసూనునా సంధాతుమీషత్కారవాన్స్యాత్.

శ్ర—ఆర్య ? కిమిదానీ మనుషేయం మమ శిష్యపుత్రో నిషాదచక్రవర్తీ గుహో లక్ష్మణమిత్రం అన్యైః పోపానేన సుఖాధితోషహో రఘుపతి రస్మాకం.

జా—(సహర్షస్మితం) శ్రమణే! సత్యమసి సుగ్రీవపక్షపాతినీ; తద్గచ్ఛ సత్వరముపస్థాపయ నిషాదరాజమ్.

(ఇతి శ్రమణా నిష్క్రాంతా.)

జా—సీ. అలకౌశికాధ్వరం బాదిగా నెద దశ
వదనుండు తీఱని పగ వహించి
యుండ నంతటఁ బోక నెండియుఁ దద్బాంధ
వులను గొందఱఁ జంపి చేలము పెంచె
సద్దానివలననే యత్యంతమును మండి
పడుచుండ నీరీతిఁ బరిభవించె
సోదరియైన యాశూర్పణఖనటన్న
వ్రీడాకరంబగు వెగటువార్త
తే. గీ. నురుబలుండును బ్రబలగర్వోద్ధతుండుఁ
గపటనటనల నెంతెయుఁగలిగి మెలఁగు
జాణ మంత్రప్రభూత్సాహశక్తులూని
జానలరు నాతఁడాలించి సైచునెట్లు ? 5.

మెల్లమెల్ల వీరిరువురకుం బగ పెఱిగినకొలఁది ససహాయుఁడగు నీరామ భద్రుఁడు తనకుఁబలె వ్యసనపడుచుండిన, యాసూర్యసుతుఁడగు సుగ్రీవునితోఁ జెలిమిచేసికొనుట సులభమయియుండును.

శ్ర—ఆర్యా! ఇప్పుడిఁకఁ జేయఁదగిన దెద్దియునివ నా శిష్యునిపుత్రుఁ డును నిషాదచక్రవర్తియునగు గుహుఁడనునతఁడు లక్ష్మణు నకుఁ జెలికాఁడు. కావున నీమెట్టునే మనకు రామభద్ర సాధము సుఖముగ నెక్కనగును.

జా—(సంతసముతోఁ గూడిన చిఱునగవుతో) శ్రమణా! నిక్కముగ నీవు సుగ్రీవునియందభిమానము కలదానవే కావున వేగమేగి యాబోయదొర నటకనుపుము.

(ఇట్లు శ్రమణ వెళ్లును.)

జా—(సర్వతో నిరూప్య) అయే! పురాణప్రియ సుహృ దస్మాకం దక్షిణస్యాందిశి పరాపతన్ జటాయురివదృశ్యతే; తదేవమను పాలయామి తావద్దూరదర్శినో హి గృధ్రాః, కదాచిదేష లంకాద్వీపవృత్తాంత ముపలభేత.

(ప్రవిశ్య) జటాయుః—ప్రాప్తై వేయ మస్మాభిః పంచవటీ-య దమూ ర్గోదావరీతీర తరంగసేక సుకుమారమాంసళ పరిసరారణ్య మాలిన్యో జనస్థానసీమానః-అపిచ.

శ్లో. దృశ్యంతే మధుమత్తకోకిలవధూనిర్ధూతచూతాఙ్కుర
ప్రాగ్భారప్రసరత్పరాగసికతాదుర్గా స్తటీభూమయః
యాః కృచ్ఛ్రా దతిలంఘ్య లుబ్ధకభయా త్తైరేవ రేణూత్కరై
ర్ధారావాహిభి రస్తి లుప్తపదవీ నిశ్శంక మేణీకులం. 6.

జా—(అంతటంగలయం జూచి) ఆహా! యదె దక్షిణపుదిక్కుననుండి వచ్చుచున్న యాతఁడు మనతోంటిసంగాతియగుజటాయువుం బలెం దోంచుచున్నాఁడు; గాన నతఁడు వచ్చువఱకు వేచి యుందును; గెద్దలు తద్దయు దూరదృష్టికలవియందురుగదా! ఇతని కాలంకాద్వీపవృత్తాంతముం గూడం దెలిసినం దెలియ వచ్చును.

జటాయువు—(ప్రవేశించి) ఇదిగో! పంచవటిని దరిసితిని. అదె గోదావరీనదీతరంగముల జలబిందుబృందముల కలయికం జల్లనై మిక్కిలిచక్కఁగఁబడియుండు ప్రాంతప్రదేశములుగల జన స్థానపుం బొలిమేరలు గానవచ్చుచున్నవి. మఱియు—

సీ. మధుసేవనెంతయు మత్తిల్లి కోయిల
మూఁక రాల్పఁగ నెడలేక కురియు
మావిపూబెడఁగుంకుమారంపు టిసుక ది
బ్బల నెంతయును గష్టపడి తరించి
యారేణుధారలె యడుగుజాడలఁ గప్ప
వెంబడించెడి బోయవేఁటకాండ్ర
వలని ప్రాణభయంబు వాసినవై లేళ్ల
కడువేడ్క గదురఁబొదలఁ
తే. గీ. బొదల పీల్గూర్చుచేదిర! యీసదములంబు
లగు నదీతీరభూము లత్యంతరమ్య
నవ్యశోభను గనువిందొనర్చుచుండెఁ
బ్రకృతిపై చిత్ర కిదెయొకో పాదనంగ!. 6.

జా—(కించిదుపసృత్య) కుతః పునరియతా వేగేన వయస్యో జటాయుః

జటా—(దృష్ట్వా) కథం జాంబవాన్-సఖే! క్షమస్వ నసభాజయిష్యామి తావద్భవంతం మయాహి మలయాచలకులాయాదార్యసంపాతిపాదానభివాద్య నివర్తమానేనమారీచసహచరస్సంచర న్నిమా మరణ్యానీ మభిలక్షితో రాక్షసరాజః తతో విషమమాశంకమానం మాం వత్సరామభద్రస్నేహస్త్వరయతి.

జా—(స్వ) వయమ ప్యేతదేవ ప్రతిపత్స్యామహే. (ప్ర) సఖే, త్వరస్వ.

(ఇతి నిష్క్రాంతః.)

జటా—(పరిక్రమ్యావలోక్యచ) ఇయమగ్రే పంచవటీ-(సవితర్కమ్)

శ్లో. సీతో దూరం కనకహరిణచ్ఛద్మనా రామభద్రః
పశ్చాదేనం ద్రుతమనుసర త్యేషవత్సః కనిష్ఠః
భిత్త్వా ద్విత్త్వా త్ప్రవిశతి తతః పర్ణశాలాంచ భిక్షు
ర్ధిగ్ధిక్కష్టం ప్రథయతి నిజా మాకృతిం రావణోయం. 7.

అహహ! శ్లో. ఆర్యపుత్రార్యపుత్రేతి
క్రందంతీం కురరీమివ
రథ మారోప్య వైదేహీ
మేష పాపః క్వ గచ్ఛతి. 8.

జా—(కొంచెముసమీపించి) ఎందునుండి మిత్రుండగు జటాయు వింతవేగముగా వచ్చుచున్నవాఁడు ?

జటా—(చూచి) ఏమీ! జాంబవంతుఁడా! అనుఁగా! నిన్ను సంభావింపఁజాలకుండుటకు సైరింపుము. నే నామలయపర్వత గుహాలయందున్న యార్యుఁడగు వానరున్న సంపాతిని సేవించి వచ్చుచుండ మారీచుఁడు సహాయుఁడుగా నా రాక్షసరాజగు రావణుఁ డీవనసమీపమునందు సంచరింపుచుండఁ జూచి యది చాలవిషమముగనుండుటను శంకించి యా రామభద్రునిమీఁది స్నేహాతిశయమున నిట్లువేగముగా నేగుచుంటిని.

జా—(స్వగతో) మేమును దీనికేవచ్చుచున్నాము-(ప్రకాశముగా) మిత్రమా! అట్లయిన వేగముగానేగుము (వెళ్లుచున్నాఁడు.)

జటా—(తిరిగిచూచి) ఇదిగో! పంచవటి, యెదుటంగన్పట్టుచున్నది. (వితర్కింపుచు)

ఉ. దవ్వుగనేగె రాఘవుఁడు తద్దయుఁ గాగుచుఁ బైడిలేడితో
నవ్వెనుకన్ వడిన్ జనెడు నగ్రజుఁ గూడఁగ లక్ష్మణుండదే!
యెవ్వఁడొ చొచ్చు భిక్షుకుఁడొకించుక జంకుచుఁ బర్ణశాల నోఁ
గొవ్వన రావణుండు నిజరూపముఁజూపుచుచుండె నక్కటా!. 7.

ఆహాహా! ఆ. వె. అకట! యార్యపుత్ర! యార్యపుత్ర! యటంచు
వెఱచి గోరపిట్టకఱిశి నఱచు
నవనిజాత సిద్ధరాత్ముంతు రథమునం
దుంచికొంచుఁ బోవుచుండె నెటకొ !. 8.

(సాటోపం పరిక్రామన్) రే రే రావణ ! రావణ !

శ్లో. వధూటీ మిక్ష్వాకో ర్న్రిజకరతలస్పర్శమలినా
మిమాం కుర్వాణస్య స్ఫురతిహృది శోభైవ భవతః
కులే యేషాం జాత స్త్వమసి గణితా స్తేపి గురవో
న సప్తబ్రహ్మాణః కథమివ పులస్త్యప్రభృతయః. 9.

(పునరాకాశే) అలీకాట్టహాసధూమధూసరితవక్త్రావల్మీక ! రే రే రాక్షసాపశద! కిమాత్థ కిమాత్థ ?

శ్లో. "జగద్విలోభి సీతాఖ్య
మామిషం హరతో మమ
అయం కిల జరద్గృధ్రః
కరాదా ఛ్ఛిద్య నేష్యతి". 10.

ఆః పాప కథమేవ మభిదధాసి తిష్ఠ తిష్ఠ.

శ్లో. భుజవిటపమదేన వ్యర్థమున్ధంభవిష్ణు
ర్ధిగపసరసి చోరం కారమాక్రమ్య మానః
త్వమరసి విదధాతు స్వామవస్కార కేళీ-
కుటిలకరజకోటిక్రూరకర్మా జటాయుః. 11.

(ఇతినిష్క్రాన్తః)

(శుద్ధవిష్కమ్భః)

(సాటోపముగాఁ దిరుగుచు) ఓరోరి రావణా! రావణా!

ఉ. తోయజనాయకాన్వయవధూటిని గేల్గవముట్టి దూషితన్
జేయఁగ నెంచితో తులువ! సీ! మదివించుక నీకుసిగ్గులే
దో! యలయత్రిముఖ్యులఘుమారులు తొల్లిటిబ్రహ్మ లేద్గుకున్,
జేయవొ లెక్కవారలఁ, బ్రసిద్ధభవద్ఘనవంశకర్తలన్ ? 9.

(మఱల నాకసమున) పట్టి యట్టహాసపుఁ బొగలెగయు మిగుల దూసరపువర్ణముంబొందిన వక్త్రనేత్రకములుగల యోరావణా! రాక్షసాధమా! ఏమని ప్రేలుచుంటి వేమని ప్రేలుచుంటివి !

తే. గి. "ప్రీతి జగమెల్లఁ బ్రేమించు సీత పేరి
యామిషంబును గొనిపోవునట్టి నాదు
కరమునుండి యామగుసల్గ్రద్ద బలిమిఁ
దన్నికొనిపోవు నీకఁగావఁ దరమె నాకు." 10.

అనియా? ఓరీ పాపాత్ముఁడా! నిలు నిలువుము.

తే. గీ. గురుభుజ బలంపుఁ గ్రొవ్వున గ్రుడ్డివగుచు
చోర! రమ్మని పిల్వఁ జి! పాఱిపోదె!
క్రూర! కనుమిదె, తనవాడిగోళ్ల నీదు
నురము వ్రిదళింపక జటాయు వురక విడునె ? 11.

(అని వెళ్లును.)

(శుద్ధవిష్కంభము)

శ్రీరస్తు.

భట్టమురారిప్రణీతే-అనర్ఘరాఘవే

పఞ్చమోఙ్కః.

(తతః ప్రవిశ్యతి లక్ష్మణః)

లక్ష్మణః—అహో! దుర్నివారదారుణక్రోధశోకలజ్జాగహనోయం దశావివర్తః యస్మిన్నితికర్తవ్యతా కథాప్యనాకలితోపాయికం-తథాహి.

శ్లో. తత్త్రాద్య గ్రధ్రకుంజరవంచనగుహా ధూమాయమానో
నాథో ప్రతిలీనవర్ణవిధురా మార్యః సమాపో
చాపే తాత జటా-యుజీవితకథాపర్యంత ధూమా
క్రోధోత్పీడనిపీతశోకజడిమా దృష్టిస్తు విశ్రామ్యతి

(నేపథ్యాభిముఖం) ఇత ఇతః. ఆర్య! మార్గే దృశ్యంతామమూరగవాచీం కకుభ మభివర్తమానా పనవీధయః.

రామః—(ప్రవిశ్య) (ఆకాశేలక్ష్యం బధ్వా)

శ్లో. కులే వా శౌర్యే వా భుజసముదయే వా తపసి వా
బభూవుర్నః ప్రాంచస్త్వమివ భవితారో నచ
అహో ధిక్కష్టం త్వం కథమతిచిరాయ దేవ నఖిల
ప్రవీరాణాం పన్థా దశవదన! యేనాసి చలితః

అనర్ఘరాఘవము.

పంచమాంకము.

(తరువాత లక్ష్మణుఁడు ప్రవేశించును.)

లక్ష్మ—అన్నా! మఱలింపఁదరముకానిదై మిగుల వెలపుచుగొల్పు వగకిచుగసిగ్గులచే నల్లుకొని కాఱుటడవింబోలిశయతివిచు మూఁప నెట్టికట్టడిదశ సంభవించినది! అకటా! దీనికిది చేయఁ [illegible]ను నుపాయముమాత్రమయినను బోడకట్టకున్న దేమిసేయుదును! అట్లేకదా!

తే. గీ. దశవదనవంచనపాగ్ని దవిలి రవులు
నన్నగారెదొ తిన్నఁగా నానతీరు;
శ్రుతజటాయువధోద్ధతక్రోధవహి
శమతజడిమమ్మై చూపు చాపమున నిల్చు. 12.

(తెరవంకఁ జూచుచు) మారీచదమనుఁడవగు నో యార్యా! ఇటు తెండిటురంతు. ఆహా! దక్షిణపువైపున నలరుచున్న యీవింధ్య పర్వతప్రాంతము లెంతమనోహరములుగ నున్నవో చూచితిరా?

రాముఁడు—(ప్రవేశించి యాకసమువంకఁ జూచి)

మ. [illegible] సాదముల నీవున్ సాధింపవా మున్
గలుగన్ లేదిఁకఁ గల్గఁబో రన దశాస్యా! యట్టినీకెట్టు లీ
పలుకుం బుద్ధిజనించె నిప్పు డకటా! భవ్యాత్ములౌ వీరవ
ర్యులకుం ద్రోక్కఁగనౌ పథంబె! యివి; యార్యుల్ మెత్తురే
యిప్పుడిన్! 13.

(విమృశ్యసఖేదస్మితం) అహో! పౌలస్త్య!

శ్లో. సిద్ధశ్రోత్రపరంపరాపరిగతైరేభిః ప్రవృత్తస్య తే
వృత్తైరద్య పులస్త్యవర్గమభితః స్మేరేషు దేవర్షిషు
విష్వగ్వృత్తిరసాగతా నమయితుం దుర్వారలజ్జాభర
మ్లానశ్రీస్తు చతుర్ముఖీ భగవతో ధాతుః కథం వర్తతే. 14.
(క్షణ మనుధ్యాయన్) హా ప్రియే విదేహరాజపుత్రి !

(ఇతి సంవరణంనాటయతి.)

లక్ష్మ—(ఉపసృత్య) ఆర్య! కోయమభిషంగో నామ భవాదృశాన
ప్యాస్పదీకరోతి.

శ్లో. పతతి వ్యసనే దైవా
ద్దారుణా ద్దారణాత్మని
సంవర్మయతి వజ్రేణ
ధైర్యేణ మహతాం మనః 15.

రామః—(దీర్ఘంనిశ్వస్య) వత్స !

శ్లో. సహజధైర్యవశంవదవృత్తయో
హృది రుషశ్చ శుచశ్చ నియంత్రితాః.
ఇహ తు కిం కరవై యదపత్రపా
కిమపి మా మవజిత్య విజృంభతే . 16.

లక్ష్మ—(పురోవలోక్య) ఆర్య! అయమత్ర తాతజటాయుషో
వీరలోకసాధనసిద్ధిక్షేత్ర మరణ్యసన్నివేశః పశ్య! పశ్య!

(విమర్శించి ఖేదముతోఁ గూడిన చిరునగవుతో) అకటా!
యోఁపౌలస్త్యుఁడా !

మ. ఈమార్గంబునఁ గా పులస్త్యుఁడొకరుండే తక్క జేజేముని
స్తోమమెల్లను మెల్లమెల్లనగుచున్ దుష్కార్యముం జేసెఁజూ
నీమున్నన్నుఁడన న్జతుర్ముఖుఁడు పెన్నిగ్గున్దొలంగించుకోఁ 14.
దా మోము న్వెసఁ ద్రిప్పుచోవిఫలుఁడౌఁ దద్వ్రీడయుం దోఁచుగాన్

(కొంచెము ధ్యానించి) హా! ప్రియా! విదేహరాజతనయా!
(ఇట్లు సంవరణమునునటించును.)

లక్ష్మ—(సమీపించి) ఆర్యా! ఏమి యివ్విషాదము మిమ్మువంటి వారిని గూడ లోఁబఱచు కొనుచున్నది !

తే. గీ. దారుణంబుగఁ గట్టడి దైవశక్తి
సైఁపఁగారాని పెనువగ సంభవింప
మానితంబు మహాత్ముల మానసంబు
ధైర్యమను వజ్రకవచంబుఁ దాల్చుగాదె' 15.

రాము—(దీర్ఘనిశ్వాసముతో) వత్సా !

తే. గీ. కినుకవగపులు నిజధైర్యమునసె మనసు
నం దడంప సుసాధ్యంబు లగునుగాక
యకట ! యిదియిట్టులని తెల్పనలవిగాక
యేదొ పెనుసిగ్గు నన్నేచు నేది తెలియా !. 16.

లక్ష్మ—(ఎదుటఁజూచి) ఆర్యా! ఇదిగో! మన యెదుటఁ బూజ్యుఁడగు జటాయుని స్వర్గగమన స్థానమగు నటవీసన్నివేశము లు చూడుఁడు చూడుఁడు.

శ్లో. భగ్నోఽయం కథ మత్ర రావణరథస్తాతేన వజ్రాఙ్కుర
క్రూరావస్కరమాణభంగుర నఖిత్రోటిత్రుణస్పంధనః

రామః—(సకరుణాస్రం)

హా సీరధ్వజరాజపుత్రి! సతదాధృష్ట స్త్వయాధన్యయా
పక్షీంద్రో దశకంఠకుంజరశిర స్సంచారిపంచాననః. 17.

(ఇతి లక్ష్మణమవష్టభ్య ధ్యానం నాటయతి.)

లక్ష్మ—(స్వ) అహో మహాదోషఃఖల్వయం అతిప్రసజ్యమానో మానసశోకాఖ్యోవికారః తదన్యతఃప్రసారయామి.
(ప్ర) ఆర్య! పశ్య పశ్య.

శ్లో. వింధ్యగిరరాజకన్యాం-
తఃపురమేతా స్తరంగమాలిన్యః
వేతస్వతీభి రద్భి
స్తార్యత్రికగుణనికాం దధతే. 18.

రామః—(ఉన్మీల్యచక్షుషీ దీర్ఘముష్ణంచ నిశ్వస్య) వత్స !
దర్శనీయ మేతత్.

శ్లో. కుముదవననిశాయ జాగ్రదంభో!
రుహాకృతయామికవిభ్రమా రమంతే
మదకలకరికర్ణతాళనృత్య
న్ముఖర మయూర మనోరమా స్తటిన్యః. 19.

(ఇతిపరిక్రామతః)

ఉ. తాతజటాయు, వజ్రనిభదారుణవక్రనఖాళి, బంధసం
జాతముఁ ద్రెంప రావణుని స్యందనమిక్కడ ముక్కలైపడెన్

రాము—(కరుణతోఁ గన్నీరు నించుచు)

సీతరో! రావణాఖ్యమదసింధురశీర్షవిహారిఁ గేసరిన్
బూతచరిత్రుఁ బక్షివరుఁ బుణ్యవశంబునఁ గంటివత్తఱిన్. 17.

(ఇట్లులక్ష్మణునానుకొని ధ్యానమునునటించును.)

లక్ష్మ—(తనలో) అన్నా! ఇదియెంతయు నెక్కుడు దోషముగదా! కడుంగడు బెఱుగుచున్న నీమనశ్శోకవికారము నెట్టులయిన మఱల్పవలయును. (ప్రకాశముగా) ఆర్యా! చూడుఁడు చూడుఁడు.

తే. గీ. అద్దిరో! వింధ్యనగరాజు నంతిపురపుఁ
బేర్మిసుత లీ తరంగిణుల్ వేతసముల
నెసఁగు నీళుల నొప్పుచు నృత్తగీత
వాద్యములు సాధకముచేయువగిది నలరు 18.

రాము—(కన్నులుదిప్పిచూచుచు నిట్టూర్పుపుచ్చి) వత్సా! ఇది చూడఁదగినదే.

తే. గీ. కలువగమి వంతునిద్దురఁ గాంచ మేలు
కాంచి తమ్మివనమ్ములు గస్తునెరప
నాముచేన్గుల కర్ణతాళాప్తిఁ గేకు
లాటపాటలు వెలయింప నలరు నహలు. 19.

(ఇట్లుపరిక్రమింతురు.)

లక్ష్మ—ఆర్య! అయ మితో గిరి ర్మాల్యవాన్.

శ్లో. ఇహ మహిషవిషాణవ్యస్తపాషాణపీఠ
స్ఖలనసులభరోహి ద్గర్భిణీభ్రూణహత్యాః
కుహరవిహరమాణప్రౌఢభల్లూకహిక్కా-
భయచకితకిరాత ప్రస్తశస్త్రా వనాంతాః . 20.

రా—(చిరం దృష్ట్వా సకరుణాస్రం)

శ్లో. ప్రతిపరిసరం భూయానర్ఘః శిఖండభృతాం యథా
మిళిత మళిభి స్సంభుజ్యంతే కదంబవిభూతయః
అభినవఘనవ్యాఢోరస్కః ప్రవర్తతి మాల్యవా
న్విషధరవధూ గర్భాధానప్రియంకరణో రసః. 21.

వత్స! లక్ష్మణ! ధారయ మాం న శక్నోమి స్తంభయితుమాత్మానం !

శ్లో. ఇయ మవిరళశ్వాసా శుష్యన్ముఖీ భి[illegible]రస్వరా
తనురవయవై శ్శ్లాంతస్రస్తై రుపై[illegible]వర్ణతాం
స్ఫురతి జడతా బాష్పాయోతే [illegible]తిస్మృతి
ర్మయిరసతయా శోకోభావ శ్చిరే[illegible] విపచ్యతే. 22.

లక్ష్మ—అన్నయ్యగారూ! ఇదిగో! మాల్యవన్మహీధరము.

ఉ. ఇమ్మలపై సతమ్ము వసియించెడి కానుతెబోతులేపునన్ 20.
గొమ్ములఁజిమ్మజారు పఱుకుల్ నడిఁబైఁబడి చూఁడుఁడెల్ల గ
ర్భమ్ముల వ్రీల్చు; బలీగుహాల భల్లములాముని నార్వజంకి వి
ల్లమ్ములు జారఁబాఱు శబరాళి; యిటుల్ దగు నివ్వనాంతముల్.

రాము—(చాలసేపు చూచికరుణతోఁ గన్నీరువింపుచు)

ఉ. చిత్తమువొంగ నెమ్మిగమిచెల్వగ నెల్లెడఁ గేరి యాడెడున్ 21.
మత్తమిళిందముల్ గడిమిమ్రాఁకులపైఁ బువుఁదేనెలానెడున్
క్రొత్తమొయిళ్ళకల్మి నొనఁగూర్చును పీళులు మాల్యవన్నగం
బిత్తఱి పాపబిత్తఱులు తృప్తిమయింగొని చూలు నాలుపన్.

తమ్ముఁడా లక్ష్మణ! నన్నానుకొనుము. స్వయముగ నిలువఁజాలకున్నాఁడను.

సీ. విడువ కెంతేనియు వేడినిట్టూర్పుల
గములు గల్గుచునుండెఁ గడురయాన
నవ్వేశిచేత నోరాఱిపోవుచునుండె
వాసిచే మతులగద్గదిక యొదవె
నంగంబులందెంతొ యలసభావము గల్గెఁ
దీఱని జడిమ వ్రాప్తించుచుండెఁ
దనువెల్ల గమవెల్లఁ దనము గాంచఁదొడంగెఁ
గడఁకదిక్ విస్మృతి నొందుచుండెఁ

తే. గీ. గన్నుఁగవ నింతయెడలేక కలుగుచుండె
వేడివా నశ్రుధారలు చూడఁ జూడ
బహుతరంబైన యలశోక భావమెల్లఁ
గరుణరసముగఁ బరిణతిఁ గాంచుచుండె. 22.

(ఇట్లు లక్ష్మణునిచేఁ బ్రహరింపఁబడి కన్నులుమూసికొనియె) హా! ప్రియురాలా! దండకారణ్యవిహారణపరబ్రహ్మచారిణీ! (ఇట్లు మఱల మూర్ఛిల్లును.) అన్నా!

ల—(ఖేదముతోఁ బనలో) అన్నా! యేయితరరసములచే నిపుడీ రసవిశేషము ను మఱలింతుము!

(తెరలో) ఓరీ! పాపాత్ముఁడా దుష్టా! కబంధహతక! ఇదిగో నీకుఁ గాలము మూడినది.

రా—(పని తొట్రుపాటుతో) వత్స! లక్ష్మణా! దురాత్ముఁడయిన దనుకబంధునితోఁ గలహింపుచున్న నీమిత్రుఁడగు గుహునిఁ బలెఁ దోఁచుచున్నాఁడు. రక్కసులు పెక్కుమాయలుగల టక్కరులు. వేగముగా వెళ్లి నీవతనికిఁదోడ్పడుము.

ల—ఆర్యా! ఇదె వెళ్లుచున్నాఁడను. (వెళ్ళును.)

రా—(ప్రక్కఁగాఁ జూచి కనికరముతో) దేవీ! వామస్వభావ సంచారిణీ! జనకరాజపుత్రి! ఇదియేకదా నీస్నేహసర్వస్వము నెఱిఁగిన ప్రబ్బలివల్లరుల నల్లుకొనిన పొదరిండ్లచాలు.

ఉ. నేనఖాలఁజీకొని నీయనుఁగుంజెలులెల్లరున్నగన్
జానకి చీరెనందుననఁ జాలభయంబున నడ్డగింత లే
కేనొనరించు నల్లుడికినెల్ల సహించి సుఖాబొసంగెడి
వీనికుళంపుటీరములనే కద! యెట్లని విస్మరింపుదున్! 23.

(ఇట్లు వింటినానుకొని లక్ష్మణునివార్తవినుటయందలి కుతూహలముతో నట్టెనిలుచును.)

(తరువాత లక్ష్మణుఁడును గుహుఁడును బ్రవేశింతురు.)

గు—జయతు జయతు దేవః.

శ్లో. వినేతా దృప్తానామయ మభయదుర్గం దివిషదాం
కనిషః కాకుత్స్థో జయతి జగదాశ్చర్యచరితః
యదస్త్రైః పాప్మానం రజనిచరజన్మగ్రహాసృజం
విజిత్య స్వర్లోకా నవికల ముపాతిష్ఠతదనుః. 24.

రా—సాధుకృతం శివాస్సన్తు తస్యదేవయానాః పన్థానః వత్స!
గుహ! వియతివర్తమానః కశ్చిదచల ఇవలక్షితః కిమసా
తేనైవ యోజనబాహునా ప్రహారణీకృతః.

గు—దేవ!
శ్లో. దుందుభిం నామ దైత్యేన్ద్రం
నిష్పిపేష హరీశ్వరః
తస్య కంకాళకూటోయం
కుమారేణ విలోళితః. 25.

తన్నిమిత్తజన్మా సంప్రతివాలినో మహానభియోగః సంభావ్యతే.

ల—తతః కిం?

రామ—వత్స! మామైవం; మాననీయః ఖల్వయం పురాణవీరో
మహేంద్రసూనుః?

(గుహంప్రతి) కుతఃపునరాగచ్ఛతో వత్సస్య యోజనబాహు
రంతరాయ స్సంవృత్తః.

గు—దేవ! వ్యోమయానేన సత్వరమతిక్రామతి రావణే సీతాదేవ్యాః

రా—(సాశంకం స్వ) తతః కింస్యాత్?

గుహు—దేవరకు జయమగుఁగాక జయమగుఁగాక!

ఉ శాపవశంబుఁ బొంపున నిశాచరుఁడైన కబంధునిట్టి ని
ష్పాపునిజేసి యొంతయుఁగృపామతి వెండియు స్వర్గసంస్థితిం
జూడఁగనోపుతూపులను సొంపలరారుమహానుభావుఁడై
దీపిలు పిన్నదాశరథి ధీనిధి లక్ష్మణుఁ డొప్పెడు న్గడున్. 24.

రా—బాగుబాగు మంచిపనిజరిగినది. వానికు త్తరలోకసుఖము
లొదవుఁగాక. వత్సా! గుహా! యాకసమున నేదో పెద్ద
కొండఁబలెఁ గన్పట్టుచున్నది. అదియా యోజనబాహుఁడు
ప్రహరణముగాఁ బ్రయోగించినదియా యేమి ?

గుహుఁ—దేవా !

ఆ. వె వాలిపీడఁచే గబంధుఁడ న్దైత్యుండు
సాముచచ్చి వేగ భూమిఁబడియు
హానిమానకున్న నతనిమై సౌమిత్రి
మీఁ టెవింటికొనను మింటికెగయ. 25.

అదియ మూలముగా నవ్వాలిమిగుల యుద్ధాభిలాషకలిగియున్నాఁడు.

ల—అయిననేమి ?

రా—వత్సా! అట్లనకుము. పురాణవీరుఁడును బురందరనందనుండును
నగు నివ్వాలి మాననీయుఁడేకదా ?
(గుహునితో) నీవెక్కడనుండివచ్చుచుండ నీయోజన బాహుని
వలననభ్యంతరము కల్గినది ?

గు—రావణుఁడు విమాన మెక్కి వేగముగాఁబోవుచుండసీతా దేవిగారి-

రా—(శంకింపుచు తనలో) పిమ్మట నేమగునోకదా !

గు—యమను త్తరీయం పతదుత్ప్లుత్య హనుమానగ్రహీత్. తదేతద్దేవ
గుణానురాగిణా కుమారసుగ్రీవేణ సభాజయితుముపస్థితవతో
మమ హస్తే దేవస్య ప్రహిణీకృత (మితిరామస్యార్పయతి)

రా—(గృహీత్వా హృదయేనిధాయ సాస్రం) హా! దేవి! విదేహ
నందిని! కథముత్తరీయశేషా దృశ్యసే! (ఇతి నిమీలితాక్షో
లక్ష్మణమవలంబతే.)

ల—(నిశ్వస్య) సఖే నిషాదరాజ! అపికుశలం సుగ్రీవస్య.

గు—అద్య త్వయివార్తా మనుయుఙ్జానే.

శ్లో. జానన్నేవ దశాననోపహరతే నః ప్రేయసీ మస్తు వా
చంద్రాపీడ ముపాసితుం సహిశిరోదామస్వయం కృత్తవాన్
దండోర్వ్యై దశకంధరస్య న పునఃకంఠాటవీకర్తనా 26.
ద్ధిగ్భ్రాన్తైర్మమ చంద్రహాసహతకక్షుణ్ణోయ మధ్యాహృతః.

ల—ఆర్య! కథమస్మాసు వనౌకసోపి సౌజన్యమనుతిష్ఠతే.

రా—కిముచ్యతే సుగ్రీవ స్సనాభిరస్మాకం. అస్యహి ప్రభవో భగవా
నైక్ష్వాకస్య రాజర్షివంశస్యప్రసవితా సహస్రదీధితిః (హృన
యస్థముత్తరీయం చ దృష్ట్వా) వత్స! గుహ! స్పృహయామి
సుగ్రీవహనుమతో ర్దర్శనాయ తద్దృశ్యమూకగామినం మార్గ
మాదర్శయ.

గు—ఉత్తరీయపటఖండము పైనుండిపడుచుండ హనుమంతుఁడెగిరి యందుకొన్నాఁడు; అదిభవద్గుణగణానురాగియగు కుమార సుగ్రీవుఁడు తన్ను సేవింపుమఁ జెంతనున్న నాచే దేవరవారి కుపాయనముగాఁ బంపినాఁడు. (ఇచ్చును)

రా—(అందుకొని యురమునిడుకొని కన్నీరునించుచు) హా! దేవీ! జనకనందినీ! నీవిట్టుత్తరీయమాత్రశేషవై కన్పట్టుచుంటివా? (కన్నులుమూసికొనిచేలక్ష్మణునానుకొనినిలుచును.)

ల—(నిట్టూర్పువుచ్చి) మిత్రమా! గుహా! నిషాదనాథ! సుగ్రీవుండు క్షేమముగనున్నవాఁడా?

గు—ఇప్పుడు మీరాలాయన క్షేమమునరయుటచే.

రా—(తనలో)

చ. ఎఱిగియె రావణుండు హరియించెను బ్రేయసి సీత; నాఁ దలన్ దఱిగికొనండె యాశ్వరుముదంబునకై తనుదానె యింకనున్ వెఱపెటులబ్బు వీనికెద? వింతఁగ సీతని చంద్రహాసమే ర్పఱచినబాటయే యిది శరంబులిఁ కేటికి రిత్తఁ దాల్పఁగాన్. 26.

ల—అయ్యా! అన్నయ్యగారూ! మనయెడల నివ్వానరములుగూడ మంచితనమునువహించి కన్పట్టుచున్నవెట్లు?

రా—చెప్పెడిదేమి? సుగ్రీవుఁడు మనకు స్వజనములోనివాఁడే కాఁదా? ఇతనికిని నిక్ష్వాకునిసంబంధమగు రాజర్షివంశమున కును బూజ్యుఁడగు వేవెలుంగె మూలపురుషుఁడు కదా! (హృదయమందలి యుత్తరీయమును జూచి) వత్స! గుహా! నాకాసుగ్రీవహనుమంతులను జూడవేడుక వొడముచున్నది. కావున ఋష్యమూకము నకుఁబోవు మార్గమును జూపుము.

గు—(సహర్షం) (స్వ) కథమచిరాదేవ ఫలవతీ జాంబవతో మంత్రశక్తిః (ప్ర) ఇత ఇతో మతంగాశ్రమవర్త్మనా దేవ! (ఇతి సర్వేపరిక్రామంతి.)

గు—దేవ! పశ్య. పశ్య.

శ్లో. విదధతి ముదమక్ష్ణో ర్ధ్యానతనా నూపనీప
ప్రహసనసహచర్యా నిత్యనృత్య న్మయూరాః
ఫలపులకిత జంబూకుంజకూజత్కపోత
ప్రియశబరపురంధ్రీబంధవో వింధ్యరేఖాః. 27.

రా—(సర్వతోనిరూప్య సఖేదం)

శ్లో. సమంతాదున్మీల ద్బహళలహరీ లంఘనకలా
లఘుప్రేంఖ త్పంపానిలవిదళ దేలాసురభయః
అవిద్యా వైదేహీ శతలిపికరీభి ర్భ్రమ ధియా
మమీ హస్తాలంబం విపినవినివేశా విదధతే. 28.

ల—ఆర్య! ఇతస్తావత్.

శ్లో. భయభ్రష్టప్రేమో విరహనిరహంకారహారిణే 29.
ముఖాలోకోన్మీల ద్గురుకరుణరుగ్ణాం సహచరీమ్
విలోక్య మ్లేచ్ఛంతీ మలమలమితి ప్రాక్ప్రణిహితా
శ్శరవ్యాల్లుబ్ధా నాం హృదయమపరాద్ధం న తు శరాః.

రా—(సాస్రం) హా! దేవి!

శ్లో. మారీచమృగయావ్యగ్రే
మయి ప్రాప్తే చ రావణే

గు—(సంతోషముతోఁ దనలో) ఏమీ! యాజాబవంతుని యోజన వేగముగనే ఫలించినది. (ప్రకాశముగా) దేవ! ఇదిగో! యిమ్మతంగాశ్రమపుఁ దెరువున నరుగవచ్చును రండు !.

(ఇట్లందఱు వెళ్ళుచున్నారు.)

గు—దేవా! చూడుఁడు. చూడుఁడు.

ఉ. పచ్చికపట్లనుంట నెడఁబాయక పూయు కదంబశాఖులన్ 27.
నిచ్చలు నృత్యముల్ సలుపు నెమ్మికులమ్ముల యింపుసొంపులన్
హెచ్చుఁగఁ బండునేరెడుకుటీరములందుఁ బుళిందసుందరుల్
మెచ్చు కపోతహూంకృతుల మీరుచు వింధ్యవనమ్ములిమ్మెకున్.

రా—(అంతటను నిరూపించి ఖేదముతో)

ఉ. ఎల్లెడ మొల్లఁగానలను యింపగు పాంపతరఁగసంగమున్
సల్లలితైలకీకుసుమసంగతియుం గని కమ్మతెమ్మెరల్
చెల్లఁగ వీవ నీవనులు సాయముసేయఁ దొడంగె నౌర! నా
యుల్లము పల్లవించి యస్రుతోద్వజలన్ శతధాస్రుంజింపుచోన్. 28.

ల—ఆర్య! ఇటువైపు చూడుఁడు.

చ. కడుభయమంది లేఁడి తనుగ్రక్కున వీడి తొలఁగ దీనమై
యడలెడు పెంటిమోముఁగని యక్కటికమ్మున, నమ్మ దీనిపై
విడువకు వీడకంచుఁ తనప్రేయసి వేడఁగ బోయమానసం
బుడిగెడ గాని మున్ జనినములక్కలు వీడవు లక్ష్యమక్కటా!. 29

రా—(కన్నీరునించుచు) దేవి! జానకీ!

కం. మారీచు వెంబడిని నే
దూరమరుగ రావణుడు దోఁచఁగనీ దృ

ఆసా మివ కురంగీణాం
తవో త్పస్యామి చక్షుషీ. 30.

ల—(స్వ) కః పునరుపాయో యేప వినోద్యేతహృదయ మార్యస్య?

(నేపథ్యే) భో! భో! వనౌకసః కథయంతు భవంతః కేనా స్మత్కీర్తికామినీ చంక్రమణ కేళీపర్వతో వివర్తితో దనుజ రాజకంకాళకూటః.

గు—(దృష్ట్వా సభయసంభ్రమం) దేవ! పశ్య పశ్య. కనకమయ సహస్రపత్రవైకక్ష్యప్రభామండలేన దుందుభికంకాళవ్యతికర జన్మనా రోషరాగేణచ స్వభావేన త్రిగుణపిశంగింతను మాదధానః ప్లవగరాజోయమితఏవాభివర్తతే.

శ్లో. పౌలస్త్యావయవోఘసంకటభుజం మూలక్షణోన్మూలిత
దైవ్యరాజ్యమమరావతీం కృతవతే వీరాయ యస్మై హరిః
నిత్యాలోకనకౌతుకవ్యసనినీ శ్చంకే సహస్రం దృశః
పిండీకృత్య దళచ్ఛలేన కనకాంభోజస్రజం దత్తవాన్. 31.

క్షణం చ దేవస్య మహావీరసంవాదగోష్ఠీయ మృశ్యమూక యాత్రా మంతరయిష్యతి. తదహమగ్రతోగత్వా దిష్ట్యా వర్ధ యామి సూర్యతనం

రా—ఏవమస్తు.

జ్జీరేజము లీలేళ్లయై
యారము౯ బురుడించియుండునంచు౯ దలఁతున్. 30.

ల—(తనలో) ఏమియుపాయమున నేనిపుడన్నగారి హృదయమును వినోదింపఁ జేయుదును ?

(తెరలో) ఓయోయి వనౌకసులారా! మాయశఃకామినికిఁ గేళీవిలాసనగమగు నీదనుశరీరమును నెవ్వఁ డిట్లుకదల్చెనో చెప్పుఁడు చెప్పుఁడు.

గు—(చూచి భయమునఁదొట్రువడుచు) దేవ ! చూడుఁడు. చూడుఁడు. సహస్రపత్రపరిమితంబై యెంతయుంబొంగారు బంగారు తెలిదామరపూలమాలికవలని కాంతివిశేషము చేతను దుందుభికళేబరవిక్షేపమువలనఁ గలిగిన రోషరాగము చేతను స్వభావముచేతను ద్విగుణితపిశంగవర్ణముగల యంగముననెసంగుచు నాప్లవంగరాజపుంగవుఁ డిట్లు వచ్చుచు నున్నవాఁడు.

శా. లంకేశుం దనచంకనొక్కి త్రుటికాలంబైన ద్వైప్రాభవం
బింకం జేసిన పుత్త్రు వాలి సనయాంబెంతేఁ దమింజూపఁగా
సంకల్పించెసీ వేశనుల్ దళమిషన్ సంధించి బంగారపుం
బంకేజంబుల దామ దా మెడనిడెన్ బాకారి యుంచెంచెదన్. 31.

క్షణమాత్రము దేవగకీవీరసంవాదగోష్ఠివినోదము బుష్యమూకగమనమునకు జాలమును గలిగించును గాన నింత లోపల నేను ముందుగనేగి యా రవినందను నానంద పెట్టుదును.

రా—సరియే. అట్లుచేయుము.

గు— వాచికం పునరేతావత్కుమారసుగ్రీవస్య య 'న్మిత్రపర్యాయాంతరితం దేవస్య దాస్యమిచ్ఛా' మీతి.

రా—(అపవార్య) వత్స! లక్ష్మణ! ఏవమాహ వయస్యస్తే గుహః. కిం చ మంత్రోత్సాహశక్తిసంపన్నానామపి ప్రభుశక్తిమపేక్షంతే సిద్ధయః తదహం వాలినఃస్థానే సుగ్రీవమవస్థాప్య తత్కోశదండాభ్యాం సమగ్రశక్తిర్వారపారం గంతుమిచ్ఛామి

ల—(సస్మితం) యద్యేవముపయుజ్యమాన మింద్రసూనుముపేక్ష్య సుగ్రీవేణోపయోక్ష్యమాణేన సిద్ధిరితి వక్రః ఖల్వయం పన్థాః.

రా—(సస్మితం) వత్స! సాధ్వేవం బ్రవీషి కింతు

శ్లో. దృష్యత్పౌలస్త్యకండూవిపులభుజభరోష్మాయమాణః కపీంద్రో
నాయం నః సందధీత క్వచిదపి చ విధా నైష సాహాయ్యకామః
సోహం సుగ్రీవమేతద్దమనదృఢతరం మిత్రమిచ్ఛామి పశ్చా
త్తారస్త్రైణేయపుత్రవ్యసనశిథిలశుచం శక్రమారాధయామః. 32.

ల—సాధుదర్శినీ బుద్ధిరార్యస్య కిం చ విధూతశాపేనాపి దనునా దేవభూయం గతిముపలంభితేన సందిష్టమార్యస్య యథాఽస్య నిషాదాధిపతేర్వచసి దేవేనావధాతవ్యమితి.

రా—తద్గుహోఽపి ప్రతిదూత్యమర్హతి.

గు — దేవ! సుగ్రీవుఁడు "మిత్రశబ్దపర్యాయమున నంతరితముగా దేవరవారికి దాస్యముచేయ నభిలషించుచున్నాఁడ" నని మనవి సేయుమన్నాఁడు.

రా — (ప్రక్కగాఁ జూచి) వత్స! లక్ష్మణా! నీమిత్రుఁడు గుహుఁ డిట్లనుచున్నాఁడు. అగును, ప్రభుశక్తియుక్తములు గాక కార్యములు సిద్ధింపవుకదా! కావున వాలికిఁ బదులుగా నచ్చో సుగ్రీవుం బ్రతిష్ఠించి యాకోశదండములచే సమగ్రమగు శక్తిని గలిగి మనవైరమును బారముముట్టదీర్చికొనఁ గోరుచున్నాఁడను.

ల — (చింతగవృతో) ఉపయోగింపఁ దగియున్న వాలిని విడిచి సుగ్రీవునుపయోగార్హునిఁగాఁ జేసికొననెంచుట మిగులఁ జుట్టు దారిగాఁ గన్పట్టుచున్నది గాదా ?

రా — (కరుణవృత్తో) వత్సా! అగును నీచెప్పినయది నిజమే కాని

చ. కడు బలమొప్ప రావణునిగర్వమడంచితినంచుఁబొంగు నీ
తఁడు మనచెల్మిఁగోరఁ డదితథ్యము; వీనివధించి సూర్యజున్
గడు దృఢుఁ జేసి మిత్రునిగఁ గైకొని పిమ్మట శాంతిఁగూర్తు నిం
ద్రుఁడు పరసుందరీభవసుతు న్వాని కుఁదుఁ జెందినన్. 32.

ల — ఆర్యునిబుద్ధి యెల్లప్పుడును దిన్నని తెన్నుననే నడుచుచుండును గదా; శాపవిముక్తినంది మరల దేవత్వమును గాంచి వెడలు చద్దనుఁడనుగంధర్వుఁడు విరాధలీనిషాధనాథు నభిమతము ననుసరించి నడచుచుండనగునని తమతో మనవిచేయుమన్నాఁడు.

రా — సరియే; అట్లయిన దానికీగుహుఁడే దూతగానుంటకర్హుఁడు.

ల—(గుహంప్రతి) ఏవమస్మద్గిరా సుగ్రీవోవక్తవ్యః.

శ్లో. పితాయం రేతోధాస్తవ తరణిరస్మత్కులగురు
ర్మనుర్వైవస్వతేయస్తదపి సహజం మిత్రమసి నః
అథాపి జ్ఞాతేయం సిధిలయసి కాపేయతరళః
శరాస్తన్మే వాలిక్షతజరసలోలాః ప్రతిభువః. 33.

రా—(విహస్య) వత్స! గుహ! ఏష ఖలు పౌలస్త్యగతేనామర్షేణ ధూమాయమానో యయా కయాచిద్వాచా సౌమిత్రి రభిదధాతు నామ.

ల—సతతసమిధ్యమానజానకీవిరహవైశ్వానరేణ రామచేతసా పునరగ్నిసాక్షికమేవ సుగ్రీవో మిత్రతాముపాగతః.

గు—(సహర్షం) పరమనుగృహీతో దేవేన వికర్తనతనయః-
(సపరిహాసస్మితం)

శ్లో. సుగ్రీవే యది పక్షపాతబహుళం దేవ! త్వదీయం మనః
కిం నస్తేన విడంబకరోతు భగవానంభోజినీవల్లభః
నవ్యేనాత్మజరాజ్యలాభరభసోద్భూతేన యస్తేజసా
పూర్వస్మాదధికేన దుస్సహతరో లోకేషు వర్తిష్యతే. 34.

ల—(విహస్య) కథం తపనతనయస్య రాజ్యమంగీకారితా వయం వయస్యేన.

రా—(సస్మితం) వత్స! గుహ! సతావత్ప్రకాశమేవం ప్రతిశుశ్రూషతి మే హృదయం.

ల—(గుహునితో) మేమిట్లుచెప్పితి మనిసుగ్రీవునికి బోధపఱుపుము.

"మ. ఇనుఁడే నీపిత, మాకులాఢ్యుఁడు మనుండీవున్విమాత్రూద్భవుల్
విను మీనేస్తముక్రొత్తగాదు మనకున్, విస్రంభనీయంబ య
య్యును గాపేయపుఁజాపలంబుఁ గనెదేనుంకుంజుమీ! యింద్రనం
దన రక్తాసవపాన లోలశరబృందంబింను జామీనుగాన్." 33.

రా—(నవ్వి) వత్స! గుహా! ఇతండాపౌలస్త్యునిమీఁది క్రోధావేశమున మండిపడుచు నెద్దియే ననిన నననిమ్ము.

ల—ఎడతెగక రగిలికొనుచున్న వైదేహీవిరహాగ్నిసంగతిగలిగి యున్న యీరాముని చిత్తము మఱల నగ్నిసాక్షికముగ నీసుగ్రీవుని మిత్రునిగా నంగీకరించుచున్నది.

గు—(సంతోషముతో) దేవ! దేవరవారిచే నీరవినందనుఁడు మిగుల ననుగ్రహింపఁ బడినాఁడు. (సపరిహాసముగ)

ఉ. నీమది ప్రేమంజూపె నలినీహితుసూనునిపైన నాఁగ మా
కేమియు లబ్ధిలేదిననిదే; యతఁ డాత్మజనవ్య రాజ్యలా
భామితహర్షసంభరితుఁడై భువనమ్ముల నింతకన్న ను
ద్దామతరోజ్జ్వలాకృతిని దాల్చి మఱింతతపింపఁ జేసెడున్. 34.

ల—(నవ్వి) ఏమీ! సుగ్రీవునకు రాజ్యప్రదానముగూడ మేమంగీకరించినట్లుగానే వయస్యుఁడు స్థిరపఱచుచున్నాఁడు!

రా—(చిరునవ్వుతో) వత్స! గుహా! నామనస్సు ప్రత్యుపకృతి చేయనుండెనని ఇంకను ప్రచురింపఁదగినది కాదు.

గు—(సప్రశ్రయస్మితం) స్వామిన్నియమేవ మహతాం శైలీ.

శ్లో. సంతో మనసి కృత్వైవ
ప్రవృత్తాః కృత్యవస్తుని
కస్య ప్రతిశృణోతి స్మ
కమలేభ్య శ్శ్రియం రవిః. 35.

(నేపథ్యే) భో భో స్సన్నిహితావనౌకసః కథయంతు భవంతః దుందుభికంకాళవిక్షేపభావ్యమానగంభీరావష్టంభ నిర్భరేణ కేనాస్మాకమియం చిరస్య భుజకాండకండూతి రపనేష్యతే.

గు—(స్వగతం)

శ్లో. మన్యే దర్పాభయావిభ్యాం
నిత్యం దోర్భ్యా మమర్షణః
జాంబవ త్ప్రేరణా ద్దీప్తః
ప్రాప్తోయం ప్లవగేశ్వరః. 36.

తదహమపి వీరయాత్రాదర్శనసుఖం మహాత్మానం
భజామి.

వాలీ—(ప్రవిశ్య పురోవలోక్య చ) అహో! ప్రసన్నోజ్జ్వలాకృతి కావేతౌ నియతమాభ్యామేవ కంకాళోత్క్షేపనిమిత్తేన భవితవ్యం

గు—(వినయముతో గొంచెమునవ్వుచు) స్వామీ! అవును. ఇట్టిదే కదా మహాత్ములపద్ధతి !

తే. గీ. ఉత్తములుచేయఁగాఁ జూచుచుందు పనులు
చిత్తముననుండు, బ్రచురణచేయ రెపుడు;
జలజజాలంబునకు నిచ్చుసంపదలను
దెలుఁగఁజేయునె యెవ్వరి కేని నినుఁడు. ? 35.

(మరలఁ దెరలో)

దగ్గరగనున్న నేమోయి వనౌకసులారా ? దుందుభి కళేబరము నెగజిమ్మి మెచ్చఁదగిన బాహుగర్వమున నొప్పు నెవ్వఁడు మాకుఁ జిరకాలమునుండి మిక్కిలిగఁ గలిగియుండిన బాహువులతీటను దీర్చుకొనుటకుఁ దగిన వాఁడై యుండెనో చెప్పఁడు.

గు—(తనలో)

తే. గీ. గరువమని యెడు బ్రబలరోగంబు వలస
రోమసంతారితాత్మస్వరూపుఁ డగుచు
భల్లుకేశుని బ్రోత్సాహవశత, వాన
రాధిపతి యుద్ధతిని వచ్చెనను మఁ దలఁతు. 36.

కావున నేనీవీరయాత్రావలోకనసౌఖ్యము నొకముహూర్త కాల మనుభవింతును.

వాలి—(ప్రవేశించి, యెదుటఁ జూచి, తనలో) ఆహా! నిర్మలమ్ములై విలసిల్లుచున్న యాకారములతో నొప్పుచున్న వీరలిర్వురు నెవ్వరొకో! నిశ్చయముగా నాదానవనాథుని కళేబరము

(స్మృతిమభినీయ సవితర్కం) ఆః సందిష్టమస్మాసు ప్రియ సుహృదాలంకేశ్వరేణయథా.

శ్లో. ప్రక్లిప్తకాంతారకుమారభుక్తి
ర్ధార్యాగినేయో జనకేనముక్తః
మనుష్యసామంతసుతోనిమంగీ
సహానుజ స్తిష్ఠతి దండకాయాం . 37.

తౌచాస్మాకం తత్ర విహారిషు నిశాచరేషు పాటచ్చరీ వృత్తిమధిష్ఠమానౌ భవద్భిః ప్రతికర్తవ్యావితి. తతః కిమయమయం చతౌ స్యాతాం.

రా—వత్స! లక్ష్మణ! శృణు కిమయం బ్రవీతి మహావీరః.

ల—(కించిదుపసృత్య) ఇత ఆవాం ఇతో భవాన్.

వా—భోః కావేతౌ యువాం.

ల—మహాభాగ! రాఘవౌ క్షత్రియావావాం.

వా—ఆః యుష్మదాకారవిశేష ఏవావగమయతి జాతివిశేషః తద్విశేషంబ్రూహి.

ల—ననూక్తమేవ రాఘవావావామితి.

వాలీ—(సాభ్యసూయం) ఆః.

శ్లో. వపురేవ వివృణోతి క్షాత్రమంతర్విశేషం
రఘుషు యదభిధత్సే రాఘవా విత్యభీక్ష్ణం

నెగమీాటినవారలు వీరైయుండవచ్చును. (జ్ఞాపకము నభినయించుచు, వితర్కించుకొనును) ప్రియమిత్రుఁడైన యాలంకేశ్వరుండు మా కిట్లుసందేశమునంపెనుగదా!

"చ. అడవుల నుండు దుంపలుఫలాకులు, సుంత కుమారవృత్తిగా
నిడి, జనకుండుపీడ మనుజేశునిపుత్రుఁడెవండొ మందభా
గ్యుఁడొకఁడు చేంక నంపహాదియున్ధనువున్గొనివచ్చి వెంట ద
మ్ముఁడొకఁడు తోడుగాఁగ నిరవుంగొనియుండెను దండకాటవిన్.

కావున వారిరువురు నక్కడవిహరించుచున్న యసురుల యందు పాటచ్చరీవృత్తిని వహించియుందురుగాన వారిని వారించుకొనుచుండవలయును.'' కావున నితఁడునితఁడును వారిరువురె కావచ్చును.

తా—వత్స! లక్ష్మణా! వినుమిమ్మహావీరుఁడెద్దియోయనుచున్నవాఁడు.

ల—(కొంచెముజేరిగి) ఇదిగో! ఇక్కడనున్నాను. అయ్యా ఇటురండు.

వా—మీరిరువురెవ్వరు?

ల—ఆర్యా! మేముక్షత్రియులము, రాఘవులము.

వా—ఆయుష్మంతుఁడా! మీజాతివిశేషమును మీయాకారవిశేషమే దెలియఁజేయుచున్నది. అంతకెక్కువ విశేషమును దెల్పుము.

ల—మేము రాఘవులమని తెలిపియుంటినిగదా?

వా—(అసూయతో)

తే. గీ. తెలుపకయె తెలుపుచుండె క్షత్రియులుగాఁగ
నెంతొ తేటగ మీాదు నాకృతులె, కాని

పరికలయతు మిష్టంనామసాంస్కారికం వా

మహాహా! కథ మపత్యప్రత్యయా న్నిశ్చినోమి ?. 38.

ల—(సధైర్యసంరంభం) భోః ఆవాం 'తౌ' రామలక్ష్మణౌ.

వా—(సవిమర్శ మాత్మగతం) కథం తౌ ఇతి సర్వనామపదేన ప్రసిద్ధావిత్యాహ తత్కిమనయో రన్యతరః పినాకస్య ధనుషో దమయితా సోపిరామభద్రస్యా ద్భవ త్వేవం తావత్.

(ప్రకాశం విహస్య).

శ్లో. ఏకో వేషపరిగ్రహః పరికరస్సాధారణః కర్మణా
మాకృత్యోర్మధురత్వమేవ సదృశం తుల్యైవ గంభీరతా
తం ద్రష్టుం చిరముత్సుకోస్మి కతరో వాం రామభద్రః పునః
సర్వక్షత్రవధవ్రతీ భృగుపతి ర్యేనావకీర్ణీకృతః. 39.

ల—(సవినయమివ) ఆర్య! సంక్రందననందన! లక్ష్మణ స్తావదహం.

వా—వత్స! అయ మప్యపరో దాశరథిః కౌశికాన్తేవాసీ రామః.

ల—అథ కిం ?

వాలీ—(సహర్షోల్లాసస్మితం కించిదుచ్చైః) భోః భోః రామభద్ర!

రాఘవులనా నపత్యపుంబ్రత్యయమున
నెఱుఁగఁదలఁచిన నామంబులెట్లు దెలయు ?. 38.

ల—(ధైర్యసంరంభములతో) మేము ఆరామలక్ష్మణులము.

వాలి—(విమర్శించుకొనుచుఁ దనలో) ఏమిది ! ఆ రామలక్ష్మణుల మని సర్వనామపదముచేఁ గఱుంబ్రసిద్ధులనుగాఁ దెల్పుచున్నాఁడు. అట్లయిన నిందొకఁడా యీశ్వరునివిల్లువిరిచిన యారామభద్రుఁడై యుండవచ్చును. సరియే అట్లుకానిమ్ము. (ప్రకాశముగా నవ్వి)

చ. సరియగు వేషధారణము చక్కనియాకృతులొక్కరీతివే,
పరికరముల్ సధర్మములు భావగభీరతయున్ సమంబె, యిం
దరయ నెవండు క్షత్రియవధాదను నాభృగునాథు గెల్చె సం
గరమున, నట్టి రాముఁ గనఁగాఁ జిరకాలమునుండి గోరుదున్. 39.

ల—(వినయముతోఁ బలె) ఆర్య ! పురందరనందనా ! నేను లక్ష్మణుఁడను.

వాలి—వత్స ! అట్లయిననీ రెండవయతఁడు కౌశికశిష్యుఁడగు రాముఁడనుకొనియెదను.

ల—కాకేమి ?

వా—(ఉల్లాసముతోఁ గొంచెముబిగ్గరగా) ఓ రామభద్రుఁడా!

సీ. జగమంతయు త్రివర్ణసంగతంబుగఁ జేయ
సమకట్టినట్టి యాజామదగ్న్య
నిర్భరంబగు నస్త్రగర్భంబునుండి క్ష
త్రియజాతి వెడియఁ దెచ్చినట్టి

శ్లో. ఏవ త్రైవర్ణ్యమాత్ర వ్యవసితజగతో భార్గవస్యాస్త్రగర్భా
చాకృష్టక్షత్రజాత స్త్వమసి పథి గిరామద్య నస్సుప్రభాతం
కక్షోన్మస్వేదసద్య శ్శ్మిత దశముఖాస్ఫోటకండూవికారో
వీరశ్రద్ధో భుజస్త్వాం పరిచరతు చిరం చక్షుషీనందతాం చ. 40.

రా—(దృష్ట్వాసహర్షం) స ఏష మహాబాహుస్స్వక్రందనసూనుః.

శ్లో. యేన వీరేణ గుప్తాయాం
కిష్కింధాయా మియం మహీ
రావణాభిభవక్లాంతా
శశ్వదుచ్ఛ్వాస మశ్నుతే. 41.
(ఇతిపరిక్రామతి)

ల—మహాభాగ ! అయమార్యః ఇతోభవాన్.

వాలీ—(ఉపసృత్య) రామభద్ర !

శ్లో. సురాసురాణా మనుభి
ర్జీవ్యతాంసభితో మునిః
అద్య మే నారద స్తుష్టో
యేనాపి భుజగోచరః. 42.

నీచర్యకనువర్ణనీయ, మిన్వేళ నా
కెంతయు సంతసం బెసఁగుచుండె
నిటగొంతతడవు నిన్నీక్షించునానంద
కలనఁ గోరుచునుండెఁ గన్నుఁదోయి
తే. గీ. రావణాసురసమరకండూవికార
రోగ మాత్మకళ స్వేదయోగగరిమ
నణఁచి శ్రద్ధగ వీరులనరయు నాదు
భుజము నిన్నుఁబరీక్షింపఁ బొంగుచుండె. 40.

రా—(చూచి, సంతోషముతో) ఇదుగో! మహాభాగుఁడగు నయ్యింద్రనందనుఁడు.

కం. ఈవీరవరుఁడు కిష్కిం
ధావన మొనరింప, నూపిరాడుచునుండున్
రావణుఁడు పెట్టుబాధల
చే వగలంబొగలుచుండు క్షితికపుడపుడున్. 41.

(అని నడచుచున్నాఁడు.)

ల—మహాభాగుఁడా! ఇదిగో! అయ్యెఁడిక్కడనున్నాఁడు, ఇటు రండు.

వా—(సమీపించి) రామభద్రా!

తే. గీ. అసువులొడ్డి తమింజూదమాడు సురయు
తాసురుల పయిపందెగాడయిన నార
దుఁడు కడుంగడు సంతసంపడునుగాక
నాభుజంబుల కీవుకన్పడుట కతన. 42.

రా—మహావీర! కిముచ్యతే? మూర్ధాభిషిక్తోసి సమరశౌండానాం.

శ్లో. దేవస్సత్త్వామసూత ద్విషదుపమృదిత స్వర్వధూవేణిబంధ
ప్రేషూర్ధారాళ్వైర ప్రసృమరసమరోడ్డామరాజా బిడౌజాః
యో విద్ధోత్ఖాతబాణవ్రణనివహానిభం నిర్భరాభంగురభ్రూ
భీమం భ్రామ్యద్విరంగైరుదవహాతరుపారజ్యదక్ష్ణాం సహస్రం.

అపిచ—

శ్లో. బందీకృత్య జగద్విజిత్వరభుజస్తంభౌఘమున్సంచరం
రక్షోరాజమపి త్వయా విదధతా సంధ్యాసమాధివ్రతం
ప్రత్యక్షీకృతకార్తవీర్యచరితా మున్మృచ్యరేవాం సము
సర్వాభిర్మహిషీభిరంబునిధయో విశ్వేపి విస్మాపితాః. 44.

వా—(విహస్య)

శ్లో. చిరాయ రాత్రించరవీరచక్ర
మారాంకవైజ్ఞానికపశ్యత స్త్వాం
సుధాసధర్మాణ మిమాంచ వాచం
న శ్వణ్వత స్తృప్యతిమానసం మే. 45.

కింతు-

శ్లో. యేనాచ్ఛిద్య సమస్తపార్థివగణ ప్రాణాంతకం కార్ముకం
రామస్సంప్రతి లంభితో భృగుభువాముత్సర్గసిద్ధాం స్రుచం
ద్రష్టుం వీర! చిరస్యధామ భవతస్తద్భూర్భువస్స్వస్త్రయీ
హృన్మర్మవ్రణరోపణౌషధమిమౌ బాహూ బహూత్తామ్యతః.

రా—మహావీర! చెప్పెడిదేమి? సమరనిపుణుల కెల్లరకును
శిరోభూషణమవు కదా?

చ. రిపుహృతనిర్జరీజన నిరీక్షణచే జనియించు కిన్కనా
నపరిమితానావంబున భయంకర రక్తదృశాసహస్రముఞ్
వపువున నాటుతూపులను బాపినవా వ్రణపుంజముట్లు లే
నిపుణుఁడుదాల్చు, నట్టిసురనేతకు సూనుఁడవీవలంతివే?. 43.

మఱియు,

తే. గీ. ఘనభుజుండగు రావణుఁ గక్షమందు
దాలిచియె నీవు సంధ్యావ్రతంబునఘుపఁ
గార్తవీర్యజ్ఞుయగు రేవగాక, యెల్ల
రాణిగమితోడఁ గడలు లబ్ధంబుపడవె? 44.

వాలి—(నవ్వి)

చ. తడవుగ యామినీచరకదంబముతో నగు సంగరంబులఞ్
గను గడిదేటి ప్రౌఢిమ నెసంగుచునున్న నీవు క 45.
న్పడటకునైన, నీమధురవాక్కులు చక్కఁగ వీనులార వి
న్బడుటకునైన, నిక్కముగ నామది తృప్తివహింప దింతయున్.

ఇంతియకాక,

ఉ. రాజసమాజసాధ్వసకరంబగు భార్గవుచేతిదౌ ధనూ 46.
రాజము నాజి లాగికొని క్రమ్మఱ తద్భృగువంశ్యపాళికా
సాజపుస్రుక్కుఁబూనునటుసల్పిన నీ త్రిజగద్వ్యథాపహృ
త్తేజమెఱుంగ బాహువులతిత్వరఁజొదెడుఁ బెక్కునాళ్లుగాన్.

రా—(సస్మితం)

శ్లో. నన్వేతదధిమౌర్వీకం
యుద్ధసర్వస్వదక్షిణం
సజ్జ్వమస్త్యేవ మే రక్షో
లక్ష్మీమూలహరం ధనుః. 47.

తన్మహాభాగోపి శస్త్ర మాధత్తాం.

వాలీ—(విహస్య) సాధు భో మహాక్షత్రియ! సాధు యథా ధర్మ మభిదధాసికిం పునః.

శ్లో. నయోహి సాంగ్రామిక ఏష రోమ్మతాం
యదాత్మజాతిప్రతిరూప మాయుధం
అయః కుశీభిః కపయో న శస్త్రిణః
తలాని ముష్టిశ్చ నఖాశ్చ సంతినః. 48.

ల—ఆర్య! సాధూక్తం మహాభాగేన నిత్యోపనతసాఙ్గశస్త్రైవ తిరశ్చాం జాతిః.

రా—(విహస్య ధనురాస్ఫాలయన్).

శ్లో. సర్వౌఘప్రసరేణ రావణి రసౌ యద్దుర్యశోభాగినం
చక్రే గాత్రమశాపయంత్రితభుజస్తేనూన మాఖండలం
కఙ్కాగ్రకులీరతాం గమయతా వీర! త్వయా రావణం
తత్సంమృష్టమహో! విశల్యకరణీ జాగర్తి సత్పుత్రతా. 49.

సోపి త్వ మస్మాకం దైవేన శరవ్యం కృతోసి.

రా—(చిఱునవ్వుతో)

ఆ వె. అట్టులయిన నెక్కుపెట్టినదై యిదే
సంగరమున జయమొసంగఁజాలి
యసురవైభవంబు నామూలముగఁ ద్రుంప
గలుగువిల్లుచేతఁ గలదుగాదె ?. 47.

కాఁబట్టి మహాభాగుఁడవగు నీవును శస్త్రమును బట్టుదువుగాక.

వాలి—(నవ్వి) అగును. ధర్మమునననుసరించి నీవు చక్కఁగానే చెప్పితివి కాని,

తే. గీ. తనదుజాతికిఁ దగు నాయుధంబెప్పాని
యుద్ధమొనరింప నగు బాహుయుతుల కెపుడు
దారులోహాదికములు శస్త్రములుగావు
కఱకుఁగోళ్లును బిడికిళ్లుఁగలవు మాకు. 48.

ల—(నవ్వి) ఆర్య ! అగును. మహాభాగుఁడు చెప్పినది యథార్థమే. నిత్యసంసిద్ధములగు నంగములె యీతిర్యగ్జాతికాయుధములు.

రా—(నవ్వి ధనుష్టంకారము చేయుచు) అద్దిరా !

ఉ. గౌతమశాపతప్తు బలఘస్మరు రావణి పూని దుర్యశో
న్నీతుని జేయుఁ దప్పితను వీరతఁ గఱబిలప్రలీనమా
వీతను జేసి జేసితివి పిత్రను మోదము; త్వాదృశుల్ గుణా
న్వీతసుతుల్ విశల్యకరణీతులితుల్ గద! తండ్రికారయన్!. 49.

అట్టివాఁడవగు నీవె దైవవశమున మాకుశరవ్యుఁడవయినాఁడవు.

వాలీ—(సరోషం) ఆః కాకుత్స్థ !

శ్లో. అస్మద్దోర్మూలకూలంకషవిషమభుజా గ్రన్థిబన్ధప్రసంగ
క్రోశల్లంకేశదత్త త్రిభువనవిజయ ఖ్యాతిసర్వస్వరూపః
యః కశ్చిద్విక్రమోఽయం సఖలు ఖలచరీకృత్ర సాధారణత్వా
దంతర్మందాయమానో విజితభృగుపతిం త్వామజిత్వా ధునోతి.
తదేహి విమర్దక్షమాం భూమి మవతరావ (ఇతినిష్క్రాంతౌ.)

సు—దిష్ట్యాఫలిత మస్మాకం మనోరథేన.

ల—(నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య) ఇదమన్యతో వానరద్వయం ఆర్యస్య వార్షిగ్రాహమివ సంభ్రమాదనువర్తతే. తదహమపి ధనురారోపయామి.

సు—(దృష్ట్వా సహర్షం) కుమారలక్ష్మణాలమలమావేగేన సుగ్రీవో రామదేవగుణానురాగేణ వాలిమత్సరేణ చ ద్విగుణీకృతోత్సాహః సమరసీమా మాపతతి.

ల—ఏష వైకర్తనిః అథాపరః కః !

సు—అయమపి కిష్కింధేశ్వరస్కంధావారైకవీరో భవతః ప్రభంజనస్య పారస్త్రైణేయః పుత్రో హనూమాన్.

ల—(సహర్షం) కథమయ మసావాంజనేయః అయం హి.

శ్లో. బ్రహ్మశాప పరామృష్టః
స్వవీర్యాజ్ఞానయంత్రితః
అన్యైరపి భుజం వీరైః
కీర్త్యమాణా ముపేక్షతే.

వాలి—(రోషముతో) ఏమీ ! కాకుత్థ్సా !

శ్లో. దోర్దాలంబున నొక్క బాహువుల గ్రంథుల్ భగ్నమై దిక్తటుల్
మార్మోయున్ దశకంఠుఁడా జవ్వ ఘటియిన్నంబద్ధ యొక్కించుకా
పేర్మోదంబిడ వర్జునుండునని నల్పన్నావి; నయ్యర్జునున్
నిర్మూలించిన భార్గవుం గెలుచు నిన్ నిర్జింప సంతుష్టియా 50.

కావున రమ్ము! యుద్ధసమ్మర్దమునకొర్పుచోటికిఁ బోవుదము!.

(వెళ్లుదురు.)

గు—పుణ్యవశమున మామనోరథము ఫలియించినది

ల—(తెరవంకఁ జూచి) ఇటమండి యన్నగారికి యుద్ధము సంమఁ దోడ్పడు ననుచరులంబలె వానరు లిరువురు సమీపించుచున్నారు. గాన నేనును ధనువు నూనుదును.

గు—(సంతోషముతో) లక్ష్మణా! తొందంపడనక్కరలేదు. ఇతఁడు రాముని గుణములందలి యనురాగముచేతను వాలిమీఁదలి మత్సరముచేతను రెట్టించిన యుత్సాహముతో యుద్ధమునకి వచ్చుచున్నవాఁడు.

ల—ఇతఁడా సూర్యనందనుండైన నా రెండవయతఁడెవ్వఁడు?

గు—ఇతఁడవ్వాలిసేనావారమున కధినాథుఁడును బూ... ప్రభంజనుని నందనుఁడునగు హనుమంతుఁడు.

ల—(సంతోషముతో) అట్లయిన నితఁడాయంజనీతనయుఁడా!

కం. నలువ శపియించుటం దన
యలఘుతరంబయిన శక్తియంతయు మదిలోఁ
దెలియమినిగాక యీతని
కిలలోఁ బ్రతివీరుఁడనుచు నింక నొకఁడున్నే?. 51.

నియతమనేనాస్మాకం హృదశల్యముద్ధరిష్యతే ఇదం తు వర్తమానమేకతులాద్యూతమార్యస్య జయలక్ష్మీపరిగ్రహః యాతకే యశః వయంవా సుగ్రీవో న కేచితయాధికారిణః

గు—(ససంభ్రమం) కుమార! పశ్య పశ్య.

శ్లో. సప్తసాలా వయం భిత్వా
వాలిప్రహరణీకృతాః.
హత్వా చ వాలినం బాణో
రామతూణీ ముపాగతః. 52.

అహాహ !

శ్లో. ప్రాప్తైస్సమం కనకపుష్కరకంఠమాలా
సూత్రేణ దాశరథయే విహితాతిథేయః
దిక్పాల ముద్వహాయశ స్సరిదాదిశైల
శ్చైతే సవీరశయనే కపిచక్రవర్తీ. 53.

ల—(సఖేదం) హా! దేవ! సంక్రందన! క్వ పునరీదృశం మహావీరప్రకాండమాత్మజం సహస్రేణాపి లోచనై రవలోకయిష్యసి? (నేపథ్యే- దుందుభిధ్వనిః మంగళగీతిశ్చ).

గు—(సహర్షం) కథమయ మార్యజాంబవదాదిభిరభిమంత్రితైశ్శాతకుంభ కలశైర్జలైః కుమారసుగ్రీవమభిషించతి. స్వయం చాస్యదేవో దాశరథిః కార్తస్వరపుండరీకమాలయా కంఠమలంకరోతి.

కాఁబట్టి నిశ్చయముగ నీతనివలన మాహృదయశోకము శాంతింపఁగలదు. ఇది యార్యునకుఁగలిగిన తూనిక పండెము. ఇందు జయలక్ష్మీపరిగ్రహమున వరశుల్క రూపమనఁదగుకీర్తికి మనముగాని యాహనుమంతుఁడు గాని సుగ్రీవుఁడుగాని యంశార్హులముకాము.

గు—(సంభ్రమముతో) కుమార! చూడుము. చూడుము.

కం. వాలిములుకులుగఁ బఱపిన
సాలము ఛేదించిని మునిమి సగగున వాలిం
దూలించి రాముబాణము
హేలాగతివచ్చి తూణినిదె వసియించున్!. 52.

అద్దిరా!

ఉ. అసువులతోడఁ గూడఁ గనకాంచితపుష్కరకంఠమాల సం
గరమున రామభద్రుని కుదారతఁగాన్కగనిచ్చి సద్యశో
విసరము సర్వదిక్తటులఁ బెంపువహించిరహింప నెంతయో
నసదృశలీల నక్కపికులాగ్రణి పండెను వీరశయ్యపై. 53.

ల—(దుఃఖముతో) అన్నా! దేవా! సంక్రందనా!
యీలాటి మహావీరాధివీరుఁడగు కుమారునిక నిండార వేయికన్నులతో మఱలనెందుఁ జూడఁగలుగుదువు?

(తెఱలో భేరిరవము మంగళగీతియును)

గు—(సంతోషముతో) ఏమీ! ఇదిగో! యీనీలుఁడు పెద్దలగు జాంబవంతుఁడు మున్నగువారలభిమంత్రించిన బంగరుకలశ. (జలములతో నభిషేకించుచున్నాఁడు.) (దాశరథియుఁగూడ బంగారుపుండరీకమాలికచే స్వయముగ నితనికంఠము నలం

ల—ప్రియం నద్ధః ప్రియం నః. (పునర్నేపథ్యే)

భోః భోః వానరాచ్ఛభల్లగోలాంగూలయూథపతయః
సర్వానేవ మహాదేవస్సుగ్రీవ ఆజ్ఞాపయతి. "సంతు
భవంతః సర్వాణి యౌవరాజ్యోపకరణాని ... వహాం
సీతాదేవ్యాః ప్రవృత్తిమన్వేష్టుం ప్రహిత్య ... సంత
మూర్ధ్వమాహార్తికే లగ్నే కుమారమంగద మభి ... మి"

ల— శ్లో. ఉత్సవ స్సోయమస్మాకం
సర్వదా హృదయంగమః
కింతు వాలీ విలీనోయం
వ్యథయిష్యతి వాసవం. 54.

(అంతరిక్షే పుష్పవృష్ట్యనంతరం)

జయ జయ జగత్పతే రామభద్ర !

శ్లో. లక్ష్మ్యైవాలినిబర్హణప్రశమితద్వైరాజ్య వైరాగ్య
కిష్కింధాయతనైకదైవతమయం తారాపతి ర్ధ్యా
నస్తారంయువరాజమంగదమపి శ్రుత్వాతి హార్దాదభూ
దాస్రాంభః పృషతౌఘమౌక్తికమయోద్గుంభస్సహ ... దః.

ల—ప్రియాత్ప్రియతరం నః వయస్య! తదేహ్యావామపి ... త్సవసంవిభాగినౌ భవావః.

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ)

పఞ్చమోఙ్కః.

కరించుచున్నాఁడు.) (మరలఁ దెఱలో) ఓయోయి వానరాచ్ఛ భల్లలాంగూలాదిసేనాధినాధులారా! మన సుగ్రీవమహారాజు గారిట్లులానతిచ్చుచున్నారు. "యావరాజ్యమునకుపయోగ మగు సంభారములనెల్ల సిద్ధముచేయుఁడు. ఇదిగో! నేను సీతాదేవిగారి వార్తనరయుటకు హనుమంతుని నియమించి సుముహూర్తమునఁ గుమారునంగదు నభిషేకింపుదును."

కం. ఈయుత్సవంబు మన క
త్త్యాయతసంతోషదాయియయి యొప్పనుగా
కా యింద్రుని కక్కట! యిది
చేయుంగద మిగుల వికలచిత్తునిగాఁగన్. 54.

(ఆకసమునఁ బూలవానకురిసిన పిదప)

రామభద్ర! నీకు జయమగుఁగాక!.

శా. స్వారాట్పూర్ణి దివంగతుండగుటఁ దత్సంస్థానపున్ లచ్చి దా
ద్వైరాజ్యశ్రమదీఱి యేకవిభుతో భాసిల్లు, సుగ్రీవుతో
తారాజాసుతజాంగదుండన ముదద్వ్యద్బాష్పబిందువ్యాఘ దృ
క్పూరుండౌచు సహస్రనేత్రుఁ డెసఁగున్ ముత్తెంపుగుత్తింబలెన్.

ల—ఇది నాకుఁ బ్రియాత్ప్రియతరము గానున్నది. గాన మేము గూడనమ్మహోత్సవసందర్భమునఁ బాల్గొందము.

(ఇట్లిద్దరు వెళ్లుదురు.)

ఇది పంచమాంకము.

చ. అతిమృదులంబు లయ్యె సకలాంగము లిడ్డన జవ్వనంబు త
ద్గతకఠినత్వము న్దిగిచి కల్గఁగఁజేసినఁబో నురో గుహా
ద్వితయముతోఁ దృటిన్ వినయధృష్టతలూను స్మరోదయంబుతో
జత గొని యే రసంబుల నెసంగరు కన్నియ యున్నతస్థితిన్॥

చతుర్థాంకము.

3. శ్లో॥ ఇతః పౌరస్త్యాయాం కకుభివివృణోతి క్రమదశ
త్రమిఃసాంద్రమర్మాణం కిరణకలికా మంబరమణిః
ఇతోనిష్క్రామంతీ నవరసగురోః పోంఛతి వధూ
స్స్వకస్తూరీపత్రాంకుర మకరికాముద్రిత మురః॥

చ॥ తొలిదెసఁ బొద్దువెల్గు గమిదోఁపఁ దమంబు శమించి మర్మముల్
దెలియఁగరా నవేష్టు వసతి న్విడి వేగ మురోరుహాద్వయీ
కలిత సముల్లసన్మకరికారచనల్ దొలఁగించి కొంచు బల్
పొలుపుగ నేగుచుండె నదె పొల్తుకయొక్క స్వకీయసద్మమున్॥

4. శ్లో॥ అయం మృదుమృణాళినీ వనవిలాసవైహాసిక
స్త్విషాం విపతితే పతి స్సుహృది దృశ్యమానా నిజాః
స్తనౌ పులకయన్తి చోత్పలదృశాం ప్రియోరః స్థలే
విపర్యసితవృత్తయోఘుసృణపంకపత్రాంకురాః॥

చ. లలిత మృణాళినీ వనవిలాస విదూషకుఁ డౌచుఁ బొద్దు శో
భిల నెలఁతల్ నిశాంబతుల పేటెవల స్విపరీతరీతి ము
ద్రిలువడి కానవచ్చు తమ రమ్యపుఁ గుంకుమపత్రభంగ చి
హ్నలెకని వేడ్కమైఁ బులక లంకఁగఁ జేతు రురోజపాళులన్.

5. శ్లో॥ ప్రియవసతే రాయాంత్యో
మిథః కరంభితకరాంబు జన్మానః
కరజపఙ్క్తిఁ పదవిరళ
స్తనపులక మయూః కిమపి వివదంతే॥

తే॥ గీ॥ చెలువ లొండొండ్లబుజములఁ జేతులొప్ప
నుపపతులయిండ్లు విడిచి చయ్యాడి రేవియె
నుడివికొనుచు నఖాంకముల్ వడయకుండు
చోట్లఁ గుచములఁ బులకలు సొంపుపింప॥

6. శ్లో॥ ప్రభాతే పృచ్ఛంతీ రసురహః వృత్తం సహచరీ
ర్నవోఢా న వ్రీడాముకుళితముఖీయం సుఖయతి
లిఖంతీనాం పత్రాంకురమతుల మస్యాస్తు కుచయో
శ్చమత్కారో గూఢం కరజపద మాసాం కథయతి॥

చ॥ చెలువు నిశారహస్యపు విశేషము లేమని యొంతవేడినన్
బలుకక సిగ్గుచేఁ దలవంచు నవోఢ; యురోపహవ్వయున్
జెలువుగఁ బత్రిముల్ రచనసేయు నెడన్ రమకామెచ్చునూ
ర్పులు దెలపున్ నిగూఢతను బొందినఖాంకములున్న చోటులన్॥

తప్పొప్పుల పట్టిక.

పేజీ.	పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.	పేజీ.	పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
1	3	ఱ	ఞ	29	4	విశ్వా	దశ.
2	4	ఫ	ప	,,	7	మఖిం	మఖం
4	7	కదైక	పదైక	33	10	త్రిశకు	త్రిశంకు
,,	12	వవాళీ	వనాళీ	36	2	మేన్	మేఁ
,,	,,	శ్యాస	శస్య	37	10	లిప	లింప
5	17	కెడన్	కెదన్	,,	11	మైవ	మైన
7	16	దెశసు	దేశఫు	39	10	భృశాశ్య	భృశాశ్వ
,,	,,	తుర్డఁ	తుర్ఁడ	40	1	వయ	వయం
8	3	విస్య	ప్రివిశ్య	41	3	వీపటు	వీవటు
9	5	శుశక్తి	శుక్తి	,,	8	నయ్మొకు	నయ్యొడు
,,	11	రుత	గురుత	,,	9	పరఖ	పరిఖి
,,	18	సదిరస	సద్రిస	,,	18	సెల	సెం
11	18	వుచు	పుదు	42	15	భాసు	భాను
12	21	ప్రగ్భ	ప్రగల్భ	45	6	మునిస్	మునిఞ్
13	5	జేరొ్కాన	పేరొ్కాన	,,	9	సుంత	సుంతత
,,	10	నిక	నిఁక	,,	,,	ఁదోప	దోఁప
14	1	సటః	నటః	47	6	నగే	నగ్రే
,,	3	వాఁఞ్మ	వాఙ్మ	52	2	ద్రుణం	ద్రుణం
,,	12	కర్షః	కరః	56	,,	తనః	తవః
15	9	రూప	కూప	,,	14	లక్య	లోక్య
,,	10	లముహా	ములహా	57	4	నలెను	నల్లెను
19	1	అసర్ఖ	అనర్ఖ	,,	15	బాచి	బ్రాచి
,	3	వనిష్ఠ	వసిష్ఠ	,,	,,	డుంత	డురత
,,	5	కిన్	కిన్	58	19	గ్బబ	గ్బింబ
21	10	తీరిన	త్రిత్రిన	59	7	కాతుల్	కాంతుల్
,,	,,	తేరు	తేఱు	60	16	దర్మ	ధర్మ
,,	16	మహిష్టు	మహిష్ఠు	63	7	కాపున	కావున
23	17	యుపె	యుఁబె	64	7	రజ్య	రజనీ
24	9	గుర	గుర్జైర	,,	8	కనీమ	కనీమ
25	23	పరచు	పఱచు			మవలాక	మవలోక్య
26	4	భమ	భ్రిమ	,,	10	అసు	అను
27	19	మిాఅలు	మిారలు	,,	13	ఆ	అ
,,	22	నడచు	నడుచు	,,	15	శక	శంక
29	3, 4	--	సపరివారము	65	5	కుకా	కుఁగా
			గనీకుమేలగు	,,	21	విరచు	విడుచు
			గాక	69	10	స్త్ర	స్త్రీ
		(అందరుఁదగినట్లు కూర్చుందురు.)		,,	20	నుఁడె	నుండె

70	14	పల్యవ	పర్యవ
72	3	తదలీ	తదపి
73	13	కరఁ	ఁగరం
,,	,,	వరలు	వఱలు
77	5	నత్రు	వత్త్రు
79	11	వరలు	వఱలు
84	10	గుణోః	గణోః
86	7	వన్యా	వన్యాశ్శరీరస్థితీః
89	6	పుటల	పుట్టల
,,	11	శాతిం	శాంతిం
,,	17	మాసమై	మానమై
97	16	మ్మ్రద	న్మ్రద
101	2	దివము	దివమ్ము్ర
102	3	దిఙ్మా్ర	దిఙ్గా్మత్రి
108	4	న్యూర్ఙ్గాః	న్మూర్ఙ్గాః
112	1	లకు	లక్ష్మ
114	12	మైదవ	మైందవ
117	11	యన్	యనన్
125	11	తీరిన	తీఱిన
125	14	సంబు	సనంబు
127	9	గ్రిమ్మర	గ్రిమ్మఱ
129	14	ప్రనూతు	ప్రసూతు
138	12	గుఱవే	గురవే
141	13	సుఖంబ	సుఖం
143	1	కారార	కారార్ధ
,,	2	ప్రతిష్ట	ప్రతిష్ఠ
144	4	పజ్జ్రా	పజ్జ్రి
,,	9	బధూ	బభూ
,,	13	నిర్దశ్య	నిర్దిశ్య
148	5	పయో	వయో
153	12	వింల	వింద్ల
,,	21	రెన	రెవ
157	22	సుతాంగ	సుతోగ్ర
161	4	ప్ర...దా	ప్రతిష్ఠతదా
,,	8	భున	భువ
165	7	ఐుడా	ఐుండా !
176	7	రోస్తం	ద్రోస్తం
177	16	పుజ	పుంజ
180	11	పతగ	పతంగ
181	7	సయూధ్య	స్వయూధ
,,	12	గాచుం	గాచం
		జూచితె	జూచెదు
185		కార	కార్య
,,	19	నేక్క	నేనిక్క
,,	22	నిద్దు	నిద్దుర
,,	,,	నసి	నలసి
186	9	కుమాణాం	కుమారాణాం
187	21	ధరక్షిత	రథక్షితి
189	2	నిఁకే	నిఁకీ
,,	12	ధృష్టకె	ధృష్టతకె
,,	17	ఁగగు	దగు
,,	20	త్క్ర	తాక్ర
,,	22	లో	లోఁబుట్టి
195	22	—	(ఇట్లిరువురును వెళ్ళుదురు)
197	10	గ్రిశగుం	గ్రిసరుం
201	7	ఇద్దరు	ఇద్దఱు
219	14	పెర్నొడి	పెర్నొఁడి
321	19	బల్ కాచి	కాచిబల్
225	20	జ్యేష్ట	జ్యేష్ఠ
,,	21	మయూఖ	మహాస్త్ర
228	13	బిపరేవ	భిరేవ
231	1	సప్వదీప	సప్తద్వీప
233	6	సుత	సుంత
,,	19	సార	సార
,,	21	భీష	భీషణ
237	10	జడ	ఝండ
,,	,,	స్వర	స్స్వర
239	16	నుయొం	నునొం
,,	19	హాసకుల్	హాసికుల్
243	8	యుండిరి	యుంటిరి
,,	,,	మతి	మతితో

ఇవిగాక ఇంకనిట్టివి పెక్కు లుండవచ్చును. పాఠకులు సవరించుకొనఁ బ్రార్థితులు.